

Beata Zinkiewicz

**Profilaktyczny
wymiar działalności
rodzinnych
kuratorów sądowych**

Beata Zinkiewicz

**Profilaktyczny
wymiar działalności
rodzinnych
kuratorów sądowych**

Kraków 2015

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzja: dr hab. Ewa Wysocka

Projekt okładki: Joanna Sroka

Redaktor prowadzący: Halina Baszak-Jaroń

Adiustacja: Kamil Jurewicz

ISBN 978-83-7571-306-0

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2015

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących,
nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca:
Oficyna Wydawnicza AFM,
Kraków 2015

Sprzedaż prowadzi:
Księgarnia U Frycza
tel./faks: (12) 252 45 93
e-mail: ksiegarnia@kte.pl

Skład: Oleg Aleksejczuk

Druk i oprawa: MKpromo

Spis treści

Wprowadzenie	9
Rozdział 1. Kuratela sądowa w ujęciu prawnym i teoretycznym	13
1.1. Powstanie i ewolucja kurateli sądowej w Polsce	13
1.2. Obecne podstawy prawne określające rolę i zadania rodzinnego kuratora sądowego.....	17
1.3. Teoretyczny kontekst działalności kuratora rodzinnego	24
Rozdział 2. Instytucja kuratora sądowego we współczesnym systemie profilaktyki społecznej	39
2.1. Pojęcie i ogólne założenia profilaktyki	39
2.2. Poziomy, strategie, modele i projekty profilaktyczne	44
2.3. Możliwości wykorzystywania działań profilaktycznych w praktyce kuratorskiej.....	50
Rozdział 3. Profilaktyczny charakter metod stosowanych w pracy kuratora rodzinnego	57
3.1. Praca kuratora z indywidualnym przypadkiem	58
3.2. Praca kuratora z grupą na terenie ośrodków kuratorskich (wybrane propozycje działań profilaktycznych)	65
3.3. Prewencyjny kontekst pracy kuratora ze środowiskiem podopiecznych	73
3.4. Uwarunkowania skuteczności pracy kuratorów rodzinnych	84
Rozdział 4. Założenia metodologiczne badań własnych	93
4.1. Podstawy teoretyczne projektu badawczego	93
4.2. Cel, przedmiot, problematyka badań i zmienne	98
4.3. Wykorzystane instrumentarium, teren i organizacja badań	103
4.4. Uzasadnienie wyboru metod statystycznych.....	107
4.5. Demograficzna charakterystyka badanych	110

Rozdział 5. Miejsce kuratora rodzinnego w systemie profilaktyki w percepcji badanych	115
5.1. Rozumienie profilaktyki w odniesieniu do pełnionej funkcji kuratora...	115
5.1.1. Rozumienie działalności profilaktycznej a płeć i staż pracy	121
5.2. Deklarowana ocena poziomu wiedzy kuratorów na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce	123
5.2.1. Ocena poziomu wiedzy a staż pracy badanych.....	132
5.3. Pozycja kuratora w systemie opieki i profilaktyki	134
5.4. Współpraca kuratorów rodzinnych z lokalnymi instytucjami	137
5.5. Udział kuratorów w pracach zespołów interdyscyplinarnych	148
5.6. Wnioski	153
Rozdział 6. Działalność profilaktyczna kuratorów rodzinnych w Polsce	157
6.1. Zaangażowanie kuratorów rodzinnych w lokalne przedsięwzięcia profilaktyczne.....	157
6.2. Podejmowanie przez kuratorów konkretnych działań profilaktycznych w obrębie wykonywanych nadzorów.....	165
6.2.1. Działania w obszarze „zdrowie”	166
6.2.2. Działania w obszarze „relacje w rodzinie”	169
6.2.3. Działania w obszarze „edukacja”	171
6.2.4. Działania w obszarze „praca”	174
6.2.5. Działania w obszarze „rozwój osobowości”	178
6.2.6. Podejmowane działania profilaktyczne a rodzaj kurateli i płeć	182
6.2.7. Zaangażowanie kuratorów w konkretne działania zapobiegawcze a ocena własnej pozycji w systemie profilaktyki	187
6.3. Wykorzystywanie kontraktów wychowawczych przez badanych kuratorów.....	190
6.3.1. Posługiwanie się kontraktem a poziom wiedzy na temat rozwiązań prewencyjnych i ocena swojej pozycji w systemie profilaktyki	199
6.4. Działalność profilaktyczna kuratorów w ośrodkach kuratorskich.....	202
6.5. Wnioski	209

Rozdział 7. Efektywność pracy profilaktycznej rodzinnych kuratorów sądowych i jej wybrane uwarunkowania.....	215
7.1. Problemy społeczne oraz subiektywne i obiektywne trudności w sprawowaniu nadzorów w percepcji kuratorów.....	215
7.2. Ocena skuteczności oddziaływań profilaktycznych kuratorów	221
7.2.1. Kryteria i wskaźniki ewaluacji w ocenie kuratorów okręgowych.....	230
7.2.2. Ocena skuteczności pracy a podejmowanie konkretnych działań profilaktycznych.....	232
7.3. Wnioski	236
Podsumowanie – refleksje końcowe i postulaty.....	239
Bibliografia.....	255
Aneks	
Aneks 1. Kwestionariusz ankiety dla rodzinnych kuratorów sądowych	265
Aneks 2. Wywiad z kuratorem okręgowym.....	273
Streszczenie.....	277
Preventive dimension of family probation officers' activities. Summary.	279

Wprowadzenie

Z działalnością instytucji wolnościowych, a przede wszystkim pracą kuratora sądowego wiązane są duże oczekiwania i nadzieje, szczególnie w kontekście nieustającej krytyki idei resocjalizacji izolacyjnej (względu na nieskuteczność przy dużych kosztach, procesy stygmatyzacji, prizonizacji itp.). Nieliczne dostępne badania na temat funkcjonowania współczesnych kuratorów w Polsce koncentrują się na aspektach kontrolnych i interwencyjnych, to znaczy uwypuklają resocjalizacyjny charakter sprawowanych nadzorów (np. badania Roberta Oporo czy Katarzyny Jadach¹), marginalnie traktując ich wymiar profilaktyczny. W ostatnich latach dokonano wprawdzie analizy pracy z indywidualnym przypadkiem z uwzględnieniem metody kontraktu², wykorzystującej w pewnym stopniu rozwiązania prewencyjne. Odniesienia do profilaktyki można zauważyć również w publikacji Ireny Mudreckiej³, która podjęła w badaniach próbę określenia miejsca rodzinnego kuratora sądowego w percepcji nadzorowanych. Jednak niezależnie od wzmianek na ten temat odnawianych na marginesach dostępnych opracowań, wyraźnie brakuje w obecnych badaniach dogłębnej analizy wątku działalności profilaktyczno-wychowawczej kuratorów, choć potrzebę zajęcia się tym zagadnieniem akcentuje od kilku lat wielu teoretyków, m.in. Andrzej Bałandynowicz (w kontekście krytyki kary pozbawienia wolności i propagowania rozwiązań probacyjnych)⁴.

Mimo że społeczne zapotrzebowanie na profilaktykę ciągle rośnie, to jednak niezwykle rzadko mówi się o takiej działalności i zdecydowanie nie docenia się jej w kontekście całościowej oceny pracy kuratorów sądowych, która kojarzona jest częściej z kontrolą, rozliczaniem i czynnościami interwencyjno-resocjalizacyjnymi. A przecież instytucja kuratora sądowego, działającego w środowisku otwartym, powinna mieć z natury charakter prewencyjny w sto-

¹ R. Opora, *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006; K. Jadach, *Praca kuratora sądowego w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych*, Poznań 2011.

² A. Paszkiewicz, *Podmiotowe traktowanie wychowanka w pracy rodzinnego kuratora sądowego (ze szczególnym uwzględnieniem metody kontraktu)*, Lublin 2006.

³ I. Mudrecka, *Rodziny kurator sądowy w percepcji nadzorowanych*, Opole 1997.

⁴ A. Bałandynowicz, *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa 1996; tenże, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2011.

sunku do środków izolacyjnych orzekanych wobec osób naruszających prawo. Nawiązuje do tego treść art. 1 Ustawy o kuratorach sądowych, w którym zapisano, że realizują oni określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizującym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym⁵.

Biorąc pod uwagę zarówno obecne wskazania legislacyjne, jak i powszechną sytuację koncentrowania się w praktyce kuratorskiej (a co za tym idzie – również w badaniu tego zagadnienia) na kontrolno-interwencyjnych aspektach sprawowanych nadzorów, autorka niniejszego opracowania podjęła próbę wypełnienia swoistej luki w dotychczasowych dokonaniach empirycznych poprzez zbadanie profilaktycznych wątków działalności rodzinnych kuratorów sądowych w obrębie sprawowanych nadzorów. Dlatego też zasadniczym celem podjętej eksploracji było poznanie tych działań kuratorów (zarówno pracowników etatowych, jak i kuratorów społecznych), które wykraczają poza czynności związane z egzekwowaniem postanowień sądu i tradycyjnie rozumianą kontrolę. Wątek ten wydaje się istotny, bo wpisuje się w nurt toczącej się od wielu lat dyskusji na temat konieczności doskonalenia praktyki kuratorskiej, sukcesywnego wprowadzania zmian w przyjętych kierunkach i wypracowania bardziej skutecznych instrumentów działań systemowych. Wyniki badań, obejmujących ponad połowę funkcjonujących w Polsce okręgów sądowych, powinny dać odpowiedź na kilka ważnych pytań, odnoszących się do przeobrażeń rodzimej kurateli po upływie dekady od wejścia w życie nowych uregulowań prawnych. Czy dokonane zmiany miały charakter bardziej formalno-organizacyjny, czy odczuwalny jest też postęp w wymiarze merytorycznym i przede wszystkim – mentalnym? Na ile urzeczywistniany jest kierunek reformy związany z przekształceniem profilu kurateli: z kontrolno-represyjnej w wychowującą, psychoterapeutyczną, eksponującą profilaktyczny wymiar sprawowanych nadzorów? W jakim zakresie kuratorzy rodzinni współpracują z innymi podmiotami opieki i wychowania oraz jak wykorzystują zasoby środowiska lokalnego? W jaki sposób dokonują ewaluacji swoich działań?

Opracowanie obejmuje dwie komplementarne warstwy: teoretyczną i empiryczną. Pierwsza składa się z trzech rozdziałów, w których zostały zaprezentowane kluczowe zagadnienia związane z funkcjonowaniem rodzinnych kuratorów sądowych w Polsce w kontekście współczesnych tendencji w profilaktyce. Należy jednak w tym miejscu wyraźnie zaznaczyć, że z uwagi na pojawienie się w ostatnich latach kilku wartościowych publikacji na temat

⁵ K. Gromek, *Kuratorzy sądowi. Komentarz do ustawy z 27 lipca 2001 r.*, Warszawa 2002.

kurateli (prac o profilu bardziej prawniczym niż pedagogicznym), niektóre aspekty (np. ewolucyjne i prawne) zostały pominięte lub potraktowane bardzo ogólnie, natomiast wyeksponowano te wątki, które nie doczekały się jak dotychczas szczegółowego monograficznego opracowania, a odnoszą się do wychowawczo-profilaktycznej roli kuratorów. Dlatego najwięcej miejsca poświęcono charakterystyce zasad i prewencyjno-resocjalizacyjnych metod pracy kuratorów. Warstwa empiryczna natomiast złożona jest z czterech rozdziałów, zawierających przesłanki metodologiczne oraz prezentację i ilościowo-jakościową analizę wyników badań własnych autorki, przeprowadzonych na przełomie 2012 i 2013 roku w 33 okręgach sądowych w Polsce, w grupie ponad 1000 kuratorów rodzinnych.

Niniejsza publikacja adresowana jest przede wszystkim do studentów pedagogiki resocjalizacyjnej (i dyscyplin pokrewnych), pracowników dydaktycznych uczelni prowadzących zajęcia z zakresu metodyki pracy kuratora sądowego, aktywnych zawodowo kuratorów (pracowników etatowych i wolontariuszy) oraz do wszystkich osób zainteresowanych wykonywaniem zawodów pomocowych i pracą w środowiskach marginalizowanych – z osobami i grupami wykluczonymi społecznie.

Autorka składa serdeczne podziękowania wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania prezentowanego opracowania: prezesom sądów okręgowych i rejonowych za wyrażenie zgody na przeprowadzenie sondażu, kuratorom okręgowym za życzliwy udział w badaniach i sprawne koordynowanie projektu oraz wszystkim kuratorom zawodowym i społecznym, którzy poświęcili swój cenny czas na wypełnienie ankiet.

Rozdział 1.

Kuratela sądowa w ujęciu prawnym i teoretycznym

1.1. Powstanie i ewolucja kurateli sądowej w Polsce

Instytucja kuratora sądowego w Polsce ma blisko stuletnią tradycję: jej powstanie wiąże się z dekretem Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z 7 lutego 1919 roku, powołującym sądy dla nieletnich (w trzech miastach: Warszawie, Łodzi i Lublinie) i funkcjonujących w ich ramach – jako aparat pomocniczy – stałych opiekunów sądowych, stanowiących pierwowzór dzisiejszej kurateli¹. Opiekunowie byli powoływani przez sędziów i im podlegali, otrzymując wynagrodzenie z funduszu dyspozycyjnego sądu. Ich kluczowe zadania, które zostały określone w przepisach wykonawczych, były bardzo podobne do tych, które nadal obowiązują kuratorów, więc można je uznać z dzisiejszej perspektywy za ponadczasowe.

Krzysztof Stasiak², dokonując analizy systemu kurateli w ujęciu ewolucyjnym, wyodrębnił cztery okresy rozwoju tej instytucji. Pierwszy, przypadający na lata 1919–1965, określił jako poszukiwanie właściwego modelu kurateli sądowej w Polsce. Już kilka lat od powołania płatnych pomocników sądowych (w 1927 roku) wprowadzono możliwość ustanawiania opiekunów honorowych, co prawdopodobnie wiązało się ze wzrostem przestępczości nieletnich i koniecznością angażowania w sprawowanie nad nimi kontroli coraz większej liczby osób. W 1929 roku dokonano oficjalnego przekształcenia instytucji opiekunów sądowych w kuratorów dla nieletnich, którzy mieli funkcjonować nie tylko na poziomie sądów okręgowych, ale również przy sądach grodzkich. Równocześnie określono wysokość wynagrodzenia przysługującego kuratorom.

Działania te można uznać za początek kształtowania się statusu kuratora sądowego jako pracownika pobierającego godziwe wynagrodzenie na pod-

¹ K. Gromek, *Kuratorzy...; Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, red. T. Jedynak, K. Stasiak, Warszawa 2008; K. Stasiak, *Ewolucja systemu kurateli sądowej w Polsce w latach 1919–2009 – kamienie milowe* [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak, Kraków 2010.

² K. Stasiak, *Ewolucja...*, s. 46–70.

stawie określonego stosunku pracy³. Niestety kolejne lata wiążą się z pewnym regresem w procesie uzawodowienia służby kuratorskiej, ponieważ w 1935 roku wprowadzono społeczny model kurateli sądowej, który funkcjonował aż do końca lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Kuratorzy stanowili organ pomocniczy sądu, za swoją pracę wykonywaną na określonym terenie (powiązany z podziałem administracyjnym miast, gmin i powiatów) otrzymywali miesięczny ryczałt, a nadzór merytoryczno-organizacyjny nad nimi sprawował sędzia dla nieletnich. W tym czasie zaczęła się tworzyć wewnętrzna organizacja instytucji kuratora, struktura złożona z zespołów kuratorskich, z których te większe mogły organizować się w samorząd. Na kolejne lata przypada dynamiczny rozwój kurateli, związany z nowymi zadaniami, wymuszonymi potrzebami społecznymi w zakresie opieki i wychowania nieletnich. W 1956 roku powołano przy sądach powiatowych inspektorów społecznych, jako „organ pomocniczy władzy opiekuńczej”, których zadania odpowiadały części działań podejmowanych przez kuratorów sądowych, i którzy swoją pracę byli – podobnie jak oni – wynagradzani ryczałtem. Rok później katalog obowiązków kuratora rozszerzył się o nadzór nad osobami dorosłymi warunkowo zwalnianymi z zakładów karnych.

Dopiero Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lutego 1959 roku o kuratorach sądowych dla nieletnich (Dz.U. Nr 18, poz. 113) wprowadziło dualistyczny, społeczno-zawodowy model kurateli (obowiązujący do dzisiaj, pomimo wielu późniejszych istotnych zmian legislacyjnych). Zgodnie z nim: „Pełnienie obowiązków kuratora sądowego dla nieletnich jest w zasadzie funkcją społeczną. W miarę potrzeby jednak mogą być powoływani kuratorzy sądowi dla nieletnich pełniący swe czynności zawodowo” (§ 1 ust. 2). Po kilku latach praktycznych doświadczeń opracowano szczegółowy zakres zadań kuratorów zawodowych, wśród których znalazły się następujące działania:

- Czuwanie nad prawidłowym przebiegiem reedukacji nieletnich na powierzonym terenie;
- Orientacja w funkcjonowaniu placówek opiekuńczo-wychowawczych, kulturalnych, zdrowia i zatrudnienia, a także innych instytucji oraz współdziałanie z nimi;
- Organizowanie sieci kuratorów społecznych; dbanie o wystarczającą ich liczbę i kontrola jakości ich pracy; pomoc im w wykonywaniu powierzonych zadań; udzielanie indywidualnego instruktażu i organizowanie szkoleń;

³ K. Gromek, *Kuratorzy...*, s. 17

- Wykonywanie wywiadów środowiskowych, dozorów nad wychowankami, wobec których orzeczono umieszczenie w zakładzie wychowawczym lub poprawczym oraz w okresie warunkowego zwolnienia z zakładu;
- Analizowanie przyczyn recydywy u nieletnich;
- Działalność profilaktyczna⁴.

Ponadto został określony nienormowany, zadaniowy czas pracy kuratora zawodowego, wynikający z ramowych planów zajęć uzgadnianych z nadzorującym sędzią dla nieletnich i zaaprobowanych przez prezesa sądu.

Drugi z wyodrębnionych okresów w ewolucji polskiej kurateli przypada na lata 1965–1992 i jest związany z jednej strony z rozwojem przyjętego wcześniej modelu społeczno-zawodowego, a z drugiej – z rozpoczęciem prac koncepcyjnych nad kierunkami jego przekształcenia⁵. Na ten etap przypada stopniowe zwiększanie liczby zatrudnianych pracowników etatowych i dalsze precyzowanie wykonywanych przez nich zadań, zwłaszcza w odniesieniu do pracy kuratorów dla dorosłych. Było to niewątpliwie związane z uchwalaniem nowych kodeksów karnych. W tym czasie pojawiła się możliwość wyznaczenia na szczeblu sądu wojewódzkiego jednej osoby koordynującej pracę wszystkich działających w danym okręgu kuratorów dla dorosłych.

W związku z nowymi uregulowaniami w zakresie prawa cywilnego, podobne zmiany dokonywały się w funkcjonowaniu kuratorów dla nieletnich. Sprawy opiekuńcze małoletnich, którymi zajmowali się inspektorzy społeczni, zostały przejęte przez kuratorów. Za przełomowy moment tego okresu można uznać datę 1 stycznia 1978 roku, kiedy zostały utworzone sądy rodzinne, które przejęły wszystkie sprawy opiekuńcze i nieletnich. Jednak po kilku latach ich funkcjonowania pojawiły się liczne głosy krytyki, w których akcentowano coraz bardziej dotkliwie odczuwany niedostatek profesjonalnie przygotowanej kadry kuratorskiej, co niewątpliwie przekładało się na jakość jej pracy. Zarówno ze strony środowisk naukowych, jak i samych kuratorów zaczęły płynąć propozycje gruntownej reformy kurateli sądowej⁶. Pojawiające się nowe przepisy prawne (zarówno w zakresie postępowania z nieletnimi, jak i regulacje dotyczące ustroju sądów powszechnych i funkcjonowania kuratorów⁷) przyczyniły się wtedy do

⁴ K. Stasiak, *Ewolucja...*, s. 55

⁵ Tamże.

⁶ K. Gromek, *Kuratorzy...*, s. 23–24; R. Opora R., *Rola sędziów...*, s. 27–32

⁷ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r. (Dz.U. Nr 11, poz. 109 ze zm.); Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. (Dz.U. Nr 31, poz. 137 ze zm.); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 listopada 1986 r. w sprawie kuratorów sądowych (Dz.U. Nr 43, poz. 212 ze zm.).

dokładnego określenia kryteriów kwalifikacyjnych do wykonywania zawodu kuratora, ustalenia jego uprawnień i obowiązków oraz zasad odbywania stażu. Dokonany został również wyraźny podział na dwie specjalizacje: kuratora rodzinnego (dawnego – dla nieletnich) i kuratora dla dorosłych. Po raz pierwszy wprowadzono też funkcję kuratora wojewódzkiego.

Trzeci okres przemian polskiej kurateli sądowej przypada na lata 1992–2001 i wiąże się z dalszym reformowaniem tej instytucji⁸. Jeden z kierunków reformy dotyczył procesu etatyzacji, czyli polegał na stopniowym tworzeniu nowych stanowisk dla kuratorów zawodowych. Zabieg ten wynikał z potrzeby profesjonalizacji ich działań, a w konsekwencji miał doprowadzić do zmiany istniejącego modelu kurateli społeczno-zawodowej na zawodowo-społeczną. Coraz wyraźniej była też artykułowana potrzeba wsparcia kuratorów w zakresie obsługi biurowej.

Jednym z ważniejszych postulatów z punktu widzenia niniejszego opracowania była dyskutowana w tym okresie propozycja wyodrębnienia kurateli rodzinnej ze struktur wydziałowych sądów powszechnych, co miałyby uniezależnić służbę kuratorską od władz sądowych, istotnie wzmacniając status kuratorów w sądownictwie. Niestety, koncepcja ta spotkała się z krytyką i ten kierunek zmian (jakkolwiek wydawał się słuszny – uzasadniony zarówno argumentami praktyków, jak i prowadzonymi badaniami naukowymi dotyczącymi uwarunkowań skuteczności pracy rodzinnych kuratorów sądowych⁹) nie doznał się realizacji, pozostając jedynie w sferze postulowanej.

W 1994 roku rozpoczęto prace nad projektem ustawy, która regulowałaby zawodowy i materialny status kuratorów sądowych. W związku z tym powołano specjalny Zespół do spraw Reformy Kurateli Sądowej pod merytorycznym kierownictwem Katarzyny Sawickiej¹⁰. W skład Zespołu weszli zarówno przedstawiciele środowisk naukowych, sędziowie i pracownicy Ministerstwa Sprawiedliwości, jak i czynni zawodowo kuratorzy. Rezultatem posiedzeń Zespołu był wypracowany szczegółowy model kurateli sądowej pionu rodzinnego. W świetle tego dokumentu, kurator rodzinny wykonujący czynności na wszystkich poziomach postępowania jurysdykcyjnego (rozpoznawczym,

⁸ K. Stasiak, *Ewolucja...*, s. 61–65

⁹ M. Heine, *Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych*, Wrocław 1982.

¹⁰ K. Sawicka, *Model kurateli sądowej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Profesora Stanisława Batawii” 1996, nr 5; K. Gromek, *Kuratorzy...*; s. 32–33; K. Stasiak, *Ewolucja...*, s. 61–65

wyjaśniającym i wykonawczym) miał mieć względną autonomię, z merytorycznym nadzorem kierownika zespołu, kuratora-wizytatora i kuratora wojewódzkiego. Sędzia czuwałby jedynie nad legalnością i praworządnością wykonywanych orzeczeń.

Kolejne lata prac nad przygotowaniem ustawy doprowadziły do ugruntowania przekonania o konieczności odejścia od dotychczasowych kontrolno-represyjnych metod pracy kuratorów na rzecz propagowania modelu kliniczno-wychowującego. Postulat ten odnosił się w jednakowym stopniu zarówno do kurateli rodzinnej, jak i pionu dla dorosłych. Model kurateli wychowującej (a nawet psychoterapeutycznej) miał być realizowany przede wszystkim przez kuratorów zawodowych wspieranych wolontariuszami, z istotnym udziałem społeczności lokalnej i funkcjonujących w strukturach samorządowych instytucji opiekuńczych, wychowawczo-profilaktycznych i resocjalizacyjnych¹¹.

27 lipca 2001 roku została uchwalona ustawa o kuratorach sądowych¹², która w sposób kompleksowy unormowała status tej grupy zawodowej. Określono w niej organizację służby kuratorskiej, prawa i obowiązki kuratora, wymagania dla kandydatów (kuratorów zawodowych i społecznych), uwzględniono kwestie wynagrodzeń, odpowiedzialności porządkowej i dyscyplinarnej oraz działalność samorządu. Ostatnia, trwająca obecnie faza ewolucji kurateli obejmuje lata po wejściu w życie tej ustawy. Ponieważ nie wszystkie przepisy okazały się wystarczające i precyzyjne (zwłaszcza te odnoszące się do pionu rodzinnego kurateli), okres ten wiąże się z nieustającą w środowisku kuratorskim dyskusją nad wprowadzonymi zmianami i dalszą modyfikacją kształtu obecnego systemu¹³.

1.2. Obecne podstawy prawne określające rolę i zadania rodzinnego kuratora sądowego

Podstawowym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie kuratorów sądowych w Polsce jest wspomniana ustawa z 27 lipca 2001 roku¹⁴. Przepisy ogólne

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ Zasygnalizowane niedoskonałości nowych przepisów ustawowych zostaną zaprezentowane w dalszej części opracowania.

¹⁴ K. Gromek, *Kuratorzy...* Ustawa stanowiła podstawę do wydania następujących przepisów wykonawczych: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 roku w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów są-

ustawy określają, iż kuratorzy „realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu” (art. 1). Wspomniane zadania są realizowane zarówno przez kuratorów rodzinnych, jak i kuratorów dla dorosłych, z zachowaniem z poprzednich lat podziałem na pracowników etatowych i wolontariuszy (kuratorów społecznych). W komentarzu do ustawy wyraźnie zaznaczono, że – niezależnie od braku dookreślenia pojęcia „kurator sądowy” – przyjmuje się, że kurator zawodowy jest merytorycznym pracownikiem sądu (w odróżnieniu od urzędników biurowych), wykonującym określone przepisami prawa zadania, a kurator społeczny – to osoba powoływana przez prezesa sądu rejonowego do pełnienia funkcji pomocniczych w zakresie realizowanych na danym terenie nadzorów i dozorów. Podstawowe regulacje ustawowe stanowią ponadto, że kuratorzy wykonują swoje zadania zarówno w naturalnym środowisku życia podopiecznych (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza), jak też na terenie zamkniętych zakładów i placówek ich pobytu, np. zakładów penitencjarnych, ośrodków opiekuńczo-wychowawczych i leczniczo-rehabilitacyjnych.

Organizacja kuratorskiej służby sądowej w Polsce opiera się na pracy kuratorów zawodowych, którzy są nadzorowani przez kuratora okręgowego (art. 35 ust. 1 i 2). Funkcjonują oni na szczeblu sądów rejonowych w ramach „zespołów” koordynowanych przez kierowników – kuratorów wyróżniających się zdolnościami organizacyjnymi i przynajmniej 5-letnim stażem pracy. Kuratorzy zawodowi są mianowani (również odwoływani, przenoszeni do innego zespołu lub zawieszani w czynnościach) przez prezesa sądu okręgowego, na wniosek kuratora okręgowego. Wśród kryteriów kwalifikacyjnych kandydatów na pracowników etatowych wymieniane są m.in.: polskie obywatelstwo (wraz z pełnią praw cywilnych i obywatelskich), nieskazitelny charakter, dobry stan zdrowia, ukończone studia magisterskie z zakresu nauk społecznych lub prawnych, odbyta aplikacja kuratorska zakończona zdaniem egzaminem (art. 5 ust. 1). Przed przystąpieniem do realizacji swoich zadań kuratorzy zawodowi

dowych (Dz.U. Nr 112, poz. 1064); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 roku w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. Nr 116, poz. 1100); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 roku w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich (Dz.U. Nr 239, poz. 2037 ze zm.); Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2002 roku w sprawie określenia wzoru legitymacji kuratora zawodowego, aplikanta kuratorskiego oraz legitymacji kuratora społecznego (Dz. Urz. MS z 31 lipca 2002 roku, nr 3, poz. 14 ze zm.).

składają przed prezesem sądu okręgowego ślubowanie, w którym zobowiązują się do wykonywania obowiązków zgodnie z literą prawa, sumiennie, rzetelnie, przestrzegając zasad etyki zawodowej i kierując się szeroko rozumianym dobrem osób nadzorowanych (art. 6 ust. 1). Na wniosek kuratora okręgowego prezes sądu okręgowego nadaje kuratorom zawodowym kolejne stopnie służbowe: kurator zawodowy (po odbyciu rocznej aplikacji), starszy kurator zawodowy i kurator specjalista (po trzech latach nienagannej pracy, od dnia poprzedniego awansu).

Ustawowe uprawnienia kuratorów zawodowych obejmują (art. 9):

- odwiedzanie w godzinach od 7.00 do 22.00 osób objętych postępowaniem w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych;
- żądanie okazania przez osobę objętą postępowaniem dokumentu pozwalającego na stwierdzenie jej tożsamości;
- żądanie niezbędnych wyjaśnień i informacji od podopiecznych objętych dozorem, nadzorem lub inną formą kontroli zleconej przez sąd;
- przeglądanie akt sądowych i sporządzanie z nich odpisów w związku z wykonywaniem czynności służbowych oraz dostęp do dokumentacji dotyczącej podopiecznego i innych osób objętych postępowaniem;
- żądanie od policji oraz innych organów lub instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie ich działania, a także od osób fizycznych pomocy w wykonywaniu czynności służbowych.

Wspomniany katalog uzupełniony jest jeszcze dodatkowym prawem kuratora do podnoszenia kwalifikacji zawodowych w różnych formach kształcenia (art. 10). Umieszczenie w ustawie takiego zapisu było zapewne podyktowane koniecznością podniesienia ogólnego poziomu wykształcenia dotychczasowej kadry kuratorów, w nawiązaniu do artykułowanych wcześniej postulatów dotyczących profesjonalizacji działań podejmowanych przez tę grupę zawodową.

Wśród obowiązków kuratora zawodowego ustawodawca wymienia (art. 11):

- występowanie w uzasadnionych wypadkach z wnioskiem o zmianę lub uchylenie orzeczonego środka;
- przeprowadzanie na zlecenie sądu lub sędziego wywiadów środowiskowych;
- współpracę z właściwym samorządem i organizacjami społecznymi, które statutowo zajmują się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym;

- organizację i kontrolę pracy podległych kuratorów społecznych oraz innych osób, uprawnionych do wykonywania dozorów lub nadzorów;
- sygnalizowanie sądowi przyczyn przewlekłości postępowania wykonawczego lub innych uchybień w działalności pozasądowych podmiotów wykonujących orzeczone środki.

Obowiązki kuratorów (sformułowane w ustawie bardzo ogólnie) są odrębnie uregulowane w poszczególnych pionach sądownictwa. O ile w pionie karnym sytuacja w tym zakresie wydaje się wystarczająco określona i klarowna, tak w pionie rodzinnym jest bardziej skomplikowana, ponieważ kuratorzy realizują szereg zadań wynikających z wielu aktów prawnych, m.in. z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu cywilnego, ustawy o zapobieganiu narkomanii, ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi itd.¹⁵ Brak jednoznacznej wykładni w postępowaniu wykonawczym w bardzo wielu sytuacjach powoduje uzasadnione trudności kuratorów (zwłaszcza tych bez prawniczego przygotowania) w swobodnym poruszaniu się w gąszczu przepisów i rodzi niepotrzebne dylematy interpretacyjne, które w konsekwencji mogą generować różnorodne nieprawidłowości i nadużycia.

Kuratorzy zawodowi wykonują powierzone im czynności zarówno w sądzie, jak i w terenie. Praca w sądzie polega m.in. na: analizowaniu akt przed przeprowadzaniem jednorazowych wywiadów środowiskowych, sporządzaniu sprawozdań z wywiadów (również okresowych wywiadów kontrolnych oraz dotyczących nadzorów własnych), konsultacjach z sędziami, przygotowaniu i udziale w posiedzeniach wykonawczych, instruktażu indywidualnym kuratorów społecznych i analizowaniu ich sprawozdań, przyjmowaniu stron, sporządzaniu pism do instytucji pozasądowych, wykonywaniu czynności biurowych. Wśród pozostałych obowiązków kuratorów można wymienić również udział w rozprawach sądowych, opiekę nad studentami odbywającymi praktyki czy uczestnictwo w szkoleniach i konferencjach branżowych. Praca w terenie natomiast jest jeszcze bardziej absorbująca czasowo, ponieważ składa się na nią szereg czynności, które trudno jest skrupulatnie wyliczyć. Jest to

¹⁵ Próby określenia roli rodzinnego kuratora sądowego w kontekście szczegółowej analizy jego zadań dokonywali m.in. T. Jedynak i K. Stasiak, *Zarys metodyki...*, R. Opora, *Rola sędziów...*, K. Jadach, *Praca kuratora...* W związku z tym wspomniany aspekt został potraktowany w tym miejscu ogólnikowo. Różnorodne zadania kuratora (podejmowane na wszystkich etapach pracy z osobami nadzorowanymi) zostaną scharakteryzowane w tej części opracowania, która będzie koncentrowała się na wykorzystywanych metodach i formach pracy.

przede wszystkim przeprowadzanie wywiadów środowiskowych (jednorazowych i kontrolnych), prowadzenie nadzorów własnych we współpracy z licznymi instytucjami opiekuńczo-wychowawczymi, profilaktyczno-resocjalizacyjnymi i terapeutycznymi, praca w ośrodkach kuratorskich, udział w ustanowionych przez sąd kontaktach małoletnich z rodzicami niesprawującymi nad nimi bezpośredniej opieki czy też nadzorowanie rodzin zastępczych i opiekunów prawnych (w przypadkach, w których sąd orzekł dodatkowo nadzór kuratora). Szeroki wachlarz skomplikowanych spraw, którymi zajmują się na co dzień kuratorzy pionu rodzinnego (od zaburzeń w zachowaniu, demoralizacji i czynów karalnych nieletnich, poprzez różne rodzaje dysfunkcji indywidualnych i zbiorowych, aż po głębokie formy patologii nadzorowanych środowisk rodzinnych) powoduje, że narażeni są oni na permanentny stres i często odczuwają przeciążenie nadmiarem obowiązków.

Niezależnie od wprowadzonych zmian legislacyjnych i organizacyjnych, zmierzających do uzawodowienia polskiego systemu kurateli, w dalszym ciągu obowiązuje model społeczno-zawodowy, opierający się na pracy wolontariuśzy – kuratorów społecznych, wielokrotnie przewyższających liczebnie kadrę służby zawodowej¹⁶. Kuratora społecznego powołuje, zawieszają w czynnościach i odwołuje prezes sądu rejonowego, na wniosek kierownika zespołu. Od kandydata do sprawowania tej funkcji wymaga się spełnienia warunków określonych w art. 5 ust. 1 (pkt 1–3) ustawy o kuratorach sądowych, przynajmniej średniego wykształcenia, doświadczenia w działalności resocjalizacyjnej lub opiekuńczo-wychowawczej i zaświadczenia o niekaralności. Podobnie jak ma to miejsce w przypadku pracowników etatowych, przed przystąpieniem do wykonywania obowiązków kuratorzy społeczni składają ślubowanie. Ich uprawnienia w zakresie wykonywanych czynności nie różnią się zasadniczo od ogólnie określonych w ustawie praw kuratorów zawodowych. Za prowadzenie powierzonych im nadzorów (których liczba nie powinna przekraczać 10) oraz za przeprowadzanie zleconych wywiadów środowiskowych otrzymują określone ryczałty pieniężne.

Biorąc pod uwagę obowiązujące regulacje legislacyjne odnoszące się do uprawnień, obowiązków i wyznaczonych zadań tej grupy zawodowej, Henryk Haak¹⁷ próbował określić rolę rodzinnego kuratora sądowego we współczesnym systemie prawnym:

¹⁶ W pionie rodzinnym zatrudnionych jest obecnie 1977 kuratorów zawodowych i 13 242 kuratorów społecznych (niepublikowane wewnętrzne statystyki sądowe udostępnione autorce – stan na grudzień 2011 r.)

¹⁷ *Zarys metodyki...*, s. 383–384.

- jest on wyspecjalizowanym podmiotem uczestniczącym w realizowaniu konstytucyjnego obowiązku pomocy małżonkom, rodzinie i dziecku;
- realizuje ten obowiązek na zlecenie sądu rodzinnego, przede wszystkim przez uczestnictwo w udzielaniu ochrony prawnej;
- uczestniczy w udzielaniu takiej ochrony prawnej zarówno w postępowaniu rozpoznawczym (np. dostarczając sądowi materiał procesowy lub inicjując postępowanie sądowe) i wykonawczym (np. w sprawach o przymusowe odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej), jak i poza tymi postępowaniami;
- spełnia funkcje organizacyjno-kontrolne.

Wczytując się dokładniej w treści powyższych sformułowań, można dojść do wniosku, że rola kuratora rodzinnego w dalszym ciągu pozostaje nieokreślona, niezależnie od ambicji reformatorskich tego środowiska i pojawiających się w nim wielu głosów, domagających się zmian statusu pracowników pionu rodzinnego. Bez względu na próbę ujmowania kuratora jako „wyspecjalizowanego podmiotu”, na pierwszy plan wysuwa się jednak jego instrumentalna rola, ponieważ występuje on w pozycji służebnej wobec postanowień sądu, w której wspomniana „ochrona prawna” ma wymiar jedynie symboliczny, a w repertuarze jego zadań wyeksponowane są funkcje kontrolne.

Andrzej Węgliński¹⁸ – powołując się na prowadzone przez wiele lat badania tego środowiska – twierdzi, że polscy kuratorzy rodzinni

są dziś grupą zawodową o zróżnicowanym poziomie świadomości i identyfikacji z wartościami, zasadami i celami służby społecznej. Nadal nie do końca wiadomo, z jakimi funkcjami utożsamiają się jako profesjonalna grupa zawodowa usytuowana w resorcie sprawiedliwości. [...] Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące zadań statutowych zawodowych kuratorów rodzinnych niezbyt precyzyjnie i wyraźnie określają, kim jest i kim się staje kurator rodzinny w toku wykonywania poliwalentnych czynności”.

¹⁸ A. Węgliński, *Skuteczność i jakość oddziaływań wychowawczych w warunkach nadzorów kuratorskich*, [w:] *Sukcesy i porażki poprawiania niepoprawnych*, red. I. Pospiszyl, Kielce 2009, s. 96. Autor dodaje ponadto, że kuratorzy rodzinni nie otrzymują wystarczającego wsparcia zarówno ze strony podmiotów oddziaływań resocjalizacyjnych, jak i samorządu kuratorskiego. W swoim opracowaniu wspomina też, że: „Krajowe Stowarzyszenie Zawodowych Kuratorów Sądowych, które powstało w 1997 roku, to organizacja dopiero walcząca o prestiż i znaczenie w wymiarze resortowym i w wymiarze całej społeczności kuratorskiej. Moim zdaniem jest ono zbyt serwilistycznie nastawione wobec resortu sprawiedliwości i niezbyt stanowczo, czy też jednoznacznie zainteresowane wzmocnieniem roli kuratora rodzinnego jako pedagogicznego pracownika sądu” (s. 96). Ta jednoznacznie krytyczna w swoim wydźwięku analiza ukazuje szerszy i – jak się wydaje – bardziej skomplikowany kontekst kształtowania się współczesnego oblicza kurateli rodzinnej.

Zdaniem Węglińskiego, w obowiązującym społeczno-zawodowym modelu kurateli usytuowanym w strukturach sądu, a zwłaszcza przy tak dużym obciążeniu zlecanymi czynnościami, kurator rodzinny bardziej przypomina „technika od kontroli nieletnich” („nadzorcę” powierzonych mu podopiecznych) niż humanistycznie zorientowanego wychowawcę. W tym kontekście, sygnalizowane już blisko trzy dekady temu propozycje Zespołu K. Sawickiej, odnoszące się zarówno do uzawodowienia kurateli, jak i do zmiany profilu tej profesji w kierunku wychowawczo-terapeutycznym, pozostają wciąż aktualne¹⁹.

Analiza kondycji polskiej kurateli rodzinnej dokonana po upływie dekady od wejścia w życie nowych uregulowań prawnych pokazuje niestety dość pesymistyczny obraz. Tadeusz Jedynak²⁰ – występując z perspektywy praktyków – zwraca uwagę na następujące obszary nieprawidłowości:

- nadmierne obciążenie kuratorów nadzorami własnymi i zbyt duża liczba wykonywanych wywiadów środowiskowych przy równoczesnym wyłączeniu tych ostatnich z norm obciążenia pracą;
- powolny proces etatyzacji, zwłaszcza w stosunku do rosnącej liczby nadzorów i przeprowadzanych wywiadów środowiskowych;
- niejasny status prawny kuratorów rodzinnych, tzn. brak regulacji przepisów prawa materialnego i proceduralnego w zakresie precyzyjnego określenia zadań kuratorów, ich uprawnień i obowiązków oraz jasnych zasad postępowania w sprawach opiekuńczych i nieletnich²¹;
- niezadawalające warunki organizacyjne (brak wystarczającej obsługi biurowej, narzędzi diagnostycznych, odpowiedniego sprzętu technicznego) utrudniające kuratorom skupienie się na ich właściwych zadaniach;
- brak określenia (definicji) efektywności pracy kuratora oraz jej mierników, utrudniające systematyczną i bezstronną ocenę skuteczności realizowanych zadań.

¹⁹ K. Sawicka, *Model...*

²⁰ T. Jedynak, *Aktualny stan kurateli rodzinnej w Polsce. O potrzebie unormowania zadań kuratorów rodzinnych*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej...*, s. 203–217.

²¹ Autor dodaje, że w odróżnieniu od kuratorów dla dorosłych, którzy stali się organem postępowania wykonawczego, z wyraźnie określonymi zadaniami oraz obowiązkami i uprawnieniami w zakresie realizacji dozoru, kuratorzy rodzinni – podobnie jak kilkadziesiąt lat temu – nadal są „organem pomocniczym” sądu. Z wyjątkiem przepisów odnoszących się do odebrania osoby podlegającej władzy rodzicielskiej (art. 5986 k.p.c.), nadal brakuje stosownych rozstrzygnięć w zakresie wykonywania orzeczeń ustalających kontakty małoletniego z rodzicem niesprawującym nad nim bezpośredniej opieki. W takich przypadkach kurator rodzinny podlega dyrektywie sędziego, która nie jest określona żadną instrukcją.

W podobnym tonie wypowiada się również K. Stasiak²², podkreślając, że w obrębie przewidzianych dla kuratorów rodzinnych zadań, z jednej strony wprowadzono wiele rozwiązań nieracjonalnych, a bardzo absorbujących czasowo (np. mnożenie dokumentacji), a z drugiej – wciąż niedookreślone są niektóre przepisy wykonawcze w zakresie sprawowania nadzorów opiekuńczych.

W związku z tym, że czas pracy kuratora określony jest wymiarem jego zadań (art. 13 ust. 1), a obciążenie obowiązkami jest bardzo duże, ze środowiska kuratorów rodzinnych od wielu lat płyną głosy niezadowolenia, spowodowanego nadmiarem monitorowanych na co dzień spraw. Przeciążenie pracą, konieczność korzystania ze wsparcia wolontariuszy (nie zawsze odpowiednio merytorycznie przygotowanych do pełnienia swojej funkcji), negatywny odbiór społeczny podsycany nieobiektywnymi relacjami medialnymi – wszystko to nie służy budowaniu właściwego klimatu społecznego wokół służby kuratorskiej. Dlatego wciąż warto zastanawiać się nad doskonaleniem praktyki kuratorskiej, wspierając wszelkie inicjatywy (najlepiej będące wypadkową naukowych analiz i propozycji oddolnych) służące poprawie kondycji tej instytucji.

1.3. Teoretyczny kontekst działalności kuratora rodzinnego²³

Dominujące w ostatnich dwóch dziesięcioleciach nurty teoretyczne w obszarze nauk społecznych zasadniczo wpływają na sposób postrzegania i prowadzenia („uprawiania”) wszelkiej działalności pomocowej. W obliczu trwającej wciąż ewolucji naszej polityki społecznej – od opieki rozumianej jako zaspokajanie potrzeb obywateli („wyręczanie”), do realizowania przez państwo zasady pomocniczości, wspierania i wspomaganie – współczesna kuratela sądowa, jako jeden z elementów systemu profilaktyki i resocjalizacji, ulega stopniowym przeobrażeniom, zarówno w wymiarze formalno-organizacyjnym, jak i merytorycznym. Nowego znaczenia i sensu nabierają zwłaszcza zasady pracy kuratora, które – choć wielokrotnie już przytaczane w różnych klasyfikacjach i na ogół ugruntowane w świadomości pomagających – wymagają głębszej refleksji i reinterpretacji w ujęciu wielowymiarowym, uwzględniającym przede wszystkim pierwiastki etyczne.

²² K. Stasiak, *Ewolucja...*, s. 66

²³ Fragmenty tego podrozdziału zostały opublikowane w artykule autorki pt. *Teoretyczne wyznaczniki funkcjonowania kuratora sądowego*, [w:] *Współczesna kuratela sądowa. Wybrane zagadnienia*, red. B. Zinkiewicz, Mysłowice 2006, s. 21–34.

Jedną z reguł wychowania resocjalizującego aplikowanych w pracy kuratora z indywidualnym przypadkiem jest zasada „twarzą w twarz”²⁴, której treść wyznacza tworzenie w relacjach kurator – podopieczny silnych pozytywnych więzi emocjonalnych, atmosfery wzajemnego zaufania, życzliwości i szczerości. Kluczowe znaczenie wydaje się tu mieć kategoria zaufania, ponieważ w istotny sposób rzutuje ona na skuteczność nadzoru. Zaufanie w relacjach interpersonalnych jest wartością dominującą w poglądach przedstawicieli filozofii personalistycznej, psychologii humanistycznej i pedagogiki dialogu, czyli tych nurtów, które wywierają największy wpływ na kreowanie współczesnej polityki społecznej. W personalizmie chrześcijańskim na przykład, zaufanie postrzegane jest jako wartość konstytuująca osobę ludzką, regulator jej relacji ze światem, związany nierozzerwalnie z wiarygodnością. A każdy człowiek – zdaniem Józefa Tischnera²⁵ – dąży do tego, by być istotą wiarygodną, szuka obok siebie osób wiarygodnych i na tej podstawie buduje trwałe więzi, oparte na wierności, dotrzymywaniu danego słowa (lojalności). Psychologowie o orientacji humanistycznej akcentują związek pomiędzy zaufaniem a rozwojem osobowym jednostki. Ich zdaniem, warunkiem prawidłowego rozwoju każdego człowieka, a w rezultacie – jedną z ważnych cech osoby w pełni funkcjonującej w ujęciu Carla Rogersa²⁶ – jest właśnie zaufanie skierowane do siebie samego i świata, rozumianego jako otoczenie społeczne, osobowe i instytucjonalne. Z drugiej strony, jednostka otrzymuje pewien kredyt zaufania od społeczeństwa, rodziny, instytucji wychowawczych, całego systemu społecznego. Na gruncie pedagogiki dialogu z kolei, relacja *face to face* to bezpośrednie spotkanie „ja” i „ty”, czyli człowieka z drugim człowiekiem²⁷, a warunkiem zaistnienia sytuacji dialogowej jest przede wszystkim zaufanie.

Mówiąc o zaufaniu w odniesieniu do zasady „twarzą w twarz” respektowanej w kurateli sądowej, z łatwością można dostrzec terapeutyczny wymiar kontaktu kurator–podopieczny²⁸. Kreowanie sytuacji sprzyjających rozluźnieniu psychicznemu poprzez tworzenie atmosfery zapewniającej poczucie bez-

²⁴ W niniejszym opracowaniu posłużono się listą ogólnopedagogicznych zasad, wypunktowanych m.in. przez M. Kalinowskiego w artykule pt. *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, [w:] *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. F. Kozaczuk, B. Urban, Rzeszów 1997, s. 220–223

²⁵ J. Tischner, *W kręgu filozofii pracy*, Warszawa 1983.

²⁶ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 2000, s. 35–36.

²⁷ M. Buber, *Problem człowieka*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1993.

²⁸ Już od dawna teoretycy postulują zmianę profilu kurateli sądowej – z kontrolno-represyjnej w wychowującą, eksponującą walory psychoterapeutyczne (K. Sawicka, *Model...*; L. Pytka, *Pedagogika...*; K. Gromek, *Kuratorzy...*).

pieczeństwa, zachęcającej do szczerości, to jeden z warunków skuteczności – popularnej w ostatnich dziesięcioleciach – terapii niedyrektywnej, wykorzystywanej w szeroko rozumianym poradnictwie i pomocy psychologicznej. Z ogólnej teorii stosunków międzyludzkich C. Rogersa²⁹, będącej osnową psychoterapii skoncentrowanej na kliencie wynika, że każdy związek interpersonalny (a więc i ten kurator–podopieczny) jest autentyczny i ważny, niosący wzajemne zadowolenie, jeśli dwie osoby mają przynajmniej minimalną ochotę być ze sobą w kontakcie, każda z nich ma zdolność i minimalną chęć odbierania tego, co przekazuje inna, i kontakt ten trwa przez jakiś czas.

Mimo że związek kurator–podopieczny jest z definicji asymetryczny (to sąd decyduje o zaistnieniu tej relacji), można i należy stworzyć w jego obrębie wspólną płaszczyznę międzypodmiotową, z jasno określonymi regułami działania, ponieważ kurator powinien dostrzegać w jednostce oddanej pod nadzór przede wszystkim drugiego człowieka, podchodzić do niej jak osoba do drugiej osoby. Wtedy łatwiej zyska miano człowieka wiarygodnego, osoby znaczącej, której można ufać i bez przeszkód powierzać swoje problemy oraz korzystać z udzielanych przezeń wskazówek i porad.

Wypracowanie sytuacji, w której można mówić o wzajemności zaufania w relacjach kurator–podopieczny, nie jest sprawą prostą. Do istotnych przeszkód utrudniających budowanie trwałych, autentycznych więzi można zaliczyć przede wszystkim – powszechną wśród osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej – niechęć do instytucji społecznych (np. ośrodków pomocy społecznej, placówek opiekuńczych, szkoły, policji, również sądu i kuratora jako jego reprezentanta), przeplatającą się z ogólną nieufnością wobec innych ludzi (członków rodziny, sąsiadów, rówieśników, nauczycieli), w których postawach upatrują źródeł swego cierpienia³⁰. Chłodny, zdystansowany stosunek osób podsądnych do otoczenia społecznego wzmacniają i ugruntowują też – powszechne w środowiskach lokalnych – mechanizmy stygmatyzacyjne, etykietujące i marginalizujące ludzi „z problemami”, zwłaszcza tych w konflikcie z prawem. Nawet kuratorzy – świadomi zła, które wyrządził innym pod-

²⁹ C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, tłum. J. Kowalczevska, J. Radzicki, Warszawa 2002, s. 265

³⁰ Inspirowana psychoanalizą, popularna ostatnio teoria rozwoju osobowości E. Eriksona tłumaczy postawę nieufności, lęku i podejrzliwości wobec innych ludzi brakiem wystarczającej opieki we wczesnym okresie rozwoju, obejmującym pierwszy rok życia dziecka, deprywacją jego elementarnych potrzeb, jak również przykrymi doświadczeniami dziecka w szkole lub z rówieśnikami czy też traumatycznymi przeżyciami związanymi z funkcjonowaniem rodziny (np. rozwód rodziców, choroba alkoholowa, przemoc itp.).

opieczny – stosują wobec niego zasadę ograniczonego zaufania. Nie jest to jednak sprzeczne z traktowaniem go jako osoby, czyli z uwzględnianiem jego podmiotowości, poszanowaniem godności należnej każdej istocie ludzkiej.

Respektowanie podmiotowości wychowanka wiąże się ściśle z inną podstawową regułą w pracy kuratora – zasadą akceptacji. Nakazuje ona zaakceptowanie podopiecznego takim, jakim on jest, powstrzymanie się od ocen, bez względu na czyn, którego się dopuścił, oraz postawę, jaką prezentuje najczęściej na początku trwania nadzoru – nieufności i dystansu, czasem arogancji i wrogości. A. Bałandynowicz³¹, analizując sytuację skazanych poddanych probacji po odbyciu kary pozbawienia wolności, zwraca uwagę na potrzebę zrozumienia uczuć dozorowanego i warunkującej je rzeczywistości. W tym samym tonie wypowiada się Marian Kalinowski³², podkreślając, że „akceptować nieletniego oznacza [...] widzieć go obiektywnie takim, jakim jest, ale znaczy też dostrzegać perspektywicznie, kim może być, jeśli obejmiemy go swą opieką wychowawczą”. Treścią zasady akceptacji jest zatem – z jednej strony – konieczność traktowania działalności (postępowania) jednostki społecznie nieprzystosowanej jako jednej z cech skomplikowanej natury ludzkiej (w myśl szeroko rozumianej tolerancji i integracji), a z drugiej – głęboka wiara w człowieka, w możliwość jego poprawy, odrodzenia moralnego oraz w autentyczne „siły sprawcze” kuratora, którego oddziaływanie może wywołać istotne zmiany w osobowości podopiecznego.

Treść omówionej zasady implikuje kolejną – zasadę optymizmu pedagogicznego. Kurator powinien być przeświadczony przede wszystkim o tym, że jego działalność może być skuteczna, a „każdy człowiek, któremu stworzy się odpowiednią szansę, może dźwignąć się z niepowodzeń i upadku”³³, co oznacza odnalezienie motywacji do poprawy sytuacji, w której się znalazł, zmianę nastawień, postaw i modyfikację systemu wartości, z wykorzystaniem własnych sił (zasobów, potencjałów, aktywów, „mocnych stron”).

Na potrzebę zaangażowania przede wszystkim samego podopiecznego w proces korygowania swego życia (w oparciu o cechy wartościowe społecz-

³¹ Autor proponuje następującą interpretację omawianej zasady: „Akceptacja dla osoby opuszczającej zakład karny nie oznacza ignorowania jej patologicznego zachowania czy też wybaczenia lub darowania jego skutków. Akceptacja to zrozumienie uczuć skazanego i warunkującej je rzeczywistości, pozwalające kuratorowi sądowemu razem z osobą dozorowaną załagodzić powstałe napięcia i bezkonfliktowo wejść w życie społeczeństwa” (A. Bałandynowicz, *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa 1996, s. 126).

³² M. Kalinowski, *Zarys metodyki...*, s. 221.

³³ Tamże.

nie) wskazuje zasada respektowania. Osoba objęta nadzorem powinna być przekonana o konieczności samodzielnego dokonywania wyborów, podejmowania decyzji bez poczucia jakiegokolwiek presji czy wykorzystywania osób trzecich i ich tendencji do wyręczania. Rola kuratora – w myśl tej zasady – powinna się sprowadzać jedynie do przedstawiania podopiecznemu różnych wariantów rozwiązań sytuacji życiowych oraz ukazywania konsekwencji pewnych działań i wyborów. Nadzór kuratora powinien zatem zmierzać w kierunku kształtowania człowieka wewnątrzsterownego³⁴.

Kolejną z ważnych zasad pracy kuratora sądowego jest zasada indywidualizacji, nawiązująca do „inności”, odrębności fizycznej, psychicznej i społecznej każdej osoby ludzkiej. A. Baładynowicz³⁵ akcentuje, iż „jednostki ludzkie są traumatycznie niepowtarzalne w tym sensie, że nikt inny nie doświadczył dokładnie tej samej kombinacji wydarzeń życiowych”. Indywidualna historia życia każdego człowieka, czyli relacje interpersonalne, sekwencje zdarzeń i sytuacji, reakcje emocjonalne i sposoby radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, uwarunkowane cechami osobowości i właściwościami temperamentu – wszystko to decyduje o egzystencjalnej niepowtarzalności jednostki ludzkiej. Dlatego kurator sądowy ma ograniczone możliwości korzystania z gotowych (nawet sprawdzonych wcześniej) rozwiązań, a ciągle poszukiwanie nowych, optymalnych w każdym indywidualnym przypadku sposobów postępowania czyni z jego pracy działalność twórczą, upodabniając ją do sztuki³⁶.

Na postawę czynnej i przyjacielskiej pomocy kuratora w procesie korekcji wadliwych społecznie postaw wychowanka zwraca uwagę treść zasady współuczestnictwa. Rola kuratora nie może ograniczać się do okresowego dozoru, kontroli, obserwacji czy biernego towarzyszenia podopiecznemu. Nadzór kuratora powinien uwzględniać wspólnotę działań partnerów relacji, obejmującą propozycje różnych wersji rozwiązań sytuacji trudnych, antycypa-

³⁴ K. Obuchowski zauważa, że „ludzie współcześni coraz bardziej muszą polegać na rozeznaniu własnym i na samodzielnej analizie przesłanek swojego wartościowania. Człowiek traci opiekę przypisaną społecznie jego postępowaniu norm dobra i zła, tego, co słuszne, i tego, co właściwe. Zyskuje za to psychologiczną wolność zarówno w swoich decyzjach czynienia dobra, jak i zła. Dobro staje się tylko jego własnym sukcesem, a zło jego osobistą porażką. Można mu doradzać, proponować taką, a nie inną interpretację zdarzeń jego życia. Nie można go jednak zastąpić w nieustającym procesie własnego określania świata i siebie wobec świata jako odpowiedzialnego przed sobą podmiotu” (K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny*, Warszawa 1993, s. 15–16).

³⁵ A. Baładynowicz, *Probacja...*, s. 123.

³⁶ M. Kalinowski, *Zarys metodyki...*, s. 220–223.

cję skutków podejmowania rozmaitych decyzji, wybór sposobów i środków zaradczych adekwatnych do konkretnych potrzeb, zobowiązanie obu stron do wzajemnego wsparcia i wreszcie – współodpowiedzialność za konsekwencje podjętych kroków. W relacjach kurator–podopieczny nie powinno zabraknąć elementów polemiki i dyskusji, odwołującej się do racjonalnej argumentacji, jak również negocjowania warunków umów (kontraktów) wiążących obie strony. Kontrakt w pracy kuratora sądowego – choć ciągle niedoceniany i słabo jeszcze rozpowszechniony – jest najlepszą egzemplifikacją działań wspólnotowych, o które wciąż upomina się współczesna polityka społeczna.

Wśród reguł ukierunkowujących działania kuratora wymienia się również zasadę kompleksowego traktowania, akcentując zarówno psychologiczny, jak i socjologiczny aspekt każdego indywidualnego przypadku. Z jednej strony ważne są swoiste cechy konstytuujące osobowość wychowanka, jego aspiracje, zamiłowania, pragnienia, właściwości temperamentalne (tu treść omawianej reguły nawiązuje do zasady indywidualizacji), z drugiej zaś ujmuje się podopiecznego w kontekście środowiskowym, biorąc pod uwagę jego sytuację rodzinną, szkolno-rówieśniczą czy sąsiedzką. Zasada ta stanowi implikację – wszechobecnego w naukach społecznych – podejścia ekologicznego, w którym każdy człowiek traktowany jest jako element szerszego systemu, który sam współkształtuje, ale też podlega nieustannym wpływom innych elementów oraz układu jako całości. Zgodnie z tym ujęciem, nadzór kuratora nad nieletnim/dorosłym nie ogranicza się do pracy z jednostką, a obejmuje również rozmaite podsystemy (np. rodzinny, rówieśniczy) wraz z siecią powiązań i zależności, składających się na relacje interpersonalne, w które jednostka jest uwikłana.

Niewątpliwie istotną zasadą – z punktu widzenia skuteczności nadzoru oraz szeroko pojmowanego dobra podopiecznego – jest zasada kształtowania perspektyw, w myśl której kurator nie koncentruje się jedynie na sytuacji „tu i teraz”, ale wybiega w przyszłość wychowanka, antycypując pewne zdarzenia i stany rzeczy. Przełamując tendencję wielu podopiecznych (zwłaszcza nieletnich) do życia bieżącą chwilą i bagatelizowania przyszłości, kurator powinien być pomocny zarówno w wytyczaniu ich celów życiowych, jak też rozbudzeniu aspiracji oraz wzmacnianiu motywacji do konstruktywnego działania i odnoszenia sukcesów. Jest to zadanie niełatwe, zważywszy na skomplikowaną sytuację społeczno-gospodarczą naszego kraju, w którym okres transformacji systemowej (ze wszystkimi jego skutkami) pozbawił ludzi złudzeń i nadziei na

lepszą przyszłość w obliczu pogłębiającego się rozwarstwienia społecznego, problemu bezrobocia i ubóstwa, a w konsekwencji – marginalizacji i ekskluzji wielu środowisk. Biorąc pod uwagę fakt, że podopieczni kuratorów rekrutują się ze środowisk o skumulowanych cechach patogennych, często żyją „z dnia na dzień” i czują się niepotrzebni, wymagają kompleksowego wsparcia nie tylko ze strony opiekunów sądowych, ale też innych osób i instytucji świadczących usługi społeczne. Jednakże kurator sądowy – wykorzystując swoją pozycję (nakazującą określoną częstotliwość i bliskość kontaktów z nadzorowanym) – może odegrać istotną rolę w poszukiwaniu własnej tożsamości wychowanka, towarzyszyć mu w jego skomplikowanej drodze samorealizacji, a coraz częściej też – wspierać go w walce w obronie godności osobistej w obliczu ciągle zmieniającej się i narażającej na trudne wyzwania rzeczywistości.

Proces resocjalizacji i readaptacji społecznej w warunkach kurateli sądowej wymaga udziału wielu osób i instytucji, niosących daleko idącą pomoc jednostkom oraz rodzinom przeżywającym różnorodne kryzysy życiowe. Kurator sądowy jest tylko jednym z ogniw w łańcuchu wsparcia społecznego. Aspekt ten wypukla treść zasady współpracy ze środowiskiem. Kurator jest zobowiązany do ścisłej kooperacji z takimi instytucjami jak policja, szkoła, ośrodki kultury, kluby sportowe, świetlice środowiskowe, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, placówki opieki zdrowotnej – zlokalizowanymi zarówno w sektorze publicznym, jak i pozarządowym. Współpraca taka powinna polegać na systematycznym tworzeniu rzetelnego banku danych, swobodnej wymianie informacji, monitoringu i ewaluacji bieżących działań oraz inicjowaniu powstawania sieci zespołów interdyscyplinarnych (przedstawiciele instytucji, fachowców z różnych dziedzin), zajmujących się nie tylko rozwiązywaniem bieżących, jednostkowych problemów, ale przede wszystkim – szeroko pojmowaną profilaktyką w środowisku lokalnym. Kurator – z racji niewystarczających kompetencji i możliwości – może i powinien zatem pełnić funkcję koordynatora, a często też inicjatora oddziaływań wychowawczych środowiska.

Zasadą odwołującą się w pewnym stopniu do predyspozycji osobowościowych kuratora sądowego jest zasada systematyczności. Oznacza ona planowość działań, konsekwencję w postępowaniu, określoną częstotliwość oraz jakość (wypełnienie „treścią”) kontaktów z podopiecznymi, czyli rzetelność i „uporządkowanie” w prowadzeniu nadzorów. Kuratora powinna zatem cechować dobra, przemyślana organizacja pracy, racjonalne gospodarowanie budżetem czasu, postępowanie adekwatne do wytyczonych uprzednio celów,

zapewniające „ciągłość działań tworzących system zapobiegawczy przed pojawieniem się niepożądanych wychowawczo czynników”³⁷.

Nawiązując do pewnych właściwości podmiotowych kuratora, sprzyjających respektowaniu wspomnianych zasad oddziaływania resocjalizującego, nie można pominąć takich ważnych cech jak: pełna świadomość swojego systemu wartości oraz jasność osobistych celów życiowych, dobra orientacja we własnych sposobach funkcjonowania, odczuciach, oporach i mechanizmach obronnych. Niezbędne wydają się również jego umiejętności interpersonalne (np. asertywność, aktywne słuchanie, zdolności empatyczne), charakterystyczne dla „inteligentnych społecznie pomagających”, których cechuje samopoznanie i dojrzałość, umiejętność uczenia się na błędach, wgląd w relacje międzyludzkie i zdolność rozumienia innych, tolerancja wobec powikłanej natury człowieka, unikanie stereotypów, myślenie holistyczne, kreatywność, otwartość na zmiany, intuicja, zdolność antycypacji przyszłości oraz umiejętność myślenia dywergencyjnego³⁸. Wspomniane „zręczności społeczne” oraz cechy podmiotowe kuratora, przyczyniając się do sprawniejszego wykorzystywania niezbędnej wiedzy teoretycznej (ustawicznie uzupełnianej), powinny przekładać się na efekty jego pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej.

Z uwagi na fakt, iż nadzór kuratora sądowego przebiega w ramach określonych przez prawo, M. Kalinowski³⁹ proponuje uzupełnić katalog zasad pracy resocjalizacyjnej niektórymi zasadami procesowymi, np. zasadą szybkości, praworządności i humanizmu. Aplikacja zasady szybkości do oddziaływania kuratora wydaje się niezbędna zwłaszcza w fazie wykonawczej, począwszy od momentu objęcia konkretnego przypadku nadzorem. Szybkość odnosi się tutaj do maksymalnego skrócenia okresu od decyzji sędziego o zastosowaniu wspomnianego środka do podjęcia pierwszych działań przez kuratora⁴⁰. Ważna jest również natychmiastowa reakcja kuratora na wszelkie zachowania dys-

³⁷ Tamże, s. 223.

³⁸ G. Egan, *Kompetentne pomaganie*, tłum. J. Gilewicz, E. Lipska, Poznań 2002, s. 338.

³⁹ M. Kalinowski, *Zarys metodyki...*, s. 22–223.

⁴⁰ Rozważając zasadność takiego postępowania, można przyjrzeć się bliżej rozwiązaniom wprowadzonym w tej materii w innych krajach, m.in. na terenie Niemiec, gdzie proces readaptacji społecznej nieletnich w warunkach kurateli rozpoczyna się już na sali sądowej i uczestniczą w nim dodatkowo (oprócz sędziego i kuratora) opiekunowie sądowi, obejmujący konkretny przypadek i zajmujący się nim kompleksowo w ciągu kilku godzin od zakończenia rozprawy. Więcej informacji na ten temat może Czytelnik znaleźć w opracowaniu J. Kuszał, *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i w Niemczech*, Kraków 2009. Podobne wzory – bardzo skuteczne z punktu widzenia osiągnięcia celów finalnych kurateli – można odnaleźć też w innych systemach resocjalizacji krajów wysoko rozwiniętych na całym świecie.

funkcjonalne podopiecznego, która nie zawsze musi się wiązać z wnioskiem o zastosowanie ostrzejszego środka (jak proponuje M. Kalinowski), a może ograniczyć się jedynie do modyfikacji w zakresie metod i form pracy wykorzystywanych podczas trwania nadzoru (np. umiejętnej manipulacji w obrębie bodźców gratyfikacyjnych i punitywnych). Szybkość reakcji oraz pewna elastyczność w stosowanych wobec kuratelnych sposobach i środkach oddziaływania powinna przyczynić się do zahamowania procesu demoralizacji i zapobiec popełnieniu przez niego czynu zabronionego.

Zasada praworządności i humanizmu natomiast jest wyrazem oparcia postępowania z osobami objętymi nadzorem na ogólnych prawidłowościach procesu karnego, co w praktyce oznacza podporządkowanie działalności kuratora decyzjom sądu, które są podejmowane zgodnie z literą prawa. W zamyśle przestrzeganie tej zasady wyklucza arbitralność i samowolę kuratora, zapobiega ewentualnemu poniżaniu godności osobistej podopiecznego, stawianiu mu zarzutów czy odmawianiu prawa do obrony własnych interesów⁴¹. Treść wspomnianej zasady – choć zrozumiała z punktu widzenia szeroko pojmowanego dobra osób nadzorowanych – jest kontrowersyjna i może budzić uzasadnione wątpliwości, zwłaszcza w środowisku kuratorów. Zakłada ona bowiem wyraźną asymetrię na linii sędzia–kurator (z oczywistą przewagą sędziego), co więcej – poddaje w wątpliwość kompetencje kuratora (szczególnie w wymiarze etyczno-moralnym), „spodziewając się” niejako z jego strony istotnych nadużyć w sferze poszanowania godności osobistej wychowanków. Może to być odczytane jako próba budowania i utrwalania mitu o „dobrych prawnikach” (np. nieomylnych sędziach) i „złych pedagogach” (np. „bezdusznych” kuratorach). Jest to założenie zdecydowanie sprzeczne z treścią pozostałych zasad pracy kuratora, których respektowanie wymaga od niego szczególnych kwalifikacji, uwzględniających m.in. płaszczyznę etyczną.

Ustawa z 27 lipca 2001 roku wśród kryteriów doboru kandydatów na kuratorów sądowych (art. 5 ust. 1) wymienia w punkcie drugim „nieskazitelny charakter”, jako nową przesłankę, mającą „ujednolicić kwalifikacje moralne pracowników wymiaru sprawiedliwości, pełniących szczególnie odpowiedzialne funkcje społeczne”⁴². Nieskazitelność charakteru oznacza m.in. niekaralność za przestępstwo, obowiązek przysługiwania pełnej władzy rodzicielskiej i tzw.

⁴¹ Tamże.

⁴² K. Gromek, *Kuratorzy...*, s. 62.

„czyste ręce”⁴³. W ślubowaniu składanym przed przystąpieniem do pracy (art. 6 ust. 1) każdy kurator zobowiązuje się do wykonywania obowiązków zgodnie z prawem, sumiennie i rzetelnie, przestrzegając tajemnicy służbowej, mając na względzie dobro podopiecznych, kierując się zasadami etyki zawodowej. Opracowany przez przedstawicieli środowiska kuratorskiego Kodeks Etyki Zawodowej Kuratora Sądowego uwzględnia aktualne trendy w polityce społecznej, nacechowane pierwiastkami humanistycznymi i egalitarnymi. Już część ogólna Kodeksu nawiązuje do konieczności respektowania ogólnych norm stosowanych w pedagogice, zobowiązujących kuratora do poszanowania praw człowieka (zwłaszcza – do godnego traktowania, bez względu na wiek, płeć, rasę, narodowość, wyznanie, przynależność społeczną, sytuację materialną, stan cywilny, orientację seksualną, poglądy polityczne, popełnione czyny). Jest tu również mowa o kierowaniu się zasadą dobra podopiecznego i dobra wspólnego. W każdym z zapisów wyraźnie odczuwalna jest idea szeroko rozumianej tolerancji i integracji społecznej. Część szczegółowa kodeksu koncentruje się kolejno na: regułach określających stosunek kuratora do podopiecznego, kwestii tajemnicy zawodowej, wzajemnych relacjach pomiędzy kuratorami oraz powinnościach kuratora względem społeczeństwa⁴⁴.

Współczesna filozofia pracy kuratora sądowego – jak słusznie zauważają Zofia Ostrihanska i Aneta Greczuszkin⁴⁵ – inspirowana jest nie tylko zasadami zawartymi w różnego rodzaju kodeksach etycznych, ale też pewnymi zaleceniami międzynarodowymi (m.in. Reguły Pekinśkie, Reguły Tokijskie czy rekomendacje Rady Europy), które powinny być respektowane po przyłączeniu Polski do struktur europejskich, w obliczu konieczności wkomponowania naszych przepisów prawnych w standardy unijne, jak też wobec postępującej globalizacji.

Treść wspomnianych zaleceń doskonale wpisuje się również w ogólne wyznaczniki pracy socjalnej – zasady pomocniczości, solidarności, odpowiedzialności i bliskości oraz autonomii społecznej wspólnot⁴⁶. Pomocniczość (nie

⁴³ Bez względu na fakt, iż określenia „nieskazitelny charakter” i „czyste ręce” są nieprecyzyjne (zdają sobie z tego sprawę zarówno ustawodawcy, jak i osoby komentujące przepisy) i stwarzają pewne dylematy interpretacyjne, już samo zwrócenie uwagi na walory moralne kandydatów jest znamienne i może ograniczyć przypadkowość w wyborze zawodu, ułatwiając selekcję. Przyczynić się to może również do budowania społecznego prestiżu tej profesji.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Z. Ostrihanska, A. Greczuszkin, *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*, Lublin 1999, s. 12

⁴⁶ F. Villa, *Polityka społeczna, demokracja i praca socjalna*, tłum. K. Juskiewicz-Mydlarz, Kraków 1997.

– wyręczenie) jest rozumiana jako wsparcie wewnętrznych sił jednostki lub rodziny tylko w momentach kryzysowych. Odpowiedzialność oznacza obowiązek czynnego i kreatywnego uczestnictwa w budowaniu dobra wspólnego przez każdego członka społeczeństwa oraz wszystkie instytucje publiczne (dotyczy to zarówno kuratora, jak i podopiecznego). Bliskość odnosi się do samorządowych form zaspokajania potrzeb w obrębie środowiska lokalnego. Solidarność – to przede wszystkim samopomoc w sytuacjach trudnych, doceniająca wartość różnorodnych środowiskowych grup wsparcia. Zasada autonomii społecznej wspólnot zaś zakłada pierwotność (uprzywilejowaną pozycję) osoby czy grupy wspólnotowej (np. rodziny) względem państwa, co oznacza pewną swobodę w wyrażaniu siebie, w indywidualnej ścieżce samorealizacji⁴⁷.

Dogłębna analiza treściowej zawartości wymienionych zasad może zrodzić pewne wątpliwości, odnoszące się zwłaszcza do zagadnienia dobra wspólnego oraz możliwości jego współistnienia (pogodzenia) z interesem jednostkowym, z dążeniem do nieskrępowanej autokreacji osoby ludzkiej. Szczególnie na gruncie pedagogiki resocjalizacyjnej, zajmującej się jednostką społecznie nieprzystosowaną, dość osobliwie wyrażającą siebie w zaspokajaniu własnych potrzeb (naruszając prawo i normy społeczno-obyczajowe), wydaje się to niemożliwe. Często postrzega się tu interes społeczny jako coś abstrakcyjnego, „mglistego”, wątpliwego – bo niedookreślonego, więc ustępuje on interesowi nieletniego, którego dobro jest wartością nadrzędną⁴⁸. Jednakże zgodnie z treścią zasady autonomii wspólnot (jak zresztą i pozostałych reguł) interesy jednostkowe wcale nie muszą pozostawać w kolizji z ogólnym dążeniem do budowania wspólnego dobra. Udowadniają to przedstawiciele różnych nurtów teoretycznych⁴⁹.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ L. Pytka, *Pedagogika...*, s. 186–195.

⁴⁹ K. Obuchowski, pisząc o kulturze podmiotów, zauważa, iż „w ramach cywilizacji współczesnej powstają warunki do tego, aby twórczy sposób uczestniczenia w życiu społecznym stał się dla tego życia typowym, aby jednostka ludzka nie musiała ograniczać swoich potencjałów rozwojowych w zamian za akceptację jej społecznego istnienia. Jest szansa na zbieżność interesów socjalnych i interesów osobistych”. W innym miejscu swoich rozważań wspomniany autor dodaje: „co jest dobre dla jednostki, jest dobre i dla społeczności ludzkiej, w której jednostka żyje [...]”, a „dobrze funkcjonująca społeczność ludzi jest możliwa tylko wtedy, gdy składa się z autonomicznych, rozwijających się i szczęśliwych indywidualności. Gdy społeczność ta nie blokuje ich, ale rozwija, indywidualizm ludzi-podmiotów nie musi stawiać ich poza marginesem jej interesów” (K. Obuchowski, *Człowiek...*, s. 37–39). Również W. Cichoń podejmuje zagadnienie możliwości konfliktu lub zharmonizowania potrzeb jednostki z potrzebami społeczeństwa. Akcentując aksjologiczny wymiar w kształtowaniu więzi społecznej (niezbędnej dla budowania dobra wspólnego), kluczową rolę przypisuje wychowaniu, którego zadaniem jest

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, instytucja kuratora sądowego – jako jeden z wielu komplementarnych elementów sieci wsparcia społecznego – może odegrać istotną rolę w kształtowaniu i modyfikowaniu systemu wartości wychowanka, w tworzeniu i wzmacnianiu takich cech charakteru i postaw, by kierunek jego rozwoju osobowego, indywidualne dążenia i sposoby zaspokajania potrzeb były zbieżne z celami i wartościami wspólnoty, w której uczestniczy. Współczesna kuratela sądowa jest przecież wkomponowana w sformalizowane struktury służb społecznych, których nadrzędnym celem jest pomoc drugiemu człowiekowi oraz dążenie do wspólnego dobra. Niezbędnym warunkiem osiągnięcia tego ambitnego celu jest natomiast wysiłek nie tylko kuratorów sądowych, ale też i innych podmiotów świadczących usługi społeczne oraz – co należy jeszcze raz podkreślić – całej społeczności lokalnej.

Warto przywołać – w tym kontekście – godną uwagi propozycję, lansowaną w ostatnich latach przez Stanisława Kawulę, tzw. „spiralę życzliwości”⁵⁰. Jest to specyficzny, optymalny układ warunków w środowiskowych kręgach funkcjonowania jednostki (rodziny), porównywany do „niszy ekologicznej” lub korzystnego „łożyska społecznego”, w którym realizuje się cykl pozytywnych relacji interpersonalnych. To sytuacja, w której bliskie więzi z tzw. „istotnymi (znaczącymi) innymi” chronią jednostkę przed poczuciem alienacji i wzmacniają jej odporność psychiczną w momentach przełomowych, wyjątkowo traumatycznych. Mówi się wówczas o kształtowaniu mechanizmów zmierzających do „pokonywania życia”, czyli uruchamianiu zaradności (wewnętrznych sił sprawczych) w celu poprawy warunków egzystencji własnej i osób najbliższych. S. Kawula podkreśla, iż każda jednostka (rodzina) powinna umieć umiejscowić się w swojej sieci wsparcia tak, aby doświadczenie szeroko rozumianej życzliwości innych w momentach krańcowo kryzysowych było jedynie impulsem wyzwalamym jej własny potencjał, pokonujący trudności i zmierzający do samorozwoju (samodzielności). Takim „znaczącym innym” może okazać się – rzecz jasna – kurator sądowy, działający w sprzyjającej przestrzeni spo-

m.in.: „takie ukształtowanie charakteru i systemu wartości jednostki, by człowiek w dojrzałym i świadomym swojego życia i afirmowaniu życia innych ludzi umiał wiązać swoje dążenia z potrzebami wspólnoty, w której uczestniczy. Aby potrafił czynnie brać udział w urzeczywistnianiu wspólnych celów i wartości, opierając swe zaangażowanie na ich zgodności z uniwersalną hierarchią wartości. Doskonalenie własnej osobowości w warunkach współdziałania na rzecz zbiorowego dobra możliwe jest bowiem nie przez pozorne uczestnictwo we wspólnym wysiłku, lecz poprzez własne uznanie wspólnych wartości i osobiste podjęcie działań zmierzających do ich realizacji” (W. Cichoń, *Wartości, człowiek, wychowanie*, Kraków 1996, s. 171).

⁵⁰ S. Kawula, *Pomocniczość i wsparcie. Kategorie pedagogiki społecznej*, Olsztyn 2002.

łecznej. Wymaga to jednak podniesienia poziomu kultury stosunków interpersonalnych, czyli otwartej komunikacji, zrozumienia i tolerancji dla inności, życzliwego zainteresowania potrzebami drugiego człowieka, nawiązywania kontaktów oraz budowania więzi społecznych czy wreszcie – inicjatywy i współpracy w rozwiązywaniu lokalnych problemów. Mikołaj Winiarski⁵¹, charakteryzując ten swoisty sposób funkcjonowania grup społecznych, posługuje się pojęciem dialogu środowiskowego, uważając go za najbardziej godny, ludzki sposób bycia i styl życia, gwarantujący ustawiczny rozwój indywidualny i zbiorowy. Jest on możliwy do osiągnięcia dzięki promowaniu idei – szeroko rozumianej – edukacji środowiskowej (regionalnej, ekologicznej, międzykulturowej).

W tym miejscu rozważań warto pokusić się jeszcze o kilka refleksji odnoszących się do dzisiejszej rzeczywistości. Trudno jest bowiem oprzeć się wrażeniu, że niektóre propozycje teoretyków nieprędko znajdą podatny grunt do realizacji w praktyce. Przyczyny tego stanu rzeczy można rozpatrywać – jak się wydaje – zarówno w skali makro-, jak i mezo- i mikrostruktur. Choć kierunek naszej polityki społecznej wydaje się słuszny, nie można chyba jeszcze – bez cienia wątpliwości – stwierdzić, że budowane fundamenty współczesnej działalności pomocowej (w tym również pracy kuratora sądowego) są stabilne, a lansowane szlachetne idee działań wspólnotowych są możliwe i łatwe do urzeczywistnienia. Żyjemy przecież w społeczeństwie ryzyka, w którym zachodzące przemiany, funkcjonujące mechanizmy, tworzone i reformowane instytucje są mało przewidywalne i obliczalne i nie dają obywatelom pewności egzystencjalnej⁵². Pogłębiające się rozwarstwienie społeczne, tzw. syndrom 3B i 4B⁵³, nie sprzyja konsolidacji środowisk lokalnych, powodując raczej z jednej strony gettyzację osób z obszaru ubóstwa, nadających się tylko „na przemiał”⁵⁴, a z drugiej – tworzenie swoistych enklaw elity finansowej. Anthony Giddens⁵⁵ twierdzi, iż współcześni ludzie epoki globalizacji (niezależnie od pozycji w kastowej strukturze) dawno już stracili nadzieję na możliwość zapanowania nad szerszym środowiskiem biosocjokulturowym, przyjmując orientację defensywną, czyli ograniczając się do indywidualnych strategii przetrwania. Autor

⁵¹ M. Winiarski, *Edukacja środowiskowa*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 979–984.

⁵² U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Warszawa 2002.

⁵³ 3B, czyli bezrobocie – bieda – bezdomność; 4B, czyli bogaci bogacą się – biedni biednieją.

⁵⁴ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, tłum. T. Kunz, Kraków 2004.

⁵⁵ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2002.

określił taką postawę (polegającą raczej na rezygnacji ze swego wpływu na bieg zdarzeń) mianem separacji doświadczenia. Pozostaje ona oczywiście w opozycji do wszelkich działań wspólnotowych.

Inna bariera stojąca na drodze urzeczywistnienia idei solidarności społecznej w budowaniu wspólnego dobra i rozwiązywaniu lokalnych problemów tkwi w samej naturze człowieka, a w szczególności – w osobliwie pojmowanej wolności i współwystępującej z nią osobistej odpowiedzialności. Po pierwsze, ludzie na ogół nie czują się odpowiedzialni za sprawy, za które nie są pociągani do odpowiedzialności. Jest to tzw. pułapka zewnętrznego obserwatora, w ujęciu przywołanym przez Krzysztofa Mudynia⁵⁶. Bierność, zaniechanie – to postawy powszechne, „wygodne”; choć społecznie niepożądane – nie są piętnowane. Po drugie, człowiek ma skłonności do usprawiedliwiania swoich słabości, błędów, niepowodzeń albo zbiorowych porażek, na które sam częściowo „zapracował”, działaniami innych osób (pułapka napastnika). Po trzecie, zgodnie z wcześniej cytowanym poglądem A. Giddensa, wpływ jednostki na wiele obszarów życia społecznego jest na tyle ograniczony, że w konsekwencji zwalnia się ona od jakiegokolwiek odpowiedzialności za jego kształt, wpadając w pułapkę ofiary. Po czwarte wreszcie, są jednostki z nadmiernym poczuciem odpowiedzialności za „dobrostan” innych ludzi, odbierające im niejako osobiste doświadczenie konsekwencji własnych czynów (zwalniając z odpowiedzialności). Jest to tzw. pułapka wybawcy⁵⁷ i wpadają w nią często zarówno nadopiekuńczy rodzice czy osoby współzależnione, jak i pracownicy służb społecznych, wyręczający swoich podopiecznych. Wzmacnia to niestety ich postawę bierności i wyczekiwania, a często też sprzyja wysuwaniu rozmaitych – mniej lub bardziej uzasadnionych – roszczeń wobec wszelkich instytucji pomocowych.

Kolejną ważną – z punktu widzenia tematu opracowania – kwestią, wartą przynajmniej zasygnalizowania, jest wciąż niedoskonały (mimo trwającej reformy i nowych rozwiązań ustawowych) system probacji w Polsce. Nie zapewnia on bowiem wystarczającej swobody działania kuratorom, wprowadzając liczne ograniczenia biurokratyczne, stawiając wymagania niewspółmierne do możliwości sprostania im (zbyt duża liczba nadzorowanych), przy istniejącej dość słabej bazie lokalowej i utrudnieniach w organizacji pracy (np. brak obsługi biurowej, samochodów służbowych itp.).

⁵⁶ K. Mudyń, *O mniej lub bardziej destruktywnych sposobach rozumienia osobistej wolności i odpowiedzialności*, [w:] *Przemoc i marginalizacja. Patologie społecznego dyskursu*, red. P. Piotrowski, Warszawa 2004, s. 15–34.

⁵⁷ Tamże.

Wspomniane przeszkody – znacznie komplikujące osiągnięcie zamierzonych celów – stanowią poważne wyzwanie dla współczesnej działalności pomocowej. Jednak humanistycznie zorientowanego kuratora sądowego – bez względu na obiektywne utrudnienia – stać na właściwe odczytywanie treści analizowanych wcześniej drogowskazów. Dzięki nim można sprawniej poruszać się w skomplikowanej rzeczywistości wychowawczej, realizując powierzone zadania. Dlatego też zawsze powinno towarzyszyć mu następujące przesłanie (odnoszące się w jednakowym stopniu do jego działalności, jak i funkcjonowania nadzorowanych): „osobowość jest tego rodzaju urządzeniem, które samo staje się lepsze, gdy wolne są czyny osoby ludzkiej, gdy czyni ona użytek ze swoich możliwości, gdy działa na rzecz innych ludzi, gdy nie rezygnuje z siebie, a w jej «ja» mieści się wiara, że dobrem świata jest dobro każdej jednostki, bez wyjątku. Że złem jest zło każdej jednostki, bez wyjątku”⁵⁸. Jest to bowiem moralna powinność kuratora, odzwierciedlająca głęboki sens służby drugiemu człowiekowi.

⁵⁸ K. Obuchowski, *Człowiek...*, s. 40.

Rozdział 2.

Instytucja kuratora sądowego we współczesnym systemie profilaktyki społecznej

2.1. Pojęcie i ogólne założenia profilaktyki

Profilaktyka (inaczej: zapobieganie/prewencja) definiowana jest jako ogół wszystkich działań podejmowanych w celu zapobiegania pojawieniu się i/lub rozwojowi niepożądanych zachowań i stanów rzeczy (dysfunkcji, chorób, zaburzeń rozwoju itp.), czyli zjawisk stanowiących zagrożenie dla danej zbiorowości społecznej¹. Termin ten odnosi się do różnorodnych obszarów funkcjonowania jednostek i grup społecznych. Jego definicje różnią się od siebie w zależności od przyjętego przedziału czasu i dyscypliny nauki.

W literaturze pedagogicznej najbardziej spopularyzowane jest szerokie jego ujęcie – jako procesu, „który wspiera zdrowie poprzez umożliwienie ludziom uzyskania pomocy potrzebnej im do konfrontacji ze złożonymi, stresującymi warunkami życia oraz przez umożliwienie jednostkom osiągnięcia satysfakcjonującego, społecznie akceptowanego, bogatego życia”². Rozumiany jest on więc jako działalność różnych osób i instytucji (również kuratora sądowego) mająca na celu przeciwdziałanie problemom społecznym, zdrowotnym, ekologicznym *sensu largo*. W takim ujęciu działania profilaktyczne obejmują zarówno identyfikację przyczyn danego problemu, poszukiwanie sposobów jego usunięcia poprzez wdrożenie odpowiednich strategii i programów zapobiegawczych, jak i bieżące monitorowanie ich realizacji oraz ewaluację efektów³. Takie szerokie, interdyscyplinarne rozumienie profilaktyki jest jednak uznawane za nieprecyzyjne i bywa poddawane krytyce, głównie ze względu na różnorodność celów, zadań, metod i środków oraz granic podejmowanych oddziaływań. Współczesne ujęcia definicyjne wyraźnie oddzielają zadania za-

¹ B. Woynarowska, *Profilaktyka*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna...*, t. 4, s. 943–945.

² Z.B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Zapobieganie uzależnieniom uczniów*, red. B. Kamińska-Buśko, Warszawa 1997, s. 71.

³ B. Woynarowska, *Profilaktyka...*, s. 943–945.

pobiegawcze od czynności leczniczych oraz ich kontynuacji, wyróżniając działania w obszarze prewencji ogólnej, kierunkowej i interwencji adresowanych⁴.

Przykładowo, autorki dokonujące przeglądu koncepcji i poglądów na temat współczesnych rozwiązań prewencyjnych – Joanna Szymańska i Joanna Zamecka – zwracają uwagę na fakt, że profilaktyka jest szczególną procedurą działania ulokowaną w obrębie szeroko rozumianej socjotechniki, zgodnie z prakseologiczną myślą o skutecznym i sprawnym działaniu. Różni się od innych sposobów przeciwdziałania szkodliwym i niepożądanym zjawiskom społecznym tym, że jest czynnością uprzedzającą, to znaczy, że podejmowana jest, zanim zagrożenia się ujawnią i rozprzestrzeniają, a ich dolegliwość wymusi zastosowanie bezpośrednich środków zaradczych. W rozumieniu autorek, „profilaktyka to zapobieganie zidentyfikowanym i spodziewanym zagrożeniom poprzez przedsięwzięcie działań mających na celu niedopuszczenie do negatywnie ocenianych przekształceń istniejącego stanu rzeczy”⁵.

W literaturze pedagogicznej można odnaleźć różne podejścia i koncepcje działań profilaktycznych, będące rezultatem ewolucji poglądów wielu autorów. Zostały one wypracowane na podstawie obserwacji przeobrażeń przestrzeni społecznej i pojawiających się w niej rozmaitych zjawisk, np. nowych form patologii. Najbardziej popularne jest podejście systemowe (instytucjonalne), rozpropagowane przez Helenę Radlińską, lansujące szeroko rozumianą koncepcję profilaktyki społecznej⁶, zmierzającą do zapobiegania różnym przejawom nieprzystosowania i patologii społecznej, traktowaną jako dziedzinę znajdującą się na styku medycyny, opieki socjalnej, pedagogiki i polityki społecznej. Podejście to może przybierać postać działań zachowawczych (defensywnych), koncentrujących się na eliminowaniu przejawów patologii i ochronie zdrowej części społeczeństwa (czyli na dbaniu o to, „aby chwasty nie zagłuszyły żyta”) i/lub działań kreatywnych, wzmacniających zdolności adaptacyjne systemu społecznego (czyli „aby żyto zagłuszyło chwasty”)⁷. Najbardziej pożądane jest komplementarne traktowanie obu tych form działań-

⁴ F. Wojciechowski, *Przestrzeń bezpieczna środowiska lokalnego w strategii działań prewencyjnych. Próba refleksji pedagogicznej*, [w:] *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, red. B. Urban, M. Konopczyński, Kraków 2012, s. 131–143.

⁵ J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, [w:] *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, red. G. Świątkiewicz, Warszawa 2002, s. 21.

⁶ B. Woynarowska, *Profilaktyka...*, s. 943–945.

⁷ J. Kwaśniewski, *Profilaktyka społeczna: związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, [w:] *Zachowania dewiacyjne i kierunki oddziaływania*, red. M. Ziemska, Warszawa 1979 (Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 3).

ności profilaktycznej.

Drugie wymieniane w omawianym obszarze podejście to koncepcja profilaktyki wychowawczej, uwzględniająca również dwa rodzaje działalności zapobiegawczej: profilaktykę uprzedzającą i profilaktykę objawową. Pierwsza z nich ma na celu przeciwdziałanie stanom rzeczy i zjawiskom, które jeszcze nie wystąpiły, ale istnieje ryzyko ich pojawienia się (czyli zagrożeniom antycypowanym), natomiast druga dotyczy niepokojących wychowawczo sytuacji już ujawnionych, wymagających interwencji pedagogicznej. Koncepcja ta jest ugruntowana przede wszystkim w praktyce edukacyjnej i odnosi się najczęściej do problemu niepowodzeń dydaktycznych i/lub różnych przejawów niewłaściwego zachowania ucznia na terenie szkoły, nie pomijając oczywiście biopsychospołecznych uwarunkowań tych niepokojących zjawisk.

Trzecie podejście łączy elementy dwóch poprzednich i funkcjonuje jako koncepcja profilaktyki społeczno-wychowawczej. Zdaniem Barbary Woynarowskiej

istotą tego podejścia jest włączenie do procesu oddziaływań profilaktycznych jednostki, jej rodziny oraz niektórych instytucji, które tworzą środowisko życia danej jednostki (np. szkoła, zakład pracy, służba zdrowia, opieka społeczna). Praca socjalna i wychowawcza w środowisku polega na profilaktycznym uprzedzaniu zagrożeń i aktywizowaniu jednostek. U podstaw tej profilaktyki leży diagnoza czynników ryzyka w środowisku społecznym (aktualne lub potencjalne zagrożenia) i czynników chroniących (wpływających pozytywnie na sytuację jednostki i wymagających wzmocnienia). Koncepcja ta uwzględnia pojęcie sił społecznych (np. więź uczuciową między członkami rodziny, wspólne wartości). Identyfikacja i wykorzystanie sił społecznych w rodzinie umożliwia profilaktykę pobudzającą, a nie tylko kompensację patologii życia w rodzinie[...]⁸.

Podejście to wydaje się najbardziej inspirujące dla współczesnej kurateli rodzinnej.

Niezależnie od przyjętej koncepcji, pojęcie „profilaktyka” ma pozytywny wydźwięk, a wszelka działalność profilaktyczna jest zwykle analizowana przez pryzmat ewidentnych korzyści, ocenianych najczęściej w trzech wymiarach. Pierwszy z nich to wymiar ekonomiczny – stosowane na masową skalę w szkołach, rodzinach, środowiskach pracy akcje o charakterze prewencyjnym są tańsze i skuteczniejsze niż późniejsze zabiegi korekcyjno-terapeutyczne. Drugi wymiar, społeczny wiąże się z korzyściami w obrębie funkcjonowania podstawowych grup społecznych (rodziny, grupy rówieśniczej, społeczności lokalnej). Działania profilaktyczne zapobiegają różnorodnym dysfunkcjom, zakłóceniom, zaburzeniom i dezorganizacji tych środowisk, a tym samym –

⁸ B. Woynarowska, *Profilaktyka...*, s. 945.

generowaniu trudnych do oszacowania kosztów społecznych. Trzeci – to wymiar humanitarny, związany z indywidualną historią życia każdej jednostki, której zachowania ryzykowne przynoszą znaczne szkody, utrudniając bądź uniemożliwiając jej prawidłowy rozwój emocjonalny i społeczny, samorealizację i poczucie osobistego szczęścia⁹.

Wszelkie działania profilaktyczne – niezależnie od ich specyfiki i różnych ujęć definicyjnych – mają wspólne cele. W dostępnej literaturze¹⁰ proponowany jest następujący ich podział:

- rozpowszechnianie prawdziwych i rzetelnych informacji o zjawisku, którego profilaktyka dotyczy;
- kształtowanie umiejętności intrapersonalnych, a w szczególności: samoświadomości, samooceny i samodyscypliny;
- rozwijanie umiejętności interpersonalnych, a w szczególności umiejętności empatycznych, współpracy, komunikowania się oraz rozwiązywania konfliktów;
- rozwijanie umiejętności podejmowania decyzji oraz rozwiązywania problemów;
- kształtowanie m.in. zdolności do wybierania pozytywnych, a nie negatywnych stylów życia;
- rozwijanie związków z grupą społeczną i poczucia odpowiedzialności za grupę, do której jednostka należy (rodzina, lokalna społeczność, ogół społeczeństwa);
- rozwijanie dojrzałej odpowiedzialności jako właściwego wzorca do naśladowania przez innych (obejmującej m.in.: styl życia, postawy wobec używania środków odurzających, podejmowanie decyzji);
- rozwijanie środowiska rodzinnego, społecznego i środowiska pracy, które podnosiłoby jakość życia wszystkich jego członków;
- kształtowanie reguł prawnych i publicznych w taki sposób, by były zgodne z ludzkimi potrzebami i wspierały pozytywne style życia;
- umożliwienie wczesnego rozpoznawania, diagnozowania zagrożeń oraz rozwijania strategii przeciwdziałania, bazujących na znajomości przyczyn szkodliwych uwarunkowań.

Wymienione cele działalności profilaktycznej zostały sformułowane na podstawie diagnozy skomplikowanych przyczyn zachowań dysfunkcjonal-

⁹ A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Kraków 2012, s. 181, s. 185.

¹⁰ K. Zajączkowski, *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Toruń 2003.

nych dzieci i młodzieży. Przy próbach wyjaśniania uwarunkowań zachowań dewiacyjnych współczesnej młodzieży często wykorzystywana jest teoria zachowań problemowych Richarda i Schirley Jessore'ów¹¹. Zdaniem jej autorów zachowania ryzykowne młodzieży (znajdującej się w okresie dorastania) mają znaczenie rozwojowe, co oznacza, że – obok konwencjonalnych i akceptowanych społecznie sposobów samorealizacji – umożliwiają jej zaspokojenie najważniejszych potrzeb (bezpieczeństwa, akceptacji, uznania, przynależności, miłości), sprzyjają realizacji zadań rozwojowych (np. określenie własnej tożsamości, uniezależnienie się od świata dorosłych) i pomagają w radzeniu sobie z doświadczanymi trudnościami życiowymi (poprzez redukcję lęku i frustracji). Wszelkie negatywne doświadczenia młodego człowieka związane z funkcjonowaniem w rodzinie i grupie rówieśniczej (np. deficyt miłości i akceptacji) są kompensowane poprzez kontakt ze środkami psychoaktywnymi czy też podejmowanie ryzykownych zachowań seksualnych. Tak więc zachowania dysfunkcyjne są specyficznymi sposobami przystosowania się. Autorzy wspomnianej teorii opracowali model funkcjonowania człowieka, zgodnie z którym zachowanie jednostki jest wypadkową oddziaływania kilku grup czynników, wewnętrznych i zewnętrznych (indywidualnych i środowiskowych). Pierwsza grupa czynników to przede wszystkim cechy podmiotowe – motywy postępowania, przekonania, samoocena, samokontrola, system wartości, wzorce i autorytety itp. W tej grupie ważny jest również sposób postrzegania przez jednostkę świata i innych ludzi (głównie rodziny, rówieśników i osób z najbliższego otoczenia), odczuwanie wsparcia i kontroli ze strony środowiska społecznego. Czynniki zewnętrzne są natomiast związane z funkcjonowaniem rodziny (jej strukturą, poziomem wykształcenia rodziców, ich systemem wartości i religijnością, atmosferą domową, typem kontroli, wymaganiami itp.), oddziaływaniem rówieśników i wpływem mediów. Kombinacja czynników indywidualnych i środowiskowych decyduje o tym, czy jednostka zachowuje się poprawnie, czy podejmuje zachowania ryzykowne.

Inną koncepcją teoretyczną wzbogacającą współczesną myśl i praktykę w zakresie profilaktyki jest ekologia ludzkiego rozwoju Uriego Bronfenbrennera. Teoria wyraźnie nawiązuje do wspomnianego modelu funkcjonowania człowieka, uwzględniając zarówno w etiologii problemów społecznych, jak i w strategiach działań zapobiegawczych poszczególne poziomy ekosystemu jednostki:

¹¹ J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd...*

mikrosystem, mezosystem, egzosystem, makrosystem, chronosystem¹².

Wspomniane teorie stały się niezwykle inspirujące w poszukiwaniu rozwiązań systemowych, wykorzystujących różne poziomy, strategie, modele i projekty profilaktyczne. Mogą one stanowić punkt wyjścia organizowania środowiska lokalnego w pracy rodzinnego kuratora sądowego.

2.2. Poziomy, strategie, modele i projekty profilaktyczne

Działania profilaktyczne mają za zadanie wspieranie pełnego rozwoju jednostki, umożliwiającego samodzielne zaspokajanie własnych potrzeb, odkrywanie indywidualnego sensu życia, osiągnięcie satysfakcji z podejmowanych wyborów, wytyczanych celów i ich realizacji. Powinny one uwzględniać dwa komplementarne nurty¹³:

- wspieranie czynników chroniących, czyli promowanie rozwoju człowieka, kształtowanie jego tożsamości osobowej, społecznej i kulturowej, osiągnięcie zdrowia fizycznego, psychicznego, społecznego i duchowego oraz pomoc w kształtowaniu umiejętności przeciwstawiania się życiowym trudnościom;
- eliminowanie czynników ryzyka, czyli możliwie wszystkich niewłaściwych i zagrażających jednostce warunków społeczno-kulturowych, takich jak ryzyko utraty zdrowia i bezpieczeństwa, stres, izolacja społeczna, przemoc.

Realizacja wspomnianych działań może się odbywać na trzech poziomach/stopniach¹⁴. Pierwszy z nich, czyli profilaktyka pierwszego stopnia (zwana współcześnie profilaktyką uniwersalną) obejmuje wszelkie działania zmierzające do podnoszenia ogólnego poziomu życia człowieka, promocji zdrowia fizycznego i psychicznego, dbania o właściwy poziom wychowania w rodzinie i szkole itp. Adresatem takich przedsięwzięć jest ogół społeczeństwa (ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży), a podejmowanie działań nie wymaga specjalistycznego przygotowania. Przykładem ciekawych inicjatyw z kręgu profilaktyki uniwersalnej jest reklama społeczna, rozpowszechniana za pośrednictwem mediów.

Profilaktyka drugiego stopnia koncentruje się na identyfikowaniu i eliminowaniu czynników ryzyka dysfunkcyjności, ma więc na celu zapobieganie rozwojowi zaburzeń. Działania podejmowane na tym poziomie są adresowane

¹² F. Wojciechowski, *Przestrzeń...*, s. 131, s. 143.

¹³ Z.B. Gaś, *Profilaktyka uzależnień*, Warszawa 1993; A. Jaworska, *Leksykon...*, s. 181, s. 185.

¹⁴ Tamże.

do osób/grup, które przejawiają pierwsze symptomy zaburzeń i funkcjonują w środowiskach stwarzających niewłaściwe warunki wychowawcze (np. w rodzinach z problemem alkoholowym). Inicjatorzy oddziaływań tego rodzaju powinni odznaczać się pewnym poziomem merytorycznego i metodycznego przygotowania. W tym obszarze funkcjonują m.in. rodzinni kuratorzy sądowi, nadzorując środowiska zmarginalizowane.

Profilaktyka trzeciego stopnia jest natomiast rozumiana jako interwencja po wystąpieniu dysfunkcji. Działania podejmowane są przez profesjonalistów (np. wychowawców w zakładach poprawczych, terapeutów uzależnień itp.) i mają na celu przeciwdziałanie pogłębianiu się procesu chorobowego/niedostosowania społecznego oraz pomoc jednostce objętej postępowaniem terapeutyczno-resocjalizacyjnym w powrocie do wolnego od patologii, satysfakcjonującego życia (np. po opuszczeniu zakładu poprawczego lub ośrodka terapii uzależnień nieletni pozostają pod nadzorem kuratora).

Na każdym z tych poziomów wykorzystywane są różne strategie oddziaływań profilaktycznych¹⁵.

Strategie informacyjne – mają na celu dostarczenie odbiorcom rzetelnej wiedzy na temat skutków zachowań ryzykownych. Uzyskane informacje powinny umożliwić jednostce nie tylko dokonanie racjonalnego wyboru, ale też zmianę postaw wobec zachowań dysfunkcyjnych (np. stosowania środków psychoaktywnych). Strategia ta jest oparta na przekonaniu, że zachowania ryzykowne młodych ludzi wynikają z niedostatku wiedzy na temat mechanizmów i następstw palenia tytoniu, picia alkoholu, odurzania się narkotykami czy ryzykownych zachowań seksualnych. Informacje podawane są zazwyczaj w formie pogadanek, wykładów i filmów.

Strategie edukacyjne – mają na celu wszechstronną pomoc młodzieży w rozwijaniu umiejętności psychologicznych i społecznych (np. nawiązywania zdrowych relacji z innymi ludźmi, radzenia sobie ze stresem, zdolności asertywnych, konstruktywnego rozwiązywania konfliktów itp.). U podstaw tego podejścia leży przekonanie, że nawet odpowiednia wiedza nie uchroni jednostki przed nieodpowiednimi zachowaniami, jeśli będzie ona przejawiała pewien deficyt w zakresie kompetencji społecznych, gwarantujących satysfakcjonujące związki z innymi ludźmi. Najczęściej to właśnie frustracja spowodowana osobistymi lub zawodowymi porażkami sprzyja sięganiu po środki uśmierzające ból i zmieniające świadomość.

¹⁵ J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd...*

Strategie działań alternatywnych – mają na celu pomoc jednostce w zaspokojeniu jej ważnych potrzeb (np. przynależności, uznania) i osiągnięciu odpowiedniego poziomu satysfakcji życiowej. Działania typowe dla tej strategii polegają na umożliwieniu jednostce zaangażowania się w jakąś dziedzinę pozytywnej aktywności, np. twórczości artystycznej, sportu, wolontariatu. W tym podejściu zakłada się, że brak warunków do samorealizacji (a tym samym – okazji do podniesienia samooceny poprzez osiąganie sukcesów czy rozwoju zainteresowań) sprzyja zachowaniom dysfunkcyjnym. Narażone są na nie zwłaszcza dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych wychowawczo.

Strategie interwencyjne – mają na celu niesienie pomocy osobom mającym trudności w identyfikowaniu i rozwiązywaniu problemów życiowych, np. poprzez wspieranie jednostek eksperymentujących ze środkami psychoaktywnymi.

Strategie redukcji szkód – mają na celu zmniejszenie negatywnych skutków (szkód indywidualnych i społecznych) postępowania jednostek i grup objętych takimi działaniami prewencyjnymi. Strategia ta dotyczy osób i grup największego ryzyka, wobec których zawiodła wczesna profilaktyka, interwencja, terapia i resocjalizacja, np. alkoholików, narkomanów, prostytutek, recydywistów. W tym podejściu chodzi zarówno o ochronę samych jednostek dotkniętych problemem, jak i ogółu społeczeństwa np. przed rozprzestrzenieniem się chorób zakaźnych (m.in. o profilaktykę HIV, AIDS).

Trzy pierwsze strategie wykorzystuje się na wszystkich poziomach profilaktyki, działania interwencyjne są zarezerwowane dla stopnia drugiego i trzeciego, natomiast ostatnie podejście przewidziane jest głównie na potrzeby profilaktyki trzeciorzędowej.

Niezależnie od przywołanych poziomów i strategii, w literaturze pedagogicznej wymieniane są różne modele działań profilaktycznych. Najpopularniejsza jest klasyfikacja Gerharda Bühringera¹⁶, korespondująca w swej treści z omawianymi wcześniej podziałami i uwzględniająca następujące podejścia:

Model oświaty zdrowotnej jest najstarszy i uznawany za najmniej skuteczny. Jego celem jest dostarczenie wiedzy na temat niepożądanych zachowań oraz ich konsekwencji indywidualnych i społecznych. Wykorzystywane są w nim prelekcje, pogadanki, filmy edukacyjne i plakaty przekazujące informacje o zachowaniach patologicznych i eksponujące ich negatywne skutki. Dodatkowo organizowane są spotkania z osobami, które mają osobiste doświadc-

¹⁶ K. Zajączkowski, *Profilaktyka...*

czenia z zachowaniami dysfunkcjonalnymi (np. z trzeźwymi alkoholikami po odbyciu terapii).

Model edukacji humanistycznej, którego celem jest prawidłowy rozwój osobowości, a zwłaszcza tych jej cech, które mogą mieć związek z powstawaniem zachowań dewiacyjnych, (np. poczucie własnej wartości, umiejętności wyrażania uczuć czy radzenia sobie ze stresem). W tym podejściu wykorzystywane są zajęcia w małych grupach, sprzyjające integracji i nieskrępowanej ekspresji emocji. Poprzez dyskusje, gry i zabawy interakcyjne dąży się do wzmocnienia pozytywnych cech osobowości.

Model edukacji społecznej, nastawiony na kształtowanie w jednostce umiejętności przeciwstawiania się presji społecznej, skłaniającej ją do zachowań dysfunkcjonalnych. Chodzi w nim o naukę odmawiania (poprzez trening zachowań asertywnych) i rozpoznawania zewnętrznych wpływów na proces podejmowania decyzji (np. reklama, oddziaływanie mass mediów).

Model edukacji w zakresie umiejętności życiowych, którego celem jest kształtowanie zdolności do zaspokajania potrzeb bez uciekania się do zachowań dewiacyjnych. W tym podejściu wykorzystywane są m.in. zajęcia sprzyjające budowaniu pozytywnego obrazu siebie, podejmowaniu decyzji i dokonywaniu wyborów akceptowanych społecznie.

Model aktywnych form. Jego celem jest popularyzowanie aktywnych i konstruktywnych form spędzania czasu wolnego – w świetlicach, klubach sportowych, zespołach zainteresowań artystycznych, na wycieczkach itp.

Model promocji zdrowia, skupiający się na propagowaniu zdrowego stylu życia i czerpania zadowolenia na wszystkich płaszczyznach funkcjonowania, z dala od nikotyny, alkoholu i narkotyków.

W ostatnich latach coraz wyraźniej akcentuje się potrzebę lansowania i wspierania tych wszystkich działań o charakterze profilaktycznym, które mają charakter ofensywny, w opozycji do działalności opierającej się na zakazach i większej kontroli (profilaktyka defensywna, eliminująca czynniki ryzyka). Chodzi przede wszystkim o zachęcanie i pobudzanie jednostek do rozwoju samoświadomości i pozytywnej tożsamości, kształtowanie otwartej postawy wobec życia i zdolności do radzenia sobie w trudnych sytuacjach. W tym kontekście przywoływana jest często koncepcja *resilience* (oporu-elastyczności)¹⁷,

¹⁷ Założenia tej koncepcji zostaną zaprezentowane w warstwie metodologicznej niniejszego opracowania. Czytelnik może poszerzyć wiedzę na jej temat w następujących źródłach: B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000; tenże, *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków 2005; tenże, *Agresja młodzieży*

będąca inspiracją dla rozwoju profilaktyki pozytywnej. Zgodnie z nią człowiek może stawiać opór czynnikom ryzyka dzięki wzmacnianiu czynników chroniących (np. specyficznych, pozytywnych cech charakteru, właściwości środowiska rodzinnego czy społeczności lokalnej).

W teoretycznych podstawach profilaktyki uzależnień promowany jest obecnie współczesny model oddziaływań na tle modelu tradycyjnego. W tabeli 1 zostały zobrazowane zasadnicze różnice obydwu podejść.

Tabela 1. Różnice pomiędzy tradycyjnym i współczesnym modelem profilaktyki uzależnień

Kryteria oceny	Model tradycyjny	Model współczesny
Cel	Eliminowanie patologii	Promocja zdrowia
Podstawowe założenia	Uświadomienie skutków używania środków uzależniających	Sięganie do przyczyn używania środków uzależniających
Spodziewane efekty	Wiedza o skutkach używania środków uzależniających i negatywna postawa wobec ich używania	Umiejętność odmawiania Poczucie wartości Uporządkowanie systemu wartości Umiejętności społeczne Wiedza o uzależnieniach Osobiste zaangażowanie
Forma oddziaływań	Jednostronny przekaz i bierny odbiór	Dialog i aktywne uczestnictwo
Czas i zakres oddziaływań	Sporadyczne akcje wśród nastolatków	Systematyczne działania wśród dzieci i młodzieży
Realizatorzy	Prelegenci i specjaliści	Nauczyciele i liderzy młodzieżowi
Rodzaj substancji	Alkohol, papierosy lub narkotyki	Wszystkie środki uzależniające
Kontrola efektów	Nie wymagana	Wymagana

Źródło: opracowanie własne na podstawie artykułu J. Szymańskiej i J. Zameckiej, *Przegląd...*, s. 31.

Biorąc pod uwagę informacje zawarte w tabeli można przyjąć, że w nowoczesnej profilaktyce preferowane jest podejście kreatywne, akcentujące promocję zdrowia, kładące nacisk na kształtowanie systemu wartości, właściwych postaw i umiejętności społecznych. Odchodzi się w tym modelu od

i odrzucenie rówieśnicze, Warszawa 2012; A. Borucka, *Koncepcja resiliency. Podstawowe założenia i nurty badań*, [w:] *Resiliency. Teoria, badania, praktyka*, red. W. Junik, Warszawa 2011; E. Wysocka, *Koncepcja resiliency jako podstawa teoretyczna identyfikacji zaburzeń w przystosowaniu i działaniu profilaktycznych*, [w:] *Profilaktyka i probacja...*

sporadycznych akcji polegających na przekazywaniu wiedzy o negatywnych skutkach zachowań dysfunkcyjnych, na rzecz podejścia interakcyjnego, uwzględniającego różne uwarunkowania niepożądanych zjawisk, starannie zaplanowanego i realizowanego systematycznie. Poszukuje się jednocześnie nowych, atrakcyjnych sposobów i środków oddziaływania oraz poszerza się krąg realizatorów. Bardzo ważne jest też przeprowadzanie cyklicznej ewaluacji działań.

Współczesne modele profilaktyki uwzględniają działania obejmujące szereg zjawisk mających charakter kontinuum¹⁸. Jednym z nich jest kontinuum zagrożenia/ryzyka (od minimalnego, poprzez wysokie, aż do zagrożenia zaktualizowanego). Ryzyko odległe wiąże się z pewnymi cechami demograficznymi, czyli z korzystnymi warunkami socjoekonomicznymi, z pozytywnymi stosunkami w rodzinie i w szkole, z ograniczoną liczbą stresorów psychospołecznych. Niewłaściwe stosunki społeczne, liczne stresory oraz nakładające się na nie tzw. osobiste markery zagrożenia (np. negatywne postawy i emocje, deficyty umiejętności społecznych itp.) są związane z wysokim ryzykiem dysfunkcyjności. Jeżeli te cechy nie zostaną poddane modyfikacji, młody człowiek znajdzie się w obszarze bezpośredniego zagrożenia wystąpienia wielu problemów. Do każdego z poziomów ryzyka przypisane są różne formy interwencji – w ujęciu kontinuum podejść: od działań ogólnych, poprzez działania ukierunkowane, następnie specyficzne działania terapeutyczne, sesje przypominające, aż po działania terapeutyczne „drugiej szansy”, uwzględniające pracę w obrębie społeczności lokalnej, rodziny i szkoły. Programy zapobiegania, wczesnej interwencji i terapii również tworzą kontinuum: od profilaktyki pierwotnej, poprzez profilaktykę wtórną, aż po profilaktykę trzeciorzędową¹⁹.

W obrębie wspomnianych strategii i modeli działań profilaktycznych konstruowane są więc konkretne projekty/programy, nawiązujące w swej treści do ogólnych założeń teoretycznych poszczególnych podejść. Wyróżnia się wśród nich programy informacyjne, programy afektywnej edukacji, programy kompetencji społecznych, programy działań alternatywnych i programy wczesnej interwencji²⁰. Obok tych przedsięwzięć, które od wielu lat realizowane są w szkołach (np. programy informacyjno-edukacyjne „Spójrz inaczej”, „Drugie Elementarz, czyli program 7 kroków”, „Dziękuję, nie”, „NOE”, „Zanim spróbu-

¹⁸ J.J. McWhirter, B.T. McWhirter, A.M. McWhirter, E.H. McWhirter, *Zagrożona młodzież*, Warszawa 2008, s. 13, s. 14.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Z.B. Gaś, *Profilaktyka w szkole...*

jesz”), funkcjonuje też wiele ciekawych autorskich projektów, ograniczonych swoim zasięgiem oddziaływania do konkretnych społeczności lokalnych i ulokowanych w nich instytucji edukacyjno-wychowawczych, np. świetlic środowiskowych. Szczegółowa charakterystyka wielu z nich jest dostępna w publikowanych powszechnie materiałach²¹. Przybliżenie chociażby kilku wartościowych programów wykracza jednak poza ramy tego opracowania.

2.3. Możliwości wykorzystywania działań profilaktycznych w praktyce kuratorskiej

Specyfika pracy kuratorów sądowych może tworzyć wrażenie, że podejmują oni działania skoncentrowane jedynie na drugim i trzecim poziomie profilaktyki. Jednak zważywszy na fakt, że obejmują oni swoim oddziaływaniem całe środowiska rodzinne nieletnich (nie zawsze dysfunkcjonalne) i działają systemowo, mogą również z powodzeniem podejmować próby zapobiegania pojawianiu się niekorzystnych czynników, które wprawdzie jeszcze nie wystąpiły, ale istnieje potencjalne ryzyko zagrożenia nimi (np. choroba, utrata pracy itp.). Czynności wczesnoprofilaktyczne (obok działań resocjalizacyjnych) wy-

²¹ Spośród licznych publikowanych materiałów można wymienić zarówno gotowe programy profilaktyczne, prace naukowe, jak i poradniki metodyczne, które mogą stanowić inspirację do tworzenia autorskich projektów profilaktyczno-wychowawczych. Godne polecenia są m.in. następujące opracowania: seria Programy Profilaktyczno-Edukacyjne wydawnictwa Lis-sner Studio (a w niej redagowane przez różnych autorów broszury i filmy dotyczące następujących obszarów tematycznych: „Tolerancja”, „Alkohol”, „Narkotyki”, „Nikotyna”, „Hazard”, „Agresja – Przemoc – Asertywność”, „Wychowanie seksualne”), Warszawa 2012, 2013; N. Turner, J. MacDonald, B. Ballon, Ch. Dubois, *Wybory młodych. Program zapobiegania uzależnieniu od hazardu*, tłum. K. Mazurek, Warszawa, 2012; A. Walendzik-Ostrowska, J. Dec, *Pozytywne życie. O profilaktyce HIV/AIDS dla edukatorów*, Kraków 2012; J. Larson, J.E. Lochman, *Pomoc dzieciom w radzeniu sobie z gniewem. Podejście kognitywno-behawioralne*, Warszawa 2012; M. Herzberg, *Pomaganie dzieciom nieulubianym przez rówieśników z powodu zachowań antyspołecznych (Program zajęć w małej grupie uczniów klas IV–V)*, Warszawa 2012; K. Witerska, *Drama. Techniki, strategie, scenariusze*, Warszawa 2011; J. Wycisk, B. Ziółkowska, *Młodzież przeciwko sobie. Zaburzenia odżywiania i samouszkodzenia – jak pomóc nastolatkom w szkole*, Warszawa 2010; B. Jankowski, M. Jaroszevska, A.K. Kielczewska, H. Żmijaska, *Sposoby na trudne zachowania uczniów. Utrzymanie dyscypliny w klasie, kultura osobista uczniów, zawieranie kontraktów szkolnych*, Warszawa 2012; T. Garstka, M. Grondas, A.K. Kielczewska, J. Węgrzynowska, *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, Warszawa 2012; I. Michniewicz, R. Michniewicz, *Małe projekty społeczne. Praktyczny poradnik*, Kalisz 2010; K. Geldard, D. Geldard, *Budowanie relacji w pracy z dziećmi, młodzieżą i rodzinami*, tłum. K. Mazurek, Warszawa 2009; *Skuteczne interwencje w pracy z młodymi ludźmi z grup ryzyka*, red. K. Geldard, tłum. K. Mazurek, Warszawa 2010.

nikają bowiem z funkcji „zewnętrznej” i razem z działaniami wspomagającymi sąd oraz czynnościami organizacyjnymi (funkcja „wewnętrzna”) składają się na ogólny model roli zawodowej kuratora sądowego²². Aspekt „zewnętrzny” działalności kuratora wiąże się z czynnościami profilaktyczno-resocjalizacyjnymi podejmowanymi w środowisku lokalnym. Obejmuje zadania zmierzające zarówno do korygowania niepożądanych zachowań i postaw wychowanków, jak i do budowania więzi emocjonalnej sprzyjającej motywowaniu ich do wewnętrznej przemiany, m.in. poprzez dostarczanie im – alternatywnych wobec dotychczasowych – pozytywnych wzorców postępowania. Rola kuratora nie może ograniczać się do kierowania podopiecznych do instytucji pomocowych, ale powinna też polegać na inicjowaniu lub koordynowaniu działań środowiskowych na rzecz wychowanków, zwłaszcza w przypadkach, gdy oferta wsparcia okaże się niewystarczająca. Chodzi przede wszystkim o działania o charakterze socjoterapeutycznym, ukierunkowane na wzmocnienie i rozwój samokontroli emocjonalnej, trening umiejętności społecznych, redukcję zachowań agresywnych, wyzwalanie aktywności twórczej podopiecznych i wykorzystanie jej na indywidualnej ścieżce samorealizacji²³.

Możliwości stosowania podejścia profilaktycznego w praktyce kuratorskiej jest bardzo wiele. Śmiało można przyjąć tezę, iż wszelka działalność kuratorów wykraczająca poza tradycyjnie pojmowaną kontrolę ma charakter prewencyjny, a stosowane na co dzień metody pracy są nastawione albo na zapobieganie pogłębianiu się już zaistniałych dysfunkcji, albo na niedopuszczenie do pojawienia się antycypowanych nieprawidłowości w nadzorowanych środowiskach. Wydaje się, że najczęściej okazji do inicjowania działań profilaktycznych mają kuratorzy pracujący w ośrodkach kuratorskich²⁴, osoby zaangażowane w funkcjonowanie zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych²⁵

²² T. Jedynak, K. Stasiak, *Zarys metodyki...*, s. 36, s. 39.

²³ Tamże.

²⁴ Więcej informacji na temat profilaktycznej działalności kuratorów w ramach ośrodków kuratorskich znajdzie Czytelnik w dalszej części opracowania, przybliżającej metody pracy z grupą.

²⁵ Działalność zespołów interdyscyplinarnych (wielodyscyplinowych), określanych również jako podejście korporacyjne, multiagencyjne czy wieloagencyjne, wywodzi się z doświadczeń amerykańskich i zachodnioeuropejskich w pracy z jednostkami i/lub środowiskami zagrożonymi wykluczeniem społecznym. W warunkach polskich podobne przedsięwzięcia zaczęły być popularyzowane po wejściu w życie ustawy o pomocy społecznej z 2004 roku (Dz.U. Nr 64, poz. 593 ze zm.). Kuratorzy sądowi są czynnie zaangażowani w prace zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych od kilku lat w ramach zapobiegania i eliminowania zjawiska przemocy w rodzinie na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2005

oraz wszyscy ci, którzy wykorzystują na co dzień potencjał różnorodnych podmiotów (konkretnych osób lub instytucji) funkcjonujących w lokalnej przestrzeni, podejmując aktywną współpracę i czynnie angażując się w różnorodne przedsięwzięcia prewencyjne (np. imprezy sportowe, artystyczne, charytatywne itp.). Profilaktyczny wymiar sprawowanych nadzorów zaakcentowany jest również w przypadkach prowadzonych negocjacji i mediacji rodzinnych oraz zawieranych kontraktów wychowawczych.

Podejmowane w naszym kraju działania profilaktyczne z czynnym udziałem kuratorów rodzinnych wzorowane są często na rozwiązaniach zagranicznych, przede wszystkim amerykańskich. Chociaż nie zawsze udaje się wkomponować te interesujące inicjatywy w naszą rzeczywistość, można czerpać z nich inspiracje dla oryginalnych, rodzimych projektów. Poniżej zostaną zaprezentowane wybrane przedsięwzięcia prewencyjne dotyczące rodzin dysfunkcyjnych objętych opieką kuratorów. Zaangażowane są w nie różne podmioty (głównie edukacyjne i terapeutyczne) funkcjonujące w przestrzeni lokalnej.

Wśród ciekawych pomysłów o charakterze prewencyjnym można wymienić program *Sukces do szóstego roku życia (Success by 6)*²⁶, adresowany do rodzin z grup ryzyka, dla których dostęp i przygotowanie ich dzieci do nauki są ograniczone warunkami ekonomicznymi lub etnicznymi. Przy skoordynowanej współpracy różnych instytucji (edukacji, biznesu, opieki zdrowotnej itp.) tworzone są konkretne rozwiązania, zapewniające dzieciom udane rozpoczęcie edukacji, a w przyszłości – start w dorosłe życie.

Innym przykładem jest *Model szkoły środowiskowej zorientowanej na rodzinę (Family-Supportive Community School)*²⁷, w którym realizowane są m.in. następujące strategie: wzmacnianie rodziców i wspieranie rodzin; przygotowanie paraprofesjonalne oraz „drabina rozwoju zawodowego” rodziców; edukacja rodziców oraz pomoc rodzinie w przygotowaniu dziecka do podjęcia nauki w szkole; klasy opiekuńcze, minimalizujące niepowodzenia szkolne dziecka

roku (Dz.U. Nr 180, poz. 1493, ze zm.). Więcej informacji na temat doświadczeń w funkcjonowaniu zespołów w wybranych środowiskach lokalnych można znaleźć m.in. w artykułach E. Bieleckiej (*Zespół interdyscyplinarny – od idei do praktyki. Propozycje rozwiązań ustawowych*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej...*, s. 349–362) i M. Borkowskiej, J. Kusztal (*Zespoły interdyscyplinarne w pracy z dziećmi zagrożonymi wykluczeniem społecznym*, [w:] *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, red. K. Biel, J. Kusztal, Kraków 2011, s. 363–382.).

²⁶ E. Bielecka, *Wspólnota rodziny, szkoły, społeczności lokalnej*, [w:] *Edukacyjna wspólnota na rzecz społeczeństwa dla wszystkich*, red. A. Sajdak, Kraków 2005, s. 219–227.

²⁷ Tamże.

przy jednoczesnym podnoszeniu skuteczności działań nauczycieli i rodziców; współzarządzanie szkołą. Pozostałe strategie odnoszą się m.in. do współpracy ze środowiskiem lokalnym i do wykorzystania nowych technologii. Na terenie szkoły funkcjonuje „centrum pomocy rodzinie” lub „zespół szybkiego reagowania”, w którego skład wchodzi specjaliści z różnych dziedzin (psycholog, pedagog, lekarz, pracownik socjalny) i przedstawiciele rodziców. Powołany jest po to, by szybko i skutecznie diagnozować i rozwiązywać najtrudniejsze problemy uczniów (osobiste, dydaktyczno-wychowawcze i rodzinne). Zespół spotyka się regularnie, analizuje indywidualne przypadki dzieci, opracowuje programy pomocowe, prowadzi kursy dla rodziców (np. w zakresie rozpoznawania oznak niedożywienia dziecka, dysleksji, przemocy rówieśniczej itp.). Jego działalność ma charakter systemowy, ponieważ jest wkomponowana w funkcjonowanie międzyresortowych lokalnych struktur do spraw rozwiązywania problemów konkretnej społeczności.

Kolejnym ciekawym rozwiązaniem jest program *Parent-Teacher Action Research* (PTAR)²⁸, zorientowany na populację dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Celem trwającego przez dwa lata programu było wczesne rozpoznawanie i eliminowanie zaburzeń emocjonalnych, które stanowią czynnik ryzyka rozwoju i utrwalenia się bardziej skomplikowanych i trudniejszych do skorygowania postaci nieprzystosowania społecznego. Podobnie jak opisywane wcześniej projekty, również PTAR był realizowany na zasadzie wspólnego rozwiązywania problemów w oparciu o partnerskie współdziałanie rodziców uczniów, ich nauczycieli oraz specjalistów z zakresu psychokorekcji i profilaktyki. Na spotkania zespołów zapraszani byli też – jako konsultanci – przedstawiciele społeczności lokalnej, którzy nie mieli dzieci w określonej klasie czy szkole. Byli oni angażowani m.in. w proces gromadzenia niezbędnych danych czy opracowywanie indywidualnych planów działania. Udział rodziców w spotkaniach był dobrowolny i mieli oni pierwszeństwo w wypowiedaniu się na temat własnego dziecka. Wszystkie propozycje rozwiązań były zapisywane w języku zrozumiałym dla uczestników. Po skonstruowaniu planu dla konkretnego dziecka i wprowadzeniu go w życie nauczyciele analizowali i oceniali zachowanie ucznia na terenie szkoły. Następnie odbywało się kolejne spotkanie, na którym można było podyskutować, podzielić się refleksjami i ewentualnie zmodyfikować sposób postępowania. Uzupełniającą formą oddziaływań w ramach oma-

²⁸ M. Sztuka, *Programy wczesnej interwencji wśród strategii ograniczania zachowań przestępczych*, [w:] *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*, red. B. Urban, Kraków 2001, s. 171–176.

wianego programu była edukacja w zakresie umiejętności społecznych (*Social Skills Instruction*), skoncentrowana na poprawie komunikacji interpersonalnej, podniesieniu poziomu kompetencji osobistych i społecznych oraz na nauce adekwatnego reagowania w sytuacjach społecznych. Twórcy programu opracowali konkretne sposoby pomiaru efektów dwuletniej pracy, uwzględniające zarówno zachowanie dzieci, jak i kompetencje rodzicielskie. Na podstawie analizy wyodrębnionych dokładnie wskaźników ewaluacji (kontrolowanych zarówno na terenie szkoły, jak i w środowisku rodzinnym), stwierdzono wyraźną poprawę funkcjonowania badanych.

Niezwykle wartościowym przedsięwzięciem profilaktycznym był realizowany w latach 90. XX wieku (w trzech edycjach) program *Linking the Interests of Families and Teachers* (LIFT)²⁹. Obejmował szkoły znajdujące się w obszarze zwiększonego zagrożenia przestępczością młodzieży. Składał się z trzech komplementarnych elementów: treningu sprawności społecznych w warunkach klasy szkolnej, korektury zachowań dziecka w warunkach swobodnej zabawy w czasie pozalekcyjnym i modyfikacji postaw rodzicielskich. Pierwsza część programu miała formę 10-tygodniowego cyklu zajęć (dla poszczególnych grup wiekowych), prowadzonych przez wychowawcę klasy i instruktora. Dzieci opanowywały takie umiejętności jak: słuchanie innych, identyfikowanie przeżywanych uczuć, adekwatne reagowanie w określonych sytuacjach społecznych, radzenie sobie z gniewem, właściwe przyjmowanie i udzielanie pochwał. Zasadniczym celem drugiej części programu było aktywizowanie dziecka i promowanie jego pozytywnych zachowań społecznych w miejscu zabawy. Zajęcia były obserwowane przez instruktorów i szkolny personel pedagogiczny. Zachowania pożądane były nagradzane w symboliczny sposób (specjalny system punktów i związanych z nimi przywilejów). Wszystkie przejawy niewłaściwego postępowania były odnotowywane i przyznawano im punkty karne. Dużą wagę przywiązywano do kształtowania umiejętności współpracy w zespole, właściwego wchodzenia w grupę i odpowiedniego przyjmowania przez grupę jej nowych członków. Zajęcia dla rodziców (w grupach skupiających 10–15 rodzin) trwały 3 miesiące, miały formę warsztatową (np. praca z tekstem, dyskusja, inscenizacja) i prowadzone były przez profesjonalnie przygotowanych instruktorów. Celem tej części programu było wykształcenie lub doskonalenie umiejętności rodzicielskich. Treningowi poddawano takie właściwości jak: umiejętność przyznawania odpowiedniej swo-

²⁹ Tamże.

body, zdolność wczesnego okazywania uwagi i reagowania na zachowanie dziecka, operowanie skutecznymi karami i nagrodami, okazywanie opanowania. Przy prezentacji konkretnych umiejętności wykorzystywano nagrania wideo. Zajęcia były zróżnicowane ze względu na wiek dziecka. Przykładowo, rodzice młodszych dzieci byli zapoznawani z metodami ograniczania zachowań agresywnych w relacjach rówieśniczych, natomiast rodzice uczniów najstarszych klas rozwijali umiejętności negocjacyjne, potrzebne w rozwiązywaniu problemów wychowawczych typowych dla adolescentów. Z dużą starannością zaplanowano harmonogram spotkań, dostosowując ich porę i miejsce do możliwości rodziców. Przygotowano też dla nich pakiet materiałów szkoleniowych i na czas trwania programu uruchomiono specjalną linię telefoniczną. Ewaluacja programu uwzględniała monitorowanie zarówno efektów bezpośrednich, jak i długofalowych. Podobnie jak w przypadku poprzedniego programu, skuteczność była zadowalająca.

Zaprezentowane programy opierają się na tych samych założeniach teoretycznych i wykorzystują podobny katalog form oddziaływań. Analogiczne podejście możemy zaobserwować również w niemieckim i skandynawskim systemie opieki i profilaktyki. Ścisła współpraca interdyscyplinarna jest wykorzystywana na przykład w diagnozie i terapii dzieci z zaburzeniami zachowania (uwzględniającej różne formy, w tym ADHD), dla których specjalne programy opracowywane są i realizowane przez tzw. Ruchomą Pomoc Wychowawczą³⁰ (wykwalifikowany w terapii zaburzeń zachowania pedagog specjalny kooperuje z wychowawcą i rodzicami).

Również w Norwegii, gdzie – zgodnie z ugruntowaną wieloletnią tradycją – dziecko otoczone jest szczególną troską, przywiązuje się dużą wagę do włączania rodziców i środowiska lokalnego w przedsięwzięcia profilaktyczne realizowane na poziomie szkoły. Świadczy o tym filozofia programów skutecznej interwencji w ograniczaniu agresji autorstwa Dana Olweusa³¹, który przez wiele lat zajmował się badaniem tego zagadnienia i odnotowywał namacalne pozytywne efekty swojej pracy. Przykładowo, norwescy nauczyciele są systematycznie rozliczani z pracy wychowawczej prowadzonej z rodzinami uczniów. Cyklicznie przeprowadzają ankiety diagnozujące sytuację środowiska domowego dzieci i spotykają się w zespołach specjalistów (np. kurator ro-

³⁰ C. Hillenbrand, *Pedagogika zaburzeń zachowania*, tłum. E. Cieślík, Gdańsk 2007, s. 181–185.

³¹ D. Olweus, *Agresja w szkole. Wyniki badań oraz program skutecznej interwencji [w:] Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, red. A. Frączek, I. Pufal-Struzik, Kielce 1996, s. 92–99.

dzinny, lekarz, psycholog), rozwiązujących problemy swoich podopiecznych. Szczególny nacisk kładzie się na wsparcie rodziny poprzez uruchamianie jej naturalnych, a niewykorzystanych dotąd zasobów (np. rodzice, którzy nie mogą sfinansować dziecku wycieczki, pod nadzorem specjalnych konsultantów pieką ciasta lub produkują regionalne wyroby ludowe, a następnie – na organizowanych podczas festynów aukcjach – sprzedają je, pozyskując potrzebne środki)³².

Analizując przedstawione rozwiązania profilaktyczne, trzeba pamiętać, że są one owocem wieloletniej tradycji i nie wszystkie od razu mogą być przeniesione na polski grunt. Wymaga to bowiem nie tylko nakładów finansowych, odpowiednich rozwiązań legislacyjnych i organizacyjnych, ale przede wszystkim głębokich zmian mentalnościowych – które już powoli stają się zauważalne, ale to wciąż jest dopiero początek długotrwałego procesu.

Zgodnie z przyjętą tezą, że wszelka działalność kuratorów, która wykracza poza tradycyjną kontrolę i angażuje w pomoc podopiecznym różne podmioty, ma wymiar profilaktyczny, w kolejnym rozdziale zostaną zaprezentowane kluczowe metody pracy kuratora rodzinnego w kontekście prewencyjnym.

³² B. Zinkiewicz, *Oddziaływania profilaktyczne norweskich służb ochrony dziecka jako źródło inspiracji dla polskiej rodzinnej kurateli sądowej*, [w:] *Profilaktyka i probacja...*, s. 447–457.

Rozdział 3.

Profilaktyczny charakter metod stosowanych w pracy kuratora rodzinnego¹

Odpowiedzialne sprawowanie nadzorów nad powierzonymi przez sąd podopiecznymi wymaga wykorzystywania przez kuratora szeregu metod i form pracy. W dotychczasowym piśmiennictwie poświęconym zagadnieniom profilaktyki i resocjalizacji w środowisku otwartym ugruntował się podział na trzy zasadnicze sposoby (nurty) oddziaływania kuratora, tj. pracę z indywidualnym przypadkiem (nawiązującą do filozofii case-worku), pracę z grupą wychowanków (group-work, stosowaną najczęściej w ramach ośrodków kuratorskich) oraz pracę ze środowiskiem podopiecznych (net-work). W obrębie tej ogólnej klasyfikacji można doszukać się różnych sposobów rozumienia poszczególnych podejść i prób eksponowania walorów niektórych z nich. Nie przesłania to jednak – wyraźnie dostrzegalnej, zarówno wśród teoretyków, jak i praktyków – potrzeby komplementarnego traktowania wszelkich rozwiązań metodycznych.

Najbardziej popularną metodą jest praca z indywidualnym przypadkiem, bazująca na psychotechnice, czyli wykorzystaniu specyficznych zależności w relacji kurator–osoba nadzorowana. Podejście to zyskało na znaczeniu szczególnie w obliczu stopniowego wdrażania w życie głównych założeń reformy kurateli, które akcentują terapeutyczny wymiar case-worku, implikujący prawdziwie podmiotowe traktowanie podopiecznych. Równolegle – lansowana przez kreatorów dzisiejszej polityki społecznej – idea edukacji ekologicznej zwróciła uwagę na potrzebę daleko idącej współpracy różnych osób i instytucji w środowisku lokalnym w celu tworzenia sieci wsparcia, jako skutecznego antidotum na pojawiające się różnorodne kryzysy życiowe. W tym kontekście wspólczesny net-work urósł do rangi ważnego instrumentu obecnej polityki społecznej.

¹ W tej części opracowania zostanie podjęta próba przeglądu stosowanych dotychczas metod i form pracy kuratora, ze szczególnym uwzględnieniem tych rozwiązań, które – choć nie są odkrywczymi – nie zawsze są wykorzystywane w codziennej praktyce kuratorskiej, mimo że wydają się wartościowe z punktu widzenia profilaktyki, a tym samym godne przypomnienia i spopularyzowania. Fragmenty rozdziału 3 zostały opublikowane w artykule autorki pt. *Kurator sądowy jako kompetentny pomagający – zarys metodyki pracy w środowisku otwartym*, [w:] *Współczesna kuratela sądowa...*, s. 37–60.

Szczególnie rodzina – jako istotny element przestrzeni życiowej podopiecznych – została potraktowana priorytetowo w aspekcie dostarczenia jej szeroko rozumianego wsparcia w warunkach kurateli sądowej. Biorąc pod uwagę najnowsze osiągnięcia z zakresu terapii rodzin oraz uwzględniając aktualne trendy w polityce socjalnej, opracowano szereg dyrektyw odnoszących się do pracy kuratora z tym specyficznym kręgiem środowiskowym. Jedyną metodą pracy z grupą (group-work) wydaje się obecnie nieco zapomniana bądź niewystarczająco doceniana przez autorów najnowszych publikacji na temat kurateli. Być może stanowi to odzwierciedlenie dość słabej kondycji funkcjonujących ośrodków kuratorskich, których jest dziś w skali kraju zdecydowanie za mało, biorąc pod uwagę ogromną liczbę dzieci i młodzieży podsądnej. Ponadto niektóre z nich dysponują dość skromną bazą materialną i niewystarczającą ofertą zajęć proponowanych podopiecznym.

3.1. Praca kuratora z indywidualnym przypadkiem

Wśród bogatej oferty sposobów postępowania opierających się na istnieniu relacji kurator–osoba nadzorowana M. Kalinowski² wymienia metody pobudzające, ukierunkowujące i podtrzymujące aktywność podopiecznego, adresując je do nieletnich (patrz: tabela 2).

Tabela 2. Metody pracy kuratora

Metody pobudzające aktywność wychowanka	Metody ukierunkowujące aktywność wychowanka	Metody podtrzymujące aktywność wychowanka
Informowanie Dostarczanie wzorów osobowych Stosowanie zaleceń Wyrażanie sugestii Doradzanie wychowawcze Przekonywanie	Przekazywanie decyzji Kontrola	Organizowanie doświadczeń Metoda wpływu osobistego Oddziaływanie dyscyplinujące

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Kalinowski, *Zarys...*, op. cit.

Informowanie polega na przekazywaniu podopiecznemu podstawowej, rzetelnej wiedzy, odnoszącej się do mechanizmów funkcjonowania jednost-

² M. Kalinowski, *Zarys...*, s. 220–223.

ki w różnych sytuacjach społecznych, przewidywania konsekwencji pewnych decyzji i wyborów, np. związanych z uczestnictwem w grupach subkulturowych czy używaniem substancji psychoaktywnych³.

Dostarczanie wzorów osobowych – to prezentowanie nieletniemu przykładowych bohaterów (możliwie jak najbliższych mu pod względem sumy życiowych doświadczeń), których sposób postępowania określony przestrzeganiem elementarnych zasad, zakorzenionych w zinternalizowanym systemie wartości, może stanowić model godny naśladowania⁴.

Stosowanie zaleceń polega na określaniu podopiecznemu konkretnych zachowań, które są z jego strony oczekiwane oraz nakładanie nań pewnych obowiązków i zadań do wykonania. Ważne jest, aby pożądane formy aktywności wychowanka służyły aprobowanym przez niego celom i były adekwatne do jego możliwości.

Wyrażanie sugestii – to daleko idące wsparcie ze strony kuratora w procesie podejmowania przez nieletniego różnorodnych decyzji, dokonywania wyborów i rozwiązywania sytuacji problemowych. Metoda ta nie polega na podsuwaniu gotowych recept, lecz na sugerowaniu różnych wariantów sprzyjających pokonywaniu zaistniałych trudności, które powinno pobudzić podopiecznego do konstruktywnej aktywności.

Doradzanie wychowawcze służy przede wszystkim ukazaniu nieletniemu niedostrzeganych przez niego aspektów sytuacji, konsekwencji pewnych jego mniej lub bardziej intencjonalnych działań, które często utrudniają osiągnięcie założonych celów bądź nawet przynoszą odwrotny do oczekiwanego skutek, np. konflikt z otoczeniem⁵.

³ Sprawne posługiwanie się tą metodą nie jest obecnie łatwe, zważywszy na błyskawiczny rozwój mediów elektronicznych, bombardujących wręcz informacjami często niewystarczająco przygotowanych na ich masowy odbiór ludzi. Jak zauważa A. Giddens (*Nowoczesność i tożsamość...*), oddalone, abstrakcyjne systemy sterowane przez ekspertów (m.in. telekomunikacja bezprzewodowa, internet, transport lotniczy i kosmiczny, rynki finansowe) są wprawdzie dobrodziejstwem współczesnych społeczeństw, ale zdecydowana większość ludzi nie rozumie zasad ich działania i nie ma nad nimi kontroli. Dlatego też niezbędny jest obiektywizm kuratora w przekazywaniu treści, fachowa ich selekcja oraz ukazywanie podopiecznemu różnych możliwości samodzielnego poszukiwania rzetelnych informacji.

⁴ Jest to metoda szczególnie pożądana w obliczu ogólnego chaosu aksjonormatywnego, kryzysu pewnych wartości i autorytetów, a tym samym – braku czytelnych drogowskazów, ułatwiających młodym ludziom dokonywanie życiowych wyborów.

⁵ Metoda ta odwołuje się do doświadczenia, intuicji (tzw. mądrości życiowej) kuratora, który może przyczynić się m.in. do pełniejszego zrozumienia przez wychowanka zawłości relacji interpersonalnych.

Przekonywanie jest natomiast jedną z istotnych metod wpływających w znaczący sposób na kształtowanie i zmianę postaw osób objętych nadzorem⁶.

Wśród metod ukierunkowujących aktywność wychowanka, przekazywanie decyzji odnosi się do wytyczania celów i zadań, a czasem też określania środków działania⁷, a kontrola może być bardziej lub mniej odczuwana przez wychowanka⁸.

W grupie metod podtrzymujących aktywność wychowanka wymieniane są trzy sposoby oddziaływania.

Organizowanie doświadczeń polega na projektowaniu i aranżowaniu przez kuratora takich sytuacji, które mają znaczenie nagradzające lub karzące, ponieważ stanowią naturalną konsekwencję właściwych lub niewłaściwych zachowań podopiecznego.

Metoda wpływu osobistego odwołuje się do przykładu własnych zachowań, postaw i stylu życia kuratora, wykorzystując mechanizmy naśladownictwa, modelowania i identyfikacji. W operowaniu nią istotne jest posiadanie przez kuratora określonych przymiotów osobowych i/lub pewnych umiejętności, które czynią zeń atrakcyjny wzorzec, obiekt odniesienia.

Oddziaływanie dyscyplinujące to umiejętne operowanie nagrodami i karami wychowawczymi, czyli wzmacnianie zachowań pożądaných, a wygaszanie niepożądanych. Stosowanie tej metody wymaga od kuratora posiadania dokładnej wiedzy na temat rzeczywistych funkcji nagród i kar, ich nieroz-

⁶ Jak słusznie zauważyła M. Folta – „umiejętność przekonywania do przedstawianych propozycji polega na wykorzystywaniu przez stronę nakłaniającą takich argumentów (opinii, poglądów), które nawiązują silnie do argumentacji prezentowanej przez stronę nakłanianą; one bowiem trafiają na podatny grunt” (M. Folta, *Negocjowanie i mediacja w życiu*, Wrocław 2003, s. 74). Skuteczne posługiwanie się tą metodą wymaga z jednej strony odwołania się do aktualnych potrzeb, problemów i zainteresowań podopiecznych, a z drugiej – posiadania przez kuratora pewnych właściwości podmiotowych. Przekonywanie jest procesem, w którym najpierw doprowadza się do powstania u wychowanka konfliktu wewnętrznego pomiędzy dotychczasowymi jego poglądami (racjami) a tymi przekazywanymi przez kuratora, a później – operując pewnymi „mocnymi” argumentami – stwarza się sytuację, w której jednostka sama znajduje rozwiązanie zgodne z oczekiwaniami opiekuna. Pomyślne rozwikłanie konfliktu i przyjęcie przez podopiecznego argumentacji kuratora jest jednak uwarunkowane jego bezstronnością, obiektywizmem, życzliwością i rzetelnością, co czyni zeń osobę wiarygodną, czyli w pewnym sensie – niekwestionowany autorytet.

⁷ Z wychowawczego punktu widzenia bardziej pożądaną jest pozostawienie wychowankowi swobody w zakresie wyboru sposobów realizacji założonych celów, gdyż sprzyja to jego kreatywności.

⁸ Niezależnie od tego, jaki jest jej charakter i siła, istotne jest, że „kontrola sprawowana przez kuratora przebiega w kontekście pomocy i opieki, jest pełniona dla dobra kontrolowanych” (Z. Ostrowska, A. Greczuszkin, *Praca...*, s. 45).

rwalnego związku z potrzebami, motywami i dążeniami podopiecznego oraz przestrzegania elementarnych zasad przy manipulowaniu nimi (np. jedno przewinienie – jedna kara itp.).

Z. Ostrianska i A. Greczuszkin⁹, odwołując się do klasycznej teorii wychowania, proponują inną klasyfikację metod pracy z indywidualnym przypadkiem, tj. metodę nagradzania, metodę karania, metodę modelowania, metodę perswazyjną i metodę zadaniową. Każda z nich znajduje odzwierciedlenie w prezentowanym wcześniej podziale. Sporo miejsca poświęcają wspomniane autorki reagowaniu wychowawczemu kuratora sądowego w autentycznych sytuacjach życiowych (incydentach, konfliktowych wydarzeniach wewnątrzrodzinnych) z udziałem podopiecznego. Interwencja kuratora wraz z określonym typem reakcji (nie zawsze zgodnej z dominującym w rodzinie stylem wychowawczym) zwykle wynika z obranej uprzednio (stosownie do zaistniałej sytuacji) strategii działań pedagogicznych. Może ona mieć charakter urabiania (wyrażna jednostronność procesu z przewagą kuratora), poszukiwania (symetryczny dialog dotyczący wyboru właściwej drogi wychowanka) oraz strategii otwartej, dopuszczającej partnerskie, odpowiedzialne negocjacje obydwu stron relacji.

Biorąc pod uwagę osiągnięcia współczesnej psychologii humanistycznej i pedagogiki dialogu, najbardziej właściwa – z wychowawczego punktu widzenia – wydaje się strategia otwarta, której podstawę, a tym samym najistotniejszą wartość stanowi nieskrępowana rozmowa (o charakterze psychoterapeutycznym), będąca z jednej strony okazją do bliższego poznania podopiecznego, a z drugiej – umożliwiająca mu odblokowanie nagromadzonych napięć psychicznych.

Terapeutyczne walory case-worku dostrzega też A. Bałandynowicz¹⁰, koncentrując się na specyficznych relacjach łączących kuratora z dorosłymi skazanymi poddanyymi probacji po opuszczeniu zakładów karnych. Jako jedną z najbardziej wartościowych metod pracy z podopiecznymi autor proponuje psychoterapię podtrzymującą. Inną metodą, stwarzającą podopiecznemu opty-

⁹ Tamże, s. 74.

¹⁰ Psychoterapia podtrzymująca „obejmuje ekspresję zainteresowania kuratora sądowego problemami osoby dozorowanej, skupienie na nich uwagi, akceptację skazanego, wyrażanie wiary w jego możliwości poprawy i zachętę do dalszych wysiłków w tym kierunku. Poświęcenie przez kuratora sądowego dodatkowego czasu na ponadplanowe rozmowy z osobą dozorowaną stanowi wyraz szacunku dla podejmowanych przez nią wysiłków” (A. Bałandynowicz, *Probacja...*, s. 135).

malne warunki do ujawnienia zarówno pozytywnych, jak i „mrocznych” stron jego osobowości jest psychoterapia wentylująca, pozwalająca mu wyzbyć się lęku przed otaczającą rzeczywistością i rozwinąć zdolności porozumiewania się z innymi ludźmi. Autor docenia też szczególną wartość refleksyjnej dyskusji w działalności probacyjnej. Powinna ona dotyczyć diagnozy obecnej sytuacji skazanego, analizy jakości jego relacji interpersonalnych oraz subiektywnych odczuć i reakcji podopiecznego na otaczającą rzeczywistość społeczną, stanowiąc swoistą bazę do weryfikacji najważniejszych problemów i obranych dla nich rozwiązań. Dyskusja nie wyklucza też – zdaniem autora – ostrożnego sięgania do przeszłości skazanego, w której może tkwić istota zaburzonego funkcjonowania w różnych układach społecznych. Jednak niewskazane jest ze strony kuratora ani interpretowanie, ani – tym bardziej – moralizowanie w sytuacji przywoływania przeszłych epizodów z życia podopiecznego.

Kolejną ważną metodą pracy kuratora z indywidualnym przypadkiem (często pomijaną, a zasługującą na rozpropagowanie) jest logoterapia, która polega na wspieraniu osób objętych nadzorem w poszukiwaniu zagubionego sensu życia. Jest to podejście szczególnie pożądane w obliczu powszechnego doświadczania przez jednostki będące w konflikcie z prawem poczucia alienacji, zagubienia, marginalizacji i w konsekwencji – wykluczenia społecznego.

Spotkania kuratora z osobą nadzorowaną nie zawsze jednak sprowadzają się do rozmów o charakterze terapeutycznym. Jak już niejednokrotnie sygnalizowano w literaturze – indywidualny kontakt kuratora z podopiecznym może mieć różne oblicza i często relacja ta może obfitować w sytuacje pewnego dyskomfortu psychicznego (odczuwanego przez obie strony), napięcia spowodowanego wzajemnym niezrozumieniem, konfliktem przekonań i interesów, a w konsekwencji – może wywołać niechęć czy wręcz agresję nadzorowanego w stosunku do kuratora. Dzieje się tak zazwyczaj w przypadkach stawiania podopiecznemu wygórowanych wymagań, operowania argumentami nie zawsze przemawiającymi do jego wyobraźni oraz nadmiernego wykorzystywania w nadzorze bodźców punitivnych. Dlatego też konieczne jest wzbogacenie omawianej relacji o elementy negocjacji i mediacji, czyli – znowu – uwzględnienie w większym niż dotychczas stopniu strategii otwartej, opartej na prawdziwym partnerstwie, zakładającej symetrię układu kurator–osoba nadzorowana.

Wartościowym i godnym rozpropagowania sposobem postępowania w pracy kuratora sądowego może być metoda negocjacji opartych na zasa-

dach, opracowana przez naukowców z Harvardu, znajdująca wszechstronne zastosowanie w rozstrzygnięciu problemów międzyludzkich¹¹. Powodzenie w wykorzystywaniu tego podejścia jest uwarunkowane – zdaniem autorów – przestrzeganiem czterech zasad:

- oddzielanie ludzi od problemu;
- skoncentrowanie się na interesach, a nie na stanowiskach;
- opracowanie wielu różnych możliwości przed podjęciem decyzji;
- domaganie się, aby wynik rozmów oparty był na obiektywnych kryteriach.

Treść wspomnianych zasad nawiązuje do specyficznych umiejętności negocjacyjnych, takich jak: rozłączne traktowanie merytorycznej warstwy problemu i towarzyszących mu emocji, dostrzeganie rzeczywistych potrzeb i interesów partnerów relacji, uwzględnianie różnych wariantów rozwiązań i kreatywne godzenie różniących się interesów w oparciu o niezależne kryteria¹². W skutecznym posługiwaniu się tą metodą wymagany jest swoisty kunszt, zbudowany m.in. na otwartości, spostrzegawczości i asertywności.

Negocjacje w pracy kuratora sądowego prowadzą zazwyczaj do zawarcia kontraktu¹³ z podopiecznym (w formie ustnej lub pisemnej), czyli umowy wiążącej obie strony, w której wspólnie uzgadnia się cele i projekt działania zmierzającego do osiągnięcia pożądanej zmiany sytuacji (rozwiązania zaistniałego problemu, realizacji potrzeb i interesów). Kontrakt powinien dookreślać: czas, na jaki obowiązuje, zadania (zobowiązania) obu stron i warunki ich realizacji oraz konsekwencje (skutki) wywiązania się bądź niedotrzymania warunków umowy. Do podstawowych cech kontraktu stosowanego w pracy socjalnej (oraz w praktyce kuratorskiej) można zaliczyć: zrozumiałość, obopólność, elastyczność i pragmatyczność¹⁴.

Kontrakt w pracy kuratora sądowego stanowi doskonałą egzemplifikację działań wspólnotowych, lansowanych w dzisiejszej polityce społecznej. W pe-

¹¹ Jak zauważa M. Folta, „ważnym walorem tej metody jest możliwość stosowania jej niezależnie od nastawienia (bardziej czy mniej przyjaznego) drugiej strony i od skali doświadczeń jej reprezentantów. Uwzględnia tendencje ludzi do kierowania się nawykami, a zarazem nakłania do uzasadnionej zmiany postaw” (M. Folta, *Negocjowanie...*, s. 20).

¹² Ważna jest przede wszystkim świadomość, iż „kreatywne negocjowanie to wspólne rozwiązywanie wspólnego zadania” czyli „wzmacnianie znaczenia interesów wspólnych, doszukiwanie się platformy komplementarności interesów różnych, a więc możliwie duże zbliżenie w zakresie interesów przeciwstawnych oraz zadbanie o interesy niesprzeczne” (tamże, s. 21–29).

¹³ Zawieranie umów wychowawczych z osobami nadzorowanymi jest jednym ze sposobów wykorzystywania rozwiązań prewencyjnych w pracy kuratora.

¹⁴ Z. Ostrihanska, A. Greczuszkin, *Praca...*, s. 195–208.

wien sposób przekształca on charakter funkcji kontrolnej i normalizacyjnej instytucji kuratora¹⁵. Przedmiotem kontraktów wykorzystywanych w pracy kuratora sądowego są zazwyczaj problemy związane ze szkołą lub pracą podopiecznego, zachowania autodestrukcyjne (używanie substancji psychoaktywnych), konflikty z rodziną lub/i rówieśnikami¹⁶. W tym ostatnim przypadku często niezbędna jest mediacja, której celem jest doprowadzenie do porozumienia stron. Jej istotnym walorem jest poznanie argumentacji, różnych punktów widzenia osób skonfliktowanych i – na tej bazie – wspólne poszukiwanie optymalnego rozwiązania, satysfakcjonującego obie strony. Kurator jako mediator zachowuje daleko idącą bezstronność (obiektywizm) i racjonalizm w procesie dochodzenia do consensusu.

Wprowadzenie do pracy kuratora elementów negocjacji i mediacji, zawieranie kontraktów z podopiecznymi – to przykłady synergicznej współpracy, przynoszącej wymierne, oczekiwane rezultaty, więc niezwykle pożądaną w dzisiejszej skomplikowanej rzeczywistości społecznej¹⁷. Sztuka negocjowania czy wcielania się w rolę mediatora – to niektóre z walorów przypisywanych „kompetentnym pomagającym”, którzy stosują w swojej pracy mieszaninę stylów, metod i technik, dążąc do takiego rodzaju związku z podopiecznym, który mu najbardziej odpowiada, czyli służy realizacji podstawowych celów pomocy: bardziej skutecznemu, samodzielnemu rozwiązywaniu konkretnych problemów oraz wykorzystywaniu życiowych szans¹⁸. Świadomy swoich zadań,

¹⁵ Z. Ostrihanska i A. Greczuszkina, rekomendując metodę kontraktu, podkreślają, iż „poprzez ograniczenia, które narzuca, oraz konieczność wyjaśnienia intencji i celów ogólnych, wprowadza równorzędność i wzajemną zależność stron biorących w nim udział, [...] pozwala na większą mobilizację nieletniego, przeciwdziała przejawom jednostronnej zależności, pozwala szybko osiągnąć pozytywne rezultaty oraz przede wszystkim stanowi narzędzie niezbędne do sporządzenia oceny pozytywnych wyników (oceny okresowej lub końcowej)” (tamże, s. 198–199).

¹⁶ Więcej informacji na temat tej metody (wraz z przykładowymi kontraktami) można znaleźć w opracowaniu Z. Ostrihanskiej i A. Greczuszkina, *Praca...*

¹⁷ Współpraca osoby pomagającej z podopiecznym (klientem) określana jest też jako „przymierze pracy”, czyli oparte na specyficznej więzi porozumienie, dotyczące celów i zadań procesu pomocy. Rezultaty takiej kooperacji zależą od kompetencji i motywacji zarówno pomagającego, jak i klienta oraz od jakości ich wzajemnych relacji. Więcej szczegółów na ten temat dostarcza publikacja G. Egan, *Kompetentne...* Również M. Folta podkreśla, że „gdy pojawia się synergia, końcowa umowa może dać obu stronom więcej, niż oczekiwały na początku; metody twórczego łączenia pomysłów, informacji, doświadczeń i energii prowadzą do rezultatu korzystnego dla obu (wszystkich) uczestników. Osiągnięcie efektu synergicznego możliwe jest jedynie przy realizacji dobrowolnie zamierzonych, a nie wzajemnie wymuszanych zachowań” (M. Folta, *Negocjowanie...*, s. 102).

¹⁸ G. Egan, *Kompetentne...*, s. 77.

kompetentny kurator może odegrać w takim związku rolę doradcy w procesie przebudowywania przez podopiecznego postrzegania samego siebie i świata w bardziej korzystny dla niego sposób oraz przywracania jego wiary we własne „wewnętrzne siły sprawcze”. Perspektywa realnego rozwiązania problemów wychowanka powinna pobudzić go do działania.

3.2. Praca kuratora z grupą na terenie ośrodków kuratorskich (wybrane propozycje działań profilaktycznych)

Mimo że w działalności kuratora sądowego dominuje praca z indywidualnym przypadkiem, nie brakuje też w niej okazji do wykorzystania metody grupowej (bazującej na socjotechnice), niezwykle wartościowej z punktu widzenia profilaktyki, stanowiącej często doskonałe uzupełnienie case-worku. Praca kuratora z grupą podopiecznych odbywa się najczęściej na terenie ośrodków kuratorskich, w których organizowane są zajęcia mające na celu zapobieganie pogłębianiu się demoralizacji oraz kształtowanie prawidłowych postaw społecznych nieletnich¹⁹. Kurator sądowy – w ramach nałożonych na niego obowiązków – inicjuje współpracę z rodzinami uczestników ośrodka, szkołami, instytucjami pomocowymi, ale przede wszystkim pełni funkcję animatora zajęć grupowych, które – zważywszy na specyfikę ich adresatów – najczęściej mają charakter socjoterapeutyczny. Aranżowane przez kuratora ustrukturalizowane spotkania grupowe dają szansę dostarczenia uczestnikom doświadczeń korekcyjnych w stosunku do przeszłych zdarzeń traumatycznych, doświadczeń kompensujących stany deprywacyjne, hamujące rozwój emocjonalny i społeczny, a ponadto sprzyjają odreagowaniu napięć emocjonalnych oraz służą aktywnemu uczeniu się nowych umiejętności psychologicznych²⁰. Profesjonalnie

¹⁹ Ośrodki kuratorskie (dawniej: Kuratorskie Ośrodki Pracy z Młodzieżą, powołane Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 lipca 1971 r. – Dz. Urz. MS nr 6, poz. 39) – to instytucje o charakterze opiekuńczo-wychowawczym i profilaktyczno-resocjalizacyjnym, stanowiące jeden z ośrodków wychowawczych, stosowanych w postępowaniu z nieletnimi na podstawie art. 6 pkt 6 ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2002 r., nr 11, poz. 109). Są to placówki przeznaczone dla nieletnich, wobec których sąd rodzinny orzekł nadzór kuratora (jako środek samoistny bądź w okresie warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym lub warunkowego zwolnienia z zakładu), znajdujących się w bardzo trudnych warunkach bytowych i wychowawczych.

²⁰ K. Sawicka, *Socjoterapia – proces i metoda*, [w:] *Socjoterapia*, red. K. Sawicka, Warszawa 1999, s. 9–28.

prowadzone zajęcia socjoterapeutyczne, składające się z odpowiednio dobranych gier, zabaw i ćwiczeń, muszą być podporządkowane określonym celom i zasadom oraz powinny uwzględniać poszczególne etapy pracy z grupą²¹.

Do podstawowych form pracy wykorzystywanych w programach socjoterapeutycznych K. Sawicka zalicza: krąg i rundki, „burzę mózgow”, twórczość plastyczną, śpiew i muzykowanie, odgrywanie scenek psychodramatycznych, gry i zabawy ruchowe²².

Praca w kręgu zmniejsza dystans dzielący uczestników i wyrównuje ich pozycje społeczne, poprzez umożliwienie bezpośredniego kontaktu wzrokowego sprzyja powstaniu więzi emocjonalnych. Forma ta jest preferowana w większości przeprowadzanych gier i ćwiczeń. Rundka jest natomiast techniką wykorzystywaną najczęściej na początku oraz pod koniec zajęć (stanowiąc w pewnym sensie klamrę, spinającą całość), polegającą zwykle na dokończeniu (kolejno, przez każdego uczestnika) zdania, odnoszącego się do jego bieżących odczuć, zdarzeń (np. w tej chwili..., czuję się..., wydaje mi się, że... itp.). Wypowiadanie się jest dobrowolne, a pozostałe osoby nie mogą komentować ani czynić żadnych uwag na temat słuchanych treści.

Zasadniczym celem „burzy mózgow” jest zaktywizowanie grupy i wywołanie jej potencjału twórczego. Zadaniem uczestników jest wymyślenie w określonym, krótkim czasie jak największej liczby propozycji rozwiązań danego problemu. Wszystkie pomysły powinny być zapisywane, bez względu na ich jakość i możliwość realizacji. Z powstałej listy rozwiązań grupa może wybrać pomysł najbardziej skuteczny lub oryginalny.

Twórczość plastyczna jest znakomitą okazją do odblokowania napięć psychicznych wychowanków, wyrażenia siebie, swoich uczuć i przeżyć, sprzyja lepszemu porozumiewaniu się, wykorzystując kod pozawerbalny. Poprzez swobodną, niczym nieskrępowaną ekspresję młodzież nieprzystosowana społecznie przekazuje ważne dla niej treści, trudne do zwerbalizowania, ma możliwość odreagowania negatywnych emocji lub ujawnienia przeżyć dotychczas nieuświadomionych. Grupowa forma terapii i resocjalizacji przez plastykę

²¹ Więcej informacji na temat struktury zajęć socjoterapeutycznych można uzyskać, zapoznając się z całym opracowaniem pod red. K. Sawickiej: *Socjoterapia*. Interesujące przykłady wykorzystania zajęć socjoterapeutycznych w pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie można również znaleźć w publikacji pod red. B. Jankowiak: *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Poznań 2013.

²² K. Sawicka, *Socjoterapia...*, s. 9–28.

(arteterapii) sprzyja wykorzystaniu aktywności twórczej do wyodrębnienia problemów poszczególnych członków grupy lub grupy jako całości²³.

Jednym z rodzajów takiej aktywności jest psychorysunek, oparty na zasadach projekcji, stanowiący technikę zarówno diagnostyczną, jak i terapeutyczną. Umożliwia on ujawnienie uczuć (wypartych, nieświadomych), *katharsis* („oczyszczenie” przynosi ulgę), uświadomienie (zrozumienie własnego sposobu przeżywania) oraz porównanie, poprzez dokumentowanie zmian zachodzących w uczestnikach podczas kolejnych spotkań. Zajęcia grupowe wykorzystujące psychorysunek dzielą się na część ekspresyjną i dyskusyjną. Pierwsza z nich polega na swobodnej twórczości uczestników na określony temat, dotyczący różnych dziedzin życia (np. własnej rodziny, aktualnych przeżyć, planów na przyszłość itp.). W zależności od przyjętego sposobu, prace można wykonywać indywidualnie lub z całą grupą tworzyć olbrzymi rysunek. Druga część zajęć – to dyskusja uczestników na temat ich wewnętrznych odczuć, pojawiających się w czasie oglądania wytworów, bez zwracania uwagi na walory artystyczne czy estetyczne rysunków.

Muzyka – pojmowana jako język społecznej komunikacji – w oddziaływaniach profilaktycznych i terapeutyczno-resocjalizacyjnych znajduje bardzo szerokie zastosowanie, zarówno w formie aktywnej, jak i receptywnej. Wspólny śpiew i muzykowanie wyzwala pozytywne emocje, ośmiela, zbliża i jednoczy uczestników grupy. Bierny odbiór utworów muzycznych może z jednej strony dać ukojenie, a z drugiej – ożywić i zmobilizować do działania²⁴.

Dobroczynne działanie muzyki na psychikę i osobowość człowieka można zauważyć m.in. podczas zajęć z zakresu choreoterapii (terapii tańcem). Uczestnicy uczą się wspólnego, skoordynowanego działania, uzyskują stan dynamicznego relaksu, poprawiają wydolność czynnościową narządów wewnętrznych oraz ogólną koordynację i sprawność ruchową. Taniec dostarcza przyjemnych wrażeń estetycznych oraz uświadamia wartość kontaktu z innymi, bliskości współdziałania i własnych możliwości fizycznych²⁵.

²³ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja*, Warszawa 1996, s. 78.

²⁴ Jak słusznie zauważa M. Konopczyński, „muzyka to środek ułatwiający wyładowanie niezapokojonych uczuć i popędów, dynamizujący i stymulujący, ożywiający fantazję, zaprowadzający rytm, synchronizację i ład funkcji psychofizycznych, ułatwiający ujawnienie własnego, ekspresyjnego zachowania się, wyrażania siebie”, a jej wykorzystanie w pracy z grupą „utorowuje bardziej dostosowaną społeczną komunikację” (*Twórcza...*, s. 81).

²⁵ A. Rożnowska, *Terapia twórczością jako profilaktyka stresu*, [w:] *Diagnostyka pedagogiczna i profilaktyka w szkole i środowisku lokalnym*, red. M. Deptuła, Bydgoszcz 2004, s. 244–255.

Wprowadzenie do spotkań grupowych inscenizacji parateatralnych ma szczególne walory terapeutyczne. Odgrywanie scenek to technika korekcyjna i ucząca, nawiązująca do szeroko rozumianej psychodramy²⁶. Na podstawie gotowego lub przygotowanego przez grupę scenariusza, jej uczestnicy dzielą się na „aktorów” oraz „publiczność” i odgrywają jakieś zdarzenie, odzwierciedlające najczęściej rzeczywisty, nurtujący ich problem. Po spektaklu następuje jego omówienie, w którym każdy aktor może podzielić się uczuciami towarzyszącymi mu podczas grania oraz wysłuchać informacji zwrotnych ze strony widowni. Później grupa powtarza inscenizację, zamieniając się rolami. Technika ta jest przydatna w ćwiczeniu nowych zachowań przez poszczególnych uczestników grupy, umożliwia wczucie się w sytuację innej osoby i jej zrozumienie, a ponadto często przynosi swoiste *katharsis*²⁷.

Wykorzystanie dramatyzacji w pracy z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie jest szczególnie pożądane, ponieważ wiele zaburzeń osobowości oraz zachowań dysfunkcyjnych wiąże się ze swoistą patologią roli. Oznacza to, że młody człowiek odgrywa pewne role w sposób dewiacyjny, gdyż albo jest niezdolny do prawidłowego ich realizowania, albo traci w grze to, co indywidualne i spontaniczne²⁸.

²⁶ Psychodrama w ujęciu J.L. Moreno to „wszystkie zabiegi badawcze, terapeutyczne i wychowawcze posługujące się spontaniczną dramatyzacją. Są dwie procedury: socjodrama i psychodrama. Zasadniczym przedmiotem socjodramy jest grupa [...]. Oddziaływania socjodramatyczne są stosowane jako środek usuwający zaburzenia w strukturze, organizacji i dynamice grupy grożące jej rozkładem, powodujące wewnątrzgrupowe konflikty i związane z tym zaburzenia w zachowaniu się członków grupy. Mamy tu też do czynienia z eliminowaniem, korygowaniem i wzbogacaniem różnych funkcji grupy [...]. W psychodramie tworzy się grupę dla celów badawczych, terapeutycznych i wychowawczych. W socjodramie wprowadza się improwizowanie dramatyzacji do grup już istniejących [...]. Podczas gdy w psychodramie w centrum zainteresowania znajduje się osobowość poszczególnych członków grupy, to w przypadku socjodramy w centrum zainteresowania znajduje się sama grupa, jej działalność oraz efekty tej działalności, ujmowanej jako działalność zbiorowa” (M. Konopczyński, *Twórcza...*, s. 87–88).

²⁷ Osoba prowadząca zajęcia tego typu powinna trzymać się pewnych zasad, tzn. „nie może osądzać poglądów, opinii oraz przekonań członków grupy. Powinna budować wzajemne zaufanie, być uczciwa w swoich refleksjach i odczuciach i dzielić się nimi z grupą w sposób taktowny i przemyślany. Ponadto cechą niezbędną jest wrażliwość i uważna obserwacja relacji interpersonalnych. Wychowawca powinien również umiejętnie komunikować się z członkami grupy oraz, w miarę potrzeby, wykazywać stanowczość. Jednakże jego reakcje muszą być elastyczne, rozumiane jako dostosowanie stylu i organizacji prowadzonych zajęć do specyfiki grup i etapów ich rozwoju” (tamże, s. 90–91).

²⁸ M. Konopczyński w swoich opracowaniach pt. *Twórcza resocjalizacja oraz Metody twórczej resocjalizacji*, Warszawa, 2006) prezentuje kilka zestawów ćwiczeń socjoterapeutycznych, które można wykorzystać w pracy z młodzieżą społecznie nieprzystosowaną na terenie placówek profilaktyczno-resocjalizacyjnych.

Odgrywanie przez uczestników grupy określonych ról może odbywać się również bez udziału słów, tylko za pomocą gestów i mimiki. Służą temu techniki pantomimiczne. Osoba występująca odtwarza temat, jaki prowadzący napisał jej na kartce. Pozostali obserwują, odgadują i wyrażają głośno słowami to, co ona demonstruje. Taka forma ekspresji jest pomocna w poznaniu przez uczestnika motywów swojego działania, treści i siły przeżyć emocjonalnych, sposobu reagowania w różnych sytuacjach, a także w uczeniu się nowych zachowań i wyrażania siebie w formie niewerbalnej²⁹.

Gry i zabawy ruchowe są najczęściej wykorzystywaną formą zajęć socjoterapeutycznych. Ich niewątpliwym walorem jest dostarczanie uczestnikom grupy pozytywnych wrażeń – nieskrępowanej radości, przyjemności z bycia razem, swobodnej ekspresji, odprężenia psychicznego i fizycznego. Jest to tym bardziej istotne, że młodzież z trudnościami w społecznym funkcjonowaniu – z powodu wielu urazów doświadczanych w przeszłości – bardzo często nie potrafi spontanicznie bawić się i śmiać. Zajęcia o charakterze ludycznym uwalniają uczestników od negatywnych przeżyć, służą relaksowi i dobremu nastrojowi oraz podnoszą energię grupy, sprzyjając jej integracji³⁰.

Jedną z wartościowych metod pracy z grupą, możliwych do wykorzystania w ramach kurateli sądowej jest oddziaływanie na wychowanków poprzez sport i rekreację. Jest to podejście szczególnie pożądane w obliczu utrwalania się nieprawidłowych, antyzdrowotnych wzorców funkcjonowania młodych ludzi, związanych z jednej strony z preferowaniem biernych form spędzania czasu wolnego (np. przed telewizorem czy komputerem), a z drugiej – z dość powszechnym przyjmowaniem substancji psychoaktywnych (nikotyny, alkoholu, narkotyków), znacząco osłabiających ich kondycję psychofizyczną. Aktywność sportowo-rekreacyjna może stać się skutecznym antidotum na nudę i apatię, może zapobiec eksperymentowaniu z używkami, które w ostatnich latach mają coraz większy wpływ na kształtowanie się stylu życia młodzieży. Promowanie zdrowego, wolnego od nałogów trybu życia jest przecież jednym z najistotniejszych celów współczesnej profilaktyki. Zajęcia sportowe i rekreacyjne dostarczają wychowankom uczucia radości, satysfakcji, wzmacniają samoocenę w obliczu sukcesów, uczą godzić się z niepowodzeniami i porażkami w „zdrowej” rywalizacji, ćwiczą uwagę, koncentrację, samokontrolę, angażują emocjonalnie w życie grupy oraz rozwijają wrażliwość i odpowiedzialność za

²⁹ A. Rożnowska, *Terapia...*, s. 244–255.

³⁰ K. Sawicka, *Socjoterapia...*, s. 9–28.

innych. Wspólna świadomość wartości, jaką jest sprawność fizyczna, wzajemne zainteresowanie i przeżywanie sukcesów oraz porażek wzmacniają więź i solidarność wewnątrzgrupową. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia zaspokajania potrzeb jednostki społecznie nieprzystosowanej, związanych przede wszystkim z poczuciem bezpieczeństwa, przynależności i akceptacji, bycia kimś ważnym, zauważanym i docenianym w grupie.

Projektowanie różnych form aktywności sportowo-rekreacyjnej (zawody w różnych dyscyplinach sportu, wycieczki, rajdy, biwaki) powinno też uwzględniać zajęcia edukacyjne, dostarczające młodym ludziom elementarnej wiedzy z zakresu higieny, żywienia i dietetyki, informacji o sposobach udzielania pierwszej pomocy, przepisach i regulaminach imprez sportowych, zasadach fair play, postawach prawdziwych kibiców³¹. Jest to zadanie bardzo ważne, zważywszy na wiele niepokojących zjawisk społecznych związanych m.in. z postępującym szowinizmem i nietolerancją, implikującą chuligańskie ekscesy podczas masowych imprez sportowych, liczne afery dopingowe czy wszechobecny, dość opacznie pojmowany kult ciała, gloryfikujący siłę mięśni.

Zaproponowane metody i formy pracy z grupą nie stanowią oczywiście kompletnego katalogu oddziaływań możliwych do zastosowania w warunkach kurateli. Wybór konkretnych sposobów postępowania w określonych sytuacjach powinien być podyktowany dokładną diagnozą aktualnych i potencjalnych potrzeb poszczególnych uczestników grupy oraz grupy jako całości. Kurator jako animator zajęć zespołowych musi z jednej strony dobrze znać wszystkich uczestników, a z drugiej – dysponować niezbędną wiedzą z zakresu prowadzenia grup młodzieżowych. Zajęcia muszą być przemyślane i dobrze przygotowane zarówno pod względem merytorycznym, jak i organizacyjnym. Przy planowaniu programu spotkań kurator powinien zatem wziąć pod uwagę następujące sprawy:

- cel zajęć, uwzględniający bieżące potrzeby i problemy grupy;
- atrakcyjność zajęć – spotkania muszą być interesujące z punktu widzenia uczestników grupy i powinny sprawiać im przyjemność; ważna jest ich różnorodność i częste zmiany;
- znajomość mocnych i słabych stron uczestników – program zajęć powinien być zaplanowany w taki sposób, aby każdy mógł zaprezentować swoje mocne strony;

³¹ M. Konopczyński, *Twórcza...*, s. 59–74.

- kolejność przeprowadzania poszczególnych gier i zabaw – zajęcia powinny rozpoczynać się od „rozgrzewki”, angażującej zarówno intelekt, jak i naturalną potrzebę ruchu młodych ludzi; charakter zabaw musi uwzględniać zasadę stopniowania trudności; kolejne fazy spotkania powinny być przeplatane przerwami³².

Podopieczni kuratorów uczęszczający z polecenia sądu do ośrodków kuratorskich to jednostki znajdujące się w specyficznej sytuacji życiowej, naznaczone szeregiem problemów, spowodowanych najczęściej splotem niekorzystnych czynników środowiskowych i tych właściwości podmiotowych, które sprzyjają zachowaniom dysfunkcyjnym i w konsekwencji doprowadzają do konfliktu z prawem. Do najczęściej występujących problemów w pracy z grupą młodzieży społecznie nieprzystosowanej można zaliczyć agresję uczestników oraz zachowania autodestrukcyjne, związane z używaniem substancji psychoaktywnych. Niezależnie od tego, czy kurator sądowy czuje się wystarczająco kompetentny w obliczu wspomnianych problemów, czy też korzysta z pomocy fachowców (np. specjalistów z zakresu profilaktyki i terapii uzależnień, terapeutów zaburzeń w zachowaniu itp.), zajęcia przeprowadzane w grupie muszą być odpowiednio sprofilowane i adekwatne do zdiagnozowanych potrzeb.

W stosunku do młodzieży i dzieci przejawiających agresję można wykozystać na przykład Trening Zastępowania Agresji (ART – Aggression Replacement Training) Arnolda Goldsteina, metodę powstałą w USA w latach siedemdziesiątych XX wieku, która okazała się bardzo skuteczna, a obecnie jest rekomendowana również przez polskich psychologów i pedagogów, zdobywających licencje profesora Goldsteina za granicą – trenerów ART/TZA i organizujących w kraju szkolenia grup specjalistów³³. U podstaw tej metody leży nauka sprawności psychologicznych, przebiegająca w ramach programu ustrukturalizowanego uczenia. Spośród kilkudziesięciu sprawności szczególnie przydatnych w resocjalizacji młodzieży agresywnej i przestępczej można wymienić: prośbę o pomoc, wyrażanie uczuć, reagowanie na empatyczne uczucia ze strony innych ludzi, przygotowanie do nieprzyjemnej rozmowy, wyrabianie odpowiedzialności, reagowanie na niepowodzenie, złość, postę-

³² M. Verfürth, *Prowadzenie grup dziecięcych i młodzieżowych*, tłum. M. Jałowicz, Kielce 2001, s. 42–44.

³³ Więcej informacji na temat ART/TZA można znaleźć w publikacji: A.P. Goldstein, B. Glick, J.C. Gibbs, *ART. Program zastępowania agresji*, tłum. E. Bartz, Warszawa 2004.

powanie w przypadku odrzucenia przez innych³⁴. Nabywanie wspomnianych „zręczności społecznych” przez uczestników treningu odbywa się w ramach cyklicznych spotkań, wykorzystujących instruktażowe nagrania video (prezentujące określone, wzorcowe zachowania) oraz wprowadzających elementy dramy (odgrywanie poszczególnych sprawności) wraz ze szczegółową, analityczną oceną i korektą każdej formy ćwiczonego zachowania. Najistotniejszym celem i jednocześnie elementem treningu jest przeniesienie wyuczonej sprawności do życia codziennego i jej utrwalenie.

Oddziaływania kuratora wobec podopiecznych mających kontakt z substancjami psychoaktywnymi powinny mieć natomiast charakter dwutorowy. W stosunku do osób z podejrzeniem uzależnienia należy podjąć natychmiastowe działania interwencyjne, zmierzające do dokładnego ich zdiagnozowania i ewentualnego objęcia specjalistyczną terapią w powołanych do tego celu placówkach. Pozostali podopieczni, którzy tylko eksperymentują z używkami, powinni zaś zostać objęci programami z zakresu szeroko rozumianej promocji zdrowia i profilaktyki uzależnień. Zajęcia o charakterze profilaktycznym z powodzeniem mogą być organizowane na terenie ośrodków kuratorskich, nie tylko przez samych kuratorów, ale też specjalistów do spraw uzależnień, z udziałem zatrudnionych tam instruktorów-wychowawców czy odpowiednio przygotowanych wolontariuszy. Program spotkań grupowych powinien obejmować nie tylko zagadnienia bezpośrednio związane z uzależnieniami i ich negatywnymi konsekwencjami, ale też musi brać pod uwagę treści z zakresu ogólnego funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Scenariusze zajęć profilaktycznych powinny zatem uwzględniać zagadnienia odnoszące się do sfery emocjonalnej i jej znaczenia w życiu człowieka, samooceny, asertywności, czyli sztuki bycia sobą, komunikacji interpersonalnej, kreatywności, jak również samej wartości zdrowia oraz zagrożeń wynikających z używania substancji uzależniających. Zajęcia powinny opierać się na aktywności uczestników grupy i wykorzystywać różnorodne formy pracy (pogadanki, filmy, dyskusje, gry i zabawy socjoterapeutyczne itp.)³⁵.

³⁴ K. Pospiszyl, *Resocjalizacja*, Warszawa 1998, s. 126-134.

³⁵ Projektując zajęcia grupowe, których celem jest zapobieganie niepożądanym zachowaniom dzieci i młodzieży, można wykorzystać m.in. następujące publikacje: H. Jakubowska, *Promocja zdrowia i profilaktyka uzależnień*, Warszawa–Łódź 2002; K.W. Vopel, *Zabawy interakcyjne*, cz. 1–6, Kielce 1999; D.J. Wilmes, *Nie!!! Alkoholowi i narkotykom*, tłum. L. Okupniak, Gdańsk 2002; R. Maxwell, *Dzieci, alkohol, narkotyki*, tłum. J. Węgrodzka, Gdańsk 2002; M. Piszczek, *Równe szanse. Zajęcia terapeutyczno-edukacyjne dla dzieci w wieku 9–11 lat z rodzin dysfunkcyjnych*, Warszawa 2001.

Agresja i uzależnienia to oczywiście nie jedyne, a przykładowe, najczęściej występujące problemy w codziennej praktyce wychowawczej wielu instytucji skupiających dzieci i młodzież. Kuratorzy sądowi mogą napotkać znacznie więcej przeszkód w pracy z grupą, spowodowanych ponadprzeciętną kumulacją cech patogennych, charakteryzujących jednostki z orzeczoną nadzorem³⁶.

Pojawiające się nowe formy zaburzeń w zachowaniu, eskalacja i brutalizacja przestępczości nieletnich wraz ze współwystępującymi niekorzystnymi wzorcami socjalizującymi wielu środowisk lokalnych, komplikują rzeczywistość wychowawczą i stanowią wyzwanie dla praktyków. Niejednokrotnie kurator sądowy staje bezradny w obliczu nawarstwiających się problemów z podopiecznymi, którym sam nie jest w stanie sprostać. Dlatego też konieczne jest zaangażowanie wielu osób i instytucji, funkcjonujących w danym środowisku lokalnym i wspólne poszukiwanie rozwiązań systemowych.

3.3. Prewencyjny kontekst pracy kuratora ze środowiskiem podopiecznych

Z punktu widzenia wymiaru sprawiedliwości instytucja kuratora sądowego jest jednym z istotnych elementów systemu profilaktyki i resocjalizacji w środowisku otwartym. Z perspektywy szeroko rozumianej polityki socjalnej kuratora sądowa stanowi ogniwo w łańcuchu wsparcia społecznego. Zarówno pierwsze, jak i drugie ujęcie sytuuje tę instytucję pomiędzy innymi, określając wyraźnie, iż jest ona tylko jednym z wielu podmiotów, realizujących zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym.

W ostatnich latach można zaobserwować gwałtowny wzrost liczby instytucji, a także różnorodnych organizacji pozarządowych (stowarzyszeń, fundacji) występujących z bogatą ofertą działań pomocowych. Ale paradoksalnie – zjawisko to jest odwrotnie proporcjonalne do poziomu zadowolenia społecznego z jakości usług poszczególnych podmiotów. Równocześnie poddaje się

³⁶ K. Gromek podkreśla, iż „uczestnicy ośrodków to dzieci krnąbrne, agresywne, z rodzin zdemoralizowanych, wagarujące i nieuczące się, a więc opuszczone i pozbawione pomocy nawet ze strony rodziny i szkoły. Ośrodki kuratorskie dysponują zaś szansą wychowania ich i przystosowania do życia w społeczeństwie bez izolowania od dotychczasowego środowiska. Stanowią zatem jedną z optymalnych form resocjalizacji nieletnich w środowisku naturalnym, spełniającą zarazem istotną rolę w działalności profilaktycznej na rzecz zapobiegania demoralizacji małoletnich podopiecznych sądów” (*Kuratorzy...*, s. 358).

krytyce obecny system opieki, profilaktyki i resocjalizacji (zarówno w teorii, jak i w praktyce), zarzucając mu m.in. brak rzetelnego banku danych i wymiany informacji, komplementarności działań czy badań ewaluacyjnych.

Zgodnie z założeniami ogólnej teorii systemów, elementy (instytucje) stanowiące pewien powiązany układ o charakterze dynamicznym komunikują się ze sobą i wywierając na siebie wzajemny wpływ, wywołują zmiany w pozostałych częściach składowych, doprowadzając do powstawania dodatnich (sukcesy) albo ujemnych (porażki) sprzężeń zwrotnych³⁷. Inaczej ujmując – wzajemna, odpowiedzialna współpraca poszczególnych instytucji (stanowiących lokalny system opieki i profilaktyki), wymiana informacji i energii, dzielenie się doświadczeniami poprzez tworzenie interdyscyplinarnych zespołów eksperckich – wszystko to powinno przekładać się na efektywność ich działań, a tym samym wpłynąć dodatnio na poziom zadowolenia beneficjentów z jakości świadczonych usług. Ujęcie systemowe wymusza wręcz kooperację oraz wspólnotę projektów i działań świadczonych na rzecz potrzebujących przez różnorodne podmioty służb społecznych w ramach środowiska lokalnego. Instytucja kuratora sądowego – jako jeden z elementów sformalizowanej struktury opieki, profilaktyki i resocjalizacji – może przyczynić się do umacniania istniejącego systemu i podejmując odpowiedzialną współpracę, wносить istotny wkład w poprawę kondycji wielu jednostek i rodzin objętych nadzorem.

Teoria systemów – zdaniem A. Bałandynowicza³⁸ – może pomóc w próbie ujednoczenia konceptualizacji pracy realizowanej w instytucjach probacyjnych. Zgodnie z jej tezami, każda jednostka (nadzorująca i nadzorowana) jest systemem współdziałającym z innymi w bezpośrednich relacjach, tworząc podsystemy w interakcjach z rodziną, sąsiadami, współpracownikami w różnych sferach funkcjonowania (w szkole, w pracy, w czasie wolnym). Te bezpośrednie układy (mikrosystemy) są częścią większych powiązań, mezosystemów i makrosystemów, które mogą być analizowane na poziomie określonego środowiska lokalnego (np. dzielnicy), miasta, społeczeństwa czy państwa. Wspomniany autor twierdzi, że „teoria systemowa jest narzędziem diagnozy – środkiem do określania systemu lub systemów, które sprawiają funkcjonalne trudności w życiu zbiorowości globalnej. Ale jest także dyrektywą, gdzie należy interweniować, i sugeruje najodpowiedniejszą formę lub formy tej inter-

³⁷ L. Bertalanffy, *Ogólna teoria systemów*, tłum. E. Woydyłło-Woźniak, Warszawa 1984.

³⁸ A. Bałandynowicz, *Rozwój konceptualizacji środków probacyjnych i kształtowanie się metod resocjalizacyjnych*, [w:] *Terapia w resocjalizacji*, cz. 1: *Ujęcie teoretyczne*, red. A. Rejzner, P. Szczepaniak, Warszawa 2009, s. 250–277.

wencji³⁹. Podając doświadczenia Allena Pincusa i Anne Minahan jako przykład aplikacji teorii do praktyki pracy pomocowej, przywołuje cztery typy systemu w procesie resocjalizacji: system zmiany kuratora sądowego (w przypadku wyczerpania możliwości udzielenia podopiecznemu realnego wsparcia), system dozorowanego, system celu i system akcji. Wymienione typy są ze sobą powiązane w różnorodnych konfiguracjach, uwzględniają procesualny charakter interwencji, czyli zakładają określone fazy i stopnie działania (od diagnozy do pomocy) oraz ewaluację efektów⁴⁰.

Podejście systemowe w praktyce kuratorskiej wymaga sprawnej komunikacji, umiejętności podejmowania decyzji, zdolności trafnego i rzetelnego analizowania danych, otwartości na współpracę z innymi. A. Bałandynowicz wymienia następujące stadia pracy pomocowej⁴¹:

- zaangażowanie (określenie problemu i realnych szans jego rozwiązania);
- pobór (ustalenie zadań i ról wraz z ich wprowadzeniem, badanie różnych wariantów rozwiązań, ustalenie źródeł motywacji, ich kategorii i warunków);
- kontrakt (wyszczególnia cele, środki, role i zadania; stanowi podstawę zarówno dla interwencji, jak i oceny);
- oszacowanie (analizowanie problemu, osoby nadzorowanej i jej sytuacji w sposób zintegrowany – jako wynik relacji kuratora z podopiecznym);
- planowanie (proces rozważania alternatyw postępowania, skutków podjętych działań, uwzględniający różnorodne, wielopoziomowe cele – adekwatne do potrzeb wychowawczych – i wiele strategii, zakładających elastyczność systemu interwencji);
- interwencja (wprowadzenie planu w życie);
- ocenianie (jako proces ciągły; ewaluacja nie jest wyłącznie wewnętrzną sprawą kuratorów, ponieważ efektywność kurateli jest również oceniana przez innych członków społeczeństwa).

Teoria systemów stała się inspiracją dla twórców innych koncepcji, którzy podkreślali ścisły związek między strukturą i funkcjonowaniem grup społecznych a ich terytorium, miejscem w przestrzeni lokalnej i otoczeniem materialnym. Zwłaszcza na gruncie socjologii ekologicznej pojęcie przestrzeni, w której zachodzą różnorodne interakcje społeczne, nabrało szczególnego

³⁹ Tamże, s. 264.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże, s. 271–272.

znaczenia. Owa przestrzeń może determinować charakter i siłę więzi społecznych, kształtować sieci komunikacji, osłabiać lub wzmacniać podziały społeczne, określać zakres zachowań i potencjalnych działań podejmowanych przez jednostkę. Analizując przestrzeń przez pryzmat zachowań i działań, można tworzyć modele i typologie kręgów życia społecznego w kontekście procesu socjalizacji wraz z charakterystycznymi dla niego formami interakcji i funkcjonowania społecznych jednostek. Jedną z interesujących propozycji jest koncepcja Dietera Baackego⁴², akcentująca specyficzne relacje jednostki z jej środowiskiem społecznym. Autor wyodrębnił cztery przestrzenie ekologiczne jednostki, reprezentujące jej „świat przeżywany”. Są to:

- ekologiczne centrum (relacje rodzinne, układy przyjacielskie, związki uczuciowe i intymne);
- ekologiczna przestrzeń ościenna (relacje sąsiedzkie, miejscowość, ulica, dzielnica, kluby, boiska, parki, dyskoteki, czyli przestrzeń spędzania czasu wolnego);
- sfera odcinków ekologicznych (określana poprzez funkcje społeczne pełnione w instytucjach takich jak szkoła, zakład pracy, urząd itp.);
- ekologiczne peryferia (miejsca wprawdzie rzadko odwiedzane czy zamieszkiwane, ale mogące mieć istotne znaczenie jako indywidualne punkty odniesienia).

Przywołane koncepcje teoretyczne mogą być niezwykle użyteczne w codziennej pracy kuratora sądowego – z uwzględnieniem wszystkich etapów postępowania profilaktyczno- resocjalizacyjnego⁴³.

Niezależnie od tego, czy kuratela dotyczy nieletnich albo dorosłych w związku z popełnieniem czynu zabronionego (lub warunkowym, przedterminowym zwolnieniem z zakładu karnego), czy też odnosi się do środowisk dysfunkcyjnych w związku z niewystarczającym wywiązywaniem się rodzi-

⁴² H.M. Grieser, *Socjologiczne teorie młodzieży*, tłum. J. Dąbrowski, Kraków 1996.

⁴³ Zarówno teoria systemów, jak i koncepcja przestrzeni ekologicznej (w powiązaniu z przywoływaną wcześniej koncepcją *resilience*) zainspirowały autorkę do opracowania części narzędzia badawczego, którego celem była próba diagnozy konkretnych działań profilaktycznych podejmowanych przez rodzinnych kuratorów sądowych wobec osób nadzorowanych w następujących komplementarnych obszarach: „zdrowie”, „relacje rodzinne”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”. Wspomniane obszary wraz z działaniami wyodrębnionymi dla każdego z nich (związanymi zarówno z eliminowaniem czynników ryzyka, jak i wzmacnianiem czynników chroniących) nawiązują do kluczowych założeń tych koncepcji, uwzględniając ekologiczne przestrzenie, w których funkcjonują osoby podsądne. Więcej informacji na ten temat Czytelnik znajdzie w warstwie metodologicznej i analitycznej niniejszego opracowania.

ców ze swoich obowiązków wobec małoletnich dzieci, postępowanie kuratora obejmuje całą rodzinę podopiecznego, jako podstawową instytucję wychowania naturalnego. Praca z rodziną bowiem – w myśl lansowanego obecnie podejścia ekologicznego – stanowi priorytet, ponieważ ten krąg środowiskowy, jako względnie trwałe, autonomiczny system (ekologiczne centrum), najdłużej i najsilniej oddziałuje na jednostkę, rzutując w decydującym stopniu na jej funkcjonowanie psychospołeczne. Nie można skutecznie i trwale pomóc jednostce bez uzdrowienia jej relacji interpersonalnych, dlatego że zaburzenia w jej zachowaniu są odbiciem nieprawidłowości występujących w systemie, są przezeń wspierane i oddziałują na całość układu, wywołując w nim zmiany. Rodziny, z którymi zwykle ma do czynienia kurator, to środowiska wieloprobemowe, charakteryzujące się kumulacją zachowań społecznie niepożądanych, takich jak alkoholizm, przestępczość, zaniedbywanie dzieci, prostytutka. Większość z nich znajduje się w bardzo trudnej sytuacji materialnej, spowodowanej długotrwałym brakiem zatrudnienia. Często są to rodziny zdekompletowane wskutek rozvodu lub wieloletniej separacji. Niektóre z nich borykają się z chorobą przewlekłą lub niepełnosprawnością kogoś z domowników.

Z. Ostrianska i A. Greczuszkin, zdając sobie sprawę z tego, że pomoc rodzinie powinna stanowić element całego systemu profilaktyki, powołują się na ogólny program pracy z rodziną, opracowany przez Towarzystwo Psychoprofilaktyczne. Obejmuje on zarówno cele i założenia, jak i konkretne formy pracy z rodziną. Wśród zasadniczych celów znalazła się pomoc rodzinie w rozwiązywaniu problemów życiowych, wzmacnianie więzi emocjonalnych, odbudowywanie elementarnych funkcji opiekuńczo-wychowawczych, neutralizowanie patogenicznego oddziaływania na dzieci, pomoc w konstruktywnym pokonywaniu sytuacji kryzysowych i w reintegracji społecznej. W części dotyczącej założeń pracy z rodziną zaakcentowano potrzebę jak najwcześniejszego objęcia opieką tego środowiska i dokładne jego zdiagnozowanie. Zwrócono również uwagę na specyfikę pracy w różnych okresach rozwojowych dziecka. Uwzględniono także elementarne zasady postępowania terapeuty, takie jak: systematyczność, bezstronność, powstrzymanie się od ocen, unikanie wyręczania i poszanowanie więzi emocjonalnych łączących poszczególnych członków rodziny. Wśród proponowanych form pracy wymieniono: nawiązywanie kontaktu, pomoc socjalną, interwencję kryzysową, konsultację wychowawczą, organizowanie grup wsparcia oraz terapię rodzinną, małżeńską, indywidualną i grupową⁴⁴.

⁴⁴ Tamże.

Przytoczona koncepcja może być użyteczna w pracy kuratora nie tylko w sensie bezpośredniego wykorzystywania rekomendowanych form pomocy, ale też pośrednio: poprzez sugerowanie podopiecznym – w przypadkach złożonych, wymagających fachowej interwencji – kontaktu ze specjalistycznymi ośrodkami terapii.

Zasadniczym celem pracy kuratora sądowego z rodziną jest wspieranie jej w realizowaniu podstawowych funkcji wychowawczych, mobilizowanie do współdziałania, udzielanie jej takiej pomocy, która wzmacnia umiejętności samodzielnego radzenia sobie w sytuacjach trudnych, uruchamiając jej naturalne zasoby (potencjały). Jednym z najważniejszych zadań kuratora jest – szeroko rozumiana – pedagogizacja rodziców, obejmująca dostarczanie informacji o prawidłowościach i podstawowych problemach okresu rozwojowego, w którym znajduje się dziecko (jego potrzebach i typowych rozterkach). Kurator może udzielać również szeregu porad dotyczących stosowanych przez rodziców metod wychowawczych, zasad organizacji życia rodzinnego czy wzajemnego komunikowania się. W przypadkach konfliktów wewnątrzrodziny może on odegrać rolę mediatora.

W odniesieniu do dozorowanych osób dorosłych praca z rodziną ma również niebagatelne znaczenie. Jej celem staje się modyfikowanie lub zmiana układu więzi rodzinnych, które są źródłem trudności w readaptacji społecznej osoby poddanej probacji⁴⁵. Oddziaływanie na środowisko rodzinne, najczęściej poprzez eliminowanie interakcji dysfunkcyjnych, służy przygotowaniu odpowiedniego gruntu do przyjęcia podopiecznego jako pełnoprawnego członka wspólnoty. A. Bałandynowicz, eksponując terapeutyczny aspekt pracy kuratora z rodziną, zwraca uwagę na potrzebę usprawnienia form wzajemnej komunikacji pomiędzy wszystkimi członkami rodziny, na pomoc w eliminacji zaburzeń emocjonalnych utrudniających wyrażanie własnych potrzeb i uczuć, a także w odpowiednim podziale ról w rodzinie oraz na wsparcie niezależności jednostki w indywidualnej ścieżce jej rozwoju osobowego w ramach systemu rodzinnego. Działania kuratora powinny iść w kierunku konsolidacji wspólnoty rodzinnej, uruchamiania jej wewnętrznych sił (zasobów), m.in. w celu odbudowania funkcji kontrolnych i wyzwolenia współodpowiedzialności za efekt finalny procesu readaptacji osoby objętej dozorem. Skuteczność takiego podejścia jest jednak uwarunkowana nie tylko zaangażowaniem kuratora, ale przede wszystkim silną motywacją do poprawy sytuacji samej wspólnoty rodzinnej.

⁴⁵ A. Bałandynowicz, *Probacja...*

Bez względu na to, czy kurator podejmuje współpracę z nieletnim, dorosłym, czy też obejmuje nadzorem opiekuńczym środowisko małoletnich dzieci, musi dokonać dokładnej diagnozy sytuacji rodzinnej podopiecznych. Stanowi ona bowiem punkt wyjścia do wspólnego z rodziną określenia celów pracy z nią i wyboru – adekwatnych do istoty problemu – środków postępowania. Profesjonalnie sformułowana diagnoza powinna zawierać szereg informacji, dotyczących m.in. momentu powstania rodziny, najważniejszych wydarzeń z jej życia, warunków materialnych, ról pełnionych przez poszczególnych członków, więzi emocjonalnych, wzajemnych wpływów i zależności⁴⁶.

Cennym narzędziem diagnozy systemu rodzinnego (oprócz klasycznego wywiadu), możliwym do wykorzystania w praktyce kuratorskiej, jest genogram. Stanowi on równocześnie znakomitą technikę terapeutyczną. Jest to umowny, szeroko stosowany sposób wizualizacji struktury kolejnych pokoleń rodziny. Za pomocą określonych symboli można graficznie przedstawić różne sytuacje z życia rodziny, na przykład kolejność zawieranych związków, separacje i rozwody, ciąży, płęć i wiek dzieci czy też typy relacji pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny. Powstałe w ten sposób drzewo staje się narzędziem umożliwiającym głębsze zrozumienie rodziny i wielogeneracyjnych uwarunkowań tego, co dzieje się w niej obecnie. Uzyskany materiał daje podstawę do wieloaspektowej analizy wzorców relacji, mitów i sekretów rodzinnych, problemów „dziedziczonych” z pokolenia na pokolenie (np. uzależnień, rozwodów, prób samobójczych). Jako technika terapeutyczna genogram umożliwia wielu osobom uświadomienie sobie własnej pozycji w strukturze rodowej czy zauważenie powtarzających się schematów lub tendencji. Często również pozwala jednostce – poprzez odnalezienie korzeni – odzyskać poczucie tożsamości i wewnętrznego spokoju⁴⁷.

Diagnoza w pracy kuratora sądowego stanowi drogowskaz, ukierunkowując kolejne etapy postępowania z rodziną, zgodnie z nakreślonym wspólnie z nią projektem działania. W zależności od rodzaju stwierdzonych obszarów potrzeb, rola kuratora może polegać na udzielaniu rodzinie wsparcia o charakterze in-

⁴⁶ Wskazując na procesualny charakter diagnozy, A. Baładynowicz dodaje, że: „kurator sądowy interpretuje wzory porozumiewania się (komunikacji) w rodzinie, jakość pełnionych w niej ról, sposoby wzajemnego wyrażania uczuć (bliskość – dystans emocjonalny członków rodziny), potrzeby wychowawcze jej członków oraz lęk przed zmianami, z których to wynika przyjmowanie przez jednostki postaw obronnych w interakcjach rodzinnych” (A. Baładynowicz, *Probacja...*, s. 157).

⁴⁷ Więcej informacji na temat istoty genogramów i sposobów ich konstruowania można uzyskać, zapoznając się m.in. z następującymi publikacjami: R. Praszkiar, *Zmieniać nie zmieniając. Ekologia problemów rodzinnych*, Warszawa 1992; I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, Warszawa 1997; C. Sutton, *Psychologia dla pracowników socjalnych*, tłum. E. Józefowicz, Gdańsk 2004.

formacyjnym, instrumentalnym lub/i emocjonalnym. Na przykład w przypadku stwierdzonych nieprawidłowości w zakresie umiejętności rodzicielskich, kurator może dostarczyć rodzicom użytecznych informacji i porad dotyczących sposobów uczynienia interakcji z dziećmi bardziej efektywnymi wychowawczo. W tym celu może wykorzystać specjalny program PMT (Parent Management Training) Roberta F. Petersona⁴⁸, inspirowany przesłankami behawioralnymi, nastawiony na aktywne zaangażowanie rodziców w pracę z dzieckiem impulsywnym, agresywnym i antisocjalnym. Program zapoznaje rodziców z szeregiem technik resocjalizacyjnych, a koncentruje się na instruowaniu ich w zakresie stosowania kar i nagród, organizowania pomocy w nauce czy też monitorowania i oceny istotnych elementów zachowania dziecka, wraz ze sporządzaniem listy jego osiągnięć i niedociągnięć.

Dostarczanie rodzicom wskazówek odnoszących się do ich umiejętności rodzicielskich musi iść w parze z edukowaniem ich w zakresie prawidłowości okresu adolescencji oraz wiążących się z nim typowych potrzeb i problemów nastolatków. Niejednokrotnie bowiem brak zrozumienia ze strony rodziców niektórych zachowań dojrzewających dzieci powoduje uciekanie się do stosowania nieprawidłowych, często punitywnych metod wychowawczych, które zamiast wyciszyć niektóre niepokojące symptomy zaburzeń – jeszcze je wzmacniają i utrwalają. Pedagogizacja rodziców powinna zatem dotyczyć następujących problemów:

- rozwój dziecka w okresie dojrzewania, uwzględniający sferę fizyczną, poznawczą, emocjonalną oraz tę związaną z kształtowaniem tożsamości seksualnej, np. zagadnienie zaburzeń obrazu własnego ciała (prowadzące czasami do anoreksji czy bulimii), używanie substancji psychoaktywnych, problemy emocjonalne (lęki, depresje, nerwice), nietypowe zachowania seksualne (przedwczesna inicjacja seksualna, homoseksualizm), trudności w nauce, konflikty w grupach rówieśniczych itp.;
- specyficzne potrzeby nastolatków, np. z trwałą niepełnosprawnością, szczególnie uzdolnionych albo mających kłopoty z nauką, uczestników subkultur dewiacyjnych, dzieci wywodzących się z rozbitych małżeństw czy funkcjonujących w rodzinach zrekonstruowanych⁴⁹;

⁴⁸ K. Pospiszyl, *Resocjalizacja...*, s. 135–137.

⁴⁹ Wielu użytecznych porad w zakresie pracy z rodziną wychowującą dziecko w okresie dorastania może dostarczyć lektura N.G. Ribnera, *Terapia nastolatków*, tłum. O. Waśkiewicz, Gdańsk, 2005.

- komunikacja interpersonalna w rodzinie, np. wyrażanie uczuć, aktywne słuchanie, asertywność itp.

Działalność kuratora sądowego w zakresie wspierania umiejętności rodzinnych osób objętych nadzorem stanowi jedynie przykładowy obszar jego zaangażowania w proces poprawy relacji interpersonalnych i odbudowy nadzarzniętych więzi wewnątrzrodzinnych. W codziennej praktyce kurator ma do czynienia z różnorodnymi problemami swoich podopiecznych, a charakter zdiagnozowanych potrzeb wyznacza określony profil jego pracy. Inna jest bowiem strategia postępowania z rodziną dotkniętą bezrobociem i ubóstwem materialnym, inna – w środowiskach z problemem alkoholowym, inna – w przypadkach stwierdzonej przemocy wewnątrzrodzinnej, a jeszcze inna – w sytuacji „okołorozwodowej”. W każdej z nich jednak, kurator – obok własnego potencjału wiedzy i umiejętności – powinien wykorzystywać kompetencje różnych osób i instytucji, stanowiących międzyresortową sieć wsparcia rodziny w środowisku lokalnym. Występując z perspektywy praktyka, Anna Korpanty zauważa, iż kurator we wspomnianym systemie może realizować się w różnych rolach – koordynatora lokalnych służb, wychowawcy, terapeuty itp.⁵⁰. Autorka przytacza w tym kontekście konkretne przykłady ścisłej współpracy kuratora z pedagogiem szkolnym, która polega m.in. na inicjowaniu rozmów profilaktycznych i dyscyplinujących z osobami sprawiającymi trudności wychowawcze czy organizowaniu dla uczniów i ich rodziców spotkań, których tematyka oscyluje zazwyczaj wokół problematyki prawa rodzinnego (relacje rodzice–dziecko, prawa i obowiązki obu stron, przyczyny ingerencji sądu w sposób sprawowania władzy rodzicielskiej) i przepisów postępowania z nieletnimi wchodzącymi w konflikt z prawem.

Zasadniczą płaszczyzną współpracy kuratora ze szkołą jest uzgodnienie metod uspołecznienia podopiecznego oraz włączenie rodziców do ścisłej kooperacji wychowawczej. Ważna jest stała kontrola frekwencji wychowanka, systematyczne monitorowanie jego niepowodzeń dydaktycznych, zachęcanie do udziału w zajęciach pozalekcyjnych rozwijających zainteresowania i umożliwiającących odniesienie sukcesu oraz włączanie go do zespołów wyrównawczych. Kurator, realizując odpowiedzialnie swoje zadania, może odegrać

⁵⁰ Autorka wskazuje, iż: „system pracy z rodziną powoduje, że kurator sądowy staje się do pewnego stopnia koordynatorem różnych służb pracujących na rzecz małoletnich, nieletnich oraz ich rodzin, a także sam występuje po części w roli wychowawcy resocjalizatora i pracownika socjalnego świadczącego usługi niematerialne, jak porady prawne, załatwianie spraw w urzędach, a także nierzadko prowadzi pracę terapeutyczno-psychologiczną” (A. Korpanty, *Rola i skuteczność kurateli dla nieletnich*, „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2004, nr 3–4, s. 42).

istotną rolę w budowaniu (lub odbudowaniu) korzystnego klimatu społecznego instytucji szkoły, w której zespołowe zaangażowanie kadry pedagogicznej może przyczynić się do reintegracji szkolnej jednostek przejawiających zaburzenia w zachowaniu, przełamując niechlubny stereotyp ich stygmatyzacji, marginalizacji i wykluczenia ze wspólnoty.

Analizując najważniejsze kręgi środowiskowe, w których funkcjonują podopieczni kuratorów, trudno pominąć pozaszkolne grupy rówieśnicze, często o charakterze subkulturowym. Odgrywają one istotną rolę w dostarczaniu negatywnych zazwyczaj wzorców zachowań, wywierając destruktywny wpływ na wielu młodych ludzi. Naturalna dla okresu adolescencji potrzeba przynależności do grupy szczególnie nasila się w sytuacji subiektywnie odczuwanego niezrozumienia ze strony świata dorosłych (rodziców, nauczycieli), który jest postrzegany jako obcy i wrogi. Dysfunkcjonalność rodziny oraz problemy szkolne dodatkowo ugruntowują w nieletnich przekonanie, że tylko grupa (złożona z jednostek o podobnych doświadczeniach) jest gwarantem zaspokojenia elementarnych potrzeb: akceptacji, bezpieczeństwa, afiliacji, sukcesu. Poprzez dostarczanie gotowych wzorców i norm, umożliwienie nieskrępowanego wyrażania myśli i uczuć, wspólne rozwiązywanie problemów, a próbą dla zachowań ryzykownych (seks, alkohol, narkotyki) oraz usprawiedliwianie dokonywanych czynów zabronionych, grupa może przejąć całkowitą kontrolę nad jednostką, która stopniowo stanie się jej bezwolnym zakładnikiem. Dotyczy to przede wszystkim osób chwiejnych emocjonalnie, z niską samooceną, odczuwających pustkę, samotność, brak akceptacji w rodzinie i szkole.

Działania kuratora sądowego wobec nieletnich uwikłanych w nieformalne grupy o charakterze destruktywnym mogą przebiegać dwutorowo. Po pierwsze poprzez indywidualny kontakt z podopiecznym kurator może wzmacniać jego odporność na negatywne wpływy otoczenia (zgodnie ze wspomnianą wcześniej koncepcją *resilience*), skłaniać go do refleksji na temat postępowania pod presją rówieśników i konsekwencji niektórych działań, uczyć asertywności, umiejętności podejmowania decyzji oraz pracy nad poprawą wizerunku samego siebie. Drugi nurt działań – w nawiązaniu do wykorzystywania strategii alternatywnych w profilaktyce – powinien koncentrować się na włączaniu nieletniego do różnorodnych grup formalnych (ośrodków kuratorskich, kół zainteresowań, klubów sportowych, świetlic socjoterapeutycznych itp.), proponujących – alternatywne wobec zachowań dewiacyjnych – formy aktywności, atrakcyjne dla ogółu młodzieży i dające jej możliwość samorealizacji.

Zaangażowanie innych osób i instytucji w proces osłabiania destruktywnego wpływu grupy na jednostkę jest konieczne i ważne, gdyż ten obszar działalności kuratora wydaje się najbardziej narażony na ryzyko niepowodzenia. Z. Ostrihanska i A. Greczuszkin⁵¹ proponują w tym kontekście czynny udział rówieśniczych doradców, czyli osób specjalnie przygotowanych i nadzorowanych przez dorosłych, udzielających wsparcia, dostarczających pozytywnych wzorców zachowań, propagujących wiedzę i umiejętności użyteczne w codziennym życiu młodych ludzi⁵².

Również Bronisław Urban⁵³, powołując się na najnowsze badania amerykańskie, dostrzega istotną rolę pozytywnych grup rówieśniczych w readaptacji dzieci obciążonych negatywnymi doświadczeniami rodzinnymi. Szczególnie w odniesieniu do jednostek agresywnych i odrzuconych, adaptacja w grupie rówieśniczej może stanowić doskonałą przeciwwagę dla traumatycznych przeżyć wyniesionych z naturalnych kręgów środowiskowych. Wspomniany autor proponuje wykorzystanie synergetycznego modelu profilaktyki, zakładającego istnienie w najbliższym otoczeniu jednostki czynników mogących wywierać wzmacniający wpływ na jej pozytywne cechy osobowościowe (mocne strony). Dzięki zjawisku tzw. oporu-elastyczności (którym posługuje się przywoływana już wcześniej koncepcja *resilience*) jednostka – mimo funkcjonowania w obiektywnie niekorzystnych układach społecznych – może realizować pozytywną adaptację, uzyskując wsparcie przyjaciół (rówieśników), pełniących funkcję bufora wobec negatywnych doświadczeń rodzinnych.

Model ten wydaje się interesującym rozwiązaniem, możliwym do zastosowania w praktyce kuratorskiej, zważywszy na fakt, że kurator sądowy jest osobą szczególnie predysponowaną do identyfikowania zarówno czynników ryzyka, jak i pozytywnych zasobów jednostki i jej środowiska. Dużą pomoc w tym zakresie może on otrzymać ze strony pracowników socjalnych, stre-

⁵¹ Tamże.

⁵² Programy rówieśnicze są młodzieżową formą samopomocy, która w ostatnich latach zyskała na popularności dzięki przejrzystym, dość oczywistym założeniom i dużej skuteczności. Działania paraprofesjonalnych lub nieprofesjonalnych „pomagaczy” wykorzystują bliski kontakt z osobami potrzebującymi wsparcia. Poprzez angażowanie się w ich sprawy, autentyczność i spontaniczność, wywierają oni silny wpływ na rówieśników, stając się dla nich często obiektem odniesienia. Więcej na temat istoty samopomocowych programów rówieśniczych można dowiedzieć się z pracy Z.B. Gasia, *Pomoc psychologiczna młodzieży*, Warszawa 1995.

⁵³ B. Urban, *Zaburzenia...*; tenże, *Zachowania dewiacyjne...*; tenże, *Agresja...*; A. Borucka, *Koncepcja...*; E. Wysocka, *Koncepcja...*

etworkerów⁵⁴ (wychowawców podwórkowych), pracujących z dziećmi ulicy, liderów młodzieżowych oraz innych osób, działających w ramach lokalnych (publicznych i pozarządowych) instytucji szeroko rozumianego wsparcia jednostek i rodzin, znajdujących się w różnorodnych sytuacjach kryzysowych. Można wśród nich wymienić m.in. następujące podmioty: Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Komitet Ochrony Praw Dziecka, Polski Czerwony Krzyż, Miejski (Gminny) Ośrodek Pomocy Społecznej, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, ośrodki interwencji kryzysowej, policję (szczególnie zespoły ds. nieletnich i patologii), ośrodki terapii uzależnień, domy kultury, stowarzyszenia i fundacje organizujące grupy wsparcia oraz samopomocy, ośrodki kościelne inicjujące różnorodne programy profilaktyczne i wiele innych.

Współpraca kuratora ze wspomnianymi instytucjami – bez względu na poziom jego zaangażowania w pracę – nie zawsze przynosi oczekiwane rezultaty. Wśród istotnych utrudnień w tworzeniu sprawnego systemu opieki, profilaktyki i resocjalizacji wymienia się m.in. różnice strukturalne (odmienna hierarchia, różne systemy komunikacji, procedury, metody i formy oddziaływania, cele oraz środki finansowe), zbiurokratyzowanie instytucji pomocowych oraz różny status uprawniający do podjęcia oddziaływania terapeutycznego⁵⁵. Jednak świadomość istnienia owych przeszkód nie może nikogo zwalniać z odpowiedzialności za przełamywanie pewnych barier, zarówno formalnych, jak i mentalnych. Przeciwnie – fakt ten powinien jeszcze bardziej inspirować ustawiczne poszukiwanie nowych rozwiązań (legislacyjnych i organizacyjnych) w imię właściwie pojmowanego interesu jednostki i społeczeństwa.

3.4. Uwarunkowania skuteczności pracy kuratorów rodzinnych

Problematyka pomiaru skuteczności oddziaływań profilaktyczno-resocjalizacyjnych kuratora sądowego jest niezmiernie skomplikowana, ponieważ zarówno w teorii, jak i w praktyce nie została jak dotąd wypracowana jednoznaczna definicja efektywności sprawowanych nadzorów, która operacjonalizowałaby konkretne zmienne i wskaźniki jako czynniki dokładnie określające sukcesy i porażki w zakresie prowadzonych spraw. Trudności w opracowaniu

⁵⁴ E. Bielecka, *Streetworker a kurator sądowy – szkic porównawczy*, [w:] *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*, red. J. Kwaśniewski, Warszawa 2012 (Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 19), s. 193–214.

⁵⁵ A. Bałandynowicz, *Probacja...*

wyznaczników skuteczności sprawowanych nadzorów wynikają m.in. z oczywistej możliwości wpadnięcia w pułapkę relatywizmu (zarówno w wymiarze subiektywnym, jak i obiektywnym) w ocenie pewnych czynników, sytuacji i zdarzeń, które odznaczają się tymczasowością, więc mogą być kontrolowane tylko „tu i teraz”, a nie „raz na zawsze”. Inną przeszkodą na drodze do uzgodnienia niezbędnych rozstrzygnięć w tym zakresie jest dostrzegalny brak porozumienia ludzi nauki i praktyków, funkcjonujących często jako dwa równoległe byty, nie zawsze uwzględniające alternatywne punkty widzenia (np. „świat prawników” odwołujący się tylko do istniejących przepisów, i „świat kuratorów-pedagogów”, który dostrzega również pozalegislacyjne aspekty rzeczywistości). Niezależnie od zasygnalizowanych barier, potrzeba opracowania stosownego instrumentarium ułatwiającego ewaluację podejmowanych działań jest wyraźnie artykułowana zarówno przez środowisko nauki, jak i przedstawiciele służb sądowych. Jednak do dziś nie udało się sprecyzować akceptowanych przez obie strony (teoretyków i praktyków) kryteriów oceny efektywności pracy kuratora rodzinnego.

Przedstawiciele resortu sprawiedliwości, dokonując okresowej oceny skuteczności realizowanych przez pracowników etatowych zadań i wykonywanych czynności, akcentują aspekt ilościowy, koncentrując się na liczbach, np. wizyt u podopiecznego, dyżurów na terenie sądu, przeprowadzonych wywiadów czy odnotowanych w karcie czynności rozmów z wychowankiem. Ten uproszczony sposób ewaluacji jest niewątpliwie wygodny, ale niewystarczający, ponieważ pomija najistotniejszy, psychopedagogiczny aspekt prowadzonych nadzorów: związek pomiędzy realizowanymi przez kuratora czynnościami a zmianą w zachowaniach i postawach podopiecznych⁵⁶.

Teoretycy z kolei opierają się na różnych naukowych przesłankach i korzystają z niejednolitego instrumentarium. W badaniu tego zagadnienia raczej unikają określania efektywności *sensu stricto*. Podejmują zazwyczaj próbę uchwycenia różnorodnych uwarunkowań skuteczności pracy kuratora, koncentrując się z jednej strony na czynnikach natury wewnętrznej (najczęściej na parametrach osobowościowych kuratora), a z drugiej – odwołując się do zmiennych zewnętrznych, czyli przede wszystkim – do czynników środowiskowych, związanych z funkcjonowaniem podopiecznych i ich otoczenia społecznego. Analiza rezultatów eksploracji skoncentrowanych w tym obszarze opiera się najczęściej albo na subiektywnych opiniach samych kuratorów, albo

⁵⁶ A. Węgliński, *Skuteczność i jakość...*, s. 94–104.

dotatkowo – na relacjach nadzorujących ich pracę sędziów rodzinnych. Czasami uwzględniana jest również percepcja osób nadzorowanych⁵⁷. Wnioski z prowadzonych dotąd przez różne środowiska naukowe badań efektywności kurateli rodzinnej są zazwyczaj bardzo zbliżone do siebie i kończą się podobną ogólną konkluzją, określającą skuteczność pracy wspomnianych służb jako rezultat (wypadkową) działania wielu różnorodnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych (indywidualnych i środowiskowych), związanych zarówno z osobą kuratora, jak i podopiecznego.

A. Węgliński⁵⁸ na przykład uzależnia efektywność oddziaływań zawodowych kuratorów rodzinnych od preferowanego modelu pracy z wychowankiem. Zdaniem autora, osoby identyfikujące się z modelem środowiskowym, kontraktowym i zasadami case-worku będą w określaniu rezultatów swojej pracy zwracały uwagę na skalę postępów w rozwiązywaniu problemów adaptacyjnych i egzystencjalnych powierzonych nadzorowi nieletnich⁵⁹. Sukces w tym zakresie będzie oczywiście uzależniony od predyspozycji i właściwości podmiotowych kuratora, zaangażowania i troski o wychowanka, walorów moralnych, zdolności autopercepcji i identyfikacji z wartościami humanistycznymi, jak również od określonych umiejętności komunikacyjnych, które będą budowały sprzyjającą atmosferę we wzajemnych relacjach. W pomiarze efektów pracy kuratora nie może zabraknąć również monitorowania zasobów nieletniego, jego rodziny i stopnia „nasylenia” lokalnej przestrzeni wszelkimi dobrami, środkami do realizacji potrzeb, celów życiowych i wartościami społeczno-kulturowymi⁶⁰.

Interesujące i obiecujące zarówno z naukowego, jak i praktycznego punktu widzenia są refleksje oraz konkretne propozycje R. Oporo⁶¹, który prześledził dotychczasowe badania w omawianym obszarze i – na ich podstawie – wyodrębnił ogólne kryteria świadczące o skuteczności oddziaływań kuratora

⁵⁷ M. Heine, *Warunki efektywności...*; I. Mudrecka, *Rodziny kurator...*; R. Opora, *Rola sędziów...*; K. Jadach, *Praca kuratora...*; A. Węgliński, *Skuteczność i jakość...*

⁵⁸ A. Węgliński, *Skuteczność i jakość...*, s. 94–104.

⁵⁹ Wspomniany autor dodaje w tym kontekście: „Intensywność i jakość wykonywanego nadzoru należy mierzyć zakresem doświadczeń i odczuć wyniesionych przez podopiecznego z interakcji z kuratorem, wytworzonych przez niego sytuacji wychowawczych oraz doświadczeń wynikających z uczestnictwa w konkretnej rzeczywistości społecznej, w której egzystuje podopieczny. Dopiero wówczas, równolegle można monitorować zakres wykonania czynności nałożonych przez sąd na podopiecznego oraz tych zadań, które wynikają z rozpoznania diagnostycznego i planu pracy z podopiecznym” (tamże, s. 98).

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ R. Opora, *Rola sędziów...*, s. 99.

rodzinnego. Zaliczył do nich: ustąpienie niepożądanych symptomów; postęp w funkcjonowaniu społecznym i psychicznym podopiecznych (oceniany przez obiektywnych obserwatorów, np. nauczycieli, sąsiadów); dobre samopoczucie i zadowolenie z życia (deklarowane przez nieletniego); poprawne funkcjonowanie społeczne (w opiniach najbliższego otoczenia, głównie rodziny); niezaburzoną strukturę osobowości podopiecznego (na podstawie analizy klinicznej). Istotny jest również – zdaniem autora – stosunek nadzorowanych do osoby i działań kuratora, który może być pozytywny (kiedy nadzór okazał się przydatny), obojętny (kiedy współpraca z kuratorem nie przyniosła realnych korzyści) lub negatywny (kiedy zastosowany środek sądowy nie pomógł, ale – w subiektywnej ocenie podopiecznego – tylko mu zaszkodził).

R. Opora doskonale zdaje sobie sprawę z tego, że w ocenie osiągnięć rodzinnego kuratora sądowego uczestniczą różne podmioty. Na poziomie sądu (poziom wewnętrzny) są to sędziowie wydziałów rodzinnych, kurator okręgowy i kierownik zespołu kuratorskiego. Poziom zewnętrzny wiąże się ze stopniem zadowolenia z nadzoru samych podopiecznych, ich rodziców lub opiekunów, jak również z opiniami instytucji i organizacji współpracujących z kuratorem w realizacji wspólnych celów. Jednak na szczególną uwagę zasługuje – zdaniem Opyry – samoocena kuratora (nie zawsze stanowiąca prostą wypadkową cząstkowych ocen innych podmiotów), która „jest procesem retrospekcji dokonywanym w sposób systematyczny i regularny. Dotyczy uzyskanych efektów, możliwości dalszego rozwoju, związków między podjętymi czynnościami a oczekiwanymi rezultatami”⁶². Odwołując się do teorii zarządzania przez jakość, autor proponuje uwzględnienie w samoocenie mocnych i słabych punktów jako regulatorów działania (wzmacniania elementów pożądanых i korygowania obszarów wymagających poprawy), zmierzającego ostatecznie do osiągnięcia sukcesu, czyli podnoszenia jakości prowadzonych nadzorów. Zamierzając ocenić możliwości aplikacji wspomnianej teorii do instytucji kurateli rodzinnej, autor wykorzystał analizę SWOT (*Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats*, tzn. Silne strony, Słabe strony, Szanse, Zagrożenia)⁶³, umożliwiającą wyodrębnienie pozytywnych i negatywnych (zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych) czynników warunkujących efektywność pracy kuratora. Do mocnych stron (czynników wewnętrznych, związanych z osobą kuratora) zaliczył poprawę warunków pracy, uaktualnienie warsztatu

⁶² Tamże, s. 106–107.

⁶³ Tamże, s. 112–114.

metodycznego, większe zaangażowanie kuratorów w prowadzone nadzory, indywidualizację działań i elastyczność. Wśród atutów zewnętrznych (szans) znalazły się natomiast takie parametry jak: brak społecznego zadowolenia z dotychczasowego poziomu skuteczności pracy kuratora, wysokie koszty resocjalizacji izolacyjnej, poprawa środowiskowego systemu wsparcia, możliwość pozyskiwania dodatkowych środków finansowych od samorządów i brak konkurencji. Za słabe strony w wykonywaniu obowiązków przez kuratora autor uznał takie czynniki jak: preferowanie modelu kontrolnego i opór przed zmianami, niedostatki w zakresie kształcenia, nadmierne obciążenie pracą, jej biurokratyzacja i rutyna, słaba współpraca z sędziami. Do zagrożeń zewnętrznych natomiast przyporządkował następujące zmienne: przywiązanie społeczeństwa do tradycyjnego modelu kurateli sądowej i dominacja postawy punitywnej nad permissywną, niechęć sędziów do nowej idei rozszerzającej uprawnienia kuratorów (a co za tym idzie – zmniejszającej różnicę w wynagrodzeniu), brak współpracy z innymi ogniwami środowiskowego systemu wsparcia, funkcjonowanie w społecznej przestrzeni negatywnych przekonań, mitów i stereotypów na temat kurateli sądowej.

Empiryczna weryfikacja wspomnianych założeń umożliwiła autorowi wyodrębnienie szeregu czynników (zmiennych podmiotowych i środowiskowych) składających się na końcowy efekt nadzoru. Wśród zmiennych podmiotowych rodzinnego kuratora sądowego znalazła się osobowość (czyli procesy umysłowe i motywacyjne, doświadczane uczucia i stany emocjonalne), postawy wychowawcze, wiek, staż pracy, motywacja i wykształcenie. Czynniki tego rodzaju kontrolowane u nieletnich to przede wszystkim cechy osobowości, stopień demoralizacji, doświadczane stany emocjonalne, ewentualne zaburzenia endogenne, wiek, wykształcenie i motywacja do zmiany. Do zmiennych środowiskowych kuratora zostały zakwalifikowane m.in. jego warunki pracy i stopień współpracy z instytucjami stanowiącymi lokalny system wsparcia. Wśród czynników tego typu mających wpływ na podopiecznego znalazły się zmienne związane z funkcjonowaniem rodziny, sytuacją szkolną (ewentualnie zawodową), relacjami w obrębie grup rówieśniczych i zapleczem infrastrukturalnym. Ze względu na mieszany, podmiotowo-środowiskowy charakter niektórych istotnych czynników, autor wyodrębnił również kategorię, którą nazwał „zastosowane metody i środki”, i przypisał do niej m.in. liczbę i jakość środków zastosowanych uprzednio wobec nieletniego, cechy osobowości, postawy wychowawcze, poziom wiedzy, kwalifikacje i doświadczenie

kuratora. Pozostałe ważne uwarunkowania skuteczności pracy kuratora były powiązane z percepcją tej instytucji (np. ze stereotypem kuratora, nastawieniem i oczekiwaniami podopiecznego oraz jego rodziny wobec kuratora itp.) i z samą organizacją systemu kurateli (np. z posiadaniem wykwalifikowanej kadry, sprzyjającymi regulacjami prawnymi, jakością relacji sędzia–kurator, stopniem biurokracji itp.)⁶⁴.

Zagadnienie skutecznego oddziaływania resocjalizacyjnego stało się także przedmiotem analiz Mariusza Szutki⁶⁵, który osadził je w znacznie szerszym kontekście współczesnej teorii i praktyki penitencjarnej. Mimo że wspomniany autor koncentruje się w swoich rozważaniach na problematyce efektywnych działań korekcyjnych adresowanych do dorosłych sprawców przestępstw (w warunkach zarówno izolacji, jak i probacji), przywoływane poglądy wydają się na tyle uniwersalne, że śmiało można je aplikować do praktyki kuratorów rodzinnych. Taka inspiracja jest uzasadniona z punktu widzenia niniejszego opracowania tym bardziej, że opisywane przez autora podejście *what works* i związany z nim model teoretyczny R-N-R Dona Andrews i Jamesa Bonty posługują się terminologią wykorzystywaną również w nowoczesnej profilaktyce. Chodzi przede wszystkim o pojęcie „czynników ryzyka” jako identyfikowalnych empirycznie predyktorów zachowań przestępczych, możliwych do monitorowania przez rodzinnych kuratorów sądowych. Wspomniane czynniki mogą mieć charakter zarówno statyczny (np. wiek, popełniony czyn karalny, przebyte choroby), jak i dynamiczny (np. jakość relacji rodzinnych, poziom kompetencji społecznych), a ich trafne identyfikowanie jest jednym z warunków skutecznej pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej. Przywołany model R-N-R (*risk-need-responsivity*; ryzyko-potrzeba-reaktywność) koncentruje się na specyficznych powiązaniach, ujętych w słowa-klucze trzech zasadniczych elementów: jednostki (jako odbiorcy wpływu), sytuacji wychowawczej i stosowanych środków oddziaływania. Inaczej ujmując, aby działalność korekcyjna przynosiła pożądane efekty, trzeba uwzględnić trzy zasadnicze aspekty. Pierwszy odnosi się do osoby resocjalizowanej, jej specyficznych właściwości podmiotowych i podatności (bądź nie) na oddziaływania naprawcze. Drugi jest związany z szeroko rozumianymi warunkami resocjalizacji (np. izolacja lub

⁶⁴ Tamże, s. 186–194. Autorka zasygnalizowała jedynie wybrane zmienne związane z funkcjonowaniem kuratorów i podopiecznych, pomijając – kontrolowane w relacjonowanych badaniach – czynniki odnoszące się do pracy sędziów.

⁶⁵ M. Szutka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013, s. 223–251.

probacja). Trzeci aspekt dotyczy natomiast optymalnego doboru zastosowanych metod i form pracy korekcyjnej.

Wspomniane elementy stanowiły podstawę opracowania zasad skutecznej resocjalizacji: zasady ryzyka (*risk principle*), zasady potrzeb (*need principle*) i zasady reaktywności (*responsivity principle*)⁶⁶. Pierwsza reguła związana jest z koniecznością diagnozowania osób o wysokim, umiarkowanym i niskim prawdopodobieństwie recydywy (zachowań dysfunkcyjnych). Takie zróżnicowanie jest kluczowe w podejmowaniu adekwatnych działań naprawczych⁶⁷. Druga zasada

jest odpowiedzią na konieczność precyzyjnego identyfikowania konkretnych celów interwencji resocjalizacyjnej. Pojęcie potrzeby występuje na gruncie *what works* jako synonim każdej sytuacji problemowej, w znaczeniu zbliżonym do tego, które w obszarze medycyny pozwala mówić o potrzebach pacjenta w zakresie interwencji lekarskiej⁶⁸.

Specyfika potrzeb resocjalizacyjnych wynika ze zdiagnozowanych uprzednio dynamicznych czynników ryzyka. Ostatnia z zasad odnosi się do zaleceń metodycznych dotyczących oddziaływania resocjalizacyjnego. Występuje ona w dwóch wariantach. Pierwszy (*general responsivity*) rekomenduje wykorzystywanie technik behawioralnych (zwłaszcza kognitywno-behawioralnych), zgodnych z ogólnym modelem społecznego uczenia się. Drugi wariant (*specific responsivity*) uwzględnia szereg zmiennych podmiotowych adresata, modyfikujących styl pracy korekcyjnej (np. wiek, płeć, status etniczny i kulturowy, poziom kompetencji społecznych, wsparcie środowiskowe, motywacja do zmiany, mocne strony itp.).

Zaprezentowane zasady zostały wkomponowane w nadrzędne reguły określające każde zorientowane humanistycznie postępowanie korekcyjne i związane są przede wszystkim z koniecznością respektowania osobistej autonomii adresatów oddziaływań (w tym – poszanowania godności, niepowtarzalności biopsychospołecznej), oparcia działań resocjalizacyjnych na ugruntowanej empirycznie teorii i uwzględnienia rekomendowanych wyznaczników przez wszystkie służby funkcjonujące zarówno w resorcie sprawiedliwości, jak i kooperujące z nim.

⁶⁶ Tamże, s. 223–251.

⁶⁷ Podobny sposób myślenia znalazł swoje odzwierciedlenie w spopularyzowanej w teorii i w praktyce resocjalizacyjnej koncepcji *differential treatment* oraz w systemie diagnostycznym *I-Level Classification* (K. Pospiszyl, *Resocjalizacja...*; L. Pytka, *Pedagogika...*).

⁶⁸ M. Sztuka, *Anachronizm...*, s. 234.

Zasygnalizowane wyżej przesłanki teoretyczne stanowiły podstawę opracowania interesującego narzędzia diagnostycznego do szacowania predyktorów zachowań ryzykownych: skali LSI-R (*The Level of Service Inventory-Revised*) D. Andrews i J. Bonty⁶⁹. Jest ono szeroko stosowane zarówno przez służby penitencjarne, jak i probacyjne. Składa się z 54. itemów odpowiadających konkretnym czynnikom ryzyka (statycznym i dynamicznym), umieszczonym w obrębie 10. podskal: przestępcza przeszłość, nauka/zatrudnienie, finanse, sytuacja rodzinna, miejsce zamieszkania, wolny czas/rekreacja, kręgi towarzyskie, alkohol/narkotyki, stan emocjonalny, orientacje wartościujące. Analizy empiryczne pozwoliły badaczom na sklasyfikowanie czynników kryminogennych pod względem ich mocy predyktywnej. Wyróżniono tzw. wielką tetradę (*big four*) zmiennych określających największe ryzyko powtórnej przestępczości oraz tzw. centralną oktadę (*central eight*) zawierającą czynniki wysokiego prawdopodobieństwa przyszłych zachowań dysfunkcyjnych. Okazało się, że dla prognoz kryminologicznych największe znaczenie mogą mieć następujące czynniki: antyspołeczne zachowanie w przeszłości (jako zmienna statyczna, niemanipulowalna), antyspołeczna osobowość, antyspołeczne postawy/schematy poznawcze i kryminogenne środowisko (jako czynniki dynamiczne, wprawdzie „oporne” na modyfikację, ale otwierające pewną przestrzeń dla działań resocjalizacyjnych). Pozostałe zmienne składające się na centralną oktadę (np. uzależnienia, czas wolny, sytuacja rodzinna czy szkolna) stanowią czynniki bardziej podatne na oddziaływanie korekcyjne.

Bez względu na fakt, iż propozycje wspomnianych autorów dotyczące operacjonalizacji czynników warunkujących efektywność pracy resocjalizacyjnej (zwłaszcza w odniesieniu do kurateli rodzinnej) mogą budzić pewne wątpliwości (np. z uwagi na typową dla każdego badacza dowolność w zakresie przyjętej perspektywy teoretycznej czy definiowania zmiennych i względność zarówno w doborze instrumentarium, jak i w sposobach pomiaru uzyskanych rezultatów), są niewątpliwie bardzo wartościowe i mogą stanowić inspirację w poszukiwaniu optymalnych rozwiązań w analizowanym obszarze.

⁶⁹ Tamże, s. 239–241.

Rozdział 4.

Założenia metodologiczne badań własnych

4.1. Podstawy teoretyczne projektu badawczego

Przygotowując projekt badawczy – zwłaszcza w początkowej fazie jego konceptualizacji – autorka przyjęła szeroką perspektywę w wyborze ujęć naukowych mogących stanowić teoretyczny kontekst podjętej problematyki. Biorąc pod uwagę sformułowany tytuł, *Profilaktyczny wymiar działalności rodzinnych kuratorów sądowych*, skoncentrowała się przede wszystkim na trzech płaszczyznach analizowanego zagadnienia. Pierwsza z nich obejmuje kuratorów (zawodowych i społecznych) funkcjonujących jako kompetentne podmioty w systemie wsparcia jednostek i rodzin znajdujących się w orbicie zainteresowania sądu. Druga płaszczyzna odnosi się do szeroko rozumianej sfery działalności profilaktycznej. Trzecia natomiast dotyczy adresatów podejmowanych przez kuratorów zabiegów prewencyjnych (choć przyjęty model badań zakładał poznanie jedynie subiektywnego obrazu aktywności kuratorów we wspomnianej dziedzinie). W związku z tym w warstwie teoretycznej opracowania autorka zaproponowała interdyscyplinarny i eklektyczny zbiór różnych stanowisk i podejść naukowych, przybliżających i wyjaśniających szeroki, skomplikowany kontekst funkcjonowania zarówno jednostek i rodzin nadzorowanych (marginalizowanych i wykluczanych), osób sprawujących pieczę kuratorską, jak i samej pracy w środowisku otwartym i specyficznej relacji kurator–podopieczny w procesie udzielania pomocy.

W rozproszonym i potraktowanym wybiórczo zbiorze przywoływanych koncepcji teoretycznych znalazły się przede wszystkim tezy charakterystyczne dla filozofii personalistycznej (i powstałej na jej gruncie pedagogiki dialogu) i psychologii humanistycznej (czyli nurtów wywierających największy wpływ na kreowanie współczesnej polityki społecznej i wynikającej z niej praktyki w obszarze zawodów „pomocowych”) oraz – marginalnie – teorii osobowości. Odnoszą się one bowiem zarówno do osób nadzorujących, jak i nadzorowanych, stanowiąc teoretyczne (głównie aksjologiczne) wyznaczniki funkcjonowania analizowanej diady kurator–podopieczny. Wspomniane koncepcje mogą więc stanowić uzasadnienie m.in. dla uwzględnienia w pro-

jękcie zmiennych podmiotowych, określających w pewnym (bo tylko subiektywnym) stopniu poziom kompetencji kuratora¹ (głównie samoświadomości posiadanej wiedzy specjalistycznej, deklarowanego znaczenia/pozycji w systemie profilaktyki, czyli poczucia sprawstwa, czy wyposażenia w dodatkowe umiejętności przydatne w pracy).

Jeszcze bardziej uniwersalnym tłem teoretycznym przyjętym dla analizowanej problematyki okazały się koncepcje systemowe (czy ekologiczne), głównie w ujęciu socjologicznym. Teorie te stanowiły punkt wyjścia do projektowania części narzędzia badawczego (kwestionariusza ankiety), uwzględniającej holistyczną perspektywę w spojrzeniu na osoby nadzorowane, czyli biopsychospołeczny kontekst każdego indywidualnego przypadku. Biorąc pod uwagę założenia ogólnej teorii systemów akcentującej nierozzerwalny związek różnych elementów rzeczywistości biologicznej, psychologicznej i społecznej (np. osoby–instytucje–relacje) i – będące jej rozwinięciem – tezy koncepcji przestrzeni ekologicznych D. Baackego, autorka wyodrębniła pięć komplementarnych obszarów funkcjonowania jednostki/rodziny nadzorowanej: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości” – jako arenę działalności profilaktycznej kuratora rodzinnego. Te same przesłanki leżały również u podstaw umieszczenia w projekcie badawczym pytań dotyczących współpracy kuratora z lokalnymi instytucjami, udziału w pracach zespołów interdyscyplinarnych, działalności w ośrodkach kuratorskich, wykorzystywania kontraktów wychowawczych oraz oceny efektywności podejmowanych działań, wraz z próbą określenia kryteriów ewaluacji. Uwzględnione zagadnienia wpisują się w – humanistycznie rozumiane – elementarne zasady pracy kuratora, wyznaczając szeroki kontekst rozpoznawanej problematyki, np. kwestia międzyresortowej kooperacji bezpośrednio nawiązuje do zasady współpracy ze środowiskiem, działania związane z edukacją i pracą nadzorowanych wynikają z zasady kształtowania perspektyw, a umowy wychowawcze mają swoje źródło w regule współuczestnictwa.

¹ Autorce niniejszego opracowania bliższe jest transgresyjne ujęcie kompetencji (które wiąże się z potencjałem twórczego przekształcania rzeczywistości), w odróżnieniu od tradycyjnego, instrumentalnego rozumienia kompetencji – jako adaptacyjnego potencjału podmiotu, związanego z dostosowaniem działania do warunków wyznaczanych przez względnie stałe, statyczne otoczenie. Kompetencje transgresyjne wykraczają poza obszar raz zdobytej wiedzy i umiejętności, są układem dynamicznym, nastawionym z jednej strony na ciągłe samodoskonalenie (uczenie się przez całe życie i kształtowanie odpowiednich właściwości podmiotowych), a z drugiej – na twórcze przekształcanie kulturowych wzorów aktywności (A. Męczkowska, *Kompetencja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna...*, t. 2, s. 693–696).

Najbardziej inspirująca dla podjętej problematyki badań okazała się jednak – popularna obecnie na gruncie profilaktyki – koncepcja *resilience*. Autorka odwołała się do niej przede wszystkim dlatego, że jest to eklektyczne, interdyscyplinarne ujęcie, które w przekonujący sposób (zweryfikowany empirycznie) próbuje wyjaśnić fenomen dobrego funkcjonowania jednostki niezależnie od niesprzyjających warunków życiowych lub traumatycznych zdarzeń². Z uwagi na fakt, że podopieczni kuratorów żyją na ogół w niekorzystnych warunkach socjokulturowych, ale istnieje szansa uruchomienia w nich lub w ich otoczeniu takich właściwości podmiotowych (czy środowiskowych) i mechanizmów, które „stawią opór” wszelkim negatywnym czynnikom, wspomniana koncepcja jest przydatna nie tylko do analiz teoretycznych, ale może mieć doniosłe znaczenie dla praktyki profilaktyczno-wychowawczej. Dlatego poniżej zostaną zaprezentowane jej kluczowe pojęcia i założenia.

Resilience odnosi się do trzech grup zjawisk:

prawidłowy rozwój mimo ekspozycji jednostki na podwyższony poziom ryzyka, np. dobre funkcjonowanie dziecka mimo uzależnienia rodziców od alkoholu; dobre psychospołeczne funkcjonowanie mimo przeżywania silnego stresu, np. związanego z rozwodem rodziców; powrót do zdrowia po przeżyciu traumatycznych wydarzeń [...] ³.

W koncepcji tej kluczowe znaczenie mają dwa pojęcia: podwyższony poziom ryzyka i pozytywna adaptacja. Wśród czynników ryzyka wymienia się m.in. niekorzystną sytuację rodzinną, np. ubóstwo, przestępczość, rozwód, wrogi klimat emocjonalny, niskie wykształcenie, brak umiejętności wychowawczych itp. Drugą grupę stanowią czynniki indywidualne, np. temperament, niski poziom inteligencji. Trzeci rodzaj czynników odnosi się do środowiska i najważniejsze z nich dotyczą takich problemów społecznych jak bezrobocie, przestępczość, przemoc w miejscu zamieszkania, niski poziom edukacji. Na podstawie badań udowodniono, że współwystępowanie trzech lub więcej czynników ryzyka może istotnie przekładać się na nieprzystosowanie społeczne lub chorobę jednostki będącej w sytuacji ekspozycji na ich działanie⁴.

² A. Borucka, *Koncepcja...*, s. 11–25.

³ Tamże, s. 12.

⁴ Tamże. W charakteryzowanej koncepcji operuje się również pojęciem „czynniki podatności”, definiując je jako pewne cechy uwarunkowane biologicznie (np. płeć męska, niski poziom inteligencji, trudny temperament – porywczy, niezrównoważony), które mogą wzmacniać negatywny efekt działania czynników ryzyka.

Pozytywna adaptacja – w świetle omawianej koncepcji – jest definiowana jako dobre przystosowanie, rozumiane szeroko: tylko jako brak zaburzeń i/lub zachowań problemowych lub jako posiadanie kompetencji psychospołecznych i pomyślne realizowanie adekwatnych do wieku zadań rozwojowych. Wśród kryteriów pozytywnej adaptacji ugruntował się podział na czynniki zewnętrzne, odnoszące się do społecznego funkcjonowania jednostki (np. pozytywne osiągnięcia szkolne) i wewnętrzne, związane ze zdrowiem psychicznym (np. dobre samopoczucie, niski poziom stresu)⁵.

Badacze koncentrujący się na poszukiwaniu czynników i mechanizmów chroniących, próbując odkrywać fenomen *resilience*, zwrócili uwagę na ogromną rolę tych cech podmiotowych jednostki, które wiążą się z jej pozytywnym obrazem siebie (np. posiadanie talentów i zdolności). Ważny okazał się również umiarkowany temperament, umiejętność rozsądnego wyboru wartości i wytyczania celów życiowych (edukacyjnych, zawodowych). Wśród zmiennych środowiskowych, w pierwszej kolejności wymieniane są cechy rodziny (ciepło, spójność, jasne zasady, zainteresowanie dzieckiem), ale niezwykle cenny jest również system pozarodzinnej pomocy, którego moc oddziaływania związana jest z dostarczaniem pozytywnych wartości i wzmocnień w pokonywaniu codziennych trudności. Tworzony jest on zwykle przez „istotnych innych”, czyli cieszących się szacunkiem i zaufaniem przedstawicieli szkoły, liderów młodzieżowych, członków grup religijnych czy osoby pracujące w lokalnych ośrodkach kultury.

Pomiędzy czynnikami chroniącymi a czynnikami ryzyka dochodzi do różnorodnych interakcji, które są opisywane w następujących modelach teoretycznych⁶:

- model równoważenia ryzyka (czynniki chroniące bezpośrednio kompensują wpływ czynników ryzyka na zachowania jednostki);
- model redukcji ryzyka (czynniki chroniące wchodzi w bezpośrednią interakcję i osłabiają ich wpływ na zachowania);
- model uodparniania na ryzyko (kontrolowany, umiarkowany poziom ryzyka może być czynnikiem uodparniającym na kolejne sytuacje trudne).

Entuzjaści idei *resilience* podkreślają, że w zależności od indywidualnej sytuacji życiowej danej jednostki te same czynniki chroniące stają się „elastyczne” i mogą uruchamiać różne mechanizmy, stawiając opór wszelkim negatywnym doświadczeniom. W tym procesie jednak niezwykle istotne są pozytyw-

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 17–18.

ne, bliskie relacje z innymi ludźmi, które gwarantują zaspokojenie najważniejszych potrzeb (miłość, przynależność, poczucie bezpieczeństwa), stanowiąc fundament indywidualnego rozwoju i pozytywnej adaptacji, niezależnie od traumatycznych wydarzeń i różnorodnych życiowych przeszkód.

Rezultatem poszukiwań badawczych nad skomplikowanymi procesami i mechanizmami *resilience* stała się tzw. „krótka lista”, uwzględniająca następujące czynniki chroniące⁷:

- posiadanie przynajmniej jednego, troskliwego rodzica;
- utrzymywanie bliskich kontaktów z innymi kompetentnymi i opiekuńczymi dorosłymi;
- umiejętności poznawcze związane z koncentracją uwagi i rozwiązywaniem problemów;
- skuteczne mechanizmy kontroli nad własnymi emocjami i zachowaniem;
- pozytywny obraz własnej osoby;
- przekonanie o sensie życia i wiara w przyszłość;
- wiara w Boga (wyższe wartości) i poczucie przynależności do kościoła (wspólnoty religijnej);
- uzdolnienia i cechy cenione społecznie (talenty, atrakcyjność);
- posiadanie prospołecznie nastawionych przyjaciół;
- dobry status socjoekonomiczny;
- dobrze funkcjonująca szkoła, więź ze szkołą;
- dobrze funkcjonująca społeczność lokalna (dająca poczucie bezpieczeństwa, z miejscami do odpoczynku i rekreacji).

Odwołując się do opisanej koncepcji, autorka uwzględniła w projekcie badawczym przede wszystkim następujące kwestie:

- Sposób rozumienia przez kuratorów działalności profilaktycznej w odniesieniu do własnej pracy z nadzorowanymi. Trzy zaproponowane definicje nawiązywały do określonych modeli sprawowania nadzorów (kontrolnego, kontrolno-opiekuńczego i terapeutyczno-opiekuńczego), korespondując jednocześnie z trzema poziomami profilaktyki. W ujęciach definicyjnych znalazły się kluczowe pojęcia: „czynniki ryzyka” i „czynniki chroniące”.
- Poczucie sprawstwa w systemie opieki i profilaktyki, zwłaszcza w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnej. Chodziło o samookreślenie znaczenia/pozycji kuratora (w sieci różnych osób i instytucji), który z jednej strony może inicjować i/lub wspierać działania prewencyjne w śro-

⁷ Tamże, s. 25.

dowisku nadzorowanych, a z drugiej może odegrać rolę „istotnego innego” dla swoich podopiecznych i dostarczać im pozytywnych wzmocnień⁸.

- Konkretnie działania profilaktyczne podejmowane przez kuratorów w stosunku do osób nadzorowanych, przypisane do pięciu komplementarnych obszarów: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”. Zdecydowana większość zaproponowanych działań koresponduje z założeniami koncepcji *resilience*, stanowiąc istotne czynniki chroniące, wzmacniające pozytywną adaptację podopiecznych (np. pedagogizacja rodziców, organizowanie pomocy koleżeńskiej starszych uczniów/wolontariuszy, pomoc w aktywnym poszukiwaniu pracy, pobudzanie do uczestnictwa w kulturze i rozwoju zainteresowań, rozmowy na temat stosunku do wiary i religii oraz wyznawanego systemu wartości itp.). Proponując kuratorom listę konkretnych działań prewencyjnych, autorka odwołała się do – ugruntowanych teoretycznie i sprawdzonych empirycznie – różnych strategii wykorzystywanych we współczesnej profilaktyce (np. informowanie, afektywna edukacja, działania alternatywne itd.).

Reasumując, kurator rodzinny jako jeden z elementów lokalnego systemu opieki i profilaktyki, obejmujący swoim oddziaływaniem środowiska zmarginalizowane, może odegrać istotną rolę w procesie poszukiwania i wzmacniania pozytywnych zasobów jednostki i otoczenia, czyli utrwalania czynników chroniących, będących buforem wobec obszarów ryzyka. W związku z tym, głównym motywem przyjęcia takiej perspektywy badań była chęć przekonania się, na jakim etapie przeobrażeń znajduje się współczesna kuratela rodzinna po upływie dekady od wejścia w życie nowych uregulowań ustawowych. Inaczej ujmując, w jakim zakresie urzeczywistniana jest w praktyce trwająca od lat istotna reforma tej instytucji, w której postuluje się konieczność zmiany akcentów: z kontroli na wychowanie, a tym samym – na profilaktykę.

4.2. Cel, przedmiot, problematyka badań i zmienne

Podjęte badania miały charakter diagnostyczny. Wybór takiego rodzaju badań był podyktowany dwoma przesłankami. Po pierwsze, badania diagnostyczne

⁸ Okazją do wykorzystywania zabiegów profilaktycznych są oczywiście również – wspomniane wcześniej i uwzględnione w projekcie – działania polegające na międzyresortowej współpracy (np. zaangażowanie w spotkania zespołów interdyscyplinarnych), praca w ośrodkach kuratorskich i zawieranie kontraktów wychowawczych.

mają wymiar praktyczny, co oznacza, że – na podstawie identyfikacji i opisu interesujących badacza zjawisk oraz sytuacji charakterystycznych dla danego wy-cinka rzeczywistości społecznej – można dokonywać zabiegów polegających na prognozowaniu i opracowywaniu postulatów usprawniających dotychczasową praktykę wychowawczą⁹. Zaakcentowanie waloru praktycznego badań wynika z przekonania autorki (będącego wypadkową zarówno wiedzy teoretycznej popartej wynikami eksploracji, własnych minionych doświadczeń w pracy kuratora rodzinnego, jak i aktualnych obserwacji dotyczących wykonywania nadzorów) o konieczności doskonalenia dzisiejszego systemu kurateli, który w obecnym kształcie wydaje się dysfunkcyjny. Po drugie, wybrany typ badań był ściśle związany z przyjętym paradygmatem ilościowo-jakościowym, określanym jako model eklektyczny (lub „metodologicznej triangulacji”)¹⁰, który wyznacza możliwe sposoby pozyskiwania danych, czyli adekwatne do zakładanych celów i pytań badawczych instrumentarium diagnostyczne. W związku z tym, że badania miały zasięg ogólnopolski, sondaż ankietowy (obejmujący bardzo dużą grupę respondentów – rodzinnych kuratorów sądowych) uzupełniony wywiadem z kuratorami okręgowymi i analizą dokumentów wydawał się optymalnym (obiektowym i szybkim) sposobem uzyskania potrzebnych informacji.

Zamierzeniem autorki była próba realizacji dwóch zasadniczych celów. Celem teoretycznym było poznanie profilaktycznych oddziaływań kuratorów sądowych (wraz z uwarunkowaniami działań) podejmowanych wobec osób nadzorowanych (jednostek i środowisk rodzinnych). Chodziło o próbę diagnozy takich metod i form działalności kuratorów, które wykraczają poza czynności o charakterze interwencyjno-kontrolnym. Praktycznym celem podjętej eksploracji była próba wypracowania rozwiązań modelowych dotyczących usprawnienia funkcjonowania kuratorskiej służby sądowej w pionie rodzinnym i szerszego wykorzystania projektów profilaktycznych w pracy kuratora.

Zgodnie z przyjętymi celami przedmiotem badań były opinie kuratorów sądowych (zawodowych, społecznych i okręgowych) koncentrujące się na następujących obszarach:

⁹ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna*, Warszawa 2006; M. Guziuk-Tkacz, *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*, Warszawa 2011. Zdaniem S. Palki, badania diagnostyczne służą przede wszystkim realizacji funkcji praktyczno-użytecznej, czyli podejmowaniu praktycznych decyzji. Dopiero w dalszej kolejności wiąże się to z realizacją funkcji eksplikacyjnej – wyjaśniającej, predykcyjnej – przewidywanie przyszłych zdarzeń i procesów, oraz korekcyjnej – naprawczej (S. Palka, *Metodologia, badania, praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006).

¹⁰ Tamże.

- miejsce instytucji kurateli w lokalnym systemie opieki, wychowania i profilaktyki;
- czynne zaangażowanie kuratorów rodzinnych w lokalne inicjatywy profilaktyczne oraz wykorzystywanie w codziennym sprawowaniu nadzorów czynności o charakterze prewencyjnym;
- efektywność podejmowanej działalności profilaktycznej i jej wybrane uwarunkowania.

W związku z tak zarysowanymi celami, główny problem badawczy został sformułowany w postaci dwóch komplementarnych pytań: Jakie oddziaływania profilaktyczne (wykraczające poza czynności kontrolno-interwencyjne) podejmują kuratorzy w pracy z powierzonymi im przez sąd osobami nadzorowanymi? Jakie są uwarunkowania działalności profilaktycznej kuratora?

Problemy szczegółowe konkretyzują szeroką perspektywę badawczą, sprowadzając ją do następujących pytań:

- Jak kuratorzy definiują działalność profilaktyczną w odniesieniu do własnej pracy w obrębie wykonywanych nadzorów? W jakim zakresie sposób definiowania działalności profilaktycznej jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?
- Jaki jest – w percepcji kuratorów – poziom wiedzy (innych kuratorów i własny) na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce? W jakim zakresie deklarowany poziom wiedzy jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?
- Jak kuratorzy określają swoją pozycję (znaczenie, poczucie sprawstwa) w systemie opieki i profilaktyki, zwłaszcza w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnych? W jakim zakresie deklarowana pozycja jest zróżnicowana ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?
- Z jakimi instytucjami współpracują kuratorzy w ramach sprawowanych nadzorów? Jaka jest częstotliwość i efektywność (jakość) tej współpracy? W jakim zakresie obraz współpracy jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?
- Jaka jest aktywność kuratorów w zakresie prac zespołów interdyscyplinarnych? W jakim stopniu działalność w pracach zespołów jest zróżnicowana ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?
- Jaka jest aktywność kuratorów w zakresie lokalnych projektów profilaktycznych? W jakim stopniu uczestnictwo badanych w projektach jest róż-

nicowane ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?

- Jakie konkretne działania o charakterze profilaktycznym podejmują kuratorzy w stosunku do osób nadzorowanych w komplementarnych obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”? Jaka jest częstotliwość tych działań? W jakim zakresie obraz podejmowanych działań prewencyjnych jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych? Jaka istnieje zależność pomiędzy określaniem swojej pozycji w systemie profilaktyki (poczuciem sprawstwa) a podejmowaniem konkretnych działań zapobiegawczych?
- W jakim zakresie kuratorzy posługują się metodą kontraktu? Jakie powody stają się najczęściej przedmiotem zawieranych kontraktów i jak badani oceniają ich skuteczność? Jaki istnieje związek pomiędzy rodzajem kurateli (zawodowa/społeczna), płcią i stażem pracy badanych a wykorzystywaniem umów wychowawczych z podopiecznymi? Jaka istnieje zależność pomiędzy określaniem poziomu swojej wiedzy na temat współczesnych rozwiązań prewencyjnych i lokowaniem własnej pozycji w systemie profilaktyki a wykorzystywaniem kontraktów?
- Jakie formy przybiera działalność profilaktyczna kuratorów w ramach ośrodków kuratorskich? Jak badani określają swoją rolę i jaka jest ich aktywność w zakresie wykorzystywania na terenie ośrodków zajęć o charakterze prewencyjnym? W jakim zakresie podejmowanie działalności profilaktycznej w ośrodkach jest zróżnicowane ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?
- Jakie problemy społeczne dominują w poszczególnych okręgach sądowych i na jakie przeszkody (trudności natury subiektywnej i obiektywnej) w codziennym sprawowaniu nadzorów napotykają najczęściej kuratorzy?
- Jak kuratorzy oceniają skuteczność pracy profilaktycznej swojego środowiska zawodowego i – na tym tle – własnej działalności? W jakim zakresie ocena efektywności pracy jest zróżnicowana ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy? Jaka istnieje zależność pomiędzy deklarowaną skutecznością własnej pracy a podejmowaniem konkretnych działań prewencyjnych w pięciu komplementarnych obszarach, związanych ze zdrowiem, relacjami w rodzinie, edukacją, pracą i rozwojem osobowości podopiecznych?

Zakres badań został określony przez zmienne zależne i niezależne. Zmienną zależną globalną stanowią oddziaływania profilaktyczne kuratorów. Jako podzmiennie wyodrębniono następujące czynniki:

- sposób rozumienia (definiowania) swojej pracy profilaktycznej (tradycyjny, eksponujący aspekt kontrolny; traktowanie profilaktyki jako eliminowanie czynników ryzyka we współpracy z innymi podmiotami; utożsamianie profilaktyki z promocją zdrowia, czyli wzmacnianiem czynników chroniących i czynnym udziałem w projektach; inny sposób definiowania);
- deklarowany poziom wiedzy na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce (wysoki – oznaczający bardzo dobrą orientację w przedsięwzięciach realizowanych w społeczności lokalnej; przeciętny – dotyczący tylko niektórych kuratorów, którzy od czasu do czasu dowiadują się o ciekawych inicjatywach prewencyjnych; niski – oznaczający brak lub słabą orientację kuratorów w zakresie realizowanych programów profilaktycznych);
- pozycja (znaczenie, poczucie sprawstwa) w systemie opieki i profilaktyki (deklarowana istotna pozycja, oznaczająca duży wpływ na inicjowanie rozwiązań i podejmowanie decyzji w zakresie profilaktyki; porównywalna z innymi podmiotami tworzącymi lokalny system profilaktyki; nieistotna, oznaczająca sytuację, w której inne osoby lub instytucje tworzą projekty profilaktyczne i podejmują decyzje w tym zakresie);
- udział w pracach zespołów interdyscyplinarnych (deklarowana duża aktywność, oznaczająca regularne uczestnictwo w spotkaniach; przeciętna aktywność – uczestnictwo sporadyczne, nieregularne; brak zaangażowania);
- praca w ośrodkach kuratorskich (deklarowana aktywność; brak zaangażowania);
- posługiwanie się metodą kontraktu i ocena skuteczności umów wychowawczych (wykorzystywanie/niewykorzystywanie; procentowa ocena efektywności);
- czynne zaangażowanie w lokalne projekty profilaktyczne (deklarowana duża aktywność, oznaczająca inicjowanie lub koordynowanie lokalnych działań prewencyjnych; przeciętna aktywność, wiążąca się z funkcją wykonawców programów i działaniami sporadycznymi; brak zaangażowania);
- współpraca z różnymi instytucjami (często; czasami; nie współpracując; deklarowana jakość współpracy: dobra; przeciętna; słaba);

- podejmowanie konkretnych działań profilaktycznych w obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”¹¹ (bardzo często podejmuję; często; czasami; nigdy nie podejmuję);
- ocena skuteczności działań profilaktycznych (wysoka; przeciętna; niska).

Zmienne niezależne będące czynnikami warunkującymi podejmowaną działalność profilaktyczną mogą mieć charakter zarówno podmiotowy, jak i środowiskowy. W niniejszych badaniach skupiono się przede wszystkim na kontroli zmiennych podmiotowych. Należą do nich takie czynniki jak: zajmowane stanowisko (kurator zawodowy czy społeczny), płeć i staż pracy¹².

4.3. Wykorzystane instrumentarium, teren i organizacja badań

W podjętych badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem trzech technik: ankiety, wywiadu i analizy dokumentów. Narzędzia badawcze zostały opracowane samodzielnie przez autorkę. Głównym był Kwestionariusz ankiety dla rodzinnych kuratorów sądowych, składający się z 17 pytań (zazwyczaj z kafeterią półotwartą lub zawierającą skalę) i z metryczki. Adresowany był zarówno do kuratorów zawodowych, jak i społecznych. Część pytań kwestionariusza miała na celu określenie miejsca kuratora rodzinnego w polskim systemie profilaktyki społecznej. Chodziło m.in. o zdefiniowanie profilaktycznej roli kuratora w obrębie wykonywanych nadzorów, ocenę poziomu wiedzy na temat współczesnych rozwiązań prewencyjnych, deklarację na temat współpracy z lokalnymi instytucjami i udziału w pracach zespołów interdyscyplinarnych. Centralną część narzędzia stanowiły pytania odnoszące się do zaangażowania kuratorów w lokalne przedsięwzięcia profilaktyczne, pracę w ośrodkach kuratorskich, posługiwanie się kontraktami wychowawczymi i podejmowanie konkretnych działań prewencyjnych w stosunku do osób nadzorowanych. Zaproponowane w kwestionariuszu działania,

¹¹ Do każdego z pięciu wymienionych obszarów zostały przyporządkowane itemy określające konkretne działania prewencyjne. Wszystkie itemy zostały zobrazowane w tabelach prezentujących uzyskane rezultaty badawcze (w kolejnym rozdziale).

¹² W pierwotnej wersji koncepcji metodologicznej zakładano kontrolę większej liczby zmiennych niezależnych, w tym również czynników środowiskowych, np. specyfiki okręgu sądowego (problemy społeczne, trudności w pracy kuratora, uwzględnianie zagadnień profilaktycznych w tematyce szkoleń), ale z uwagi na niekompletne dane na ten temat uzyskane od kuratorów w poszczególnych okręgach sądowych zrezygnowano ze szczegółowej analizy ilościowej, uwzględniającej ich powiązania z podejmowaną działalnością profilaktyczną, pozostawiając jedynie ich opis o charakterze jakościowym.

ujęte w postaci itemów, zostały pogrupowane w obrębie pięciu komplementarnych obszarów: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”. Każdemu z nich przyporządkowano następującą skalę: „bardzo często podejmuję”, „często”, „czasami”, „nigdy nie podejmuję”. I tak, w obszarze „zdrowie” znalazły się m.in. następujące działania: promowanie zdrowego stylu życia, mobilizowanie do wykonywania badań profilaktycznych czy kierowanie do ośrodków terapii uzależnień. W obszarze „relacje w rodzinie” zaproponowane działania obejmowały rozmowy na temat przemian i zagrożeń funkcjonowania współczesnej rodziny, pedagogizację rodziców, mediację itp. W kategorii „edukacja” znalazły się m.in. działania odnoszące się do monitorowania sytuacji szkolnej nadzorowanych, udziału kuratora w komisjach wychowawczych i szkolnych programach profilaktycznych. W pozostałych obszarach („praca” i „rozwój osobowości”) działania odnosiły się na przykład do pomocy podopiecznym w aktywnym poszukiwaniu pracy czy pobudzania ich do rozwoju zainteresowań i uczestnictwa w kulturze. Ostatnia część narzędzia zawierała pytania dotyczące określenia poziomu skuteczności pracy profilaktycznej kuratora, z uwzględnieniem kryteriów i wskaźników ewaluacji¹³.

W celu uzupełnienia treści kwestionariusza ankiety został wykorzystany wywiad z kuratorem okręgowym, składający się z 11 pytań, z których większość miała formułę otwartą. Chodziło w nich o uzyskanie odpowiedzi m.in. na temat podejmowanych działań profilaktycznych na terenie ośrodków kuratorskich, wykorzystywania przez kuratorów rodzinnych kontraktów wychowawczych i ich zaangażowania w prace zespołów interdyscyplinarnych. Część pytań koncentrowała się również na subiektywnych i obiektywnych przeszkodach w realizowaniu codziennych zadań oraz uwarunkowaniach skuteczności pracy kuratorów¹⁴.

Dodatkowo w badaniach wykorzystano wewnętrzne opracowanie Krajowej Rady Kuratorów Sądowych, udostępnione autorce przez kuratorów okręgowych. Zawierało ono przede wszystkim ilościowe zestawienia obejmujące całokształt czynności wykonywanych przez kuratorów w ostatnich latach, ze szczególnym uwzględnieniem stanu na rok 2011¹⁵. Oprócz informacji dotyczących wieku, wykształcenia i stażu pracy kuratorów wykorzystano dane obrazujące zagrożenia bezpieczeństwa pracy, średnie obciążenie sprawami,

¹³ Wzór Kwestionariusza ankiety dla rodzinnych kuratorów sądowych znajduje się w Aneksie 1.

¹⁴ Wzór Kwestionariusza wywiadu z kuratorem okręgowym znajduje się w Aneksie 2.

¹⁵ *Kuratorska Służba Sądowa w Polsce wg stanu na dzień 31.12.2011 r. Opracowanie Komisji ds. Monitorowania Warunków Pracy, Plac i Obciążeń Obowiązkami Kuratorów Krajowej Rady Kuratorów Sądowych*. Warszawa 2012.

nadzorami własnymi, wywiadami środowiskowymi oraz udział kuratorów zawodowych i społecznych w pracach zespołów interdyscyplinarnych.

Badania przebiegały w trzech zasadniczych etapach. Pierwszy z nich rozpoczął się w drugiej połowie 2012 roku i koncentrował się na uzyskaniu wymaganych pozwoleń od zwierzchników kuratorów. Za teren badań przyjęto obszar całej Polski, na który składa się 45 okręgów sądowych. Po kilku miesiącach autorka uzyskała zgodę na przeprowadzenie badań od prezesów wszystkich okręgów sądowych w Polsce.

Drugi etap stanowiły badania pilotażowe (listopad 2012). W tym celu drogą elektroniczną zostały rozesłane kwestionariusze ankiet do wybranych okręgów sądowych, bezpośrednio do biur kuratorów okręgowych (tych okręgów, w których najwcześniej zgodzono się na badania). Tą samą drogą wypełnione kwestionariusze (22 egzemplarze) zostały odesłane autorce. Po nieznacznej modyfikacji kwestionariusza przystąpiono do kolejnego etapu badań.

Badania właściwe obejmowały okres od grudnia 2012 do maja 2013 roku. Kwestionariusze ankiet i formularze wywiadów zostały rozesłane do biur kuratorów okręgowych wszystkich okręgów sądowych w Polsce. W niektórych przypadkach (np. w okręgu kieleckim) kontaktowano się bezpośrednio z sądami rejonowymi. W związku z sygnalizowanymi przez kuratorów z niektórych okręgów sądowych trudnościami w wypełnianiu i odsyłaniu kwestionariuszy drogą elektroniczną, większość ankiet została wcześniej wydrukowana i wypełniona (również odręcznie), a następnie przesłana autorce pocztą tradycyjną na adres uczelni. W tym samym czasie zostały przeprowadzone wywiady z kuratorami okręgowymi. Zdecydowana większość z nich wybrała formułę pośrednią (wywiadu narracyjnego), wypełniając i przesyłając gotowe kwestionariusze. W tabeli 3. zobrazowano informacje na temat uzyskanego materiału badawczego.

Na podstawie tabeli 3 można stwierdzić, że w podjętych badaniach wzięli udział kuratorzy z 33 okręgów sądowych, które łącznie obejmują ponad połowę obszaru Polski. Część z nich wzięła udział tylko w badaniach pilotażowych. Najbardziej obszerny materiał ankietowy uzyskano z następujących okręgów sądowych: zamojski, piotrkowski, lubelski, kielecki, szczeciński, olsztyński i przemyski. Biorąc pod uwagę ogólną liczbę zatrudnionych obecnie kuratorów rodzinnych w Polsce (zarówno zawodowych, jak i społecznych)¹⁶, uzyskana próba badawcza wydaje się reprezentatywna.

¹⁶ Na terenie Polski zatrudnionych jest obecnie 1977 rodzinnych kuratorów zawodowych i 13242 rodzinnych kuratorów społecznych (dane z grudnia 2011 roku, *Kuratorska Służba Sądowa...*, Rozdział I).

Tabela 3. Zestawienie materiału badawczego według okręgów sądowych

1. Okręg sądowy	2. Pilotaż (łącznie KZ i KS)	3. Kuratorzy zawodowi (KZ)	4. Kuratorzy społeczni (KS)	5. Ogółem (3+4)	6. Wywiad z kuratorem okręgowym
Białystok	0	0	1	1	1
Bielsko-Biała	0	3	4	7	1
Elbląg	2	14	28	42	0
Gliwice	0	2	15	17	1
Jelenia Góra	0	6	35	41	0
Kalisz	2	12	43	55	1
Kielce	0	43	31	74	0
Konin	2	16	0	16	1
Koszalin	2	0	0	0	1
Kraków	3	19	11	30	1
Legnica	0	15	6	21	1
Lublin	2	25	51	76	1
Łomża	0	5	25	30	0
Łódź	0	3	7	10	1
Olsztyn	0	34	38	72	1
Opole	0	12	21	33	1
Ostrołęka	0	0	0	0	1
Piotrków Tryb.	2	21	57	78	1
Płock	0	3	0	3	1
Poznań	0	5	0	5	1
Przemyśl	0	9	55	64	1
Radom	0	6	0	6	1
Rzeszów	0	19	7	26	1
Sieradz	0	17	1	18	1
Słupsk	2	0	0	0	1
Szczecin	0	29	40	69	0
Świdnica	2	20	6	26	1
Tarnobrzeg	0	5	0	5	1
Tarnów	0	2	0	2	0
Warszawa Praga	0	9	17	26	1
Włocławek	2	19	0	19	1
Wrocław	1	2	0	2	0
Zamość	0	21	70	91	1
Zielona Góra	0	20	21	41	1
Ogółem (z pilotażem)	22	430	598	1028	27

Źródło: opracowanie własne.

Po dokonaniu wstępnej selekcji materiału empirycznego i wyeliminowaniu niepoprawnie wypełnionych kwestionariuszy, uzyskane wyniki poddano analizie statystycznej¹⁷.

4.4. Uzasadnienie wyboru metod statystycznych

Wybór metody statystycznej połączony jest bardzo mocno z przyjętą strategią metodologiczną. Dobrze dobrane metody statystyczne mają pomóc w znalezieniu odpowiedzi na pytania badawcze i powinny być adekwatne zarówno do eksploracji pytań o zmienne, jak i o ich wzajemne relacje. Poszukując odpowiedzi, wcześniej należy wykonać szereg właściwych czynności pomiaru. W klasyfikacji miar Stevensa mowa jest o czterech typach skal pomiarowych: nominalnej, porządkowej, interwałowej i ilorazowej. Każda ze skal dopuszcza stosowanie tylko określonych operacji empirycznych (statystycznych), dlatego nie można orzekać o związkach, abstrahując od typu skali pomiarowej¹⁸. Drugim ważnym aspektem poprawności wyboru metody analizy danych jest znajomość określonych założeń testów statystycznych. Dlatego dokonując wyboru testu, należy pamiętać m.in. o: typie skali pomiarowej, liczbie porównywanych grup, charakterze grup (zależna, niezależna)¹⁹ oraz o sprawdzeniu, czy wszystkie pozostałe założenia testu przypisane do danej procedury statystycznej zostały spełnione (np. wielkość próby, rozkład normalny, losowość, równość wariancji). Powyższy wywód uświadamia, że każda skala czy test ma swoje założenia, których nie można złamać, prowadząc analizę, co w konsekwencji czasami skutkuje niemożliwością zastosowania pewnych metod statystycznych.

W przyjętej analizie korzystano głównie z testów parametrycznych. W sytuacji kiedy złamane zostają założenia, właściwe jest posługiwanie się testami nieparametrycznymi. Testy te bowiem wymagają przyjęcia niewielu założeń (co nie znaczy, że są od nich całkowicie wolne). Należy podkreślić, że są one „mniej liczne, słabsze i łatwiejsze do spełnienia”²⁰. Jeśli więc uda się odrzucić

¹⁷ Obliczenia statystyczne wykonała Barbara Ostafińska-Molik.

¹⁸ J. Brzeziński, R. Stachowski, *Zastosowanie analizy wariancji w eksperymentalnych badaniach psychologicznych*, Warszawa 1984.

¹⁹ Tamże, s. 15.

²⁰ G.A. Ferguson, Y. Takane, *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, tłum. M. Zagrodzki, Warszawa 2004, s. 452.

hipotezę zerową za ich pomocą, to oznacza, że udałoby się też odrzucić hipotezę zerową za pomocą testów parametrycznych²¹.

Podjęte w niniejszym opracowaniu badania miały przede wszystkim charakter diagnostyczny. Prezentację wyników danych empirycznych rozpoczęto od statystyki opisowej. Pozwoliła ona na zapoznanie się z danymi, a także umożliwiła odpowiedź na proste pytania badawcze (niekiedy kluczowe do prowadzonej analizy). Prezentacja rozkładu częstości pozwala bowiem na szybkie zorientowanie się w danych, a w konsekwencji pomaga zaplanować kolejne kroki analizy. W tym celu dobrano odpowiednie metody wnioskowania, a mianowicie skorzystano zwłaszcza z testów istotności (m.in. z testu t-Studenta dla dwóch prób niezależnych), testu jednorodności wariancji ANOVA dla więcej niż dwóch grup, testu Kruskala-Wallisa, korelacji r- Pearsona, rho Spearmana, tabel kontyngencji, testu miar dopasowania χ^2 .

Poniżej krótko scharakteryzowano każdą z zastosowanych metod statystycznych. Wnikliwy i bardziej zainteresowany Czytelnik szersze informacje znajdzie w literaturze przedmiotu, która została zaprezentowana w bibliografii.

Test t-Studenta do prób niezależnych stosuje się w przypadku testowania różnic średnich między dwiema grupami. Test ten znajduje zastosowanie, gdy jest wytypowana zmienna niezależna (dychotomiczna), a zmienna zależna mierzona jest na skali ilościowej²². W przypadku prowadzonych badań zmienną grupującą (niezależną) była najczęściej płeć (kobieta/mężczyzna) lub rodzaj kurateli (zawodowy/społeczny). Test ten pozwala na uchwycenie różnic i podobieństw ze względu na testowaną zmienną grupującą. Poza wyliczeniem statystyki istotności, określono również wielkość efektu (*effect size*). Wartość poniżej 0,2 można uznać za nieistotną statystycznie, od 0,2 do 0,49 za małą, od 0,5 do 0,79 za średnią (umiarkowaną), a od 0,8 za dużą (silną).

Test U Manna-Whitneya – stanowi najpopularniejszą alternatywę dla testu t-Studenta i jest wykorzystywany do badania prób niezależnych. Jest rodzajem testu nieparametrycznego, który stosuje się w celu podjęcia decyzji o przyjęciu lub odrzuceniu hipotezy zerowej. Służy on również do sprawdzenia,

²¹ P. Francuz, R. Mackiewicz, *Liczy nie wiedzą, skąd pochodzą. Przewodnik po metodologii i statystyce. Nie tylko dla psychologów*, Lublin 2005, s. 414.

²² M. Cypryańska, S. Bedyńska, *Testy t-Studenta i ich nieparametryczne odpowiedniki*, [w:] *Statystyczny drogowcaz. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, red. M. Cypryańska, S. Bedyńska, Warszawa 2013, s. 161.

czy wartości próbek pobranych z dwóch niezależnych populacji są jednakowo duże²³.

Analiza wariancji ANOVA. Jednoczynnikowa analiza wariancji ANOVA pozwala na porównywanie wielu średnich jednocześnie w różnych próbach (populacjach). W przypadku odrzucenia hipotezy zerowej, która zakłada, że pobrane próby mają tę samą średnią, badacz powinien wskazać hipotezę alternatywną. W takim przypadku stosujemy testy *post hoc* wielokrotnych porównań. Testy te są podzielone na dwie grupy: testy dla równych wariancji oraz dla nierównych wariancji²⁴. Każda z tych grup dzieli się zaś na kolejne dwie grupy: na tzw. testy konserwatywne i testy liberalne. Poza wyliczeniem statystyki istotności, określono również wielkość efektu (*effect size*), tzw. eta.

Test Kruskala-Wallisa jest nieparametrycznym testem do porównywania więcej niż dwóch grup. Jest odpowiednikiem testu jednoczynnikowej wariancji ANOVA, gdy zostały złamane założenia analizy wariancji bądź gdy charakter zmiennych nie pozwala na wykorzystanie testu ANOVA.

Korelacja Pearsona jest miarą siły związku między dwiema zmiennymi. Procedura opracowana przez Pearsona opiera się na założeniach istnienia związku liniowego między badanymi zmiennymi.

Korelacja rho Spearmana jest miarą siły związku między dwiema zmiennymi, mierzonymi co najmniej na skali porządkowej.

Analiza tabelaryczna pozwoliła na ustalenie zależności pomiędzy zmiennymi. Dla każdego typu skali (nominalna, porządkowa) zastosowano odpowiednie tabele krzyżowe (tabele kontyngencji) oraz wielodzzielcze. Do danych dobrane zostały odpowiednie miary siły związków.

Test χ^2 inaczej nazywany jest testem dobroci dopasowania. Najczęściej stosuje się go wtedy, kiedy chcemy sprawdzić, czy uzyskany w badaniach rozkład jest dziełem przypadku, czy też analizowane zmienne rozkładają się nierównolicznie i należy przyjąć, że jedna z kategorii zmiennych jest tzw. dominującą (czyli ma istotnie statystycznie większą częstotliwość występowania niż pozostałe kategorie)²⁵.

²³ M. Guziuk-Tkacz, A.J. Siegień-Matyjewicz, *Leksykon terminów metodologicznych. Nauki pedagogiczne i pokrewne*, Warszawa 2012, s. 286.

²⁴ G.A. Ferguson, Y. Takane, *Analiza...*

²⁵ P. Rycielski, A. Brzezicka, *Wnioskowanie statystyczne na danych jakościowych. Testy wykorzystujące rozkład chi-kwadrat*, [w:] *Statystyczny drogowskaz...*, s. 136.

4.5. Demograficzna charakterystyka badanych

Badania ankietowe przeprowadzono w grupie N=1007 kuratorów rodzinnych (liczba poprawnie wypełnionych ankiet, jaką uzyskano z całego kraju). Do analizy wykorzystano tylko te kwestionariusze, które można było przypisać ze względu na analizowaną zmienną niezależną (tzw. grupującą). W grupie N=1007 było n=428 kuratorów zawodowych i n=579 kuratorów społecznych z 33 okręgów sądowych.

Należy nadmienić, że jeśli zmienna grupująca posiadała braki danych (respondent nie podał odpowiedzi), przypadek ten był wykluczony z dalszej analizy.

W poniższych tabelach zostały zestawione szczegółowe dane dotyczące badanej grupy.

Tabela 4. Płeć kuratorów w generalnej próbie badanych respondentów

Płeć	Dane		
	n	%	% ważne
Kobieta	784	77,9	79,0
Mężczyzna	209	20,8	21,0
n	993	98,6	100,0
Braki danych	14	1,4	
Ogółem	1007	100,0	

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie powyższego zestawienia można stwierdzić, że zdecydowaną większość badanych stanowiły kobiety. Taki obraz rozkładu płci jest odzwierciedleniem proporcji ogółu zatrudnionych w Polsce kuratorów. Feminizacja tej grupy profesjonalnej jest jedną z charakterystycznych cech wszystkich zawodów pomocowych.

Kolejne zestawienie (tabela 5) dostarcza danych na temat rozkładu częstości płci ze względu na pełnioną funkcję. Widać wyraźnie, że dwukrotnie więcej mężczyzn przystępujących do badań funkcjonowało w roli kuratora społecznego.

W tabeli 6 umieszczono informacje dotyczące wieku, stażu pracy i liczby wykonywanych nadzorów. Dane te zostały uśrednione dla dwóch grup: kuratorów zawodowych i społecznych, oddzielnie dla kobiet i mężczyzn.

Tabela 5. Płeć kuratorów z podziałem na pełnioną funkcję

Płeć	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Ogółem	
	n	%	n	%	N	%
Kobieta	352	84,0	432	75,3	784	79,0
Mężczyzna	67	16,0	142	24,7	209	21,0
Ogółem	419	100,0	574	100,0	993	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6. Dane dotyczące średniej wieku, stażu pracy i liczby nadzorów w grupie kuratorów zawodowych i społecznych

Średnia (M)	Dane	Kurator zawodowy		Kurator społeczny	
		Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni
	Wiek	44	39	43	43
Staż pracy	15,6	10,4	7,5	7,7	
Nadzory	24,6	25,5	8,7	8,8	

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie tabeli 6 można wywnioskować, iż „statystyczny” kurator zawodowy to osoba w wieku około czterdziestu lat, z kilkunastoletnim stażem pracy, wykonująca 25 nadzorów własnych. Natomiast kurator społeczny to osoba 43-letnia, pełniąca swoją funkcję od siedmiu lat, mająca średnio 8 nadzorów²⁶. Tak więc osoby badane znajdowały się w podobnym wieku, ale staż pracy kuratorów zawodowych był dwukrotnie wyższy niż kuratorów społecznych, a liczba wykonywanych nadzorów osobistych była trzykrotnie większa wśród pracowników etatowych. Można przyjąć, że w tej ostatniej grupie było więcej osób doświadczonych w pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej, zwłaszcza że ustawodawca przewidział dla kuratora zawodowego nie tylko wyższy limit nadzorów osobistych, ale też prowadzenie najtrudniejszych spraw.

²⁶ Uzyskane w tym obszarze dane stanowią odzwierciedlenie wewnętrznych statystyk sądowych, według których największy odsetek kuratorów zawodowych (40,9%) znajduje się w przedziale wieku 36–45 lat. Dotyczy to zarówno kuratorów rodzinnych, jak i kuratorów dla dorosłych. Dla porównania: 23,5% kuratorów to osoby pomiędzy 24 a 35 rokiem życia, 22,08% reprezentuje przedział wieku 46–55 lat, a 13,48% to kuratorzy mający więcej niż 55 lat. Wśród wolontariuszy wyniki są następujące: 34,12% to osoby w wieku 36–45 lat, 28,15% – w przedziale 24–34 lat, 23,57% – w wieku 46–55 lat, a 14,16% z nich ma powyżej 55 lat. Staż pracy kuratorów zawodowych wygląda następująco: do 5 lat – 20,02%; 6–15 lat – 36,86%; 16–25 lat – 30,55%; 26–35 lat – 9,75%; ponad 35 lat – 2,82%. Natomiast średnie obciążenie nadzorami własnymi pracowników etatowych wynosiło w 2011 roku 21,1 spraw, a wolontariuszy – 8,22 spraw (*Kuratorska Służba Sądowa...*, Rozdział I).

W następnym zestawieniu zobrazowano dane dotyczące wykształcenia badanych (tabela 7).

Tabela 7. Poziom wykształcenia w podziale na dwie grupy kuratorów

Poziom wykształcenia	Kurator zawodowy		Kurator społeczny	
	n	%	n	%
Średnie	10	2,4	59	10,3
Wyższe licencjackie	5	1,2	40	7,0
Wyższe magisterskie	252	60,6	248	43,3
Wyższe i podyplomowe	149	35,8	226	39,4
Ogółem	416	100,0	573	100,0

Źródło: opracowanie własne.

W grupie kuratorów zawodowych zdecydowana większość badanych legitymowała się wykształceniem wyższym magisterskim. Taki poziom wykształcenia dzisiejsze przepisy prawne określają jako obligatoryjny dla kandydatów na pracowników etatowych. Dość znaczący odsetek w tej grupie stanowią również osoby z wykształceniem podyplomowym.

Wykształcenie kuratorów społecznych niewiele różniło się od poziomu przygotowania zawodowego pracowników etatowych. Połowa z nich legitymowała się wykształceniem wyższym magisterskim lub licencjackim, a blisko 40% wolontariuszy ukończyło studia podyplomowe. Wyniki uzyskane w obu grupach świadczą o dużym poziomie profesjonalizmu badanej populacji²⁷.

Dane umieszczone w metryczce obejmowały również kierunek ukończonych przez kuratorów studiów wyższych. Informacje na ten temat zobrazowane są w tabeli 8.

W świetle obowiązujących przepisów kuratorzy zawodowi powinni ukończyć studia magisterskie z zakresu nauk pedagogicznych, psychologicznych, socjologicznych lub prawnych. W przypadku ukończenia innego kierunku zobowiązani są do uzupełnienia wykształcenia o studia podyplomowe mieszczące się we wspomnianych wyżej obszarach nauki. Biorąc pod uwagę informacje zawarte w tabeli 8, blisko 70% kuratorów zawodowych ukończyło studia

²⁷ Według statystyk sądowych obejmujących wszystkich kuratorów zawodowych (rodzinnych i dla dorosłych), 91,8% z nich legitymuje się wykształceniem wyższym o kierunku zgodnym z art. 5 ustawy o kuratorach sądowych, 3,5% ma inne od wymaganego wykształcenie na poziomie wyższym, natomiast 4,75% pracowników etatowych ma wykształcenie średnie. Wśród kuratorów społecznych 78,54% legitymuje się wyższym wykształceniem (*Kuratorska Służba Sądowa...*). Rozdział I.

pedagogiczne, w tym 28,2% o specjalności pedagogika resocjalizacyjna. Na drugim miejscu (11,6%) wymieniane było prawo. Co dziesiąty badany kurator zawodowy legitymował się innym od wymaganego ustawowo ukończonym kierunkiem studiów. Wymieniane dziedziny nauki były bardzo różnorodne (np. historia, administracja, politologia i inne).

Tabela 8. Kierunek studiów ukończony przez kuratorów zawodowych i społecznych

Ukończony kierunek studiów	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Prawo	46	11,6	20	4,0	66	7,3
Pedagogika resocjalizacyjna	112	28,2	107	21,1	219	24,3
Pedagogika (ogólna, opiekuńcza, wczesnoszkolna)	164	41,3	213	42,1	377	41,7
Psychologia	8	2,0	12	2,4	20	2,2
Praca socjalna	6	1,5	26	5,1	32	3,5
Socjologia	19	4,8	13	2,6	32	3,5
Inne	42	10,6	115	22,7	157	17,4
Ogółem	397	100,0	506	100,0	903	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Informacje na temat kierunków ukończonych studiów deklarowane przez kuratorów społecznych nie odbiegały znacząco od wyników odnotowanych w poprzedniej grupie. Najwięcej z nich (ok. 60%) ukończyło studia pedagogiczne, w tym 21,1% w zakresie pedagogiki resocjalizacyjnej. Różnice można zaobserwować jedynie w odniesieniu do tych osób, których kierunek wykształcenia nie mieścił się w obszarze nauk społecznych lub prawnych. Odsetek takich przypadków był ponad dwukrotnie wyższy (22,7%) w porównaniu z grupą kuratorów zawodowych.

Na poziom przygotowania merytorycznego i metodycznego do wykonywania pracy rodzinnego kuratora sądowego składają się również dodatkowe kwalifikacje i umiejętności, zdobyte w wyniku różnorodnych kursów i szkoleń doskonalenia zawodowego. Badani zostali poproszeni o wymienienie tych z nich, które uznają za przydatne w codziennej pracy kuratora. Informacje na ten temat zawarte są w tabeli 9.

Tabela 9. Dodatkowe kwalifikacje i umiejętności przydatne w pracy kuratora

Dychotomiczny podział ukończonych kursów	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Kursy przydatne w pracy kuratora	156	68,7	197	67,2	353	67,9
Inne kwalifikacje i umiejętności	71	31,3	96	32,8	167	32,1
Ogółem	227	100,0	293	100,0	520	100,0

Źródło: opracowanie własne.

W związku z tym, że badani kuratorzy uwzględniali w wypowiedziach cały wachlarz kwalifikacji, zarówno bezpośrednio związanych z wykonywaną pracą, jak i znacznie odbiegających od przydatnych sprawności, deklaracje zostały podzielone na dwie grupy. W pierwszej znalazły się na przykład ukończone studia podyplomowe (z zakresu socjoterapii, interwencji kryzysowej, doradztwa zawodowego, terapii uzależnień itp.) oraz kursy i szkolenia organizowane przez sąd (przede wszystkim z zakresu obowiązujących przepisów prawnych), a w drugiej – inne umiejętności związane z własnym rozwojem osobowym, np. uprawnienia instruktora tańca, trenera sztuk walki, kursy dla wychowawców kolonijnych, arteterapia, komunikacja interpersonalna itp. Na podstawie zobrazowanych wyżej wyników można stwierdzić, że zarówno wśród kuratorów zawodowych, jak i społecznych około połowa badanych posiada dodatkowe kwalifikacje i umiejętności, które są przydatne w codziennej pracy z powierzonymi przez sąd podopiecznymi. Można więc przypuszczać, że respondenci są bardzo dobrze przygotowani do wypełniania swoich obowiązków.

Rozdział 5.

Miejsce kuratora rodzinnego w systemie profilaktyki w percepcji badanych

5.1. Rozumienie profilaktyki w odniesieniu do pełnionej funkcji kuratora

Jednym z istotnych uwarunkowań efektywności pracy kuratora sądowego jest odpowiedni dobór metod i środków postępowania z osobami objętymi nadzorem. Ten wybór z kolei jest podyktowany przyjętym stylem pracy, określonym modelem wykonywania nadzorów, wynikającym w dużej mierze ze sposobu rozumienia swojej roli w życiu podopiecznych.

W literaturze koncentrującej się na różnych aspektach funkcjonowania kuratorów sądowych ugruntował się podział na cztery modele wykonywania nadzorów, zbudowane na podstawie badań Marka Heinego¹: nadzór pozorny, model kontrolno-informacyjny, model kontrolno-opiekuńczy i model terapeutyczno-opiekuńczy. Pierwszy z nich sprowadza się w praktyce jedynie do terminowego składania sprawozdań, zawierających ogólnikowe informacje na temat podopiecznych. Jako sposób pozbawiony relacji wychowawczej, wykluczający wywieranie jakiegokolwiek wpływu kuratora na osoby objęte postępowaniem, jest krytykowany i uznawany za niedopuszczalny². Model kontrolno-informacyjny skoncentrowany jest na ukazywaniu podopiecznym konsekwencji nieprzestrzegania przepisów prawnych oraz następstw łamania innych obowiązujących w społeczeństwie standardów postępowania. Poprzez przekazywanie pewnych informacji, kurator określa reguły i egzekwuje podporządkowanie się im. Trzeci model, określany jako kontrolno-opiekuńczy, podobnie jak poprzedni eksponuje aspekt kontrolny, ale dodatkowo obejmuje ingerencję w środowisko wychowawcze nadzorowanych. Rolą kuratora przyjmującego taki sposób pracy jest próba eliminowania wszystkich

¹ M. Heine, *Warunki efektywności...*, s. 36–37.

² T. Jedynak, K. Stasiak, *Zarys metodyki...*, s. 407.

tych czynników ryzyka diagnozowanych w przestrzeni społecznej podopiecznego, które mogą mieć na niego negatywny wpływ. Ostatni z zaproponowanych sposobów wykonywania nadzorów – model terapeutyczno-opiekuńczy – jest najbardziej pożądanym, ponieważ uwzględnia wieloaspektowe podejście do osób nadzorowanych, zgodne z ogólną filozofią pracy z indywidualnym przypadkiem (case-work).

Analizując przywołane modele pracy kuratora z punktu widzenia profilaktyki, można przyjąć, że dwa pierwsze mają charakter „zachowawczy” i wpisują się w nurt typowy dla prewencji trzeciego stopnia (rozumianej jako interwencja po wystąpieniu dysfunkcji), skoncentrowanej na utrzymaniu pewnego *status quo* w życiu podopiecznego i jego najbliższego środowiska społecznego, polegającego na kontroli funkcjonowania w zgodzie z literą prawa i z dala od patologii. Model kontrolno-opiekuńczy jest najbliższy podejściu lansowanemu przez profilaktykę drugiego stopnia. Kurator nie koncentruje się wyłącznie na kontroli nadzorowanych, ale przede wszystkim skupia się na eliminowaniu identyfikowanych na bieżąco podmiotowych i środowiskowych czynników ryzyka, współpracując z lokalnymi instytucjami opiekuńczo-wychowawczymi i profilaktyczno-resocjalizacyjnymi. Model terapeutyczno-opiekuńczy jest natomiast powiązany z szeroko rozumianą prewencją pierwszorzędowną, która powstała na bazie holistycznego spojrzenia na człowieka, uwzględniającego jego biopsychospołeczny rozwój wraz z różnorodnymi jego uwarunkowaniami i zagrożeniami. Istotą działań w tym obszarze jest promocja zdrowia *sensu largo* i wzmacnianie czynników chroniących, diagnozowanych zarówno u osób nadzorowanych, jak i w ich najbliższym otoczeniu.

Biorąc pod uwagę przywołane przesłanki teoretyczne, w podjętych badaniach autorka sformułowała następujące problemy: Jak kuratorzy definiują działalność profilaktyczną w odniesieniu do własnej pracy w obrębie wykonywanych nadzorów? (tzn. rozumieją ją tradycyjnie, eksponując aspekt kontrolny; ujmują ją jako eliminowanie czynników ryzyka we współpracy z innymi podmiotami; utożsamiają profilaktykę z promocją zdrowia, czyli wzmacnianiem czynników chroniących i czynnym udziałem w projektach; inaczej). W jakim zakresie sposób definiowania działalności profilaktycznej jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?

W przygotowanym kwestionariuszu zostały umieszczone trzy definicje profilaktyki w odniesieniu do pełnionej funkcji kuratora. Pierwsza z nich (A)

z jednej strony nawiązywała do modeli sprawowania nadzorów opartych na kontroli, a z drugiej – wpisywała się w nurt profilaktyki trzeciego stopnia. Drugie ujęcie (B) było typowe dla prewencji drugorzędowej i modelu kontrolno-opiekuńczego. Trzeci sposób rozumienia (C) korespondował z działaniami podejmowanymi w ramach profilaktyki pierwszego stopnia, charakterystycznymi również dla modelu terapeutyczno-opiekuńczego. Założono, że sposób definiowania działalności profilaktycznej w odniesieniu do własnej pracy w obrębie wykonywanych nadzorów w dużej mierze określa również przyjęty model pracy. Chodziło z jednej strony o poznanie tego sposobu rozumienia profilaktyki przez badanych kuratorów, a z drugiej – o zorientowanie się, czy w codziennej pracy realizują oni tradycyjny, kontrolny model nadzorów, czy w swoich działaniach wykraczają poza czynności „zachowawcze”, podejmując czynności typowe dla prewencji pierwszego i drugiego stopnia, czyli wykorzystując wychowawczo-terapeutyczne walory case-worku. Badani mogli wybrać jedną bądź więcej definicji, z którymi się identyfikują. Przewidziana była również opcja dodatkowa, czyli odpowiedź D, w której można było zbudować własne ujęcie profilaktyki w odniesieniu do pracy kuratora. Wyniki zostały zobrazowane w tabeli poniżej.

Na podstawie informacji zawartych w tabeli 10 można przyjąć, że dominującym wśród badanych kuratorów sposobem rozumienia profilaktyki w odniesieniu do własnej pracy jest ujęcie tradycyjne, eksponujące aspekt kontrolny. Z taką definicją identyfikują się zarówno kuratorzy zawodowi, jak i społeczni (w obu grupach ok. 80% wyborów). Zgodnie z takim rozumieniem profilaktyka stanowi integralną część każdego nadzoru, którego celem jest zapobiegnięcie ostrzejszym sankcjom wobec podopiecznego. Na drugim miejscu znalazł się wybór odpowiedzi B, w której zaakcentowane były działania typowe dla profilaktyki drugorzędowej. Ponad 70% kuratorów (zarówno zawodowych, jak i społecznych) wybrało tę definicję. Tylko co czwarty kurator opowiedział się za rozumieniem działalności profilaktycznej tożsamej z szeroko rozumianą promocją zdrowia, a co za tym idzie – za aktywnym udziałem w różnorodnych przedsięwzięciach prewencyjnych, mających na celu identyfikowanie i wzmacnianie czynników chroniących.

Tabela 10. Definiowanie działalności profilaktycznej w odniesieniu do własnej pracy w obrębie wykonywanych nadzorów

Profilaktyka	Kurator			
	Zawodowy (n=425)		Społeczny (n=578)	
	n	%	n	%
A. Działania profilaktyczne są wkomponowane w całość pracy kuratora. To przede wszystkim sprawowanie kontroli, która ma na celu zapobieganie pogłębianiu się dysfunkcji osób/rodzin nimi objętych, a w konsekwencji – zapewnienie im uniknięcia ostrzejszych sankcji (np. izolacyjnych środków w stosunku do nieletnich czy umieszczenia małoletnich w instytucjach opieki zastępczej).	341	80,2	469	81,1
B. Profilaktyka w pracy kuratora polega na systematycznym eliminowaniu czynników ryzyka diagnozowanych na bieżąco w przestrzeni społecznej osób nadzorowanych, w kooperacji z różnymi instytucjami tworzącymi lokalny system opieki, profilaktyki i resocjalizacji.	324	76,2	421	72,8
C. Działalność profilaktyczną kuratora utożsamiam z szeroko rozumianym promowaniem zdrowia w środowiskach osób nadzorowanych, identyfikowaniem i wzmacnianiem czynników chroniących (zasobów, potencjałów, „mocnych stron”), czynnym udziałem w lokalnych przedsięwzięciach profilaktycznych.	105	24,7	144	24,9

Odpowiedzi nie sumują się do 100%, ponieważ możliwy był wielokrotny wybór.

Źródło: opracowanie własne.

Tylko nieliczni badani kuratorzy zaproponowali własne definicje profilaktyki. Zdecydowana większość tych propozycji nawiązywała w pewnym stopniu do ujęć uwzględnionych przez autorkę. Oto przykładowe definicje³:

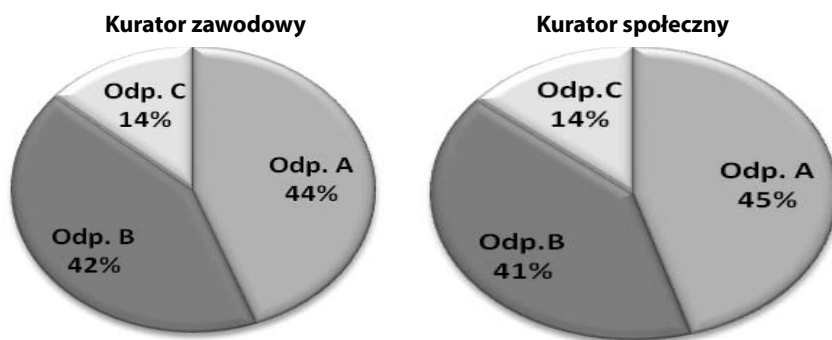
Całość działań kuratora (obok działań kontrolnych) mających na celu zwiększenie świadomości m.in. społecznej, prawnej, kulturowej podopiecznych w celu uzyskania poprawy w ich funkcjonowaniu i zintegrowania ze społeczeństwem, z wykorzystaniem lokalnych i globalnych programów profilaktycznych oferowanych przez różne instytucje [kobieta, kurator zawodowy, brak pozostałych danych].

³ W niektórych cytowanych wypowiedziach kuratorów dokonano drobnych korekt gramatycznych. Usunięto z nich również informacje umożliwiające identyfikację autorów. Niektórzy kuratorzy sami zrezygnowali z podawania dokładnych danych w metryczce, stąd niektóre cytaty tylko bardzo ogólnie charakteryzują ich autorów.

W moim rozumieniu profilaktyka, czyli zapobieganie ma odniesienie do spraw, w których nadzorów jeszcze nie ma. Aktywność kuratora wówczas ma sens, gdy podejmie działania w środowiskach, w których potencjalnie nadzory pojawić się mogą. Ja prowadzę rozmowy wychowawcze i dyscyplinujące ze wszystkimi rodzicami w szkołach, ze wszystkimi nieletnimi starszych klas podstawowych i młodszych gimnazjów [kobieta, 32 lata, kurator zawodowy z 7-letnim stażem pracy].

Pierwsza definicja wyraźnie wkomponowuje się w ujęcia zaproponowane przez autorkę opracowania. Natomiast na podstawie drugiej wypowiedzi można wyprowadzić dwa wnioski. Po pierwsze, badana osoba nie do końca jest przekonana o sensowności podejmowania działań profilaktycznych w środowiskach już objętych nadzorami. Być może doświadczenia zawodowe autorki wypowiedzi pokazują, że wobec podopiecznych kuratorów (osób społecznie nieprzystosowanych, funkcjonujących w otoczeniu patologii) jest już za późno na wdrażanie czynności typowo prewencyjnych. Po drugie, autorka wyraźnie widzi dla siebie pewną przestrzeń dla działalności profilaktycznej, wykraczającej poza środowiska już nadzorowane. Czynności, które cytowana osoba podejmuje w tym zakresie, doskonale wpisują się w nurt profilaktyki pierwszorzędowej (definicja C).

Kolejne zestawienia pozwolą na bardziej dokładną analizę podjętego zagadnienia. Wykres 1 ilustruje podobieństwo rozumienia profilaktyki przez kuratorów zawodowych i społecznych. (Analizę przeprowadzono dla procentowego udziału wszystkich odpowiedzi, dlatego sumują się one do 100%).

Wykres 1. Procentowy udział odpowiedzi we wszystkich trzech definicjach profilaktyki przez kuratorów zawodowych i społecznych

Źródło: opracowanie własne.

Jak nietrudno zauważyć, badane grupy kuratorów są dość jednorodne pod względem liczby dokonywanych wyborów poszczególnych ujęć definicyjnych.

W tabeli 11 zestawiono dane podzielone ze względu na wszystkie możliwe wybory rozumienia profilaktyki przez kuratorów.

Tabela 11. Wielokrotność wyboru odpowiedzi dotyczącej rozumienia działalności profilaktycznej w odniesieniu do własnej pracy w obrębie wykonywanych nadzorów

Rozumienie profilaktyki	Kurator			
	Zawodowy (n=418)		Społeczny (n=572)	
	n	%	n	%
Wybór tylko A	73	17,5	117	20,4
Wybór tylko B	56	13,4	66	11,5
Wybór tylko C	7	1,7	15	2,6
Wybór: A i B	184	44,0	245	42,8
Wybór: B i C	14	3,3	22	3,8
Wybór: C i A	14	3,3	19	3,3
Wybór: A, B i C	70	16,7	88	15,4

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki zestawione w tabeli 11 wyraźnie pokazują dominującą tendencję do wyboru dwóch pierwszych definicji profilaktyki (A i B) w obydwu badanych grupach kuratorów. 44% kuratorów zawodowych i 42,8% kuratorów społecznych opowiedziało się za ujęciami nawiązującymi do kontrolnego modelu nadzoru, z pewnymi elementami działalności opiekuńczej, hamującej rozprzestrzenianie się czynników ryzyka w środowiskach osób nadzorowanych. Taka para wyborów oznacza utożsamianie działalności profilaktycznej w obrębie wykonywanych nadzorów z czynnościami typowymi dla prewencji trzecio- i drugorzędowej. Na drugim miejscu, ale z dość odległym wynikiem, znalazł się wybór tylko pierwszej opcji (A), eksponującej element kontroli. Niewiele mniej kuratorów zaznaczyło wszystkie trzy definicje profilaktyki (16,7% zawodowych i 15,4% społecznych). Najmniejszy odsetek osób w obydwu grupach opowiedział się za najszerzym ujęciem, nawiązującym do holistycznej koncepcji człowieka i jego szeroko rozumianego zdrowia.

Dalsza analiza koncentrowała się na poszukiwaniu zależności pomiędzy rozumieniem działalności profilaktycznej a pozostałymi ustalonymi w kon-

cepcji metodologicznej zmiennymi. Dość interesujące wyniki odnotowano jedynie w przypadku danych związanych ze stażem pracy badanych kuratorów.

5.1.1. Rozumienie działalności profilaktycznej a płeć i staż pracy

W tabeli 12 zestawiono dane dla pojedynczych wyborów, bez względu na to, czy były one powiązane z kolejnym wyborem. Wyniki uwzględniają wypowiedzi kobiet i mężczyzn z dwóch grup badanych kuratorów (zawodowych i społecznych).

Tabela 12. Rozumienie działalności profilaktycznej w odniesieniu do własnej pracy w obrębie wykonywanych nadzorów a płeć (procentowanie i podsumowanie ogółem są oparte na obserwacjach)

Wybór odpowiedzi	Kurator zawodowy				Kurator społeczny			
	Kobieta		Mężczyzna		Kobieta		Mężczyzna	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Wybór A	280	80,7	55	84,6	348	81,7	117	82,4
Wybór B	267	76,9	54	83,1	317	74,4	102	71,8
Wybór C	89	25,6	15	23,1	109	25,6	34	23,9

Odpowiedzi nie sumują się do 100%, ponieważ możliwy był wielokrotny wybór.

Źródło: opracowanie własne.

Informacje umieszczone w tabeli 12 nie zmieniają znacząco obrazu dokonanych wyborów. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni (kuratorzy zawodowi i społeczni) opowiadają się najczęściej za pierwszym ujęciem profilaktyki, rozumianej jako działania wkomponowane w całość pracy kuratora, z dominującym aspektem kontroli. Badani (bez względu na płeć) doceniają również drugie ujęcie, tożsame z podejmowaniem szeregu czynności ograniczających działania czynników ryzyka wobec nadzorowanych, we współpracy z różnymi lokalnymi podmiotami oferującymi podopiecznym szeroko rozumiane wsparcie. Również porównywalny odsetek kuratorów obojga płci (ok. ¼) wybrał trzecią definicję, zakładającą większe zaangażowanie kuratorów w akcje profilaktyczne promujące zdrowie i podejmowanie szeregu działań z kręgu prewencji kreatywnej.

Próbując ustalić zależność między zmienną, jaką jest rozumienie działalności profilaktycznej, a stażem pracy, przeprowadzono analizę testem niepa-

rametrycznym dla dwóch grup niezależnych U Manna-Whitneya. W tabeli 13 zestawiono szczegółowe wyniki tej analizy. Warto skupić uwagę na dwóch przypadkach przeprowadzonej analizy. Wynik istotny statystycznie odnotowano w rozumieniu profilaktyki jako działania wkomponowanego w całość pracy kuratora. Grupa kuratorów zawodowych, która dokonała takiego wyboru definicji własnej działalności profilaktycznej, legitymuje się dłuższym stażem pracy. W przypadku pozostałych sposobów rozumienia profilaktyki nie dostrzeżono podobnych różnic. Z kolei utożsamianie profilaktyki z szeroko rozumianym promowaniem zdrowia jest bardziej charakterystyczne dla osób, które są kuratorami społecznymi z krótkim stażem pracy. Wynik ten jest istotny statystycznie dla $p=0,007$. Natomiast w odniesieniu do działań z obszaru A i B staż pracy kuratorów społecznych nie różnicuje tej grupy. Nie odnotowano tu istotnych statystycznie różnic.

Tabela 13. Rozumienie działalności profilaktycznej a staż pracy

Definicje działalności profilaktycznej w obrębie prowadzonych nadzorów	Dokonany wybór	KZ	Test U Manna-Whitneya	KS	Test U-Manna-Whitneya	Ogółem N=959	Test U Manna-Whitneya
		n=404		n=555			
		rangi		rangi			
A. Działania profilaktyczne są wkomponowane w całość pracy kuratora (...)	nie wybrał	174,38	U=10710,5 Z=-2,410 p=0,016	256,12	U=21328,0 Z=-1,557 p=0,120	431,77	U=62672 Z=-2,6406 p<0,01
	wybrał	209,44		283,10		491,53	
B. Profilaktyka w pracy kuratora polega na systematycznym eliminowaniu czynników ryzyka (...)	nie wybrał	193,46	U=13520,0 Z=0-,0847 p=0,397	269,56	U=29344,5 Z=-0,764 p=0,445	459,20	U=82155,5 Z=-1,360 p=0,174
	wybrał	205,17		281,18		487,10	
C. Działalność profilaktyczną kuratora utożsamiam z szeroko rozumianym promowaniem zdrowia (...)	nie wybrał	208,13	U=13160,5 Z=-1,728 p=0,084	267,33	U=24771,5 Z=-2,692 p=0,007	477,42	U=83939,0 Z=-0,503 p=0,615
	wybrał	184,68		309,32		487,82	

Źródło: opracowanie własne.

Otrzymane wyniki obrazują pewną tendencję w badanej próbie kuratorów. Osoby z dłuższym stażem pracy są bardziej przywiązane do tradycyjne-

go, ugruntowanego od wielu lat modelu sprawowania nadzorów, w którym najważniejszy jest aspekt kontrolny. Taki styl pracy dominuje od początku istnienia tej instytucji i został wykreowany w większym stopniu przez środowisko sędziów niż kuratorów. Sędziowie wydają dyspozycje, a kuratorzy są organem wykonawczym. W pewnym sensie dla obu stron taki układ ról jest wygodny. Korzyści dla kuratorów wynikają chociażby z tego, że zwalniani są oni z odpowiedzialności za ważne decyzje w sprawach podopiecznych i tylko w bardzo ograniczonym zakresie wymaga się od nich kreatywnego podejścia do wykonywanych nadzorów⁴. Ponadto nadmiar obowiązków, praca w permanentnym stresie i niekorzystny bilans sukcesów w stosunku do porażek implikuje poczucie rezygnacji i zniechęcenia do dodatkowych działań, a w konsekwencji – wywołuje szereg objawów typowych dla wypalenia zawodowego, który diametralnie zmienia sposób myślenia o wykonywanej profesji. Młodzi stażem kuratorzy to osoby zatrudnione już po wejściu w życie nowych przepisów ustawowych, czyli legitymujące się wymaganym kierunkowym wykształceniem, bardziej zorientowane we współczesnych tendencjach w opiece, wychowaniu i profilaktyce, mniej zmęczone pracą, a być może również jeszcze przepełnione ideałami i bardziej optymistycznie nastawione do swego udziału w naprawianiu rzeczywistości.

5.2. Deklarowana ocena poziomu wiedzy kuratorów na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce

Na podstawie dotychczasowych rozważań można uznać, że przyjęcie określonego modelu pracy z nadzorowanymi, w tym podejmowanie działań prewencyjnych, jest w dużym stopniu uwarunkowane poziomem wiedzy badanych na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce. Wiedza – obok umiejętności

⁴ Do podobnych wniosków doszedł w swoich badaniach R. Opora. Wśród wielu interesujących spostrzeżeń odnoszących się do odmiennych wizji sprawowania nadzorów reprezentowanych przez środowiska sędziów i kuratorów rodzinnych, można przytoczyć następujące: „Sędziowie zbyt rzadko doceniają samodzielność i innowacyjność kuratorów. Wyżej jest przez nich cenione ślepe posłuszeństwo i skrupulatne wykonywanie poleceń. [...] sędziowie nie oczekują, aby kuratorzy zintensyfikowali indywidualne formy pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej” (*Rola sędziów...*, s. 168–169). Z kolei J. Utrat-Milecki zwrócił uwagę na fakt, że „powrót do starego i powszechnie w polskiej literaturze krytykowanego pseudomodelu kurateli kontrolno-represyjnej z elementami biurokracji stanowi realne zagrożenie dla rozwoju etosu zawodowego kuratora sądowego” (J. Utrat-Milecki, *Ethos zawodowego kuratora sądowego* [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej...*, s. 151–169).

i predyspozycji osobowościowych – jest ważnym wskaźnikiem kompetencji profesjonalnych. Można przypuszczać, że osoby lepiej zorientowane w zakresie innowacyjnych rozwiązań w opiece, wychowaniu i profilaktyce częściej podejmują działania wykraczające poza tradycyjnie rozumianą kontrolę. Na stan wiedzy kuratorów w omawianym obszarze składają się z jednej strony wiadomości uzyskane w toku studiów (w tym uzupełniających, podyplomowych) i informacje przekazywane podczas branżowych szkoleń, a z drugiej – treści pozyskiwane w wyniku samokształcenia i wymiany doświadczeń z kolegami.

Mając na względzie poznanie opinii kuratorów na temat analizowanego zagadnienia, sformułowano następujące pytania badawcze: Jaki jest – w percepcji kuratorów – poziom wiedzy (innych kuratorów i własny) na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce? (wysoki; przeciętny; niski). W jakim zakresie poziom wiedzy jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych? Chodziło z jednej strony o próbę określenia poziomu wiedzy własnego środowiska zawodowego, a z drugiej – o dokonanie samooceny w tym zakresie (zgodnie z zasadą, że oceniamy się na tle innych). Założono, że badani kuratorzy znają się i komunikują się ze sobą na co dzień, wymieniają doświadczenia (np. spotykając się podczas szkoleń) i dobrze orientują się w problemach typowych dla własnego środowiska pracy⁵.

W przygotowanym kwestionariuszu ankiety umieszczono dwa pytania dotyczące wspomnianego zagadnienia. Wyniki zostały zobrazowane w zestawieniach poniżej (tabela 14. i tabela 15).

Dane umieszczone w tabeli 14 wyraźnie wskazują, że w obydwu badanych grupach tylko nieliczni kuratorzy określili poziom wiedzy swojego środowiska zawodowego jako niski, co może oznaczać, że w badanej grupie generalnie nie wypada przyznawać się do niekompetencji. Uzyskany wynik jest interesujący, zwłaszcza w obliczu obiektywnych trudności w ocenie poziomu wiedzy innych osób. Może on świadczyć z jednej strony o silnej integracji w obrębie analizowanego środowiska, które jest przeświadczone o własnym doskonałym przygotowaniu do wykonywanej profesji, a z drugiej – o pewnej bezrefleksyjności w ocenie i o uruchamianiu mechanizmów obronnych. Polegają one m.in. na tym, że nawet kiedy się nie ma dobrego rozeznania w danej dziedzinie – tak na wszelki wypadek trzeba wypowiadać się pozytywnie na temat

⁵ Tylko nieliczni respondenci mieli problem z określeniem poziomu wiedzy swoich kolegów. Może to świadczyć o słabej integracji tych osób z własnym środowiskiem zawodowym.

swoich kolegów (zgodnie z ludowym przesłaniem: „nie należy kłać własnego gniazda” czy: „nie podcina się gałęzi, na której się siedzi”). Inaczej ujmując, przekazywana „na zewnątrz” narracja kuratorów odnosząca się do ich przygotowania zawodowego powinna być zdecydowanie pozytywna.

Tabela 14. Ocena poziomu wiedzy innych kuratorów. Test: $\chi^2=0,545$, $df=2$, n.i.

Ocena poziomu wiedzy innych kuratorów	Kurator			
	Zawodowy		Społeczny	
	n	%	n	%
Wysoki (kuratorzy bardzo dobrze orientują się w przedsięwzięciach realizowanych w mojej społeczności lokalnej)	203	48,8	285	51,1
Przeciętny (niektórzy kuratorzy i tylko od czasu do czasu dowiadują się o ciekawych inicjatywach w zakresie profilaktyki)	206	49,5	265	47,5
Niski (kuratorzy bardzo słabo lub w ogóle nie orientują się w zakresie programów profilaktycznych realizowanych na moim terenie)	7	1,7	8	1,4
Ogółem	416	100	558	100

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku pozostałych przedziałów skali, wyniki są dokładnie spolaryzowane. I tak, wśród kuratorów zawodowych, prawie połowa (49,5%) wskazała, że wiedzę innych kuratorów można uznać za przeciętną. W tej samej grupie można zaobserwować równocześnie wyraźną tendencję do wskazywania poziomu wysokiego (48,8%). Podobna polaryzacja odpowiedzi wystąpiła w grupie kuratorów społecznych. Ponad połowa z nich stwierdziła, że kuratorzy bardzo dobrze orientują się w przedsięwzięciach profilaktycznych realizowanych w ich społecznościach lokalnych. Równocześnie aż 47,5% wolontariuszy określiło poziom wiedzy swoich kolegów jako przeciętny, oznaczający, że tylko wybrani kuratorzy od czasu do czasu dowiadują się na temat ciekawych inicjatyw prewencyjnych. Przeprowadzony test χ^2 nie wykazał istotnych statystycznie różnic w percepcji oceny wiedzy innych kuratorów przez grupę kuratorów zawodowych i społecznych.

Ocena własnego poziomu wiedzy na temat rozwiązań w profilaktyce nieznacznie różni się w przypadku kuratorów społecznych. Blisko 60% z nich wypowiedziało się, że można określić ją jako przeciętną. Oznacza to, że badani są

bardziej powściągliwi w samoocenie na tle innych i bardziej cenią doświadczenia kolegów. Może to wynikać z kilku powodów. Jednym z nich może być samoświadomość mniejszych kwalifikacji do wykonywania pracy, zwłaszcza w porównaniu z kompetencjami kuratorów zawodowych. Od wolontariuszy nie wymaga się wyższego, specjalistycznego wykształcenia, niektórzy z nich dopiero je zdobywają (lub uzupełniają), a ich staż pracy jest z reguły krótki. Inna (choć wydaje się powiązana z poprzednią) przyczyna może dotyczyć indywidualnych doświadczeń społeczników w relacjach z kuratorami nadzorującymi. Relacje te mogą być bardziej lub mniej sformalizowane i różnorodne pod względem asymetrii/symetrii wzajemnych kontaktów, to znaczy, że mogą być postrzegane jako bliższe stosunkom wynikającym jedynie z zależności służbowej, wykorzystującej przede wszystkim autorytet przełożonych, albo też – jako uwzględniające w znacznie większym stopniu płaszczyznę międzypodmiotową, akcentującą partnerstwo i zaufanie. Zależność formalna implikuje zwykle we wzajemnych relacjach więcej komunikatów podkreślających przewagę jednej strony nad drugą, co może istotnie modyfikować przekonania na temat własnych kompetencji. Przykładowo, młody kurator społeczny, który często słyszy od swojego doświadczonego zawodowego opiekuna, że praca na etacie wiąże się z koniecznością znajomości wielu przepisów prawnych, z umiejętnością rozwiązywania najtrudniejszych spraw i wykonywania na co dzień różnorodnych czynności obfitujących w nowe wyzwania, może doświadczać różnych uczuć – od podziwu i respektu dla mentora aż do poczucia własnej niekompetencji⁶. Dodatkowo, kiedy ta sama osoba napotyka zwykle w swojej pracy trudności, które ocenia jako niemożliwe do pokonania, które ją przerastają, może utwierdzać się w przekonaniu o swojej niemocy, mniejszej wartości w stosunku do innych, którzy być może znacznie częściej opowiadają o własnych sukcesach. Nasza samoocena (również w zakresie

⁶ Takie sytuacje opisywane są często przez studentów pedagogiki resocjalizacyjnej, którzy pracują jako rodzinni kuratorzy społeczni. Poczucie własnej niekompetencji potęguje się zwłaszcza w obliczu doświadczanych przez nich niepowodzeń przy ubieganiu się o stanowisko kuratora zawodowego. Egzaminy konkursowe obejmują bowiem przede wszystkim wiedzę prawniczą, w znikomym zakresie uwzględniając psychologiczno-pedagogiczne przygotowanie kandydatów do wykonywania nadzorów. W związku z tym, większe szanse na zdobycie zawodu kuratora mają osoby z kierunkowym wykształceniem w zakresie prawa. Jest to tendencja wprawdzie zgodna z obowiązującymi przepisami ustawowymi, ale dyskusyjna w kontekście całościowej oceny zarówno procesu rekrutacji kandydatów (pod względem jego obiektywizmu), jak i ich przydatności do wykonywania profesji, wymagającej jednak umiejętności wieloaspektowego spojrzenia na osoby nadzorowane, szczególnie w rodzinnym pionie kurateli.

przygotowania zawodowego) kształtuje się bowiem w kontekście relacji interpersonalnych – „ja indywidualne” jest odzwierciedleniem „ja społecznego”, co oznacza, że nieustannie porównujemy efekty swoich działań z rezultatami osiąganymi przez innych i bierzemy pod uwagę opinie na swój temat.

Wyniki uzyskane w grupie kuratorów zawodowych są zbliżone do poprzednich i podobnie spolaryzowane. Porównywalny odsetek pracowników etatowych ocenia swój poziom wiedzy jako przeciętny i jako wysoki. Bardzo niewielu kuratorów przyznaje się do słabej orientacji w zakresie programów profilaktycznych realizowanych na ich terenie. Jest to ocena podobna do opinii na temat wiedzy innych kuratorów (patrz: tabela 15).

Tabela 15. Ocena poziomu własnej wiedzy w zakresie profilaktyki.

Test: $\chi^2=13,99$, $df=2$, $p<0,001$, $V_c=0,12$

Poziom wiedzy	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Ogółem	
	n	%	n	%	N	%
Wysoki	189	47,1	202	37,7	391	41,7
Przeciętny	208	51,9	313	58,4	521	55,6
Niski	4	1,0	21	3,9	25	2,7
Ogółem	401	100,0	536	100,0	937*	100,0

*Z analizy wykluczono braki danych, $n=67$ 6,7% respondentów nie udzieliło odpowiedzi na powyższe pytanie.

Źródło: opracowanie własne.

Odnosząc się do szczegółowych danych w zakresie omawianej kwestii, dotyczącej oceny poziomu własnej wiedzy w układzie porównawczym pomiędzy kuratorami (zawodowym/społecznym), trudno nie zauważyć istotnych zależności między testowanymi zmiennymi (tabela 15). Wyraźnym potwierdzeniem związku pomiędzy rodzajem kurateli a oceną własnej wiedzy są otrzymane wartości statystyki testu niezależności dwóch zmiennych: $\chi^2=13,99$; $df(2)$; $p<0,001$ przy słabej sile związku, $V_c=0,12$. Przeprowadzona analiza korelacji rho Spearmana wskazuje na związek pomiędzy oceną swojej wiedzy z zakresu profilaktyki a oceną wiedzy innych kuratorów. Uzyskana korelacja jest dodatnia i minimalnie wyższa wśród kuratorów zawodowych. Otrzymane wyniki świadczą o tym, że im wyższa jest ocena własnej wiedzy, tym wyższa jest ocena wiedzy innych kuratorów i odwrotnie – im niższa jest ocena poziomu własnej wiedzy, tym niższa jest ocena poziomu wiedzy innych kuratorów.

Uzyskana korelacja wydaje się naturalna, ponieważ oceniamy innych „według siebie”. Z jednej strony obserwowany rozwój innych, owocujący sukcesami

mi może nas pozytywnie mobilizować do jeszcze większego wysiłku w zakresie podnoszenia poziomu własnych kompetencji, a z drugiej – brak powszechnego zainteresowania samorozwojem wśród kolegów, bierność i posługiwanie się sztywnymi schematami postępowania może przekładać się na naszą podobną postawę w tym zakresie.

Tabela 16. Korelacja między oceną wiedzy innych kuratorów a swoją w podziale na grupy kuratorów

Ocena wiedzy innych kuratorów	Kurator	Parametry	Ocena mojej wiedzy
	Zawodowy	rho Spearmana	,605
		p	,000
	Społeczny	rho Spearmana	,533
p		,000	

Źródło: opracowanie własne.

Określenie poziomu swojej wiedzy wymagało uzasadnienia. Należało podać przykłady znanych respondentom przedsięwzięć w zakresie profilaktyki. W tabeli 17 przedstawiono uzasadnienia odpowiedzi pogrupowane w pewne kategorie. Ponieważ najwięcej kuratorów uznało swój poziom wiedzy za przeciętny, dokładne wyniki zobrazowano tylko dla tego przedziału.

Tabela 17. Uzasadnienie odpowiedzi osób, które oceniły swoją wiedzę jako przeciętną

Uzasadnienie własnej odpowiedzi	Kurator			
	Zawodowy		Społeczny	
	n	%	n	%
Usprawiedliwianie braku wiedzy lub niewielkiego zaangażowania w przedsięwzięcia profilaktyczne	91	58	121	55,8
Przeciętna wiedza i sporadyczny udział w programach	15	9,6	15	6,9
Duża wiedza i czynny udział w programach	0	0,0	1	0,5
Inne	51	32,5	80	36,9
Ogółem	157	100	217	100

Źródło: opracowanie własne.

Porównując zestawienia umieszczone w tabelach 15 i 17 można zauważyć, że nie wszyscy respondenci uzasadnili wybór własnej oceny. Najwięcej kuratorów z obydwu grup (ponad połowa kuratorów, zarówno zawodowych, jak i społecznych, którzy wypowiedzieli się na ten temat) usprawiedliwiała swój

przeciętny poziom wiedzy słabą orientacją w realizowanych na ich terenie działania programach profilaktycznych i niewielkim zaangażowaniem w takie przedsięwzięcia. Na drugim miejscu wśród uzasadnień (opcja: inne) znalazły się takie wypowiedzi, które trudno było sklasyfikować, ponieważ zawierały sformułowania bardzo ogólne i odbiegające od tematu. Niektóre wypowiedzi kuratorów mogły wynikać z pewnych trudności w definiowaniu pojęć: „program profilaktyczny”, „inicjatywy w zakresie profilaktyki”, czy „przedsięwzięcie profilaktyczne”. Jest to zastanawiające przede wszystkim dlatego, że wspomniane terminy funkcjonują powszechnie zarówno na gruncie teoretycznym (w obszarze wielu nauk), jak i w codziennym języku praktyków – przedstawicieli służb społecznych, a ankietowane osoby legitymowały się wyższym wykształceniem i deklarowały posiadanie wielu dodatkowych umiejętności. Ponadto, relacje te można uznać za niespójne z uzyskanym wcześniej przekazem na temat wysokiego poziomu wiedzy ogółu kuratorów na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce.

Poniżej zostaną zaprezentowane przykładowe wypowiedzi badanych kuratorów. Wśród cytatów znajdują się uzasadnienia dotyczące zarówno wysokiego, przeciętnego, jak i niskiego poziomu wiedzy.

Moja wiedza na temat programów profilaktycznych bierze się z częstego kontaktu z osobami zajmującymi się wprowadzaniem takich programów, głównie w szkołach (pedagodzy lub nauczyciele wychowania fizycznego) [kobieta, 56 lat, kurator zawodowy z 22-letnim stażem pracy].

Od początku swojej pracy jako kurator zawodowy pełnię dyżury w instytucji oświatowej na terenie gminy. Znam społeczność lokalną, co niejednokrotnie usprawnia moją pracę, sprawia, iż jest ona efektywniejsza. Dodatkowo współpracuję ze służbami i instytucjami w zakresie profilaktyki – zajęcia wychowawcze dla młodzieży gimnazjalnej, wspólne z pracownikami innych instytucji wizyty profilaktyczne w środowiskach, organizowanie spotkań grup roboczych (pracowników różnych instytucji) celem pomocy rodzinie przeżywającej trudności w wywiązywaniu się ze swych funkcji. Jak również na bieżąco wymienianie się informacjami pomiędzy pracownikami instytucji i niezwłoczne podejmowanie działań o charakterze profilaktycznym [kobieta, 32 lata, kurator zawodowy z 3-letnim stażem pracy].

Praca społeczna w punkcie konsultacyjno-informacyjnym – udzielanie porad z zakresu prawa rodzinnego, problemów wychowawczych, problematyki uzależnień. Ponadto działania nierejestrowane, np. podczas pracy w terenie wielokrotnie udzielane są porady osobom, które nie są objęte nadzorem, a zwracają się z prośbą o rozmowę lub interwencję. W szkołach, na prośbę nauczycieli, prowadzone są niejednokrotnie rozmowy profilaktyczne z uczniami nieobjętymi nadzorem, ale sprawującymi problemy wychowawcze [kobieta, 56 lat, kurator zawodowy z 18-letnim stażem pracy].

Współpraca w konstruowaniu i realizacji szkolnych programów profilaktycznych – celem których było propagowanie zdrowego stylu życia, realizacja zagadnień z zakresu wychowania do życia w rodzinie, profilaktyka uzależnień, przeciwdziałanie agresji. Realizacja zaplanowanych zadań realizowana w postaci zajęć aktywizujących, warsztatów z uczniami szkoły podstawowej i gimnazjum [kobieta, 43 lata, kurator społeczny z 7-letnim stażem pracy].

Jako nauczyciel na bieżąco uczestniczę w realizacji programów profilaktycznych. Organizuję spotkania i pogadanki z pielęgniarką, policją, strażą pożarną itp. Dla dzieci młodszych organizuję teatryki profilaktyczne, angażuję dzieci i młodzież w różnego rodzaju konkursy o tematyce promującej zdrowy styl życia, bezpieczeństwo, poprawnych relacji w społeczeństwie, przeciwdziałaniu agresji, tolerancji itp. [kobieta, 36 lat, kurator społeczny z 13-letnim stażem pracy].

Zaprezentowane wyżej wypowiedzi respondentów świadczą o szerokiej wiedzy w omawianym obszarze i dużym zaangażowaniu badanych w działalność profilaktyczną. Cytowane osoby bardzo dobrze orientują się w potrzebach swojego środowiska lokalnego i wspólnie z innymi podmiotami podejmują szereg interesujących inicjatyw o charakterze prewencyjnym. Należy podkreślić, że w tej grupie znajdują się zarówno kuratorzy zawodowi, jak i społeczni.

W kolejnych relacjach kuratorów można jednak dostrzec pewne trudności w zakresie aktywnego włączania się w lokalne przedsięwzięcia profilaktyczne. Respondenci dostrzegają wprawdzie potrzebę swego udziału w działalności tego rodzaju, ale tłumaczą się nadmiarem obowiązków i związanymi z nim ograniczeniami czasu, pewnymi niedostatkami we współpracy z innymi instytucjami (np. szkołą), a w szczególności – brakiem informacji na temat ciekawych inicjatyw podejmowanych przez inne podmioty. Wczytując się w treść przytoczonych poniżej wypowiedzi można ponadto wywnioskować, że badani kuratorzy są przekonani o tym, że to właśnie oni powinni być informowani przez inne instytucje o realizowanych programach profilaktycznych, podczas gdy ich własna inicjatywa i aktywność w tym zakresie jest traktowana jako działanie ponadstandardowe⁷. Oto wybrane wypowiedzi respondentów:

24 lata pracy w szkole, w ośrodkach szkolno-wychowawczych i MOST nauczyły mnie korzystać z programów profilaktycznych. Niestety, wiedza w tym względzie zależy od indywidualnej aktywności kuratora. Kuratorzy mają zbyt duży zakres

⁷ Być może to przekonanie niektórych respondentów bierze się stąd, że kuratorzy – jako przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości – częściej są przyzwyczajeni do jednostronnego przepływu informacji, np. w przypadku naruszenia przepisów prawnych w sprawach opiekuńczych i nieletnich to sąd jest informowany o tym fakcie przez inne osoby i instytucje. Dlatego również w sytuacjach zaistnienia różnorodnych inicjatyw lokalnych kuratorzy oczekują zaproszenia do włączenia się w te przedsięwzięcia.

swoich obowiązków, aby włączać się aktywnie w realizację specjalistycznych programów profilaktycznych. Np. chociażby szkoły realizujące programy profilaktyczne nie dostrzegają potrzeby aktywnego włączenia kuratorów [kobieta, 54 lata, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Ze względu na obciążenie sprawami, brak obsługi biurowej, brak instytucji prowadzących terapię i rozległy teren nie zawsze wiem, co dzieje się w gminach [kobieta, 44 lata, kurator zawodowy z 17-letnim stażem pracy].

Brak jest wymiany informacji między instytucjami na temat projektów w tym zakresie. Osobiście nie mam czasu na wyszukiwanie ich. Jestem otwarta na propozycje. Muszę się jednak liczyć z ograniczeniami czasowymi [kobieta, 36 lat, kurator zawodowy z 8-letnim stażem pracy].

Obciążenie pracą powoduje, że kurator koncentruje się na funkcji kontrolnej nadzoru, projekty profilaktyczne nie są powszechnie dostępne [kobieta, 52 lata, kurator zawodowy z 19-letnim stażem pracy].

Informacje na temat realizowanych projektów i programów profilaktycznych są rozpowszechniane w zbyt małym stopniu. Do mnie informacje takie docierają dopiero wtedy, kiedy zaczynam szukać informacji na temat możliwości znalezienia pomocy dla podopiecznych, są to z mojej strony poszukiwania informacji na potrzeby indywidualnych przypadków [mężczyzna, 42 lata, kurator społeczny z 9-letnim stażem pracy].

O udziale w programach najczęściej dowiaduję się od podopiecznych, kiedy już biorą udział w takim programie. Poza tym wiedzę o programach czerpię z Internetu, z tym że w miejscowości, w której mieszkam, wiedza ta jest większa, bo Ośrodek Pomocy Społecznej „chwali” się tym na swoich stronach internetowych. W pozostałych 4 gminach (będących w moim referacie) informacje o programach prowadzonych przez OPS raczej się nie ukazują, ale również ja tak często nie sprawdzam tych stron. Ośrodki same nie informują Zespołu Kuratorskiego o prowadzonych programach [mężczyzna, kurator zawodowy z 18-letnim stażem pracy, brak informacji o wieku].

Kuratorzy z reguły nie są informowani przez lokalne instytucje o wdrażanych i już prowadzonych inicjatywach. Tylko zaangażowanie kuratora w środowisku i własna inicjatywa pozwala na zapoznanie się i uczestnictwo w tego typu działaniach [mężczyzna, 40 lat, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Dość rzadko kuratorzy są informowani o projektach profilaktycznych funkcjonujących w naszej społeczności lokalnej, nasza wiedza wynika z udziału w zespołach interdyscyplinarnych, ze współpracy z miejscowymi instytucjami tj. m.in. ośrodkami pomocy społecznej, ale brakuje nam informacji dotyczących różnorodnych programów organizowanych w zasięgu gminnym czy powiatowym, rzadko otrzymujemy informacje w tym zakresie, rzadko też jesteśmy zapraszani na spotkania z tym związane [kobieta, 45 lat, kurator zawodowy z 10-letnim stażem pracy].

Z wykształcenia jestem pedagogiem resocjalizacji, w związku z czym posiadam podstawową wiedzę na ten temat, natomiast brakuje szkoleń, superwizji etc... dot. innowacyjnych rozwiązań [kobieta, 32 lata, kurator społeczny z 2-letnim stażem pracy].

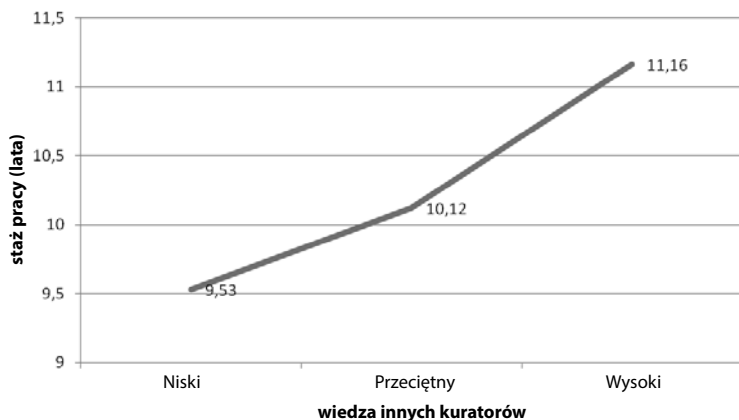
Ostatnia wypowiedź porusza dość istotną kwestię dostrzeganego przez kuratorów niedostatku w zakresie szkoleń na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce i braku superwizji, która wydaje się obecnie bardzo pożądana we wszystkich zawodach pomocowych.

Problematyka szkoleń dla kuratorów zawodowych i społecznych była m.in. przedmiotem wywiadu z kuratorami okręgowymi, którzy wypowiadali się na temat uwzględniania zagadnień prewencyjnych w cyklicznych programach spotkań uzupełniających wiedzę „branżową”. Spośród 27 osób, które zdecydowały się wziąć udział w badaniach, tylko sześciu kuratorów stwierdziło, że problematyka związana z profilaktyką jest podczas szkoleń poruszana. Szesnaście osób przyznało, że dotychczas albo w ogóle nie prowadzono zajęć tego rodzaju, albo uwzględniano wspomniane zagadnienia w minimalnym stopniu. (Pięć osób nie udzieliło odpowiedzi na ten temat). Jako powód takiego stanu rzeczy kuratorzy najczęściej podawali ograniczenia finansowe lub brak konkretnej oferty zajęć, które w omawianym obszarze mogłyby być wykorzystywane.

5.2.1. Ocena poziomu wiedzy a staż pracy badanych

Kolejne kroki analizy zmierzały w kierunku próby uchwycenia zależności pomiędzy wyszczególnionymi w warstwie metodologicznej zmiennymi. Istotne powiązania odnotowano jedynie w odniesieniu do stażu pracy kuratora.

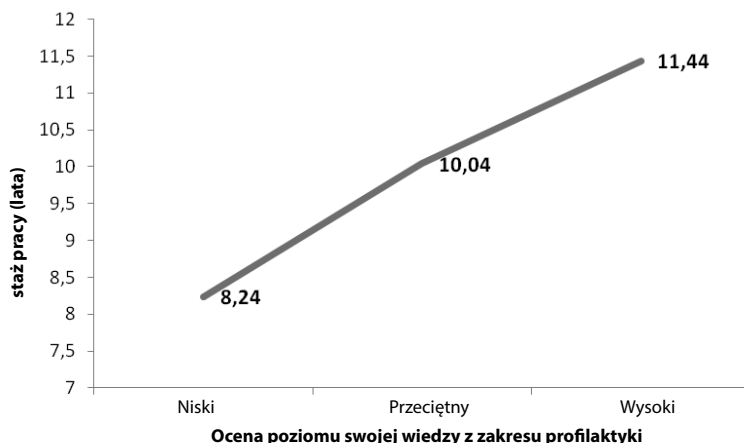
Na wykresie 2 uchwyciono zależność pomiędzy stażem pracy kuratora a oceną wiedzy innych. Im kurator ma dłuższy staż pracy, tym wyżej ocenia wiedzę innych kuratorów.

Wykres 2. Ocena poziomu wiedzy innych kuratorów a staż pracy

Źródło: opracowanie własne.

Następny wykres przedstawia informacje dotyczące stażu pracy w zestawieniu z oceną własnej wiedzy z zakresu profilaktyki. Również i w tym przypadku można dostrzec wyraźną różnicę pomiędzy poziomem oceny swojej wiedzy a stażem. Młodszy stażem kuratorzy określają swój zasób wiedzy w omawianym obszarze jako niski, natomiast starsi – jako wysoki. Poniższa linia trendu dobrze ilustruje opisywaną tu zależność (wykres 3).

Wykres 3. Ocena poziomu własnej wiedzy z zakresu profilaktyki a staż pracy

Źródło: opracowanie własne.

Zaobserwowana zależność wydaje się naturalna, ale tylko w odniesieniu do oceny swojej wiedzy (w aspekcie subiektywnym). Dłuższy staż pracy oznacza zdecydowanie więcej okazji do uzupełniania wiadomości i większą sumę indywidualnych doświadczeń. Ale w przypadku oceny wiedzy innych (aspekt obiektywny) uzyskana korelacja jest zastanawiająca. Dlaczego starsi stażem kuratorzy mają tendencję do generalizowania oceny dotyczącej posiadanej wiedzy na całe środowisko zawodowe? Być może niektórzy z nich (zwłaszcza kuratorzy zawodowi) mają na co dzień okazję do obserwowania sposobu wykorzystywania wiedzy w praktyce przez swoich kolegów. Kuratorzy zawodowi oceniają efekty działań podlegających im wolontariuszy, więc mają przesłanki do dokonywania uogólnień. Można również przypuszczać, że z dłuższym stażem pracy wiąże się więcej okazji do bardziej lub mniej sformalizowanych spotkań, na których dyskutowane są różnorodne przypadki nadzorowanych i wzajemna wymiana doświadczeń buduje przekonanie o profesjonalnym

przygotowaniu merytoryczno-metodycznym, zwłaszcza w odniesieniu do udziału poszczególnych osób w lokalnych przedsięwzięciach prewencyjnych. Inne powody uzyskania takiego rezultatu mogą wiązać się z sygnalizowaną wcześniej ogólną tendencją obserwowaną w analizowanym środowisku – do lansowania pozytywnego obrazu przygotowania kadry kuratorów do wykonywania swoich obowiązków. Być może taki przekaz – bardziej lub mniej uświadomiony – stanowi swoistą obronę tego środowiska przed różnorodnymi zewnętrznymi atakami, dokonywanymi między innymi przez media, które częściej (i wydaje się, że chętniej) piętnują zaniedbania i porażki kuratorów, nie dostrzegając szerszego kontekstu nagłaśnianych spraw, a zupełnie pomijają sukcesy tej grupy profesjonalistów w codziennym wykonywaniu trudnej i odpowiedzialnej pracy.

Zarówno świadomość dużego poziomu wiedzy, jak i związane z nim przekonanie o pozostałych wysokich kompetencjach w pracy powinny znaleźć odzwierciedlenie w poczuciu sprawstwa kuratorów w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnej. Ten wątek będzie analizowany w kolejnej części opracowania.

5.3. Pozycja kuratora w systemie opieki i profilaktyki

Zarówno z punktu widzenia wymiaru sprawiedliwości, jak i szeroko rozumianej polityki społecznej, instytucja kuratora sądowego jest jednym z elementów systemu pomocy, wychowania resocjalizacyjnego i profilaktyki. Niezależnie od powszechnej od wielu lat krytyki wspomnianego systemu, każdy podmiot składający się nań jest zobowiązany czynić wszystko, by działać skutecznie, realizować powierzone zadania statutowe i osiągać zakładane cele, przede wszystkim mając na względzie dobro podopiecznych. Obok wiedzy merytorycznej i sprawności metodycznej, w pracy przedstawicieli służb społecznych ważne jest też głębokie przekonanie o swoistej mocy sprawczej ich działalności, o realnej możliwości kreowania rzeczywistości społecznej, o potencjalnej zdolności do rozwiązywania problemów diagnozowanych w przestrzeni lokalnej. Wspomniane przekonanie jest nierozdzielnie związane z motywacją człowieka do działania (zwłaszcza motywacją o charakterze prospołecznym), będącą jednym z istotnych komponentów osobowości⁸. Można przyjąć, że

⁸ D. Amborska-Głowacka, *Motywacja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna...*, t. 3, s. 422–423.

kuratorzy przepełnieni wiarą we własne możliwości sprawcze, pozytywnie zmotywowani do pracy, powinni podejmować więcej różnorodnych działań prewencyjnych, a co za tym idzie – winni osiągać wymierne sukcesy w praktyce.

Próbując dowiedzieć się więcej na temat indywidualnego poczucia sprawstwa badanych kuratorów, sformułowano następujące problemy szczegółowe: Jak kuratorzy określają swoją pozycję (znaczenie, poczucie sprawstwa) w systemie opieki i profilaktyki, zwłaszcza w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnych? (istotna pozycja; porównywalna z innymi; nieistotna). W jakim zakresie deklarowana pozycja jest zróżnicowana ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?

W opracowanym kwestionariuszu zaproponowano kuratorom trzy odpowiedzi. Pozycja istotna (odpowiedź A) oznaczała znaczący wpływ kuratora na inicjowanie i podejmowanie decyzji w zakresie profilaktyki w środowisku lokalnym. Pozycja przeciętna (odpowiedź B) wiązała się z równorzędnym znaczeniem kuratora pomiędzy innymi podmiotami tworzącymi system. Pozycja nieistotna natomiast (odpowiedź C) oznaczała sytuację, w której to – w percepcji kuratorów – zazwyczaj inne osoby lub instytucje tworzą projekty i podejmują decyzje związane z prewencją. Wyniki dotyczące tego zagadnienia zostały zobrazowane w tabeli 18.

Tabela 18. Ocena własnej pozycji (znaczenia) w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej. Test: $\chi^2=2,254$, $df=2$, n.i.

Ocena własnej pozycji	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Ogółem	
	n	%	n	%	N	%
Pozycja istotna	76	17,9	115	20,1	191	19,2
Pozycja przeciętna	299	70,4	375	65,7	674	67,7
Pozycja nieistotna	50	11,8	81	14,2	131	13,2
Ogółem	425	100,0	571	100,0	996	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie powyższego zestawienia można przyjąć, że generalnie kuratorzy oceniają swoją pozycję w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnej jako przeciętną. Na drugim miejscu w obydwu grupach ulokowała się odpowiedź A, oznaczająca pozycję istotną. Przeprowadzony test χ^2 nie wykazał istotnych różnic pomiędzy oceną własnej roli a rodzajem kurateli.

Można zatem wyprowadzić wniosek, że oceny te są podobne wśród badanych kuratorów – zarówno zawodowych, jak i społecznych. Niepokojące jednak jest to, że blisko 12% kuratorów zawodowych i 14,2% kuratorów społecznych (131 osób!) uważa, że ich znaczenie we współczesnym systemie profilaktyki jest nieistotne, ponieważ to inni są odpowiedzialni za pozytywne przekształcanie rzeczywistości. Takie przeświadczenie poddaje w wątpliwość prospołeczną motywację do pracy wspomnianej grupy osób, ponieważ sprzyja konserwowaniu postawy bierności, może istotnie utrudniać kooperację w środowisku lokalnym, a w konsekwencji – może przyczyniać się do utrwalania negatywnych zjawisk społecznych i blokowania pożądanych zmian.

Poczucie własnej niemocy w analizowanym obszarze działań kuratora jest zdecydowanie sprzeczne z zasadą optymizmu pedagogicznego. Jeśli postrzegamy siebie jako osobę o znikomej mocy sprawczej, rzadziej podejmujemy próby pozytywnego przekształcania rzeczywistości. Jak twierdzi Ewa Wysocka, zmieniamy bowiem to, co oceniamy jako potencjalnie możliwe do zmiany, a mniej zależne jest to od sposobu oceny danego elementu. Ocena bowiem jedynie określa kierunek zmian, zaś poczucie sprawstwa wyznacza konkretne działanie, gdyż człowiek uzależnia świadomie bądź nieświadomie własne działanie od jego skuteczności, będąc zwykle motywowanym do działania przynoszącego sukces, bo wzmacnia to jego poczucie własnej wartości⁹.

Wśród wszystkich przedstawicieli służb społecznych poczucie własnej skuteczności wydaje się wartością nie do przecenienia, ponieważ osobiste przekonanie, że można tak kierować swoim zachowaniem, aby sprostać nawet najtrudniejszym sytuacjom, motywuje do podejmowania interwencji w środowiskach osób marginalizowanych i wykluczanych. Zwłaszcza przy braku zewnętrznych nagród (czyli w sytuacjach charakterystycznych dla pracy kuratora), to właśnie wewnętrznie motywowane zainteresowania i dążenia skłaniają jednostkę do wysiłku przez dłuższy czas. Uświadomione przekonanie o własnej mocy sprawczej przekłada się na większe zaangażowanie w zakładane cele, na wykorzystywanie lepszych strategii w ich osiągnięciu oraz sprzyja wytrwałości w dążeniu do realizacji zamierzeń, nawet w niesprzyjających okolicznościach. Tak więc poczucie sprawstwa jest istotnym predykatorem skuteczności działania kuratora sądowego¹⁰.

⁹ E. Wysocka, *Dylematy uczestnictwa społecznego młodego pokolenia – analiza teoretyczna i empiryczne egzemplifikacje*, [w:] *Dzieci i młodzież w niegościnnym świecie. Zagrożenia rozwoju i społeczne*, red. E. Wysocka, Warszawa 2012, s. 322.

¹⁰ Wątek odnoszący się do efektywności pracy kuratorów będzie przedmiotem odrębnych analiz.

Analiza wyników dotyczących określania swojej roli (znaczenia wśród innych podmiotów w lokalnym systemie profilaktyki) w zestawieniu z pozostałymi zmiennymi również nie wykazała istotnych różnic. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni, osoby z krótszym i z dłuższym stażem pracy w podobny sposób wypowiadają się na temat indywidualnego poczucia sprawstwa w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnych.

Problem lokowania przez respondentów swojej pozycji w systemie wychowania resocjalizacyjnego, pomocy i profilaktyki jest nierozzerwalnie związany z kolejnym wątkiem opracowania, dotyczącym szeroko rozumianej współpracy badanych kuratorów rodzinnych z lokalnymi instytucjami, których beneficjentami są również osoby podsądne.

5.4. Współpraca kuratorów rodzinnych z lokalnymi instytucjami

Trudno byłoby wyobrazić sobie sytuację, w której rodzinny kurator sądowy polegałby wyłącznie na własnych kompetencjach i w prowadzonych nadzorach nie wykorzystywałby ogromnego potencjału innych osób oraz instytucji tworzących lokalny system wsparcia. Dobra kooperacja różnych podmiotów zlokalizowanych w przestrzeni funkcjonowania osób objętych postępowaniem sądowym ma kluczowe znaczenie, nie tylko dla osób bezpośrednio zainteresowanych, ale też dla całej społeczności lokalnej, ponieważ może istotnie przyczynić się do systematycznego ograniczania, a w konsekwencji – do likwidowania zjawisk patologicznych. Rola rodzinnego kuratora sądowego jako jednego z elementów środowiskowej sieci wsparcia nie ogranicza się do zbierania informacji na potrzeby sądu i sprawowania kontroli w wyznaczonych środowiskach, ale przede wszystkim polega na koordynowaniu różnych służb zainteresowanych poprawą sytuacji podopiecznych, prowadzeniu działalności edukacyjno-doradczej i eksperckiej (np. w zakresie porad prawnych, efektywnego rodzicielstwa, problematyki uzależnień itp.), profilaktyczno-resocjalizacyjnej i terapeutycznej¹¹.

Jednym z ważnych celów podjętej eksploracji była próba uchwycenia obrazu współpracy badanych kuratorów z różnymi podmiotami funkcjonującymi w przestrzeni lokalnej, ponieważ obraz ten w znaczącym stopniu określa profilaktyczny wymiar sprawowanych nadzorów. W związku z tym starano się

¹¹ B. Zinkiewicz, *Rola kuratora sądowego w systemie wsparcia rodziny i dziecka w kryzysie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 8, s. 17–23.

uzyskać odpowiedź na następujące pytania: Z jakimi instytucjami współpracują kuratorzy w ramach sprawowanych nadzorów? Jaka jest częstotliwość i efektywność (jakość) tej współpracy? W jakim zakresie obraz współpracy jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?

W pytaniu zostały wymienione najważniejsze instytucje, dla których określono trzystopniową skalę dotyczącą zarówno częstotliwości (często; czasami; nie współpracuję), jak i jakości współpracy (dobra; przeciętna; słaba jakość)¹². W tabeli 19 umieszczono wyniki dotyczące częstotliwości współpracy badanej próby kuratorów z lokalnymi instytucjami.

Tabela 19. Dane dotyczące częstotliwości współpracy kuratorów zawodowych i społecznych z lokalnymi instytucjami w ramach sprawowanych nadzorów (N=1007; z analizy wykluczono braki danych)

Instytucje	Często współpracuję		Czasami współpracuję		Nie współpracuję	
	n	%	n	%	n	%
Policja	546	55,1	431	43,5	14	1,4
Szkoły (pedagog szkolny)	938	93,7	59	5,9	4	0,4
MOPS/GOPS/PCPR	749	75,4	228	22,9	17	1,7
Świetlice socjoterapeutyczne	143	15,3	488	52,1	305	32,6
Domy dziecka	184	19,5	453	48	306	32,4
Ośrodki zdrowia/szpitale	58	6,2	553	59	326	34,8
Ośrodki rehabilitacyjne	43	4,8	199	22,2	655	73
Ośrodki terapii uzależnień	436	44,7	438	44,9	101	10,4
Urzędy miasta/gminy	171	17,9	509	53,3	275	28,8
Biuro pośrednictwa pracy	53	5,7	330	35,6	544	58,7
Lokalne ośrodki kultury	25	2,8	224	24,7	659	72,6
Kluby sportowe	27	3	178	19,6	701	77,4

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z danych umieszczonych w tabeli 19, najczęściej wymieniają instytucją, z którą współpracują badani kuratorzy na co dzień, jest szkoła (93,7%). Na drugim miejscu znalazły się placówki pomocy społecznej (75,4%)

¹² Autorka zdaje sobie sprawę z tego, że kuratorzy kooperują z różnymi instytucjami (np. z wieloma szkołami) i bardzo często o jakości współpracy z poszczególnymi podmiotami decyduje tzw. czynnik ludzki. Dlatego nie chodziło o opinie na temat konkretnych placówek i osób w nich pracujących (taki wątek wymagałby odrębnych badań), a o instytucję jako taką, na tyle innych.

i policja (55,1%). Dość znaczący odsetek kuratorów wymienił również ośrodki terapii uzależnień jako te instytucje, z którymi często się kontaktuje. Najbardziej równomiernie rozkładają się wyniki uzyskane w przedziale „czasami współpracuję”. Najwięcej wyborów (ponad 50%) uzyskały tu placówki medyczne (ośrodki zdrowia/szpitala), urzędy miasta/gminy i świetlice socjoterapeutyczne. Natomiast do instytucji najrzadziej wybieranych jako partnerzy współpracy zaliczyć można kluby sportowe (77,4% kuratorów nie kontaktuje się z nimi), ośrodki rehabilitacji (73%) i lokalne ośrodki kultury (72,6%). Bardzo duża grupa kuratorów (blisko 60%) nie współpracuje również z biurami pośrednictwa pracy. Biorąc pod uwagę obecną sytuację na rynku pracy i często odnotowywany problem bezrobocia w środowiskach nadzorowanych przez kuratorów, wyniki uzyskane w tym ostatnim obszarze są zastanawiające i mogą budzić niepokój.

Dalsza analiza będzie koncentrowała się na porównaniu dwóch grup kuratorów: zawodowych i społecznych. W tabeli 20 zobrazowano wyniki uzyskane dla pracowników etatowych. Dla bardziej przejrzystej prezentacji danych posłużono się również wykresem (wykres 4).

Tabela 20. Dane dotyczące częstotliwości współpracy kuratorów zawodowych z lokalnymi instytucjami w ramach sprawowanych nadzorów

Instytucje	Dane dla kuratora zawodowego					
	Często współpracuję		Czasami współpracuję		Nie współpracuję	
	n	%	n	%	n	%
Policja	256	60,5	165	39	2	0,5
Szkoły (pedagog szkolny)	413	97,2	12	2,8	0	0
MOPS/GOPS/PCPR	380	90	41	9,7	1	0,2
Świetlice socjoterapeutyczne	76	18,7	251	61,7	80	19,7
Domy dziecka	128	30,8	255	61,3	33	7,9
Ośrodki zdrowia/szpitala	13	3,2	299	72,9	98	23,9
Ośrodki rehabilitacyjne	15	3,8	135	34,4	242	61,7
Ośrodki terapii uzależnień	214	51,4	187	45	15	3,6
Urzędy miasta/gminy	72	17,4	265	64,2	76	18,4
Biuro pośrednictwa pracy	22	5,5	155	38,7	224	55,9
Lokalne ośrodki kultury	5	1,3	112	28,1	281	70,6
Kluby sportowe	12	3	89	22,3	299	74,8

Źródło: opracowanie własne.

Obraz wyników uzyskanych w grupie kuratorów zawodowych nie różni się znacząco od rezultatów otrzymanych dla całej badanej populacji. Szkoła, ośrodki pomocy społecznej i policja – to instytucje, z którymi respondenci najczęściej podejmują współpracę. Wszyscy badani kuratorzy nawiązują też czasami kontakt z pozostałymi wymienionymi w ankiecie placówkami. Najmniej popularnymi partnerami do kooperacji są kluby sportowe, lokalne ośrodki kultury i ośrodki rehabilitacyjne.

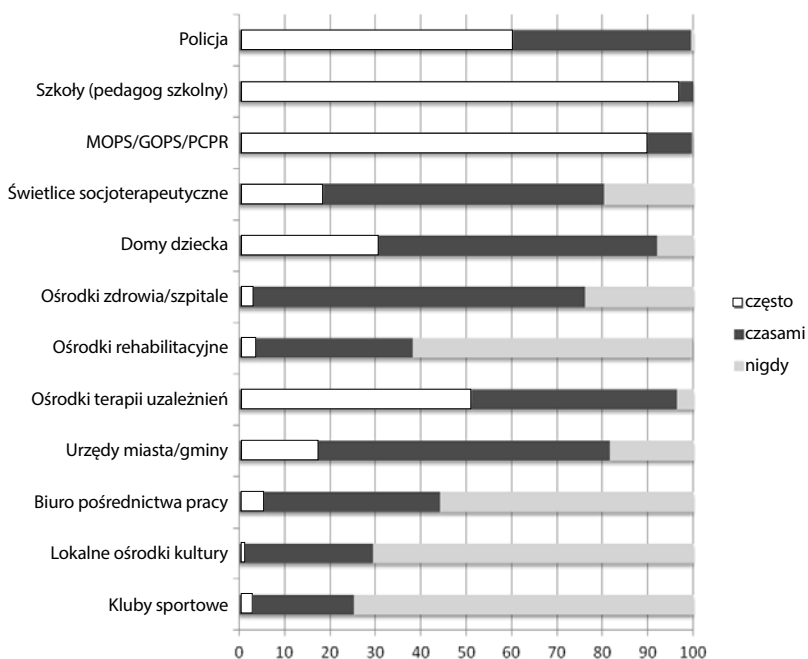
Biorąc pod uwagę fakt, że nadzory poszczególnych osób są bardzo zróżnicowane i – przykładowo – nie każdy kurator zajmuje się jednostkami z różnego typu niepełnosprawnościami, rozpoznany w badaniach mały kontakt z placówkami rehabilitacyjnymi może być uzasadniony. Jednak w przypadku ośrodków kultury i klubów sportowych otrzymane wyniki mogą skłaniać do pewnej refleksji na temat potrzeb rozwojowych podopiecznych kuratorów (w tym konieczności troski o ich tężyznę fizyczną), czy też ich uczestnictwa w szeroko rozumianej kulturze. Szczególnie z punktu widzenia idei twórczej resocjalizacji¹³, wykorzystującej różne elementy kulturotechniki (sport, teatr, muzykę, plastykę itd.), popularyzowanie i wdrażanie tych form w środowiskach osób objętych nadzorami jest szczególnie pożądane, ponieważ stanowi skuteczny sposób neutralizowania zagrożeń i wzmacniania czynników chroniących (potencjałów „mocnych stron”), a tym samym ma kapitalne znaczenie prewencyjne. Dlatego dobra współpraca kuratorów we wspomnianym obszarze z tymi nie do końca docenionymi instytucjami wydaje się wartością nie do przecenienia.

Poniżej zostaną zaprezentowane wyniki dotyczące współpracy kuratorów społecznych z lokalnymi instytucjami w ramach wykonywanych nadzorów (tabela 21 i wykres 5).

Na podstawie zobrazowanych danych można przyjąć, iż grupa kuratorów społecznych nie różni się znacząco w dokonywanych wyborach partnerów do współpracy od kuratorów zawodowych. Na czele rankingu instytucji najczęściej wymienianych znalazła się szkoła, ośrodki pomocy społecznej i policja. Wśród najrzadziej wskazywanych partnerów do współpracy były kolejno: ośrodki rehabilitacyjne, kluby sportowe i lokalne ośrodki kultury.

¹³ M. Konopczyński M., *Twórcza...*; tenże, *Metody twórczej...*

5. Miejsce kuratora rodzinnego w systemie profilaktyki w percepcji badanych

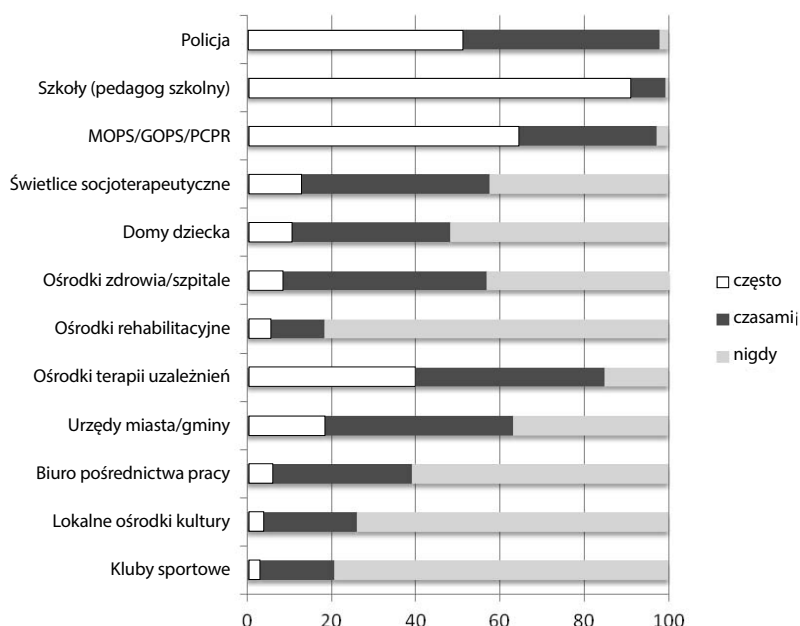
Wykres 4. Współpraca kuratorów zawodowych z lokalnymi instytucjami

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 21. Dane dotyczące częstotliwości współpracy kuratorów społecznych z lokalnymi instytucjami w ramach sprawowanych nadzorów

Instytucje	Dane dla kuratora społecznego					
	Często współpracują		Czasami współpracują		Nie współpracują	
	n	%	n	%	n	%
Policja	290	51,1	265	46,7	12	2,1
Szkoły (pedagog szkolny)	524	91,1	47	8,2	4	0,7
MOPS/GOPS/PCPR	368	64,4	187	32,7	16	2,8
Świetlice socjoterapeutyczne	67	12,7	236	44,7	225	42,6
Domy dziecka	56	10,6	197	37,5	273	51,9
Ośrodki zdrowia/szpitale	45	8,6	254	48,3	227	43,2
Ośrodki rehabilitacyjne	28	5,6	64	12,7	412	81,7
Ośrodki terapii uzależnień	222	39,8	251	45	85	15,2
Urzędy miasta/gminy	99	18,3	243	44,9	199	36,8
Biuro pośrednictwa pracy	31	5,9	174	33,1	320	61
Lokalne ośrodki kultury	20	3,9	112	22	377	74,1
Kluby sportowe	15	3	89	17,6	401	79,4

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 5. Współpraca kuratorów społecznych z lokalnymi instytucjami

Źródło: opracowanie własne.

Kolejny etap analizy będzie dotyczył oceny przez kuratorów jakości współpracy z poszczególnymi instytucjami. W tabeli 22 zobrazowano rezultaty uzyskane dla całej badanej populacji.

Na podstawie informacji umieszczonych w tabeli 22 można stwierdzić, że uzyskane wyniki dotyczące jakości współpracy wyraźnie korespondują z rezultatami odnoszącymi się do częstotliwości kooperacji. Najwyżej pod względem efektywności współpracy oceniana jest szkoła, kolejno: ośrodki pomocy społecznej i policja. I analogicznie – jako najmniej owocną uznano współpracę z klubami sportowymi.

W tabeli 23 zestawiono wyniki opinii na temat efektywności współpracy, które zostały wyrażone przez kuratorów zawodowych.

Ogólny obraz rezultatów odnotowanych dla grupy kuratorów zawodowych zasadniczo pokrywa się z tym, który został uzyskany dla całej próby badanych. Nieznaczne różnice w ocenie jakości współpracy można zaobserwować na przykład w odniesieniu do policji, która uzyskała nieco mniej wyborów w przedziale „jakość dobra” na rzecz „jakość przeciętna”.

Tabela 22. Ocena jakości współpracy z poszczególnymi instytucjami w opinii kuratorów zawodowych i społecznych

Instytucje	Jakość współpracy					
	Dobra		Przeciętna		Słaba	
	n	%	n	%	n	%
Policja	602	61,6	325	33,2	51	5,2
Szkoły (pedagog szkolny)	888	89,4	100	10,1	5	0,5
MOPS/GOPS/PCPR	762	77,8	201	20,5	17	1,7
Świetlice socjoterapeutyczne	364	45,3	259	32,2	181	22,5
Domy dziecka	416	50,8	228	27,8	175	21,4
Ośrodki zdrowia/szpitale	237	29,7	332	41,6	229	28,7
Ośrodki rehabilitacyjne	106	17,2	148	24	363	58,8
Ośrodki terapii uzależnień	505	56	320	35,5	76	8,4
Urzędy miasta/gminy	275	33,4	372	45,1	177	21,5
Biuro pośrednictwa pracy	130	18,4	240	33,9	337	47,7
Lokalne ośrodki kultury	94	14,6	158	24,5	394	61
Kluby sportowe	83	13	140	21,9	416	65,1

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 23. Ocena jakości współpracy z poszczególnymi instytucjami w opinii kuratorów zawodowych

Jakość współpracy w opinii kuratorów zawodowych						
Instytucje	Dobra		Przeciętna		Słaba	
	n	%	n	%	n	%
Policja	226	54,5	165	39,8	24	5,8
Szkoły (pedagog szkolny)	370	88,5	47	11,2	1	0,2
MOPS/GOPS/PCPR	328	79,6	83	20,1	1	0,2
Świetlice socjoterapeutyczne	177	46,3	144	37,7	61	16
Domy dziecka	250	61,4	132	32,4	25	6,1
Ośrodki zdrowia/szpitale	96	25,3	196	51,6	88	23,2
Ośrodki rehabilitacyjne	60	19,5	91	29,5	157	51
Ośrodki terapii uzależnień	228	57,3	149	37,4	21	5,3
Urzędy miasta/gminy	118	30,8	204	53,3	61	15,9
Biuro pośrednictwa pracy	55	16,6	113	34,1	163	49,2
Lokalne ośrodki kultury	38	12,5	79	26,1	186	61,4
Kluby sportowe	38	12,5	71	23,4	194	64

Źródło: opracowanie własne.

Informacje na temat opinii kuratorów społecznych zostały umieszczone w tabeli 24.

Tabela 24. Ocena jakości współpracy z poszczególnymi instytucjami w opinii kuratorów społecznych

Jakość współpracy w opinii kuratorów społecznych						
Instytucje	Dobra		Przeciętna		Słaba	
	n	%	n	%	n	%
Policja	376	66,9	159	28,3	27	4,8
Szkoły (pedagog szkolny)	518	90,2	52	9,1	4	0,7
MOPS/GOPS/PCPR	434	76,5	117	20,6	16	2,8
Świetlice socjoterapeutyczne	187	44,4	114	27,1	120	28,5
Domy dziecka	166	40,4	95	23,1	150	36,5
Ośrodki zdrowia/szpitale	141	33,8	136	32,6	140	33,6
Ośrodki rehabilitacyjne	46	14,9	57	18,5	205	66,6
Ośrodki terapii uzależnień	277	55,2	171	34,1	54	10,8
Urzędy miasta/gminy	157	35,7	167	38	116	26,4
Biuro pośrednictwa pracy	75	20	126	33,6	174	46,4
Lokalne ośrodki kultury	56	16,4	79	23,1	207	60,5
Kluby sportowe	45	13,4	69	20,6	221	66

Źródło: opracowanie własne.

Rezultaty uzyskane w grupie kuratorów społecznych różnią się od prezentowanych wyżej tylko miejscem w rankingu poszczególnych instytucji, które były oceniane pod względem jakości współpracy. Najwyraźniej można to zaobserwować w przypadku ośrodków rehabilitacyjnych, które w analizowanym zestawieniu otrzymały najwięcej wyborów w przedziale „słaba jakość współpracy”, podczas gdy w grupie kuratorów zawodowych to miejsce zajęły kluby sportowe.

Bardziej szczegółowe informacje na temat powiązań między częstotliwością współpracy a jej jakością znajdują się w kolejnych zestawieniach. W pierwszym z nich (tabela 25) zobrazowano dane dotyczące procentu zgodności pomiędzy jakością współpracy określaną jako „dobra” a częstotliwością oznaczoną jako „częsta”. Następnie wykorzystano jeden z testów statystycznych i zbudowano macierz korelacji (tabela 26).

Tabela 25. Procent zgodności pomiędzy jakością współpracy ocenianą jako dobra a częstotliwością (często) [%]

Instytucje z którymi współpracują kuratorzy		Współpraca częsta											
		Policja	Szkoły (pedagog szkolny)	MOPS/GOPS/PCPR	Świetlice socjoterapeutyczne	Domy dziecka	Ośrodki zdrowia/ szpitale	Ośrodki rehabilitacyjne	Ośrodki terapii uzależnień	Urzędy miasta/gminy	Biuro pośrednictwa pracy	Lokalne ośrodki kultury	Kluby sportowe
Jakość współpracy dobra	Policja	44,5											
	Szkoły (pedagog szkolny)		85,9										
	MOPS/GOPS/PCPR			64,9									
	Świetlice socjoterapeutyczne				15,7								
	Domy dziecka					19,7							
	Ośrodki zdrowia / szpitale						5,9						
	Ośrodki rehabilitacyjne							5,7					
	Ośrodki terapii uzależnień								38,5				
	Urzędy miasta/gminy									15,9			
	Biuro pośrednictwa pracy										5,7		
	Lokalne ośrodki kultury											3,3	
	Kluby sportowe												3,1

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż wszystkie dane w zestawionych parach korelują ze sobą. Im rzadsza była współpraca kuratorów z wymienionymi podmiotami, tym niższa była ocena jakości tej współpracy i odwrotnie – im silniejsza była współpraca, tym wyższa była ocena jej jakości. Wynik zaznaczony na czarno oznacza, że korelacje między tymi zmiennymi są silne. Średnią korelację obserwuje się w diadzie policja czy ośrodki uzależnień (wynik zaznaczony na jasnoszary). Najśłabsza, aczkolwiek istotna statystycznie korelacja (wynik oznaczony na ciemnoszary) zachodzi w diadzie szkoła oraz MOPS (itd.). Pomimo istotnej statystycznie korelacji, jest ona niska. Oznacza to, że częstotliwość kontaktów jest różna pod względem ich jakości. Przykładowo, niezależnie od częstych kontaktów kuratorów z pedagogami szkolnymi, nie są one oceniane przez respondentów najwyżej. Inaczej ujmując, nie zawsze

liczba odbytych wizyt w poszczególnych instytucjach (czy spotkań na innym terenie) świadczy o dobrej jakości współpracy¹⁴.

Tabela 26. Matryca korelacji rho Spearmana pomiędzy deklarowaną współpracą a jej jakością. Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie)

	Policja	Szkoły (pedagog szkolny)	MOPS/GOPS/PCRR	Świetlice socjoterapeutyczne	Domy dziecka	Ośrodki zdrowia/ szpitale	Ośrodki rehabilitacyjne	Ośrodki terapii uzależnień	Urzędy miasta/gminy	Biuro pośrednictwa pracy	Lokalne ośrodki kultury	Kluby sportowe
Policja	,444											
Szkoły (pedagog szkolny)		,268										
MOPS/GOPS/PCRR			,347									
Świetlice socjoterapeutyczne				,723								
Domy dziecka					,678							
Ośrodki zdrowia/ szpitale						,731						
Ośrodki rehabilitacyjne							900					
Ośrodki terapii uzależnień								,565				
Urzędy miasta/gminy									,738			
Biuro pośrednictwa pracy										,828		
Lokalne ośrodki kultury											,855	
Kluby sportowe												,890

Źródło: opracowanie własne.

¹⁴ To spostrzeżenie odnosi się również do częstotliwości spotkań kuratora z podopiecznymi. Nie zawsze, a z pewnością nie tylko liczba odbytych wizyt kuratora może stanowić podstawę oceny skuteczności jego pracy. Ten wątek będzie kontynuowany w dalszej części opracowania.

Do analogicznych wniosków doszła w swoich badaniach Irena Dawidowska¹⁵, przeprowadzając sondaż ankietowy na terenie Sądu Rejonowego w Prudniku. Autorka stwierdziła, że największą trudnością sprawia kuratorom rodzinnym kooperacja ze szkołami, a częstotliwość kontaktu przedstawicieli sądu z tą instytucją w ogóle nie przekłada się na jakość współpracy pomiędzy tymi dwoma podmiotami. Podobne spostrzeżenia miała wspomniana autorka w odniesieniu do oceny jakości kooperacji kuratorów rodzinnych z policją.

W kwestionariuszu ankiety przewidziano również miejsce na umieszczenie informacji na temat innych podmiotów (np. stowarzyszeń, fundacji, ośrodków kościelnych), z którymi kuratorzy współpracują na co dzień. W tabeli 27 zilustrowano dane dotyczące deklaracji badanych na temat podejmowania takich kontaktów.

Tabela 27. Współpraca kuratorów z innymi podmiotami.

Test: $\chi^2=31,47$, $df=1$, $\phi=0,2$

Współpraca z innymi podmiotami	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Tak	245	59,3	229	41,1	474	48,9
Nie	168	40,7	328	58,9	496	51,1
Ogółem	413	100,0	557	100,0	970	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Z informacji umieszczonych w powyższej tabeli wynika, że prawie 60% kuratorów zawodowych i ok. 40% kuratorów społecznych współpracuje z instytucjami i organizacjami pozarządowymi. Badani wymieniali bardzo różne podmioty, zarówno te powszechnie znane, o ogólnopolskim zasięgu działania, jak i organizacje funkcjonujące tylko w ich środowiskach lokalnych. Najczęściej wyliczano Caritas, Wielką Orkiestrę Świątecznej Pomocy, „Szlachetną Paczkę”.

W tabeli 28 zobrazowano dane dotyczące zależności pomiędzy rodzajem kurateli a liczbą fundacji i organizacji, z którymi współpracują kuratorzy. Analizując wyniki, można jednoznacznie stwierdzić, że wyższe noty osiągnęli kuratorzy zawodowi ($M=2,47$) niż społeczni ($M=2,03$). To ta pierwsza grupa współpracuje z większą liczbą fundacji i organizacji. Przeprowadzona analiza

¹⁵ I. Dawidowska, *Współpraca kuratora rodzinnego z innymi instytucjami*, [w:] *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja...*, s. 123–129.

testem t-Studenta wykazała, że wynik ten jest istotny statystycznie, zaś wielkość efektu (ES) (różnicy między grupami) można zinterpretować jako średnią.

Tabela 28. Liczba stowarzyszeń, fundacji i organizacji z jakimi współpracują kuratorzy a rodzaj kurateli

Analizowana zmienna	Kurator	N	M	SD	Test t-Studenta	ES
Liczba stowarzyszeń, fundacji i organizacji, z którymi współpracuje kurator	Zawodowy	231	2,47	1,27	F=8,32, p<0,05; t(437)=3,92, p<0,001	0,37
	Społeczny	210	2,03	1,08		

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie rezultatów uzyskanych w analizowanym obszarze można przyjąć, że kuratorzy zawodowi – z racji swojego wykształcenia i bardziej rozległych kontaktów w środowisku lokalnym – są lepiej przygotowani do wykonywania swojej pracy w porównaniu z grupą kuratorów społecznych. Można przypuszczać, że podejmują oni więcej inicjatyw i są bardziej aktywni w różnych przedsięwzięciach wymagających międzyresortowej kooperacji, w tym – w obrębie realizowanych projektów profilaktycznych. Jednakże trzeba pamiętać, że analiza uwzględniająca wyłącznie aspekt ilościowy i tylko perspektywę kuratorów jest niewystarczająca. Dlatego podjęty wątek wymagałby bardziej rozbudowanych badań jakościowych, uwzględniających dodatkowe instrumentarium badawcze, a przede wszystkim – biorących pod uwagę opinie przedstawicieli wymienianych instytucji.

Pozostałe zmienne (płeć i staż pracy) nie okazały się czynnikami różnicującymi obraz wyników eksploracji w analizowanym obszarze współpracy kuratorów z lokalnymi instytucjami.

Kolejnym analizowanym aspektem podjętych badań będzie – korespondujące z omawianym wątkiem – zagadnienie funkcjonowania kuratorów rodzinnych w zespołach interdyscyplinarnych, stanowiących osobliwe i stosunkowo nowe oblicze współpracy różnych osób i instytucji w przestrzeni lokalnej.

5.5. Udział kuratorów w pracach zespołów interdyscyplinarnych

Idea zespołów interdyscyplinarnych (wielodyscyplinowych, określanych również jako podejście korporacyjne, multiagencyjne czy wieloagencyjne) jest zakorzeniona w holistycznym spojrzeniu na jednostkę i rodzinę. Jako metoda

rozwiązywania problemów społeczności lokalnych wywodzi się z doświadczeń amerykańskich i zachodnioeuropejskich w pracy z jednostkami i/lub środowiskami zagrożonymi wykluczeniem społecznym. Jak podkreśla Elżbieta Bielecka, „to płaszczyzna współpracy instytucji i profesjonalistów z różnych dziedzin na rzecz kompleksowej pomocy w rozwiązywaniu problemów jednostek, rodzin czy grup społecznych w danym środowisku, wykorzystujących lokalne potencjały osobowe i instytucjonalne”¹⁶. Opierając się na poszukiwaniu i konstruktywnym wykorzystaniu indywidualnych i środowiskowych zasobów, ten sposób działania wpisuje się w nurt profilaktyki kreatywnej, dla której istotne jest wzmacnianie czynników chroniących.

Działalność zespołów interdyscyplinarnych może mieć charakter zarówno sformalizowany, jak i nieformalny. Ten drugi sposób podejścia jest ugruntowany w krajach stabilnych ekonomicznie i politycznie (np. w państwach skandynawskich), w których społeczeństwa funkcjonują na zasadzie dialogu obywatelskiego, a idea wspólnego dobra jest dla nich wartością szczególnie cenioną. Dlatego w obliczu pojawiania się różnorodnych zagrożeń o zasięgu lokalnym bardzo często podejmowane są oddolne inicjatywy, do których przyłączają się nie tylko profesjonaliści reprezentujący oficjalne instytucje, ale również inne osoby cieszące się zaufaniem w swoim środowisku (np. nauczyciele, księża, przedstawiciele lokalnych mediów, artyści itp.). Nieformalne wsparcie otrzymane ze strony najbliższego otoczenia jest wartością nie do przecenienia i stanowi istotne uzupełnienie oficjalnej działalności lokalnych struktur danego państwa.

W polskiej rzeczywistości społecznej (określanej jako młoda lub rodząca się demokracja), w której obserwujemy przez ostatnie dwie dekady transformacji szereg zmian legislacyjnych, organizacyjnych i mentalnościowych, idea zespołów interdyscyplinarnych nie ma długiej tradycji i wiąże się jak dotąd z działalnością instytucji państwowych, przy niewielkim współdziałaniu podmiotów pozarządowych. Międzyresortowa współpraca zaczęła być intensywnie popularyzowana w naszym kraju przede wszystkim w związku z przeciwdziałaniem i eliminowaniem zjawiska przemocy w rodzinie, po wejściu w życie ustawy o pomocy społecznej z 2004 roku (Dz.U. Nr 64, poz. 593 ze zm.) oraz ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2005 roku (Dz.U. Nr 180, poz. 1493 ze zm.). Od tego czasu kuratorzy sądowi są czynnie zaangażowani w prace lokalnych zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych. Spo-

¹⁶ E. Bielecka, *Zespół interdyscyplinarny...*, s. 352.

tykając się w gronie różnych osób, specjalistów w wielu dziedzinach, wspólnie opracowują diagnozy i strategie działań pomocowych, wymieniając się informacjami i dzieląc zadaniami, co w zamyśle powinno oszczędzać czas, energię i zapobiegać powielaniu (i/lub wykluczaniu się) działań wobec jednostek i rodzin objętych postępowaniem. Najczęściej zespoły funkcjonują przy ośrodkach pomocy społecznej, ośrodkach interwencji kryzysowej i gminnych komisjach rozwiązywania problemów alkoholowych. Jak dotąd działalność zespołów nie ma charakteru systemowej, kompleksowej pomocy, ale kierunek podjętej inicjatywy w tym zakresie jest jak najbardziej pożądany.

Mając na względzie poznanie zakresu działalności rodzinnych kuratorów sądowych w tak ważnym obszarze lokalnych strategii prewencyjnych, w podjętych badaniach sformułowano następujący problem: Jaka jest aktywność kuratorów w zakresie prac zespołów interdyscyplinarnych? (duża; przeciętna; mała; brak). W jakim stopniu działalność w pracach zespołów jest zróżnicowana ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych? Za źródła informacji na temat omawianego zakresu działania służyły zarówno dane statystyczne, deklaracje ankietowanych kuratorów zawodowych i społecznych, jak i wypowiedzi kuratorów okręgowych, zdobyte w drodze wywiadu.

Zgodnie z danymi Krajowej Rady Kuratorów Sądowych, w 2011 roku funkcjonowały 2394 zespoły interdyscyplinarne, w których uczestniczyło łącznie 2116 kuratorów zawodowych i 466 kuratorów społecznych (zarówno z pionu rodzinnego, jak i karnego)¹⁷. Jak dotąd nie prowadzono w tym środowisku szczegółowych badań dotyczących zarówno liczby spotkań, ich częstotliwości, czasu trwania, jak i pozostałych działań wynikających z podejmowanych na nich wspólnych ustaleń.

W zestawieniu tabeli 29 umieszczono dane dotyczące deklaracji kuratorów rodzinnych na temat aktywności w pracach zespołów interdyscyplinarnych, zebrane na podstawie ankiety.

Biorąc pod uwagę informacje zawarte w tabeli 29, należy stwierdzić, że 60,8% badanych kuratorów zawodowych jest czynnie zaangażowanych w prace zespołów interdyscyplinarnych, co stanowi dość znaczący odsetek. Wśród wolontariuszy natomiast rozkład odpowiedzi jest zupełnie inny. Największa grupa ankietowanych kuratorów społecznych (44,7%) w ogóle nie prowadzi tego typu działalności. Na uwagę zasługuje również fakt, że wszyscy badani orientują się

¹⁷ *Kuratorska Służba Sądowa...*, rozdział VII.

na temat funkcjonowania podobnych zespołów w swoim środowisku lokalnym. Można przypuszczać, że kuratorzy sądowi mają głęboko uświadomioną potrzebę eliminowania zjawiska przemocy w rodzinie, są odpowiednio wyposażeni w wiedzę i instrumenty działania, co świadczy o dobrym wypromowaniu w diagnozowanym środowisku idei kompleksowej, międzyresortowej współpracy¹⁸.

Tabela 29. Zaangażowanie w prace zespołów interdyscyplinarnych.

Test: $\chi^2=201,212$, $df=2$, $p<0,000$, $V_c=0,41$

Twierdzenie	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Ogółem	
	n	%	n	%	N	%
Tak, często uczestniczę w cyklicznych spotkaniach takich zespołów	258	60,8	123	21,6	381	38,3
Zdarza się, że uczestniczę	126	29,7	192	33,7	318	32,0
Nie jestem zaangażowany	40	9,4	255	44,7	295	29,7
Na moim terenie nie funkcjonują takie zespoły	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Ogółem	424	100	570	100	994	100

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawiając analizę otrzymanych danych z wykorzystaniem wyników testu niezależności dwóch zmiennych χ^2 , jednoznacznie należy przyjąć, że jest ona odzwierciedleniem swoistej tendencji wskazującej, że zaangażowanie w cykliczne spotkania zespołów interdyscyplinarnych jest większe wśród kuratorów zawodowych. Wartość statystyki $\chi^2=201,21$; $df(2)$; $p<0,000$ potwierdza istotną statystycznie zależność między testowanymi zmiennymi. Dodatkowo stwierdzona tu współzależność jest znaczna (średnia), $V_c=0,41$. Pozostałe kontrolowane zmienne (płeć, staż pracy) nie wpłynęły znacząco na obraz uzyskanych rezultatów.

Na temat zaangażowania kuratorów rodzinnych w prace zespołów interdyscyplinarnych wypowiedzieli się również kuratorzy okręgowi. Z informacji przekazanych przez te osoby wynika, że na terenie badanych okręgów sądowych funkcjonuje średnio 64 zespołów interdyscyplinarnych ($M=63,9$), a w ich

¹⁸ Wielu ankietowanych kuratorów deklaroowało ukończenie kursów dotyczących wdrażania procedury Niebieskiej Karty, co dodatkowo potwierdza kompetencje służb sądowych w zakresie przeciwdziałania zjawisku przemocy w rodzinie.

spotkaniach uczestniczy średnio 49 kuratorów rodzinnych ($M=49,4$)¹⁹. Na podstawie analizy relacji badanych można stwierdzić, że oceniają oni działalność zespołów raczej pozytywnie, chociaż nie dysponują dokładnymi danymi na temat przebiegu współpracy i zaangażowania w ich prace kuratorów rodzinnych. Z wypowiedzi respondentów można jednoznacznie wywnioskować, że interdyscyplinarna kooperacja dotyczy wyłącznie rodzin dotkniętych przemocą znajdujących się pod nadzorem kuratorów sądowych. Spotkania nie koncentrują się na innych problemach społecznych i nie są nastawione na działania długofalowe, obejmujące kompleksowe diagnozy społeczne i opracowanie strategii prewencyjnych. Kuratorzy doceniają jednak walory takiego sposobu działania, ponieważ umożliwia on dzielenie się informacjami i zadaniami (bez powielania podobnych czynności) dotyczącymi konkretnych przypadków rodzin. W wielu sytuacjach dostrzegane są także bardzo ważne aspekty problemów, które bez konfrontacji różnych punktów widzenia nie byłyby brane pod uwagę. Zdaniem kuratorów okręgowych bardzo często to właśnie przedstawiciele sądu są inicjatorami wszelkich istotnych działań zmierzających do rozwiązywania problemów społeczności lokalnych, zwłaszcza w zakresie zapobiegania i eliminowania uzależnień.

Niestety nie wszyscy kuratorzy udzielili wyczerpujących odpowiedzi na pytanie dotyczące prac zespołów interdyscyplinarnych. Niektórzy deklaruowali wprost, że nie są organizatorami takich spotkań (kuratorzy występują w roli uczestników, konsultantów), więc nie prowadzą statystyk na ten temat. Były wśród respondentów również osoby, które nie chciały się wypowiadać na temat efektywności prac zespołów, oraz takie, które dostrzegały słabe strony tych przedsięwzięć, np. okazjonalny charakter współpracy, brak nawyku wspólnego działania, nieufność we wzajemnych relacjach itp.

Nie ulega wątpliwości, że krystalizująca się nowa jakość w kooperacji różnych podmiotów w lokalnej przestrzeni potrzebuje bardziej czytelnych rozwiązań systemowych, które spowodują, że powstanie ogólnodostępna baza informacji (zarówno diagnostycznych, jak i prognostycznych), zostaną sprecyzowane zadania i zasady współpracy, a podjęte działania będą rejestrowane

¹⁹ Podane średnie „M” zostały obliczone na podstawie danych dostarczonych jedynie przez kilkunastu kuratorów okręgowych. Większość osób, które zdecydowały się wziąć udział w badaniach, nie dysponowała dokładnymi danymi statystycznymi na temat funkcjonowania kuratorów w zespołach interdyscyplinarnych. Stąd zapewne wzięły się rozbieżności pomiędzy deklaracjami ankietowanych kuratorów z 33 okręgów sądowych i danymi dostarczonymi przez nielicznych kuratorów okręgowych.

i poddawane cyklicznej ewaluacji. W ślad za tym powinny podążać również zmiany mentalnościowe przedstawicieli różnych służb społecznych, polegające na jeszcze większym zainteresowaniu wspólnym dobrem, pozbyciu się podejrzliwości i nieufności do innowacyjnych rozwiązań, otwarciu na działania ponadstandardowe, wykraczające poza utarte schematy postępowania, związane z procedurami obowiązującymi w poszczególnych instytucjach.

5.6. Wnioski

1. Na podstawie przeprowadzonej analizy wyników odnoszących się do sposobu rozumienia przez badanych działalności profilaktycznej w obrębie wykonywanych nadzorów można wyprowadzić dwa istotne wnioski. Po pierwsze, kuratorzy rodzinni utożsamiają się najczęściej z ujęciami nawiązującymi do kontrolnego modelu nadzoru, z pewnymi elementami działalności opiekuńczej, ograniczającej rozprzestrzenianie się czynników ryzyka w środowiskach osób nadzorowanych. Takie definiowanie profilaktyki koresponduje z czynnościami typowymi dla prewencji trzecio- i drugorzędowej. Po drugie, takie czynniki, jak charakter kurateli i płeć nie różnicują istotnie sposobu rozumienia profilaktyki. Zarówno kuratorzy zawodowi, jak i społeczni, kobiety i mężczyźni dokonywali podobnych wyborów zaproponowanych ujęć definicyjnych. Różnice odnotowano jedynie w przypadku stażu pracy badanych, częściowo w powiązaniu z rodzajem kurateli (zawodowa/społeczna). Grupa pracowników etatowych, która najczęściej wybierała definicję własnej działalności profilaktycznej jako działania wkomponowanego w całość pracy kuratora, legitymowała się dłuższym stażem pracy. Z kolei pojmowanie profilaktyki jako działalności utożsamianej z szeroko rozumianym promowaniem zdrowia było bardziej charakterystyczne dla kuratorów społecznych z krótkim stażem pracy.

2. Z uzyskanych wyników w zakresie oceny poziomu wiedzy kuratorów rodzinnych na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce można wyprowadzić trzy wnioski.

- Po pierwsze, badani oceniają wiedzę swojego środowiska zawodowego jako przeciętną, z wyraźną tendencją do uzyskiwania wyników wysokich. Rezultaty dotyczące oceny innych są wyraźnie spolaryzowane, tzn. niewiele mniejszy odsetek kuratorów określił poziom wiedzy jako wysoki, natomiast bardzo niewielu respondentów wybrało opcję „poziom niski”. Samoocena kuratorów zawodowych w tym zakresie jest zbliżona do oceny

poziomu wiedzy kolegów, natomiast kuratorzy społeczni wyżej oceniają wiedzę innych w stosunku do własnej.

- Po drugie, ocena poziomu wiedzy jest zróżnicowana ze względu na staż pracy. Odnotowano zależność wprost proporcjonalną, co oznacza, że im dłuższy jest staż pracy badanych, tym wyżej oceniany jest poziom wiedzy w omawianym obszarze działań kuratora. Dotyczy to zarówno oceny innych, jak i własnych osiągnięć w tym zakresie.
- Po trzecie, ponieważ problematyka branżowych szkoleń dla kuratorów jedynie w niewielkim stopniu uwzględnia zagadnienia współczesnej profilaktyki, deklarowany poziom wiedzy badanych stanowi najprawdopodobniej wypadkową edukacji akademickiej i doskonalenia w wyniku samokształcenia.

3. Biorąc pod uwagę wyniki przeprowadzonej analizy koncentrującej się na próbie określenia przez kuratorów swojego znaczenia w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnej, rozumianego jako indywidualne poczucie sprawstwa, można wysnuć dwa wnioski. Po pierwsze, badani kuratorzy rodzinni postrzegają swoją pozycję w omawianym obszarze jako przeciętną, tzn. porównywalną z innymi podmiotami działającymi na tym samym terenie. I po drugie, wspomniana ocena jest podobna w środowisku kuratorów zawodowych i społecznych, osób z różnym stażem pracy, zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn.

4. Podsumowując rezultaty badawcze odnoszące się do współpracy kuratorów rodzinnych z lokalnymi instytucjami, można wyprowadzić następujące wnioski:

- Najczęściej wymienianymi przez badanych partnerami współpracy były: szkoła, ośrodki pomocy społecznej i policja. Natomiast najrzadziej kuratorzy kontaktują się z klubami sportowymi, lokalnymi ośrodkami kultury i placówkami rehabilitacji dla osób niepełnosprawnych.
- Na ogół częstotliwość współpracy kuratorów z poszczególnymi instytucjami idzie w parze z oceną jakości tej współpracy. Jest to zależność wprost proporcjonalna, oznaczająca, że im częstsze są wzajemne kontakty, tym lepiej oceniana jest efektywność kooperacji. Jednakże odnotowano w tym zakresie dość słabą korelację w odniesieniu do szkoły i ośrodków pomocy społecznej, co oznacza, że nie zawsze częstotliwość kontaktów przekłada się bezpośrednio na ich jakość. Inaczej ujmując, kuratorzy nie w pełni są zadowoleni z efektów współpracy z wymienionymi podmiotami.

- Kuratorzy zawodowi znacznie częściej – w porównaniu z kuratorami społecznymi – podejmują współpracę z pozaresortowymi instytucjami, np. ze stowarzyszeniami, fundacjami czy ośrodkami kościelnymi działającymi na rzecz osób objętych nadzorami.
- Analiza omawianego wątku współpracy w zestawieniu z pozostałymi zmiennymi nie wykazała istotnych statystycznie zależności, co oznacza, że zarówno płeć, jak i staż pracy nie różnicują obrazu współpracy badanych kuratorów z lokalnymi instytucjami.

5. Próbując podsumować uzyskane rezultaty badawcze na temat działalności kuratorów rodzinnych w międzyresortowych zespołach interdyscyplinarnych, można pokusić się o następujące spostrzeżenia:

- Większość badanych kuratorów zawodowych jest czynnie zaangażowana w prace lokalnych zespołów interdyscyplinarnych. Dotyczą one rodzin objętych nadzorami kuratora, w których występuje problem przemocy. Kuratorzy często inicjują w tych środowiskach działania zmierzające do ograniczenia rozprzestrzeniania się wśród osób nadzorowanych uzależnień od alkoholu i narkotyków, ponieważ problem ten jest zwykle sprzężony ze zjawiskiem przemocy.
- Zaangażowanie kuratorów zawodowych w działalność zespołów interdyscyplinarnych jest zdecydowanie większe niż kuratorów społecznych. Pozostałe zmienne nie stanowią czynników istotnych w obrazie uzyskanych w tym obszarze rezultatów.
- Działalność zespołów interdyscyplinarnych – jakkolwiek pozytywnie oceniana przez kuratorów okręgowych – nie jest przedmiotem szczególnego zainteresowania służb sądowych, które nie są organizatorami, a jedynie uczestnikami tych przedsięwzięć. Aktywność kuratorów rodzinnych w pracach wspomnianych zespołów jest monitorowana jedynie wybiórczo, co nie pozwala na dokonanie rzetelnej oceny efektywności współpracy tych osób z poszczególnymi podmiotami, a tym samym – miarodajnej oceny jakości dokonywanych zmian w nadzorowanych środowiskach rodzinnych.

Rozdział 6.

Działalność profilaktyczna kuratorów rodzinnych w Polsce

6.1. Zaangażowanie kuratorów rodzinnych w lokalne przedsięwzięcia profilaktyczne

Spotkania kuratorów z przedstawicielami różnych instytucji w ramach międzyresortowej kooperacji stanowią okazję do inicjowania i realizowania projektów profilaktycznych o zasięgu lokalnym. Jak podkreślały osoby badane, wymiana poglądów i informacji na temat jednostek i środowisk wymagających profesjonalnego wsparcia pozwala na dostrzeganie nieuświadomianych dotąd aspektów problemów, w które uwikłane są nadzorowane rodziny. Połączenie wiedzy i doświadczeń przedstawicieli różnych służb, którzy pracują na co dzień z tymi samymi klientami, stanowi niewątpliwie solidną bazę dla podejmowania adekwatnych działań w stosunku do rzetelnie rozpoznanych potrzeb. Biorąc pod uwagę przywoływane wcześniej przesłanki teoretyczne, projektowanie pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej z osobami przeżywającymi różnorodne problemy życiowe powinno uwzględniać przede wszystkim indywidualne i środowiskowe zasoby (potencjały), które mogą odegrać znaczącą rolę ochronną, stanowiąc przeciwwagę dla czynników ryzyka.

Mając na uwadze realizację jednego z istotnych celów niniejszych badań, sformułowano następujące pytania odnoszące się do udziału i zaangażowania kuratorów rodzinnych w lokalne przedsięwzięcia prewencyjne: Jaka jest aktywność kuratorów w zakresie lokalnych projektów profilaktycznych? (duża; przeciętna; mała; brak). W jakim stopniu uczestnictwo badanych w projektach jest zróżnicowane ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych?

W przygotowanym kwestionariuszu umieszczono dwa pytania dotyczące zaangażowania badanych w przedsięwzięcia prewencyjne – w ciągu ostatnich dziesięciu lat i aktualnie. Kuratorzy zostali poproszeni o określenie swojej roli (np. pełnionej funkcji), podanie nazw projektów i krótkie opisanie najważ-

niejszych obszarów działań profilaktycznych. W pierwszej kolejności zostanie scharakteryzowany udział respondentów w projektach prewencyjnych w ostatniej dekadzie (tabela 30).

Tabela 30. Uczestnictwo w projektach profilaktycznych w ostatniej dekadzie.
Test: $\chi^2=30,8$, $df=2$, $p<0,000$

Udział w projektach w ostatnich 10 latach	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Tak	212	53,1	191	35,0	403	42,7
Nie	187	46,9	354	65,0	541	57,3
Ogółem	399	100,0	545	100,0	944	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę informacje zawarte w tabeli 30, można stwierdzić, że ponad połowa kuratorów zawodowych była w ostatniej dekadzie zaangażowana w przedsięwzięcia prewencyjne. W grupie kuratorów społecznych odsetek osób udzielających się w tym zakresie był zdecydowanie mniejszy (35%).

Odnosząc się do szczegółowych danych dotyczących udziału w konkretnych przedsięwzięciach profilaktycznych w ciągu ostatnich 10 lat między poszczególnymi grupami kuratorów, trudno nie zauważyć istotnych i w tym wypadku zależności między testowanymi zmiennymi. Wyraźnym potwierdzeniem związku pomiędzy omawianymi zmiennymi są otrzymane wartości statystyki testu niezależności dwóch zmiennych: $\chi^2=30,8$; $df(2)$; $p<0,000$. Na podstawie tych wyników można jednoznacznie stwierdzić, że kuratorzy zawodowi są bardziej aktywni na polu lokalnych projektów profilaktycznych.

W tabeli 31 zobrazowane zostały rezultaty odnoszące się do obecnego zaangażowania badanych w przedsięwzięcia prewencyjne.

Obraz uzyskanych wyników dotyczących bieżącego uczestnictwa badanych w projektach prewencyjnych różni się od poprzedniego, obejmującego minione lata. Obecnie kuratorzy zdecydowanie mniej angażują się w takie przedsięwzięcia. Zarówno w grupie kuratorów zawodowych, jak i społecznych można zaobserwować wyniki niższe o ok. 10 punktów procentowych w stosunku do ostatniej dekady. Można przypuszczać, że jest to spowodowane zwiększonym obciążeniem codziennymi obowiązkami, które mogą stanowić istotną przeszkodę w realizacji zadań ponadstandardowych.

Tabela 31. Obecne uczestnictwo w projektach profilaktycznych. Test:
 $\chi^2=33,94$, $df=1$, $p<0,001$, $\phi=0,2$

Obecne uczestnictwo w przedsięwzięciach profilaktycznych	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Tak	165	42,0	132	24,1	297	31,6
Nie	228	58,0	416	75,9	644	68,4
Ogółem	393	100,0	548	100,0	941	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Jednak pomimo odnotowanego spadku aktywności kuratorów w tym obszarze działań rezultaty pracowników etatowych są bardziej wymierne, co zostało zweryfikowane przy pomocy testu χ^2 . Wartość statystyki $\chi^2=33,94$; $df(1)$; $p<0,001$ potwierdziła istotną statystycznie zależność między testowanymi zmiennymi: rodzajem kurateli a aktualnym uczestnictwem w przedsięwzięciach profilaktycznych. Przy czym stwierdzona tu współzależność, choć widoczna, daje się określić jako słaba, $\phi=0,2$.

Porównując wyniki uzyskane w analizowanym obszarze przez kuratorów zawodowych i wolontariuszy (zarówno w przeszłości, jak i obecnie), warto zastanowić się nad przyczynami mniejszego zaangażowania tych drugich w lokalne inicjatywy prewencyjne. Patrząc przez pryzmat ogółu obowiązków nakładanych na pracowników etatowych, mogłoby się wydawać, że zdecydowanie więcej czasu i okazji do inicjowania lub włączania się w lokalne przedsięwzięcia prewencyjne mają kuratorzy społeczni. To właśnie oni łączą często kilka funkcji, będąc równocześnie nauczycielami, przedstawicielami lokalnych ośrodków kultury czy organizacji pozarządowych zajmujących się szeroko rozumianym wsparciem osób i środowisk marginalizowanych. Dlaczego więc ich aktywność w rozwiązywanie problemów społeczności lokalnych jest niezadawalająca? Być może wynika to z – sygnalizowanego wcześniej i potwierdzonego rezultatami badań – przekonania tej grupy osób odnoszącego się do poziomu swojej wiedzy na temat współczesnych tendencji w profilaktyce. Jeśli jest ona oceniana jako przeciętna (zwłaszcza na tle lepiej postrzeganej wiedzy innych), może to świadczyć o subiektywnym poczuciu własnych niewystarczających kompetencji do podejmowania wyzwań związanych z realizowaniem różnorodnych projektów. Innym powodem zdiagnozowanej sytuacji może być brak wyraźnych impulsów ze strony kuratorów zawodowych,

zachęcających ich do włączania się w działania wykraczające poza tradycyjnie rozumianą kontrolę. Jeżeli wymagania naszych przełożonych ograniczają się jedynie do okresowego sprawdzania ogólnej sytuacji osób nadzorowanych (rodzinnej, szkolnej, zawodowej), to nie podejmujemy na ogół czynności ponadstandardowych, które wiążą się z dodatkową energią i czasem. Ponadto kiedy nasza motywacja do pracy kuratora społecznego znacznie wykracza poza tę altruistyczną (tzn. pełniona funkcja stanowi ważne źródło zasilające domowy budżet, czyli pracujemy przede wszystkim dla pieniędzy), to wtedy być może łatwiej „zwalniamy się” z odpowiedzialności, zarówno za repertuar wykorzystanych środków, jak i efekty swoich działań. Chociaż mogłoby się wydawać, że powinno być odwrotnie¹.

Próbując wyjaśnić otrzymane rezultaty w obu porównywanych grupach kuratorów, można również przyjąć, że zauważalny spadek zaangażowania badanych w lokalne inicjatywy profilaktyczne może wynikać z ogólnego zniechęcenia różnych osób i instytucji do działań wspólnotowych. Po okresie pewnego ożywienia współpracy, spowodowanego ogromną społeczną zmianą, rozbudzoną w wielu osobach i środowiskach nadzieją na ogólną poprawę funkcjonowania, nastąpił zastój, a następnie regres w tym zakresie – w obliczu braku wymiernych efektów, piętrzących się problemów we wzajemnej komunikacji, uświadomionych ogromnych różnic mentalnych, konfliktów interesów, stwierdzonych niedoskonałości przepisów prawnych itp. Obserwowane w ostatnich latach rozczarowanie i spadek entuzjazmu w zakresie podejmowania międzyresortowej kooperacji (nawet wśród optymistycznie nastawionych społeczników) jest spowodowany w dużej mierze ciągłym deficytem wiary w realne możliwości pozytywnego przekształcania rzeczywistości (tzw. pułapka ofiary: „i tak na nic nie mam wpływu”²) i brakiem wzajemnego zaufania. Pewna doza podejrzliwości i nieufności pojawiająca się w codziennych relacjach interpersonalnych stanowi w pewnym sensie naturalny, uboczny produkt ujawnianych co jakiś czas różnorodnych afer korupcyjnych,

¹ Powszechna praktyka dowodzi, że ryczałty za wykonywane nadzory przyznawane są kuratorom społecznym niezależnie od repertuaru wykorzystywanych metod i efektów podejmowanych działań. Wprawdzie ich wysokość może być zróżnicowana, ale kryteria i wskaźniki ewaluacji są wciąż niedookreślone, więc z reguły skuteczność pracy nie stanowi dodatkowego czynnika motywacyjnego.

² K. Mudyń, *O mniej lub bardziej destruktywnych...*, s. 15–34. Wyniki uzyskane w tym obszarze wyraźnie korespondują z rezultatami odnoszącymi się do indywidualnego poczucia sprawstwa badanych kuratorów, obrazu ich współpracy z lokalnymi instytucjami i zaangażowania w prace zespołów interdyscyplinarnych.

odkrywanych nieprawidłowości w funkcjonowaniu instytucji społecznych (np. szkół, rodzin zastępczych, domów dziecka itp.) czy obnażanej indolencji funkcjonariuszy służb publicznych przy wykonywaniu swoich codziennych obowiązków. Dlatego nawet kuratorzy zawodowi, którzy ustawowo zobligowani są do podejmowania współpracy z różnymi podmiotami zlokalizowanymi w przestrzeni życia osób nadzorowanych, mogą odnosić się z pewną rezerwą do takich inicjatyw.

Niezależnie od zasygnalizowanych potencjalnych przyczyn niewielkiego (i odznaczającego się dziś tendencją spadkową) zaangażowania badanych kuratorów w lokalne przedsięwzięcia prewencyjne, istnieje grupa osób aktywnych, podwyższających standardy w zakresie opisywanej działalności. Poniżej zostaną przeanalizowane uzasadnienia badanych kuratorów, które zostały pogrupowane w kilka kategorii. Ponieważ w wielu przypadkach odnosiły się one zarówno do przeszłości, jak i do stanu obecnego, odpowiedzi umieszczono w jednym zestawieniu. Aby uczynić relację z badań koncentrujących się na tym wątku bardziej przejrzystą, zaprezentowane zostaną również wypowiedzi respondentów dokładniej charakteryzujące ich działalność prewencyjną (tabela 32).

Tabela 32. Uzasadnienie odpowiedzi dotyczącej własnej funkcji i konkretnych przedsięwzięć profilaktycznych

Uzasadnienie odpowiedzi	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny		N	%
	n	%	n	%		
Wyraźna funkcja i konkretne projekty z nazwami	33	17,4	56	32,6	89	24,6
Konkretne projekty; udział w zespołach interdyscyplinarnych i grupach roboczych	109	57,4	50	29,1	159	43,9
Sformułowania bardzo ogólne (działania sporadyczne, bez określonych nazw programów)	44	23,2	62	36,0	106	29,3
Inne	4	2,1	4	2,3	8	2,2
Ogółem	190	100	172	100	362	100

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z danych umieszczonych w tabeli 32, najwięcej kuratorów zawodowych (57,4% z ogólnej liczby 190 osób angażujących się w programy)

czynnie uczestniczy w przedsięwzięciach prewencyjnych, które są inicjowane m.in. dzięki cyklicznym spotkaniom zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych. Są to konkretne projekty z nazwami, koncentrujące się na rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej. Tylko 17,4% osób z tej grupy pełni w nich określoną funkcję, np. pomysłodawcy i inicjatora, koordynatora, organizatora, eksperta itp.

Wśród kuratorów społecznych rozkład wyników jest bardziej równomierny, co oznacza, że porównywalny odsetek z nich zarówno inicjuje działalność profilaktyczną, realizuje projekty jako wykonawca, jak i sporadycznie angażuje się w pracę prewencyjną w swoim środowisku lokalnym. Należy jednak zauważyć, że ogólna liczba wolontariuszy biorących udział w programach profilaktycznych jest mniejsza niż w grupie pracowników etatowych.

Analizując wybrane uzasadnienia kuratorów (zwłaszcza te, które nie zawierały konkretnych nazw programów), można było odnieść wrażenie, że respondenci posługują się bardzo szerokim ujęciem profilaktyki, zaliczając do działalności tego typu wszelkie czynności, które wykonują na co dzień w związku z nadzorowanymi przypadkami. Z jednej strony może to oznaczać traktowanie nadzoru kuratora jako środka typowo prewencyjnego na tle innych orzekanych przez sąd, a z drugiej – może świadczyć o słabej orientacji tych osób w zagadnieniach odnoszących się do współczesnych rozwiązań w profilaktyce.

Poniżej zostaną zaprezentowane wybrane wypowiedzi ankietowanych, dokładniej charakteryzujące ich działalność w ramach projektów prewencyjnych (uwaga: zachowano oryginalny zapis, są to cytaty).

Zawodowo pracuję w Ośrodku Profilaktyki i Pomocy Rodzinie, nasza instytucja realizuje działania profilaktyczne z uwzględnieniem rekomendowanych programów, takich jak: „Fred” (program wczesnej interwencji), „Szkoła dla rodziców i wychowawców”, Trening Zastępowania Agresji, współpracuję z Państwową Agencją Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i Krajowym Biurem Przeciwdziałania Narkomanii, koordynuję ogólnopolskie kampanie profilaktyczne, m.in. Postaw na Rodzinę, Zachowaj Trzeźwy Umysł. Obecnie przygotowuję się do realizacji programu wczesnej interwencji „Fred”, który jest adresowany dla młodzieży eksperymentującej ze środkami uzależniającymi [kobieta, 32 lata, kurator społeczny z 5-letnim stażem pracy]

Przeprowadzenie zajęć profilaktycznych w Gimnazjum w [...] „Nieletni wobec obowiązującego prawa”; przeprowadzenie spotkania edukacyjno-szkoleniowego dla rodzin zastępczych w MOPS [...] na temat „Postępowanie w sytuacji wykonywania postanowienia sądu dotyczącego umieszczenia małoletniego w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej”; przeprowadzenie spotkania dla pedagogów z powiatu [...] na temat współpracy szkoły z sądem i kuratorem sądo-

wym; udział w akcji „Dzień Szkoły bez Przemocy” w Szkole Podstawowej; Prowadzenie w Zespole Szkół punktu konsultacyjnego (spotkania profilaktyczne z młodzieżą oraz z rodzicami, kadrami pedagogicznymi i mieszkańcami gminy) [kobieta, 32 lata, kurator zawodowy z 3-letnim stażem pracy].

Gminny Program Profilaktyki Uzależnień – prowadzenie zajęć na terenie Ośrodka Kuratorskiego; program aktywizacji młodzieży niedostosowanej społecznie „Wiatr w żagle” – współtwórca i realizator projektu; aktywny udział w kampaniach: „Bliżej siebie, dalej od narkotyków”, „Brałeś, nie jedź” poprzez realizację działań w ośrodku kuratorskim; aktywny udział w programie „Zachowaj Trzeźwy Umysł” – działania na rzecz podopiecznych ośrodków kuratorskich (konkursy); udzielanie porad osobom nie objętych nadzorem w punkcie konsultacyjno-informacyjnym i w terenie [kobieta, 48 lat, kurator społeczny z 16-letnim stażem pracy].

„Zadbaj o swój wzrok” – program profilaktyki i korekcji wad wzroku skierowany dla uczniów SP z terenu miasta; „Smak życia, czyli debata o dopalaczach” – program uniwersalny autorstwa K. Wojcieszka, kierowany do młodzieży szkolnej w wieku 15–18 lat. Celem jest dostarczenie elementarnej wiedzy o dopalaczach i zagrożeniach wynikających z ich używania;

Projekt „Zdrowie – Mama i Ja”, w którym realizowane są m. in. programy profilaktyczne: Planowanie rodziny odpowiednim rodzicielstwem; Zdrowe życie – dobre życie; program profilaktyczny promujący wolny od inhalacji dymu nikotynowego styl życia, adresowany do młodzieży szkół zawodowych i techników; Miejski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień na 2012 r.; Lokalny Program Ochrony Zdrowia Psychicznego dla Miasta [...] i Powiatu [...] na lata 2012–2015; „Moje umiejętności społeczne”. Program profilaktyki zaburzeń zachowania dla uczniów klas IV–VI SP; Warsztaty dla Mamy i Taty celem wzmocnienia własnych kompetencji rodzicielskich, uzyskania dobrego wsparcia; program profilaktyki agresji – „Stop agresji”; współpraca w konstruowaniu i realizacji szkolnych programów profilaktycznych – celem których było propagowanie zdrowego stylu życia, realizacja zagadnień z zakresu wychowania do życia w rodzinie, profilaktyka uzależnień, przeciwdziałanie agresji. Realizacja zaplanowanych zadań realizowana w postaci zajęć aktywizujących, warsztatów z uczniami szkoły podstawowej i gimnazjum; programy realizowane w szkołach „Stop agresji” i „Szkoła bez Przemocy” – na poziomie koordynatora; udział w zespole konsultującym projekt Lokalny Program Ochrony Zdrowia Psychicznego dla Miasta [...] i Powiatu [...] na lata 2012–2015; wszelkie przedsięwzięcia profilaktyczne realizowane w placówce oświatowej (tytułem wykonywanej profesji), do których zaliczyć można: programy profilaktyczne „Stop przemocy”, „Bezpieczna Szkoła”, „Smak życia, czyli debata o dopalaczach” [kobieta, 43 lata, kurator społeczny z 7-letnim stażem pracy].

Utworzyłem i prowadziłem punkt konsultacyjno-informacyjny w jednej z wiosek oddalonej o ok. 40 km od [...] i ok. 25 km od siedziby urzędów terytorialnych; zorganizowałem z uczestnictwem wójta gminy i sołtysów wsi spotkanie profilaktyczne dla mieszkańców okolicznych miejscowości dotyczące profilaktyki zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych i świadomych zachowań mieszkańców w sytuacji zagrożenia dobra dziecka oraz wskazania kompetencji poszczególnych instytucji pomocowych; prowadziłem we współpracy z jednym ze stowarzyszeń (Bezpieczny Region [...]) prelekcję dla rodziców i opiekunów dzieci ze świetlic środowiskowych

odnośnie profilaktyki zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych i świadomych zachowań mieszkańców w sytuacji zagrożenia dobra dziecka i wskazania kompetencji poszczególnych instytucji pomocowych; prowadziłem co najmniej kilka zajęć profilaktycznych na poziomie profilaktyki pierwszego i drugiego stopnia (w gimnazjach miejskich i wiejskim) dla uczniów na zaproszenie i prośbę dyrektorów i pedagogów; kilkadziesiąt razy uczestniczyłem w tzw. komisjach wychowawczych w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadpodstawowych, dotyczących nieprawidłowego realizowania obowiązku szkolnego, zaniedbań w zakresie kontroli sytuacji szkolnej przez rodziców; prowadziłem zajęcia edukacyjne dla nauczycieli (na radzie pedagogicznej) oraz dla pracowników socjalnych w zakresie procedur współpracy międzyinstytucjonalnej w sytuacji ujawnienia symptomów demoralizacji, czynu karalnego, podejrzenia o niewłaściwe wykonywania władzy rodzicielskiej, podejrzenia o przemoc w rodzinie; jestem członkiem zespołu interdyscyplinarnego ds. zapobiegania przemocy przy urzędzie gminy (na terenie której wykonuję służbę); kuratorzy co roku uczestniczą w przedsięwzięciu tydzień pomocy dla ofiar przestępstw (także uczestniczyłem w tym osobiście); kuratorzy uczestniczą w corocznym, miejskim projekcie prewencyjnym dotyczącym zagrożenia uzależnieniami od środków psychoaktywnych [mężczyzna, 30 lat, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Zespoły interdyscyplinarne (wypracowanie pomocy rodzinom i osobom nieletnim – pozostających w referacie kuratora i objętych działalnością MOPPS) i ścisła współpraca ze szkołami gimnazjalnymi. Wraz z ciałem pedagogicznym wdrożyliśmy coroczne (dwa razy w roku – w każdym semestrze) spotkania z młodzieżą na szkolnych aulach. Są to z reguły klasy I. W sukurs za tymi spotkaniami idą spotkania kuratora z rodzicami uczniów klas I. Kurator opowiada o zagrożeniach, szeroko pojętej demoralizacji i skutkach popełnienia czynów karalnych. W semestrze II kurator skupia się na działaniach profilaktycznych dotyczących zbliżającej się przerwy wakacyjnej – zagrożeniach, sposobach spędzania wolnego czasu, bezpieczeństwie (w odniesieniu do zachowania się w pobliżu akwenów), a także przestrzega przed spożywaniem alkoholu, środków odurzających i ewentualnych kontaktach seksualnych [mężczyzna, 35 lat, kurator zawodowy z 4-letnim stażem pracy].

Nie tylko uczestniczyłam, ale sama je inicjuję i organizuję. Kampanie: Zachowaj Trzeźwy Umysł, Postaw na Rodzinę – organizacja zajęć z uczniami i rodzicami, konkursy; coroczne konferencje lokalne, np. Zadania grup zawodowych w stosunku do rodzin dysfunkcyjnych (jako organizator, koordynator, realizator). Na bieżąco realizuję i koordynuję Gminny Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Szkolny Program Wychowawczy i Szkolny Program Profilaktyki [kobieta, 45 lat, kurator społeczny z 11-letnim stażem pracy].

Analizując treści zaprezentowanych wypowiedzi badanych kuratorów, można stwierdzić, że osoby te angażują się w przedsięwzięcia prewencyjne w stopniu ponadprzeciętnym. Są wśród nich zarówno twórcy projektów, koordynatorzy, jak i realizatorzy. Wielu kuratorów rodzinnych pełni ponadto funkcję ekspertów do spraw zapobiegania najczęściej występującym zagrożeniom (szczególnie w odniesieniu do dzieci i młodzieży), organizując spotkania dla

mieszkańców społeczności lokalnej lub prowadząc punkty konsultacyjno-informacyjne. Respondenci wymieniali również własną aktywność w ramach ośrodków kuratorskich i szkolnych komisji wychowawczych. Wśród wyszczególnionych programów znalazły się zarówno te koncentrujące się na konkretnym problemie wymagającym wyeliminowania, jak i przedsięwzięcia z kręgu szeroko rozumianej prewencji uniwersalnej. Można je pogrupować w następujący sposób:

- Programy odnoszące się do profilaktyki uzależnień (np. „Fred” – program wczesnej interwencji dla młodzieży eksperymentującej ze środkami psychoaktywnymi, „Bliżej siebie, dalej od narkotyków”, „Brałeś, nie jedź”, „Zachowaj trzeźwy umysł”, „Smak życia, czyli debata o dopalaczach” itp.);
- Projekty zapobiegające problemowi agresji i przemocy (np. „Stop agresji”, „Szkoła bez przemocy”, „Bezpieczna szkoła” itp.);
- Kampanie profilaktyczne adresowane do rodziców (np. „Zdrowie, Mama i Ja”, „Szkoła dla rodziców i wychowawców” i „Warsztaty dla Mamy i Taty” – dotyczące wzmacniania kompetencji rodzicielskich, „Postaw na Rodzinę” itp.);

Mimo że oferta programów, w których realizację zaangażowani są kuratorzy, jest dość obszerna, można jednak zauważyć, że częściej wykorzystywane są w ich ramach działania odnoszące się do eliminowania zjawisk już występujących i stanowiących poważne problemy społeczne w nadzorowanych środowiskach (np. uzależnienia, przemoc, w ramach prewencji drugiego i trzeciego stopnia) niż przedsięwzięcia z kręgu profilaktyki uniwersalnej, dotyczącej ochrony szeroko rozumianego zdrowia.

Pozostałe zmienne (płeć i staż pracy) nie okazały się czynnikami różnicującymi obraz wyników eksploracji w analizowanym obszarze, dotyczącym zaangażowania kuratorów rodzinnych w lokalne inicjatywy prewencyjne.

6.2. Podejmowanie przez kuratorów konkretnych działań profilaktycznych w obrębie wykonywanych nadzorów

Kluczowym zadaniem podjętej eksploracji była próba diagnozy konkretnych działań prewencyjnych podejmowanych przez badanych rodzinnych kuratorów sądowych. Mając na względzie osiągnięcie wspomnianego celu, sformułowano następujące pytania badawcze: Jakie konkretne działania o charakterze profilaktycznym podejmują kuratorzy w stosunku do osób nadzorowanych w komplementarnych obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”,

„edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”? Jaka jest częstotliwość tych działań? W jakim zakresie obraz podejmowanych działań prewencyjnych jest zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych? Dodatkowo starano się ustalić, jaka istnieje zależność pomiędzy określaniem swojej pozycji w systemie profilaktyki (poczuciem sprawstwa) a podejmowaniem konkretnych działań zapobiegawczych.

Przyjmując holistyczną perspektywę człowieka, w przygotowanym kwestionariuszu ankiety umieszczono pytanie zawierające 25 itemów, pogrupowanych w pięć obszarów (po pięć itemów), związanych z szeroko rozumianym zdrowiem podopiecznych kuratorów, ich relacjami w rodzinie, edukacją, pracą i rozwojem osobowości³. Dla każdego z zaproponowanych stwierdzeń, opisujących konkretne czynności kuratora podejmowane w stosunku do osób nadzorowanych, przewidziano czterostopniową skalę, według której badani mieli określić częstotliwość wymienionych działań. Wyniki zostaną omówione oddzielnie dla każdego wyszczególnionego obszaru.

6.2.1. Działania w obszarze „zdrowie”

Pojęcie „profilaktyka” wywodzi się z nauk medycznych i najczęściej kojarzone jest ze zdrowiem, zarówno somatycznym, jak i psychicznym. Wartość zdrowia jest nie do przecenienia i w świadomości współczesnego człowieka zajmuje jedną z czołowych pozycji w hierarchii rzeczy najważniejszych w życiu. Dlatego ochrona zdrowia obywateli jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa, a tym samym – reprezentujących je instytucji, w tym kuratora sądowego. Podopieczni kuratorów rodzinnych to zazwyczaj osoby charakteryzujące się poważnym deficytem w zakresie przestrzegania zdrowego trybu życia. Powszechne ubóstwo i uzależnienia wielu osób nadzorowanych w znaczący sposób osłabiają kondycję zdrowotną – i dotyczy to nie tylko jednostek bezpośrednio w uwikłanych, ale też ich całego środowiska rodzinnego. Biorąc pod uwagę popularną piramidę potrzeb Masłowa, trudno wyobrazić sobie wywieranie jakiegokolwiek wychowawczego wpływu kuratora na osoby nadzorowane bez odwołania się do ich szeroko rozumianego zdrowia. W tabeli 33 zobrazowane zostały wyniki na temat podejmowanych działań prewencyjnych we wspomnianym obszarze, uzyskane w grupie kuratorów zawodowych.

³ Stwierdzenia nie wyczerpują oczywiście całego repertuaru działań, które mogą być podejmowane w wyodrębnionych obszarach. Dlatego w kolejnym pytaniu respondenci mogli uzupełnić zaproponowaną listę.

Tabela 33. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „zdrowie” przez kuratorów zawodowych

Działania profilaktyczne w obszarze „zdrowie” Kurator zawodowy	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Promowanie zdrowego stylu życia (np. rozmowy lub dostarczanie lektury na temat codziennej diety, aktywnego wypoczynku, uprawiania sportu, rekreacji, szkodliwości stosowania używek itp.).	4	1,0	91	21,8	176	42,1	147	35,2
Mobilizowanie do wykonywania badań profilaktycznych (np. dostarczanie fachowych broszur zachęcających kobiety do regularnego badania piersi itp.).	70	16,7	215	51,4	107	25,6	26	6,2
Przypominanie o obowiązkowych szczepieniach ochronnych dzieci i kontrola systematyczności ich przeprowadzania.	6	1,4	53	12,6	160	38,1	201	47,9
Kontakt z lekarzem rodzinnym, szpitalem, PFRON itp.	49	11,7	217	51,7	111	26,4	43	10,2
Kierowanie do ośrodków terapii uzależnień (od alkoholu, innych środków psychoaktywnych, hazardu, Internetu itp.).	1	0,2	27	6,4	135	31,8	261	61,6

Źródło: opracowanie własne.

Z danych umieszczonych w tabeli 33 wyraźnie wynika, że działania kuratorów podejmowane w obszarze „zdrowie” koncentrują się najczęściej na kierowaniu podopiecznych do ośrodków terapii uzależnień (61,6% wskazań). Częstotliwość aktywności kuratorów w tym zakresie dodatkowo potwierdza powszechność występowania w kontrolowanych środowiskach problemów związanych z nadużywaniem substancji psychoaktywnych. Dość duży odsetek badanych (blisko 48%) przypomina regularnie osobom nadzorowanym o obowiązkowych szczepieniach. Na trzecim miejscu wśród działań bardzo często podejmowanych przez kuratorów znalazła się promocja zdrowego stylu życia. Wyniki uzyskane w przedziale „często podejmuję” rozłożone są dość równomiernie, co oznacza, że respondenci wykorzystują na co dzień wszystkie wymienione propozycje działań profilaktycznych. Wśród działań najmniej popularnych znalazły

się czynności związane z mobilizowaniem osób nadzorowanych do badań profilaktycznych i kontakt z placówkami opieki zdrowotnej. W tabeli 34 umieszczono dane odnoszące się do grupy kuratorów społecznych.

Tabela 34. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „zdrowie” przez kuratorów społecznych

Działania profilaktyczne w obszarze „zdrowie” Kurator społeczny	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Promowanie zdrowego stylu życia (np. rozmowy lub dostarczanie lektury na temat codziennej diety, aktywnego wypoczynku, uprawiania sportu, rekreacji, szkodliwości stosowania używek itp.).	13	2,3	127	22,2	211	36,9	221	38,6
Mobilizowanie do wykonywania badań profilaktycznych (np. dostarczanie fachowych broszur zachęcających kobiety do regularnego badania piersi itp.).	120	21,4	250	44,6	136	24,2	55	9,8
Przypominanie o obowiązkowych szczepieniach ochronnych dzieci i kontrola systematyczności ich przeprowadzania.	44	7,7	139	24,4	200	35,1	186	32,7
Kontakt z lekarzem rodzinnym, szpitalem, PFRON itp.	144	25,6	248	44,0	117	20,8	54	9,6
Kierowanie do ośrodków terapii uzależnień (od alkoholu, innych środków psychoaktywnych, hazardu, Internetu itp.).	39	6,9	133	23,4	196	34,5	200	35,2

Źródło: opracowanie własne.

Wśród działań profilaktycznych bardzo często podejmowanych przez kuratorów społecznych znalazły się kolejno: promowanie zdrowego stylu życia (38,6%), kierowanie do ośrodków terapii uzależnień (35,2%) i przypominanie o szczepieniach ochronnych (32,7%). Podobnie jak w poprzedniej grupie, wolontariusze wymieniali wszystkie zaproponowane działania jako często wykorzystywane w codziennej praktyce, ponieważ rozkład wyborów dokonywanych w tym przedziale jest dość równomierny. Do działań najrzadziej podejmowanych w tej grupie osób można zaliczyć natomiast kontakt z lekarzem

rodzinnym – co czwarty badany kurator społeczny nie uwzględnił go w repertuarze wykorzystywanych środków.

6.2.2. Działania w obszarze „relacje w rodzinie”

Kolejny wyodrębniony w analizie obszar oddziaływań kuratorów odnosił się do relacji rodzinnych. Warto w tym miejscu przypomnieć, że nadzorowane środowiska to bardzo często rodziny wieloproblemowe, charakteryzujące się wyjątkowym nagromadzeniem czynników patogennych, takich jak zaburzona struktura, bezrobocie, ubóstwo, alkoholizm, przemoc. Podejmowane działania profilaktyczne mają na celu przede wszystkim ochronę małoletnich dzieci przed negatywnym oddziaływaniem rodziców. W tabeli 35 zilustrowano wyniki otrzymane we wspomnianym obszarze działań dla populacji kuratorów zawodowych.

Na podstawie informacji zawartych w tabeli można stwierdzić, że badani kuratorzy w zadowalającym stopniu wykorzystują wszystkie wyszczególnione w tym obszarze działania. Największy odsetek z nich (83,3%) podejmuje się na co dzień działalności określanej jako pedagogizacja rodziców. Jest to metoda szczególnie pożądana w środowiskach dysfunkcyjnych, niewydolnych wychowawczo, w których niska świadomość w zakresie dojrzałego rodzicielstwa przekłada się na niewłaściwe postawy i popełniane błędy, które mnożą sytuacje konfliktowe i powodują błędne koło problemów z dziećmi. Ponad 60% kuratorów zawodowych informuje podopiecznych na temat zagrożeń funkcjonowania współczesnej rodziny i prowadzi rozmowy poruszające kwestie obserwowanych przemian w tym środowisku. Połowa respondentów wykorzystuje zasoby innych instytucji, kierując nadzorowanych do różnorodnych ośrodków terapii, a ponad 40% prowadzi mediacje pomiędzy członkami rodziny. W kolejnej tabeli (tabela 36) umieszczono rezultaty zebrane w analizowanym obszarze działań w grupie kuratorów społecznych.

Badani kuratorzy społeczni bardzo często podejmują działania dotyczące pedagogizacji rodziców (70,6% wskazań). Blisko 60% z nich prowadzi z podopiecznymi na co dzień rozmowy na temat współczesnych przemian rodziny i związanych z nimi zagrożeń. Pozostałe z zaproponowanych działań wymieniane są również w przedziale „często”, co oznacza, że nie są obce badanej grupie. Wśród oddziaływań najmniej popularnych w repertuarze codziennych czynności – zwłaszcza w porównaniu z pracownikami etatowymi – znalazły się działania związane z dostarczaniem informacji na temat kryzysów i konfliktów w rodzinie oraz z kierowaniem do placówek interwencyjno-terapeutycznych.

Być może wynika to ze słabszej orientacji wolontariuszy w zakresie możliwego do wykorzystania wachlarza oddziaływań wobec rodziny i braku codziennego doświadczenia w kierowaniu do specjalistycznych instytucji, które mają kuratorzy zawodowi, pozostający w bezpośredniej kooperacji z sędziami orzekającymi.

Tabela 35. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „relacje w rodzinie” przez kuratorów zawodowych

Działania profilaktyczne w obszarze „relacje w rodzinie” Kurator zawodowy	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Rozmowy na temat przemian i zagrożeń funkcjonowania współczesnej rodziny, układu pełnionych ról, podziału obowiązków i stereotypów w tym zakresie.	0	0,0	29	6,8	113	26,7	282	66,5
Dostarczanie informacji (np. fachowych pism, broszur) na temat typowych kryzysów, konfliktów, zachowań związanych z przemocą oraz możliwości ich rozwiązywania i zapobiegania im w przyszłości.	17	4,1	117	28,0	166	39,7	118	28,2
Kierowanie do ośrodków terapii rodzin, poradni psychologicznych, ośrodków interwencji kryzysowej, schronisk dla ofiar przemocy itp.	1	0,2	49	11,6	154	36,3	220	51,9
Pedagogizacja rodziców (rozmowy na temat problemów wychowawczych, trudności okresu dorastania, stosowanych metod, popełnianych błędów, trening efektywnego rodzicielstwa itp.).	0	0,0	10	2,4	61	14,4	353	83,3
Mediacje w rodzinie (w rozumieniu potocznym, a nie prawnym, w przypadku konfliktów wewnątrzrodzinnych osób nadzorowanych).	11	2,6	74	17,6	150	35,6	186	44,2

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 36. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „relacje w rodzinie” przez kuratorów społecznych

Działania w obszarze „relacje w rodzinie” Kurator społeczny	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Rozmowy na temat przemian i zagrożeń funkcjonowania współczesnej rodziny, układu pełnionych ról, podziału obowiązków i stereotypów w tym zakresie.	7	1,2	60	10,5	174	30,3	333	58,0
Dostarczanie informacji (np. fachowych pism, broszur) na temat typowych kryzysów, konfliktów, zachowań związanych z przemocą oraz możliwości ich rozwiązywania i zapobiegania im w przyszłości.	35	6,2	183	32,3	201	35,4	148	26,1
Kierowanie do ośrodków terapii rodzin, poradni psychologicznych, ośrodków interwencji kryzysowej, schronisk dla ofiar przemocy itp.	38	6,7	163	28,6	198	34,8	170	29,9
Pedagogizacja rodziców (rozmowy na temat problemów wychowawczych, trudności okresu dorastania, stosowanych metod, popełnianych błędów, trening efektywnego rodzicielstwa itp.).	6	1,0	32	5,6	131	22,8	405	70,6
Mediacje w rodzinie (w rozumieniu potocznym, a nie prawnym, w przypadku konfliktów wewnątrzrodzinnych osób nadzorowanych).	16	2,8	119	20,9	212	37,2	223	39,1

Źródło: opracowanie własne.

6.2.3. Działania w obszarze „edukacja”

Jedną z ważnych dziedzin oddziaływania kuratorów rodzinnych jest szeroko rozumiana edukacja podopiecznych. Odnosi się ona w jednakowym stopniu do nieletnich objętych postępowaniem po dokonaniu czynów karalnych, jak i do osób małoletnich pozostających w obszarze wpływów dysfunkcyjnych środowisk rodzinnych. Zarówno w jednej, jak i w drugiej grupie adresatów ob-

serwuje się szereg zaniedbań w prawidłowej realizacji obowiązku szkolnego, manifestujących się poważnymi niepowodzeniami szkolnymi, skutkującymi często drugorocznością, zachowaniami dysfunkcyjnymi na terenie szkoły (stosowanie różnych form agresji, używanie substancji psychoaktywnych itp.). W związku z tym, że często typowe problemy doświadczane przez niepełnoletnich podopiecznych kuratorów są naturalną konsekwencją szkolnych porażek, a wiele niepożądanych zachowań i niewłaściwych postaw młodych ludzi powstaje w wyniku ewidentnych braków w edukacji (niedostatki w zakresie komponentu poznawczego), działania prewencyjne w tym obszarze są szczególnie wskazane. W tabeli 37 zilustrowano odpowiedzi dotyczące omawianej kwestii, uzyskane w grupie kuratorów zawodowych.

Tabela 37. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „edukacja” przez kuratorów zawodowych

Działania w obszarze „edukacja” Kurator zawodowy	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Monitorowanie sytuacji szkolnej osób nadzorowanych poprzez systematyczny kontakt z rodzicami, wychowawcą, pedagogiem szkolnym.	0	0,0	3	0,7	38	8,9	384	90,4
Rozmowy motywujące nadzorowanych do nauki i systematycznego uczęszczania do szkoły.	1	0,2	2	0,5	19	4,5	402	94,8
Kompensowanie braków edukacyjnych we współpracy z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi i innymi podmiotami wspierającymi (np. organizowanie pomocy koleżeńskiej starszych uczniów/wolontariuszy).	29	6,9	121	28,7	181	42,9	91	21,6
Udział w szkolnych komisjach wychowawczych.	171	41,3	128	30,9	81	19,6	34	8,2
Udział w szkolnych programach profilaktycznych (np. przeciwdziałających agresji, uzależnieniom, procesom stygmatyzacji i wykluczenia uczniów itp.).	115	27,6	176	42,2	96	23,0	30	7,2

Źródło: opracowanie własne.

Wśród działań bardzo często podejmowanych przez kuratorów zawodowych w obszarze „edukacja” znalazły się rozmowy dopingujące podopiecznych do nauki i systematycznego uczęszczania na lekcje (94,8% wskazań) oraz monitorowanie realizacji obowiązku szkolnego we współpracy z rodziną i pedagogami (90,4%). Pozostałe wymienione w tej kategorii działania, zwłaszcza te wymagające większej aktywności kuratorów (np. organizowanie pomocy koleżeńskiej w kompensowaniu braków w wiadomościach), były wskazywane zdecydowanie rzadziej. Najmniej respondentów deklaroowało uczestnictwo w szkolnych komisjach wychowawczych (ponad 40% badanych nigdy nie brało w nich udziału) oraz w realizowanych programach profilaktycznych (27,6% w ogóle nie ma takich doświadczeń). Tych ostatnich wyników nie można uznać za zadowalające, ponieważ pośrednio ukazują ewidentne niedostatki w zakresie współpracy kuratorów ze szkołami. Rezultaty te stanowią potwierdzenie stwierdzonej w innej części analizy słabej korelacji pomiędzy częstotliwością a jakością (efektywnością) kooperacji na linii kuratorzy–szkoły. Cytowane wcześniej wypowiedzi badanych również wskazywały na pewne trudności we wspólnej realizacji przedsięwzięć profilaktycznych, do których kuratorzy bardzo rzadko są włączani. Można przypuszczać, że projekty prewencyjne w tych środowiskach, w których nie są owocem międzyresortowej współpracy i są realizowane „w izolacji” (np. tylko w konkretnej szkole, z udziałem wyłącznie jej pracowników), przynoszą raczej mizerne, krótkotrwałe efekty. W tabeli 38 zilustrowane zostały wyniki deklaracji kuratorów społecznych.

Rozkład odpowiedzi kuratorów społecznych w omawianym obszarze działań jest podobny do deklaracji pracowników etatowych, przy czym wartości procentowe czynności bardzo często podejmowanych i nigdy niepodjęmowanych różnią się znacząco od tych uzyskanych dla poprzedniej grupy. Najwięcej badanych (85,5%) prowadzi z podopiecznymi rozmowy motywujące do nauki i kontroluje realizowanie przez nich obowiązku szkolnego (80,5%). Czynności kompensujące braki wiedzy nadzorowanych często podejmuje ok. 36% wolontariuszy i tyle samo z nich deklaruje, że czasami angażuje się w organizowanie zajęć reedukacyjnych. Wyniki dotyczące tej formy pracy są wyraźnie spolaryzowane. Jeszcze większy odsetek kuratorów społecznych – w porównaniu z zawodowymi – nigdy nie uczestniczy w szkolnych komisjach wychowawczych (ponad połowa respondentów) i w programach profilaktycznych (ok. 45%). Biorąc pod uwagę otrzymane rezultaty, można tylko żałować, że ogromny potencjał wiedzy i przygotowania metodycznego wielu kurato-

row (zwłaszcza w zakresie profilaktyki kreatywnej) nie jest na bieżąco wykorzystywany przez twórców i realizatorów przedsięwzięć prewencyjnych.

Tabela 38. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „edukacja” przez kuratorów społecznych

Działania w obszarze „edukacja” Kurator społeczny	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Monitorowanie sytuacji szkolnej osób nadzorowanych poprzez systematyczny kontakt z rodzicami, wychowawcą, pedagogiem szkolnym.	1	0,2	12	2,1	99	17,2	463	80,5
Rozmowy motywujące nadzorowanych do nauki i systematycznego uczęszczania do szkoły.	3	0,5	6	1,0	74	12,9	489	85,5
Kompensowanie braków edukacyjnych we współpracy z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi i innymi podmiotami wspierającymi (np. organizowanie pomocy koleżeńskiej starszych uczniów/wolontariuszy).	52	9,2	209	36,9	204	36,0	102	18,0
Udział w szkolnych komisjach wychowawczych.	298	55,0	144	26,7	61	11,3	37	6,9
Udział w szkolnych programach profilaktycznych (np. przeciwdziałających agresji, uzależnieniom, procesom stygmatyzacji i wykluczenia uczniów itp.).	249	45,3	148	26,9	79	14,4	74	13,5

Źródło: opracowanie własne.

6.2.4. Działania w obszarze „praca”

Praca jest jedną z głównych form aktywności człowieka w okresie dorosłości. Stanowi istotną wartość, ponieważ jej wykonywanie prowadzi do osiągnięcia wytworów kulturowych, dóbr materialnych lub usług. Wśród najważniejszych funkcji pracy (rozpatrywanych zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym), wymienia się następujące⁴:

⁴ Z. Wołk, *Poradnictwo zawodowe w edukacji młodzieży*, Zielona Góra 2006.

- Jest formą aktywności człowieka, wyznaczaną przez potrzeby (biologiczne i wyższego rzędu); umożliwia samorealizację i satysfakcję dzięki poczuciu użyteczności; kształtuje osobowość jednostki, przyczyniając się do jej ogólnego rozwoju;
- Wyznacza pozycję zawodową i społeczną człowieka, ponieważ wiąże się z przypisywanymi rolami, których realizacja jest wartościowana i określa stosunek innych ludzi do jednostki;
- Jest źródłem dochodów umożliwiającą realizację i rozwój potrzeb jednostki i jej rodziny; warunkuje egzystencję i określa jej poziom.

Wartość pracy doceniana jest szczególnie wtedy, kiedy pojawia się problem z zatrudnieniem i osoby odpowiedzialne za utrzymanie rodziny tracą stabilność ekonomiczną. W takiej sytuacji znajdują się bardzo często podopieczni kuratorów rodzinnych. Wiele środowisk jest dotkniętych długotrwałym bezrobociem strukturalnym, powodującym utrwalanie się postawy bierności, a w konsekwencji wyuczoną bezradność i tendencję do zachowań roszczeniowych wobec instytucji państwowych i służb społecznych. Niektóre rodziny starają się przetrwać dzięki emigracji zarobkowej, ale przedłużający się pobyt rodzica (lub obojga) za granicą pociąga za sobą znacznie poważniejsze od problemów finansowych konsekwencje, ponieważ niekompletność rodziny generuje szereg negatywnych zjawisk, ogniskujących się szczególnie w różnych obszarach funkcjonowania małoletnich dzieci (zaburzenia rozwojowe, niepowodzenia szkolne itp.). Dlatego profilaktyczne zabiegi kuratorów podejmowane w tym obszarze mogą z jednej strony ograniczać pojawianie się pewnych niepożądanych zjawisk, a z drugiej – skutecznie neutralizować skutki już zaistniałych niepokojących sytuacji. Informacje na temat działalności prewencyjnej kuratorów zawodowych w odniesieniu do obszaru „praca” znajdują się w tabeli 39.

Wyniki uzyskane w obszarze „praca” znacząco odbiegają od rezultatów dotyczących pozostałych dziedzin funkcjonowania rodzinnych kuratorów sądowych. Badani stosunkowo rzadko wybierali przedział działań określanych jako podejmowane bardzo często. Przykładowo, jedynie co piąty kurator zawodowy mobilizuje na co dzień nadzorowane rodziny do niezależności finansowej, dostarczając pomysłów na uzyskanie jakiegokolwiek dochodu. Pozostałe zaproponowane działania były wskazywane przez największą grupę respondentów jako podejmowane tylko czasami, np. pomoc w aktywnym poszukiwaniu pracy (45,7% deklaracji) czy wsparcie rodziny w racjonalnym gospodarowaniu pieniędzmi (44,8% wskazań). Blisko 30% kuratorów zawodowych

nigdy nie współpracowało z biurami pośrednictwa pracy, co wydaje się dość zaskakujące w obliczu deklarowanego przez badanych problemu bezrobocia i ubóstwa w nadzorowanych środowiskach. Wyniki uzyskane w tej kwestii wyraźnie korespondują z analizowanymi wcześniej rezultatami odnoszącymi się do kooperacji z poszczególnymi lokalnymi instytucjami. Brak jakiegokolwiek współpracy z biurami pośrednictwa pracy zadeklarowała aż ponad połowa badanych kuratorów zawodowych. Wyniki uzyskane w grupie kuratorów społecznych zostały zilustrowane w tabeli 40.

Tabela 39. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „praca” przez kuratorów zawodowych

Działania w obszarze „praca” Kurator zawodowy	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Pomoc nadzorowanym w aktywnym poszukiwaniu pracy (np. nauka formułowania CV, przygotowanie do rozmowy kwalifikacyjnej itp.).	64	15,2	193	45,7	132	31,3	33	7,8
Współpraca z biurami pośrednictwa pracy (monitorowanie ofert pracy, mobilizowanie nadzorowanych do uczestnictwa w kursach kwalifikujących do wykonywania zawodów popularnych na rynku pracy itp.).	124	29,7	185	44,3	88	21,1	21	5,0
Pomoc rodzinie w racjonalnym gospodarowaniu pieniędzmi (trening ekonomiczny, racjonowanie wydatków).	50	11,8	189	44,8	144	34,1	39	9,2
Mobilizowanie rodziny do niezależności finansowej (identyfikowanie realnych możliwości wykonywania doraźnych prac przynoszących jakikolwiek dochód, np. drobne usługi, chałupnictwo itp.).	22	5,2	139	33,1	172	41,0	87	20,7
Wspieranie rodzin niekompletnych wskutek emigracji zarobkowej, z problemem tzw. eurosieroctwa (np. we współpracy z ośrodkami pomocy społecznej i innymi podmiotami).	53	12,7	158	37,8	131	31,3	76	18,2

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 40. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „praca” przez kuratorów społecznych

Działania w obszarze „praca” Kurator społeczny	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Pomoc nadzorowanym w aktywnym poszukiwaniu pracy (np. nauka formułowania CV, przygotowanie do rozmowy kwalifikacyjnej itp.).	85	15,2	264	47,2	149	26,7	61	10,9
Współpraca z biurami pośrednictwa pracy (monitorowanie ofert pracy, mobilizowanie nadzorowanych do uczestnictwa w kursach kwalifikujących do wykonywania zawodów popularnych na rynku pracy itp.).	157	27,8	260	46,1	105	18,6	42	7,4
Pomoc rodzinie w racjonalnym gospodarowaniu pieniędzmi (trening ekonomiczny, racjonowanie wydatków).	92	16,4	269	48,0	144	25,7	56	10,0
Mobilizowanie rodziny do niezależności finansowej (identyfikowanie realnych możliwości wykonywania doraźnych prac przynoszących jakikolwiek dochód, np. drobne usługi, chałupnictwo itp.).	36	6,4	187	33,2	241	42,7	100	17,7
Wspieranie rodzin niekompletnych wskutek emigracji zarobkowej, z problemem tzw. eurosieroctwa (np. we współpracy z ośrodkami pomocy społecznej i innymi podmiotami).	181	32,7	190	34,3	136	24,5	47	8,5

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie danych umieszczonych w tabeli 40 można stwierdzić, że działania kuratorów społecznych podejmowane w obszarze „praca” również nie należą do najbardziej popularnych zabiegów prewencyjnych. Najczęściej wybierany w tej grupie był przedział „czasami podejmuję”, co oznacza, że zaproponowane formy pracy wykorzystywane są przez badanych jedynie sporadycznie, np. pomoc rodzinie w racjonalnym gospodarowaniu pieniędz-

mi tylko czasami znajduje się w kręgu oddziaływań blisko połowy kuratorów społecznych. Jedna trzecia badanych przyznała się, że nigdy nie podejmuje działań wspierających rodziny niekompletne wskutek emigracji zarobkowej, a 27,8% wolontariuszy nie współpracuje z biurami pośrednictwa pracy.

Na podstawie uzyskanych rezultatów empirycznych odnoszących się do całej badanej grupy można wnioskować, że działania profilaktyczne kuratorów w obszarze „praca” są na tle innych zabiegów podejmowanych wobec osób nadzorowanych wyjątkowo niedoceniane.

6.2.5. Działania w obszarze „rozwój osobowości”

Biorąc pod uwagę dotychczasowe osiągnięcia nauk społecznych (szczególnie współczesnej psychologii), można przyjąć, że wszelkie trudności w przystosowaniu się do obowiązujących standardów społecznych, w tym zachowania dewiacyjne i przestępcze są w znacznym stopniu zdeterminowane zaburzeniami osobowości, np. nieprawidłową percepcją siebie i świata, zniekształceniem oceny wartości bodźców pochodzących z otoczenia, nieadekwatną reakcją na informacje itp.⁵ W związku z tym, że podopieczni rodzinnych kuratorów sądowych (zarówno nieletni po dokonaniu czynów karalnych, jak i małoletni z nadzorów opiekuńczych) manifestują na co dzień szereg zachowań świadczących o ewidentnych nieprawidłowościach w rozwoju osobowości, konieczne są bardziej efektywne zabiegi profilaktyczne odnoszące się do tego obszaru. Powinny one zmierzać „do takiego przeformułowania struktury osobowości, aby jednostka podjęła działania samorealizujące i takie, które będą nastawione na realizację zadań, jakie stawia przed nią społeczeństwo”⁶. Przyjmując humanistyczną i personalistyczną perspektywę w spojrzeniu na wychowanka, trzeba mieć na względzie przede wszystkim jego dobro i we wszystkich działaniach podejmowanych wobec niego należy brać pod uwagę złożoność jego osoby, obejmującą wymiar biologiczny, psychiczny, społeczny i duchowy. Dlatego bardzo ważne wydaje się wspieranie zainteresowań podopiecznych, pobudzanie ich do czynnego uczestnictwa w kulturze, dbanie o ich rozwój duchowy i ochrona przed różnorodnymi zagrożeniami w prawidłowym rozwoju osobowości. Szczególnie istotna wydaje się w tym obszarze płaszczyzna kulturowa i duchowa, tym bardziej że została ona uznana przez współczesnych naukowców za dziedzinę dość zaniedbaną, zarówno w diagnostyce

⁵ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna*, Warszawa 2008, s. 37–96.

⁶ Tamże, s. 96.

resocjalizacyjnej, jak i w praktyce profilaktyczno-wychowawczej⁷. A przecież pomoc wychowankom w rozwijaniu i utrwalaniu pozytywnej aktywności we wspomnianych sferach funkcjonowania to nic innego jak wzmacnianie czynników chroniących (działań istotnych dla profilaktyki kreatywnej), będących swoistymi izolatorami przed zachowaniami dysfunkcyjnymi. W tabeli 41 zobrazowane są wyniki odnotowane w grupie kuratorów zawodowych.

Tabela 41. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „rozwój osobowości” przez kuratorów zawodowych

Działania w obszarze „rozwój osobowości” Kurator zawodowy	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Zachęcanie do rozwoju zainteresowań i dostarczanie pomysłów na pożyteczne spędzanie czasu wolnego (np. ukazywanie korzyści płynących z działań prospołecznych, wolontariatu itp.).	10	2,4	75	17,8	187	44,3	150	35,5
Pobudzanie nadzorowanych do uczestnictwa w kulturze (promowanie teatru, galerii sztuk plastycznych, imprez muzycznych, czytelnictwa itp.).	46	11,0	223	53,2	115	27,4	35	8,4
Rozmowy na temat rozwoju duchowego (np. stosunku do wiary i religii, wyznawanego systemu wartości, motywów podejmowanych decyzji i życiowych wyborów itp.).	103	24,8	211	50,8	82	19,8	19	4,6

⁷ „Współczesna psychologia teoretyczna i praktyczna, szczególnie w obszarze wyjaśniania zachowań społecznych, a także ich modyfikowania i zmieniania, nie może abstrahować od duchowego wymiaru człowieka. Oznacza to, że w całościowym ujęciu człowieka i jego rozwoju zarówno na etapie opisu i diagnozy, jak i projektowania oddziaływań, psycholog powinien uwzględnić postulaty wynikające z psychologii religii i psychologii duchowości. Nie oznacza to jednak, że psycholog ma zająć miejsce przewodników życia religijnego i duchowego. [...] Tak jak psycholog nie może wejść w kompetencje lekarza, będącego ekspertem w sferze biologicznej człowieka, tak nie może wejść w wymiar duchowy, religijny, gdzie ekspertami są duchowni, mający specjalistyczne przygotowanie. Jednakże psycholog, przyjmujący na siebie rolę eksperta od wyjaśniania zachowań ludzkich, musi uwzględniać ten całościowy obraz” [pierwiastki biologiczne, psychiczne, społeczne i duchowe – przyp. B.Z.] (K. Ostrowska, *Psychologia...*, s. 181–182). Zob. też: E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji*, Warszawa 2008, s. 213–221.

Rozmowy na temat współczesnych zagrożeń dla zdrowego rozwoju osobowości, wynikających z przemian cywilizacyjnych i procesów globalizacji (np. zanik więzi społecznych, izolacja w cyberprzestrzeni itp.).	38	9,0	144	34,2	164	39,0	75	17,8
Dostarczanie informacji na temat istniejącej lokalnej sieci wsparcia społecznego (tzn. osób i instytucji zajmujących się szeroko rozumianą pomocą jednostkom w obliczu ich różnorodnych problemów i życiowych kryzysów).	11	2,6	49	11,6	139	32,9	223	52,8

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy danych umieszczonych w tabeli 41 można stwierdzić, że najczęściej podejmowanym przez kuratorów zawodowych działaniem z obszaru „rozwój osobowości” jest informowanie podopiecznych o lokalnej sieci wsparcia społecznego. Tę formę wykorzystuje na co dzień ponad połowa badanych. Na drugim miejscu wśród zabiegów profilaktycznych bardzo często podejmowanych przez respondentów znalazło się zachęcanie do rozwoju zainteresowań i wspieranie pożytecznych form spędzania czasu wolnego (35,5% wskazań). Pozostałe zaproponowane działania cieszyły się mniejszą popularnością, ponieważ więcej badanych umieszczało odpowiedzi w środkowych przedziałach częstotliwości. Zdecydowanie najrzadziej wykorzystywaną przez kuratorów formą pracy profilaktycznej są działania związane z rozwojem duchowym podopiecznych. Połowa respondentów tylko sporadycznie rozmawia z osobami nadzorowanymi na temat ich wiary, religijności, systemu wartości i motywów dokonywanych wyborów życiowych, a blisko 1/4 z nich nigdy nie podejmuje tych tematów. Takie rezultaty stanowią potwierdzenie wyrażanego przez niektórych autorów poglądu, że omawiana sfera osobowości człowieka jest w działaniach profilaktyczno-resocjalizacyjnych raczej pomijana. Niewystarczająco doceniane przez kuratorów są też zabiegi koncentrujące się na pobudzaniu nadzorowanych do uczestnictwa w kulturze, ponieważ ponad połowa badanych tylko czasami włącza taką formę do repertuaru swoich działań. Wyniki odnoszące się do tej ostatniej kwestii wyraźnie korespondują z omawianymi w innym miejscu tego opracowania rezultatami dotyczącymi współpracy kuratorów z lokalnymi ośrodkami kultury. Jak widać, oddziaływania profilaktyczno-resocjalizacyjne odwołujące się do szeroko rozumianej kulturotechniki są badanym raczej obce.

W tabeli 42 zostaną zaprezentowane rezultaty dotyczące analizowanego obszaru zgromadzone w grupie kuratorów społecznych.

Tabela 42. Rozkład odpowiedzi dotyczących podejmowanych działań profilaktycznych w obszarze „rozwój osobowości” przez kuratorów społecznych

Działania w obszarze „rozwój osobowości” Kurator społeczny	Nigdy nie podejmuję		Czasami		Często		Bardzo często podejmuję	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Zachęcanie do rozwoju zainteresowań i dostarczanie pomysłów na pozytywne spędzanie czasu wolnego (np. ukazywanie korzyści płynących z działań prospołecznych, wolontariatu itp.).	25	4,4	122	21,5	224	39,5	196	34,6
Pobudzanie nadzorowanych do uczestnictwa w kulturze (promowanie teatru, galerii sztuk plastycznych, imprez muzycznych, czytelnictwa itp.).	91	16,2	257	45,7	170	30,2	44	7,8
Rozmowy na temat rozwoju duchowego (np. stosunku do wiary i religii, wyznawanego systemu wartości, motywów podejmowanych decyzji i życiowych wyborów itp.).	157	28,2	244	43,8	121	21,7	35	6,3
Rozmowy na temat współczesnych zagrożeń dla zdrowego rozwoju osobowości, wynikających z przemian cywilizacyjnych i procesów globalizacji (np. zanik więzi społecznych, izolacja w cyberprzestrzeni itp.).	60	10,6	195	34,5	185	32,7	126	22,3
Dostarczanie informacji na temat istniejącej lokalnej sieci wsparcia społecznego (tzn. osób i instytucji zajmujących się szeroko rozumianą pomocą jednostkom w obliczu ich różnorodnych problemów i życiowych kryzysów).	19	3,4	119	21,1	209	37,1	217	38,5

Źródło: opracowanie własne.

Obraz rezultatów uzyskanych w grupie kuratorów społecznych jest zasadniczo bardzo zbliżony do tego, który odnosił się do pracowników etatowych. Różnice można zauważyć jedynie w rozkładzie wyborów, które częściej wśród wolontariuszy oscylowały wokół wartości środkowych („czasami” i „często”). Zdecydowanie mniej badanych wybierało przedziały krańcowe („bardzo często” i „nigdy”). Podobnie jak w poprzedniej grupie, najwięcej badanych (38,5%) dostarcza na co dzień swoim podopiecznym informacji na temat lokalnej sieci wsparcia społecznego. Równie zaniedbany w tej grupie jest obszar związany z rozwojem duchowym nadzorowanych, ponieważ ponad 40% tylko czasami podejmuje rozmowy nawiązujące do sfery religii i wartości, a prawie 30% nigdy nie porusza tego wątku podczas wzajemnych kontaktów⁸. Pobudzanie wychowanków do uczestnictwa w kulturze również nie jest działaniem popularnym w codziennej praktyce kuratorów społecznych.

6.2.6. Podejmowane działania profilaktyczne a rodzaj kurateli i płeć

W celu przeprowadzenia bardziej szczegółowej analizy wyników dotyczących podejmowanych przez kuratorów działań profilaktycznych w pięciu wyodrębnionych obszarach zostały wykorzystane testy statystyczne. Uwzględniono również kontrolę pozostałych zmiennych niezależnych. Wśród nich nie odnotowano istotnych różnic jedynie w odniesieniu do stażu pracy badanych.

Analiza testem t-Studenta dla dwóch prób niezależnych wykazała, iż rodzaj kurateli (zawodowy/społeczny) różnicuje ocenę działań profilaktycznych. Można zauważyć, że kuratorzy zawodowi ($M=9,45$; $SD=2,37$) wyżej oceniają swoją pracę w stosunku do osób nadzorowanych w obszarze działań związanych ze zdrowiem niż kuratorzy społeczni ($M=8,26$; $SD=2,94$). Wynik ten jest istotny statystycznie dla $p<0,01$, co oznacza, że grupy kuratorów różnią się między sobą.

Rodzaj kurateli różnicuje również drugi obszar działań profilaktycznych, zabiegów skoncentrowanych na relacjach w rodzinie. Kuratorzy zawodowi osiągnęli wyższy wynik ($M=11,87$; $SD=2,25$) niż społeczni ($M=10,79$; $SD=2,83$). Wynik ten jest istotny statystycznie.

⁸ Pytanie odnoszące się do rozwoju duchowego umieszczone w kwestionariuszu okazało się nie do przyjęcia dla jednego z badanych. W dodatkowym komentarzu napisał on: „Instytucja kuratora ma charakter świecki, a kurator to nie misjonarz” (mężczyzna, 42 lata, kurator społeczny z 9-letnim stażem pracy). Jakkolwiek trudno nie zgodzić się z tym stwierdzeniem, to wydaje się jednak, że badany nie do końca właściwie odczytał intencje autorki narzędzia i z pewnością nie uwzględnił holistycznej perspektywy w spojrzeniu na osobowość człowieka.

Tabela 43. Działania profilaktyczne w obszarach zdrowia, relacji w rodzinie, edukacji, pracy i rozwoju osobowości podejmowane przez kuratorów zawodowych i społecznych

Działania	Kurator	N	M	SD	Test T
„Zdrowie”	zawodowy	425	9,45	2,37	F= 24,154; df=(991,9); t=7,082; p<0,000
	społeczny	577	8,26	2,94	
„Relacje w rodzinie”	zawodowy	425	11,87	2,25	F= 20,607; df=(994,3); t=6,713; p<0,000
	społeczny	577	10,79	2,83	
„Edukacja”	zawodowy	425	9,61	2,13	F= 11,681; df=(978,9); t=5,638; p<0,000
	społeczny	575	8,78	2,51	
„Praca”	zawodowy	425	6,98	3,00	F= 1,285; df=(992); t=3,017; p<0,003
	społeczny	569	6,39	3,06	
„Rozwój osobowości”	zawodowy	425	8,43	2,89	F= 2,549; df=(997); t=2,071; p=0,039
	społeczny	574	8,03	3,16	

Źródło: opracowanie własne.

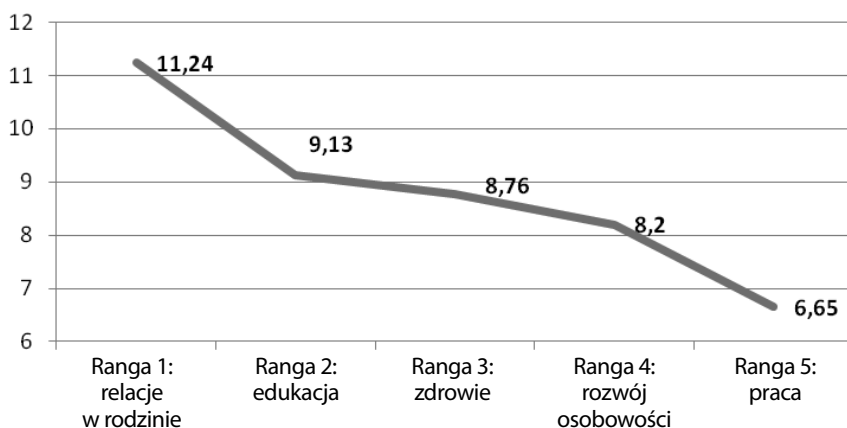
Wyniki istotne statystycznie, różnicujące dwie grupy kuratorów uzyskano również w obszarze działań odnoszących się do edukacji. Kuratorzy zawodowi wykazali się większym zaangażowaniem w tego typu działalność (M=9,61; SD=2,13) niż kuratorzy społeczni (M=8,78; SD=2,51).

Najmniejsze zaangażowanie w działania profilaktyczne ze wszystkich badanych obszarów zaobserwowano w kategorii „praca”. Należy jednak zauważyć, że udział kuratorów zawodowych w podejmowanych w tym obszarze zabiegach był większy (M= 6,98; SD=3,00) niż kuratorów społecznych (M=6,39; SD=3,06). Wynik ten jest statystycznie istotny przy p=0,003.

Ostatni analizowany obszar działań profilaktycznych związany był z rozwojem osobowym podopiecznych kuratorów. W tym przypadku również wynik zaangażowania w działalność tego rodzaju jest wyższy dla kuratorów zawodowych niż społecznych.

Dla bardziej czytelnego zobrazowania znaczenia poszczególnych obszarów działań dla badanej grupy kuratorów posłużono się wykresem (wykres 6).

Na wykresie 6 zestawiono rangi, jakie kuratorzy przypisują poszczególnym oddziaływaniom profilaktycznym. Najistotniejsza jest dla nich działalność w obszarze relacji rodzinnych, następnie edukacji, kolejno – zdrowia i rozwoju osobowości. Na ostatnim miejscu znalazł się obszar działań związanych z pracą podopiecznych kuratorów.

Wykres 6. Przypisywanie znaczenia poszczególnym działaniom przez kuratorów

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki wyraźnie potwierdzają – zaobserwowaną już przy okazji analizy innych rezultatów badawczych – zależność podejmowanej działalności profilaktycznej od pełnionej funkcji. To kuratorzy zawodowi odznaczają się większą aktywnością wobec osób nadzorowanych w różnych obszarach ich funkcjonowania. Podobnie jak w poprzednich fragmentach analizy można to tłumaczyć lepszym, bardziej starannym i wszechstronnym przygotowaniem merytorycznym i metodycznym tej grupy. Ponadto, dla pracowników etatowych różnorodne zabiegi profilaktyczne wykonywane na rzecz podopiecznych stanowią główny nurt codziennej pracy, podczas gdy dla wolontariuszy są zwykle zajęciem dodatkowym (z wyjątkiem sporej grupy emerytowanych kuratorów społecznych). Można przypuszczać, że wiąże się to z większą systematycznością i starannością, niezależnie od ogromnego obciążenia pracą.

W kwestionariuszu umieszczono też pytanie odnoszące się do innych, nieujętych w zestawie 25 itemów działań o charakterze profilaktycznym. W tabeli 44 zestawiono dane odnoszące się do deklaracji kuratorów na ten temat.

Tabela 44. Inne działania o charakterze profilaktycznym.

Test: $\chi^2=0,14$, $df=1$, n.i.

Inne działania profilaktyczne	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Tak	58	15,2	73	14,3	131	14,7
Nie	323	84,8	437	85,7	760	85,3
Ogółem	381	100,0	510	100,0	891	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza nie wykazała związku pomiędzy podejmowaniem innych działań profilaktycznych a rodzajem kurateli. W tym względzie grupy są do siebie bardzo podobne. Rozkład częstości odpowiedzi wskazuje, że 85% kuratorów (zarówno zawodowych, jak i społecznych) nie podejmuje innych działań profilaktycznych. Natomiast wśród deklaracji osób zgłaszających dodatkową aktywność tego typu znalazły się następujące wypowiedzi:

Rodzaj działań uzależniony jest od bieżących potrzeb i wymaga kreatywnego podejścia do problemu (np. poszukiwanie mieszkania dla nadzorowanych, organizowanie wyposażenia mieszkania w sprzęt meblowy i gospodarstwa domowego, zbiórka żywności i odzieży, pomoc w wyposażeniu w podręczniki i przybory szkolne itp.) [kobieta, 36 lat, kurator zawodowy z 10-letnim stażem pracy].

Różne, w zależności od potrzeb, łącznie z korepetycjami z poszczególnych przedmiotów, o ile sytuacja tego wymaga, a zasób wiedzy pozwala mi na takie działanie, edukacja w zakresie bezpiecznych zachowań, norm moralnych, społecznych i prawnych [mężczyzna, 42 lata, kurator społeczny z 9-letnim stażem pracy].

Poniżej zestawiono dane dla oceny zależności między płcią a podejmowaniem działań w obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca” i „rozwój osobowości”.

Przeprowadzona analiza wykazała, że istnieje zależność pomiędzy płcią a oceną działań w obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca” i „rozwój osobowości”. We wszystkich badanych przypadkach wynik okazał się istotny statystycznie. Generalnie kobiety wyżej niż mężczyźni oceniają podejmowane przez siebie konkretne działania prewencyjne.

Tabela 45. Podejmowanie konkretnych działań profilaktycznych a płeć

Działania	Płeć	Średnia ranga	Test U Manna-Whitneya
„Zdrowie”	kobieta	522,98	U=61090; Z=-5,666; p<0,001
	mężczyzna	397,3	
„Relacje w rodzinie”	kobieta	516,12	U=66457,5; Z=-4,205; p<0,001
	mężczyzna	422,98	
„Edukacja”	kobieta	506,25	U=72924,5; Z=-2,313; p<0,001
	mężczyzna	455,1	
„Praca”	kobieta	510,63	U=65721,5; Z=-3,92; p<0,001
	mężczyzna	423,59	
„Rozwój osobowości”	kobieta	508,26	U=70568; Z=-2851; p<0,001
	mężczyzna	444,91	

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane w tym obszarze rezultaty można wprost wyjaśnić specyficznymi, uwarunkowanymi biologicznie i psychologicznie różnicami w podejściu do realizowanych zadań w obrębie obu płci. Kobiety wydają się znacznie częściej przyjmować postawę empatyczną wobec nadzorowanych, kierują się podejściem rodzicielskim w procesie rozwiązywania problemów, są z reguły bardziej troskliwe i opiekuńcze, a w ich działaniu ogromną rolę odgrywają emocje. Mężczyźni natomiast najczęściej są skoncentrowani na konkretnym zadaniu, charakteryzują się większą racjonalnością i pragmatyzmem w podejmowaniu decyzji. W związku z tym kobiety być może wykorzystują na co dzień więcej zabiegów prewencyjnych, nawet w sytuacjach wątpliwych pod względem ich skuteczności, podczas gdy mężczyźni ograniczają się jedynie do takich działań, których prognoza jest obiecująca. Te zróżnicowane predyspozycje osobowościowe były wyraźnie widoczne w wypowiedziach badanych kuratorów umieszczanych w różnych miejscach kwestionariusza ankiety. Kobiety zdecydowanie częściej odwoływały się w nich do przykładów indywidualnych przypadków, którym z dużym poświęceniem udzielają wsparcia. Ich narracja była często bardzo emocjonalna, czasami wręcz przepełniona matczyną troską o los podopiecznych. Przekaz mężczyźn był odmienny w swoim wydźwięku, ponieważ skupiali się oni raczej na swoich funkcjach, zadaniach związanych z wykonywaniem nadzorów, mniejszą uwagę przywiązując do własnego zaangażowania w życie podopiecznych i osobisty charakter relacji z nimi.

Bez względu na fakt, że przyjęty sposób interpretacji można uznać za właściwy i wystarczający, autorka zdaje sobie sprawę z tego, że podjęty wątek wymagałby odrębnych badań (z wykorzystaniem odpowiedniego instrumentarium) i bardziej pogłębionych analiz.

6.2.7. Zaangażowanie kuratorów w konkretne działania zapobiegawcze a ocena własnej pozycji w systemie profilaktyki

W dalszej części analizy skupiono się na poszukiwaniu zależności pomiędzy podejmowaniem konkretnych działań prewencyjnych a oceną indywidualnego poczucia sprawstwa (pozycji w systemie profilaktyki). Założono, że im wyżej lokowane jest przez badanych kuratorów ich miejsce w lokalnym systemie profilaktyki, tym częściej powinni oni podejmować konkretne działania zapobiegawcze w nadzorowanych środowiskach rodzinnych. W tabeli 46 zobrazowano wyniki odnoszące się do obszaru „zdrowie”.

Tabela 46. Działania w obszarze „zdrowie” a ocena własnej roli w systemie profilaktyki (różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05 dla kuratorów zawodowych i 0,01 dla kuratorów społecznych)

Obszar „zdrowie”				
Ocena własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki	Kurator zawodowy	Test Kruskala-Wallis	Kurator społeczny	Test Kruskala-Wallis
	Ranga		Ranga	
Pozycja istotna	240,26	chi ² =6,426; df=2; p<0,05	310,86	chi ² =17,541; df=2; p<0,01
Pozycja przeciętna	209,44		292,51	
Pozycja nieistotna	192,85		217,14	

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych zobrazowanych w tabeli 46 wykazała, iż istnieje zależność pomiędzy oceną własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki a podejmowanymi działaniami w obszarze „zdrowie”. Najniższą rangę obserwujemy w pozycji nieistotnej, a najwyższą w pozycji istotnej. Im wyższa ranga, tym wyższe znaczenie przypisywane jest własnej pozycji w systemie profilaktyki. Reasumując, jeśli kurator ocenia własną pozycję jako istotną, częściej podejmuje działania w obszarze zdrowia. Stwierdzona zależność odnosi się zarówno do kuratorów zawodowych, jak i społecznych. W obu badanych grupach wynik jest istotny statystycznie. W tabeli 47 umieszczono dane odnoszące się do obszaru działań kuratora skoncentrowanych na relacjach w rodzinie.

Tabela 47. Działania w obszarze „relacje w rodzinie” a ocena własnej pozycji w systemie profilaktyki (różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05 dla kuratorów zawodowych i 0,01 dla kuratorów społecznych)

Obszar „relacje w rodzinie”				
Ocena własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki	Kurator zawodowy	Test Kruskala-Wallisa	Kurator społeczny	Test Kruskala-Wallisa
	Ranga		Ranga	
Pozycja istotna	250,84	chi ² =10,346; df=2; p<0,05	331,28	chi ² =16,556; df=2; p<0,01
Pozycja przeciętna	201,62		282,14	
Pozycja nieistotna	198,56		236,02	

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza wykazała, iż istnieje zależność pomiędzy oceną własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki a inicjowaniem działań prewencyjnych w obszarze relacji rodzinnych. W obu badanych grupach kuratorów (zawodowych i społecznych) wynik jest istotny statystycznie. Najniższą rangę obserwujemy w pozycji nieistotnej, a najwyższą w pozycji istotnej. Im wyższa ranga, tym większe jest znaczenie własnej pozycji w systemie profilaktyki. Reasumując, jeśli kurator ocenia własną pozycję jako istotną, częściej podejmuje działania w obszarze relacji rodzinnych. W kolejnym zestawieniu zobrazowano wyniki dotyczące działań w obszarze „edukacja” (tabela 48).

Tabela 48. Działania w obszarze „edukacja” a ocena własnej pozycji w systemie profilaktyki (różnica średnich jest istotna na poziomie 0,01)

Obszar „edukacja”				
Ocena własnej roli w systemie opieki i profilaktyki	Kurator zawodowy	Test Kruskala-Wallisa	Kurator społeczny	Test Kruskala-Wallisa
	Ranga		Ranga	
Pozycja istotna	256,59	chi ² =15,763; df=2; p<0,01	330,18	chi ² =18,053; df=2; p<0,01
Pozycja przeciętna	208,72		282,30	
Pozycja nieistotna	172,32		230,31	

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 48 można stwierdzić, iż istnieje zależność pomiędzy oceną własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki a podejmowaniem działań w obszarze „edukacja”. W obu badanych grupach kuratorów wynik jest istotny statystycznie na poziomie p<0,01. Najniższą rangę obserwujemy w pozycji nieistotnej, a najwyższą w pozycji istotnej. Im

wyższa ranga, tym wyższa pozycja przypisywana jest własnej mocy sprawczej w systemie profilaktyki. Reasumując, jeśli kurator ocenia własną pozycję jako istotną, częściej podejmuje działania w obszarze edukacji. Jeśli spojrzymy na wyniki dotyczące zawierania kontraktów, to zaobserwujemy, że dla wielu kuratorów jest to najczęściej zgłaszany aspekt działań. Blisko 50% kontraktów dotyczy poprawy absencji szkolnej, ocen szkolnych czy zachowania na terenie szkoły. W tabeli 49 umieszczono dane dotyczące działalności kuratora w obszarze „praca” w zestawieniu z oceną swojej pozycji w systemie profilaktyki.

Tabela 49. Działania w obszarze „praca” a ocena własnej pozycji w systemie profilaktyki (różnica średnich jest istotna na poziomie 0,01)

Obszar „praca”				
Ocena własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki	Kurator zawodowy	Test Kruskala-Wallis	Kurator społeczny	Test Kruskala-Wallis
	Ranga		Ranga	
Pozycja istotna	263,00	chi ² =20,640; df=2; p<0,01	328,66	chi ² =17,083; df=2; p<0,01
Pozycja przeciętna	208,18		277,48	
Pozycja nieistotna	165,84		232,31	

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza wykazała, iż istnieje zależność pomiędzy oceną własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki a działalnością prewencyjną w obszarze „praca”. W obu badanych grupach kuratorów wynik jest istotny statystycznie, przy $p < 0,01$. Najniższą rangę obserwujemy w pozycji nieistotnej, a najwyższą w pozycji istotnej. Podobnie jak miało to miejsce w innych analizowanych dziedzinach, jeśli kurator ocenia własną pozycję jako istotną, częściej podejmuje też działania w obszarze „praca”. Im wyższa ranga, tym większe jest znaczenie przypisywanej własnej pozycji w systemie profilaktyki. W następnym tabeli 50 umieszczono wyniki odnoszące się do obszaru „rozwój osobowości”.

Na podstawie danych zobrazowanych w tabeli 50 można stwierdzić, iż istnieje zależność pomiędzy oceną własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki a podejmowaniem działań w obszarze „rozwój osobowości”, ale jedynie w odniesieniu do kuratorów społecznych. Tylko w tej grupie wynik jest istotny statystycznie, przy $p < 0,05$. Oznacza to, że kuratorzy określający swoją pozycję w systemie profilaktyki jako istotną częściej włączają do własnego repertuaru działań czynności koncentrujące się na pomocy podopiecznym w realizacji

ich zainteresowań czy na aktywnym uczestnictwie w kulturze. W przypadku analizy danych otrzymanych dla kuratorów zawodowych nie obserwuje się statystycznej zależności, co można zinterpretować jako brak związku pomiędzy oceną swojej pozycji w systemie a wkładem pracy w rozwój osobisty podopiecznych. Aczkolwiek w obu badanych grupach najniższą rangę obserwujemy w pozycji nieistotnej, a najwyższą w pozycji istotnej. Jeśli kurator ocenia własną pozycję jako istotną, tym częściej wydaje się podejmować działania w obszarze „rozwój osobowości”.

Tabela 50. Działania w obszarze „rozwój osobowości” a ocena własnej pozycji w systemie profilaktyki (różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05 dla kuratorów społecznych)

Obszar „rozwój osobowości”				
Ocena własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki	Kurator zawodowy	Test Kruskala-Wallis	Kurator społeczny	Test Kruskala-Wallis
	Ranga		Ranga	
Pozycja istotna	235,90	chi ² =3,930; df=2; n.i.	325,10	chi ² =10,639; df=2; p<0,05
Pozycja przeciętna	210,21		278,12	
Pozycja nieistotna	194,86		252,86	

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane w tym obszarze wyniki potwierdzają silny związek pomiędzy świadomością dotyczącą własnej mocy sprawczej a gotowością do działania oraz przekonaniem o jego sensie i skuteczności. Badani kuratorzy, którzy oceniają swoją pozycję w lokalnym systemie profilaktyki jako istotną, są bardziej aktywni w podejmowaniu konkretnych zabiegów prewencyjnych, a repertuar wykorzystywanych przez nich sposobów i środków jest szerszy. Można przypuszczać, że są to osoby głęboko prospołecznie zmotywowane, kierujące się zasadą optymizmu pedagogicznego, nie zrażające się szybko ewentualnymi niepowodzeniami, elastyczne w podejściu do podopiecznych i wykraczające w swoim postępowaniu poza utarte schematy.

6.3. Wykorzystywanie kontraktów wychowawczych przez badanych kuratorów

Kontrakt wychowawczy jako jeden ze sposobów pracy wykorzystywanych w procedurze case-worku stanowi doskonałą egzemplifikację realizacji idei

podmiotowości w praktyce kuratorskiej. W literaturze przedmiotu można znaleźć przekonujące opisy zastosowania tej metody, w których podkreśla się jej walory: obopólność (zakładającą pewną symetrię relacji kurator–podopieczny), zrozumiałość (czytelność), elastyczność i pragmatyczność⁹. Niestety, nie jest to jeszcze sposób działania popularny wśród kuratorów i nie znajduje się w repertuarze środków powszechnie przez nich wykorzystywanych. Z pewnością wymaga od nich większego zaangażowania i czasu, który należy poświęcić przede wszystkim na przekonanie podopiecznych do tej metody i wyjaśnienie ogólnych jej intencji – nie wspominając już o wpisanych w nią zobowiązaniach kuratora czy też o rzetelnej ocenie efektów końcowych.

Problemy nadzorowanych związane ze szkołą, konflikty z rodziną lub rówieśnikami i używanie substancji psychoaktywnych – to obszary oddziaływania kuratora, które można z powodzeniem rozwiązywać, posługując się kontraktem, przyjmującym formułę ustną lub pisemną. W związku z tym, że umowy wychowawcze z nadzorowanymi są znakomitą okazją do wykorzystywania rozwiązań prewencyjnych we wspomnianych wyżej dziedzinach, w podjętych badaniach sformułowano następujące pytania: W jakim zakresie kuratorzy posługują się metodą kontraktu? Jakie powody stają się najczęściej przedmiotem zawieranych kontraktów i jak badani oceniają ich skuteczność? Jaki istnieje związek pomiędzy rodzajem kurateli (zawodowa/społeczna), płcią i stażem pracy badanych a wykorzystywaniem umów wychowawczych z podopiecznymi? Dodatkowo starano się ustalić, jaka istnieje zależność pomiędzy określeniem poziomu swojej wiedzy na temat współczesnych rozwiązań prewencyjnych i lokowaniem własnej pozycji w systemie profilaktyki a wykorzystywaniem kontraktów. Za źródła informacji na temat stosowania kontraktów posłużyły zarówno opinie ankietowanych kuratorów (zawodowych i wolontariuszy), jak i relacje kuratorów okręgowych. Wyniki dotyczące omawianego zagadnienia zostały zobrazowane w tabeli 51.

Na podstawie danych umieszczonych w tabeli 51 można stwierdzić, że metoda kontraktu jest w stałym repertuarze działań jedynie 10% kuratorów zawodowych i 5,5% kuratorów społecznych. Najwięcej badanych wskazało, że stosuje umowy wychowawcze tylko czasami (ponad 60% kuratorów zawodowych i ponad 40% wolontariuszy). Połowa kuratorów społecznych i blisko 30% zawodowych nigdy nie posługuje się kontraktem w swojej pracy. Dodatkowo, przeprowadzona analiza wykazała statystyczną zależność pomiędzy typem ku-

⁹ Z. Ostrihanska, A. Greczuszkina, *Praca...*, s. 195–208; A. Paszkiewicz, *Podmiotowe...*, s. 105–108.

rateli a stosowaniem metody kontraktu. Wynika z niej, że umowę wychowawczą częściej wykorzystują kuratorzy zawodowi niż społeczni. Kolejne zestawienie uwzględni dane odnoszące się również do płci badanych (tabela 52).

Tabela 51. Wykorzystywanie kontraktu w pracy w zależności od rodzaju kurateli. Test: $\chi^2=60,83$, $df=2$, $p<0,000$, $V_c=0,25$

Stosowanie kontraktu	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Tak	42	10,0	31	5,5	73	7,4
Czasami	263	62,8	239	42,6	502	51,2
Nie	114	27,2	291	51,9	405	41,3
Ogółem	419	100,0	561	100,0	980	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 52. Wykorzystywanie kontraktu w pracy w zależności od zajmowanego stanowiska i płci, wraz z wynikiem z przeprowadzonej analizy testem χ^2 . Oprocentowanie dla danych, po wykluczeniu pozycji

Kurator		Płeć		χ^2
		Kobieta	Mężczyzna	
Zawodowy	Tak	9,8%	10,6%	$\chi^2=2,234$; $p=0,311$
	Czasami	61,4%	69,7%	
	Nie	28,8%	19,7%	
	Ogółem	N	347	
%		100,0%	100,0%	
Społeczny	Tak	6,7%	2,2%	$\chi^2=4,184$; $p=0,123$
	Czasami	42,6%	43,2%	
	Nie	50,7%	54,7%	
	Ogółem	N	418	
%		100,0%	100,0%	

Źródło: opracowanie własne.

Analiza testem χ^2 nie wykazała istotnej różnicy w grupie kuratorów ze względu na płeć. Można więc wysnuć wniosek, że zarówno mężczyźni, jak i kobiety wykorzystują kontrakt w podobnym stopniu.

Również staż pracy nie okazał się w tym zakresie zmienną różnicującą badane grupy, co oznacza, że osoby z większym i mniejszym stażem w prowadzeniu nadzorów w porównywalnym wymiarze stosują umowy wychowawcze z podopiecznymi.

Obok próby o rozstrzygającą deklarację na temat posługiwania się omawianą metodą, kwestionariusz uwzględniał również pytanie dotyczące przedmiotu najczęściej zawieranych kontraktów. W poniżej umieszczonej tabeli zestawiono próby uchwycenia skategoryzowanych odpowiedzi udzielanych przez kuratorów na temat powodów zawieranych kontraktów z podopiecznymi. Oto najczęściej wymieniane (tabela 53 i wykres 7):

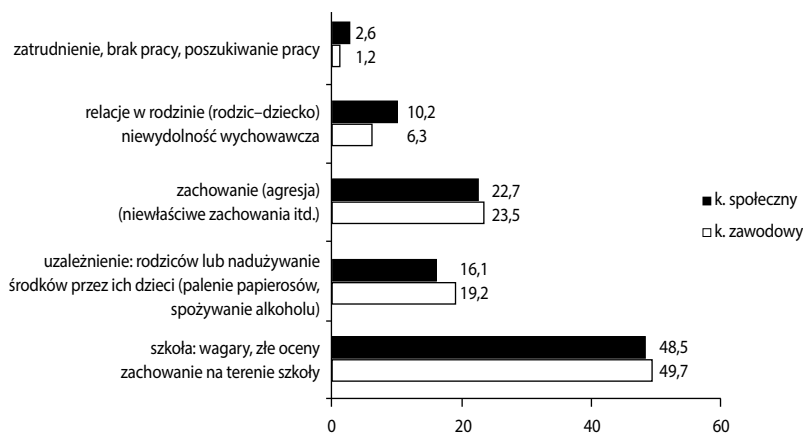
Tabela 53. Przedmiot zawieranych kontraktów

Powód zawierania kontraktów	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Ogółem	
	n	%	n	%	N	%
Problemy szkolne (wagary, złe oceny, zachowanie na terenie szkoły)	243	49,7	190	48,5	433	49,1
Uzależnienia rodziców lub nadużywanie środków psychoaktywnych przez nieletnich (palenie papierosów, używanie alkoholu, narkotyków)	94	19,2	63	16,1	157	17,8
Zachowania dysfunkcyjne nieletnich (głównie związane z agresją)	115	23,5	89	22,7	204	23,2
Relacje w rodzinie (konflikty rodzic–dziecko, niewydolność wychowawcza rodziców)	31	6,3	40	10,2	71	8,1
Zatrudnienie (brak pracy, poszukiwanie pracy)	6	1,2	10	2,6	16	1,8
Ogółem	489*	100,0	392*	100,0	881	100,0

* n – dotyczy liczby kuratorów, którzy zechcieli szczegółowo odpowiedzieć na to pytanie

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie zilustrowanych w tabeli 53 i na wykresie 7 danych można stwierdzić, że przedmiotem najczęściej zawieranych przez badanych kuratorów kontraktów z podopiecznymi były problemy związane ze szkołą, głównie niepowodzenia szkolne, wagary i niewłaściwe zachowanie. Kuratorzy zawodowi i społeczni w podobny sposób wypowiedzieli się na ten temat. Na drugim miejscu znalazły się w obu badanych grupach zachowania dysfunkcyjne (związane przede wszystkim z agresją), manifestowane przez nadzorowanych poza środowiskiem szkolnym. Innym popularnym powodem zawierania umów wychowawczych z podopiecznymi (zarówno z nieletnimi, jak i z rodzicami małoletnich) były problemy związane ze stosowaniem przez nich substancji psychoaktywnych.

Wykres 7. Przedmiot zawieranych kontraktów

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki badań dotyczące analizowanej kwestii (zwłaszcza w zakresie przedmiotu zawieranych umów) nie odbiegają od rezultatów poszukiwań badawczych innych autorów, np. eksploracji Anety Paszkiewicz¹⁰.

W kolejnych krokach analizy dokonano zestawienia oceny skuteczności kontraktów zawieranych przez kuratorów z podopiecznymi. W tabeli 54 zaprezentowano ocenę dla wszystkich działań, które wymienił dany kurator. Generalnie, średnia ocen tej skuteczności jest do siebie zbliżona w obu grupach kuratorów. Kuratorzy zawodowi średnio oceniają efektywność kontraktów na poziomie 50,6%, zaś społeczni – na poziomie 50,7%. Pozostałe, szczegółowe dane umieszczono w tabeli.

¹⁰ A. Paszkiewicz, *Podmiotowe...*, s. 119-121; 199-213. Autorka wykorzystała metodę eksperymentu pedagogicznego, włączając kontrakt do pracy rodzinnego kuratora sądowego z indywidualnym przypadkiem. Badania przebiegały w dwóch etapach, a w każdym z nich kuratorzy odbyli po cztery rutynowe spotkania z nadzorowanymi nieletnimi (były to 82 osoby w pierwszym etapie i 83 – w drugim). Z każdego spotkania były sporządzane relacje pisemne. W drugim etapie kuratorzy wprowadzili metodę kontraktu. Większość umów obejmowała co najmniej dwa problemy nieletniego, najczęściej związane z jego sytuacją życiową lub z zachowaniem. Blisko 70% kontraktów z pierwszej grupy dotyczyło sytuacji szkolnej nieletniego, 31,4% – relacji z innymi (głównie konfliktów), 7,2% – pracy, 1,2% – sytuacji materialnej. Wśród problemów związanych z zachowaniem nieletniego, 18,3% dotyczyło środowiska koleżeńskiego, 14,5% – organizacji czasu wolnego, 10,8% – alkoholu, 6,0% – narkotyków, 4,8% – papierosów. W 37,4% kontrakty zakończyły się sukcesem, natomiast w 38,5% przypadków wynik był częściowo pozytywny. Kuratorzy, którzy wzięli udział w eksperymencie, w większości przypadków (60,2%) uznali, że kontrakt miał pozytywne znaczenie dla przebiegu nadzoru.

Tabela 54. Ocena skuteczności zawieranych kontraktów

Procentowa ocena skuteczności kontraktów	Kurator zawodowy		Kurator społeczny	
	n	%	n	%
Nie oceniono skuteczności	305	71,8	485	83,9
1–9%	2	0,5	0	0,0
10–19%	3	0,7	2	0,3
20–29%	10	2,4	5	0,9
30–39%	13	3,1	14	2,4
40–49%	10	2,4	8	1,4
50–59%	44	10,4	34	5,9
60–69%	11	2,6	9	1,6
70–79%	15	3,5	16	2,8
80–89%	6	1,4	3	0,5
powyżej 90%	6	1,4	2	0,3
Ogółem	425	100	578	100
M	50,6		50,7	

Źródło: opracowanie własne.

Warto w tym miejscu podkreślić, że bardzo wielu kuratorów (ponad 70% pracowników etatowych i ponad 80% wolontariuszy) miało problemy z oceną skuteczności zawieranych kontraktów. Można więc zadać pytanie, w jakim celu te umowy były zawierane, skoro później nie zadbano o sprawdzenie ich rezultatów? Ponadto, wśród osób, które stosują tę metodę na co dzień, znajdowały się zarówno te, które są do niej przekonane i wierzą w jej efektywność (i wartość), jak i ci kuratorzy, którzy nie do końca oceniają umowy wychowawcze tak jednoznacznie pozytywnie.

Dla pełniejszego zilustrowania zagadnienia zawierania kontraktów z podopiecznymi przez badanych kuratorów, poniżej zostaną przytoczone przykładowe wypowiedzi respondentów:

Elementy kontraktu stosuję przy nadużywaniu alkoholu i przy demoralizacji nieletniego. Nikły procent zakończył się powodzeniem, na ogół krótkotrwała poprawa [kobieta, 46 lat, kurator zawodowy z 20-letnim stażem pracy].

Realizacja obowiązku szkolnego, podjęcie terapii odwykowej i psychologicznej, nie prowadzimy statystyk [kobieta, 54 lata, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Regularne uczęszczanie do szkoły i systematyczna nauka – 5% sukcesu [mężczyzna, 43 lata, kurator zawodowy z 15-letnim stażem pracy].

Sytuacja szkolna – wagary, oceny 60%; zobowiązanie do określonego zachowania 50% [kobieta, 48 lat, kurator zawodowy z 18-letnim stażem pracy].

Kontrakty dotyczą przede wszystkim nauki, uczęszczania do szkoły, a także uczestniczenia w konkretnych działaniach – np. uczestniczenie przez rodziców w treningu podnoszącym umiejętności wychowawcze, leczeniu odwykowym. Trudno określić procent powodzenia [kobieta, 45 lat, kurator zawodowy z 10-letnim stażem pracy].

Kontrakty dotyczą najczęściej większego zaangażowania nieletnich w naukę i poprawienia ocen niedostatecznych. W zamian za wkład nieletnich i zaangażowanie, kurator rozmawia z nauczycielami i wspiera szanse uczniów na poprawę ocen. Są to z reguły kontrakty słowne – nie zawieram ich na piśmie. Myślę, że skuteczność tych działań określiłbym na 65–70% [mężczyzna, 35 lat, kurator zawodowy z 4-letnim stażem pracy].

Problemy edukacyjne małoletnich, kontrakty dotyczyły m.in. zobowiązań do poprawy ocen, opanowania materiału, zmiany postawy w zakresie wywiązywania się z obowiązku szkolnego. Nie prowadzę statystyk i nie jestem w stanie określić procentowej skuteczności [mężczyzna, 42 lata, kurator społeczny z 9-letnim stażem pracy].

Ukończenie edukacji szkolnej przez nieletniego. Nie prowadzę statystyki tego typu kontraktów na przestrzeni 18 lat pracy kuratorskiej. Ostatni kontrakt zawarty w formie pisemnej zakończył się niepowodzeniem. Dwa wcześniejsze oparte na ustaleniach ustnych zakończyły się sukcesem. Wcześniejszych nie pamiętam [mężczyzna, kurator zawodowy z 18-letnim stażem pracy, brak informacji o wieku].

Realizacja obowiązku szkolnego przez nieletniego, kontakt rodzica za szkołą, utrzymywanie trzeźwości, uczestnictwo w różnego rodzaju terapiach, szeroko pojęta poprawa zachowania – 65% [kobieta, 32 lata, kurator zawodowy z 7-letnim stażem pracy].

Wobec nieletnich najczęstszy jest problem z realizowaniem obowiązku szkolnego i agresja. Tego dotyczą w pierwszej kolejności kontrakty. W sprawach opiekuńczych – podjęcie leczenia odwykowego oraz poszukiwania pracy. Większym sukcesem kończą się sprawy nieletnich, gdzie skuteczność kontraktów mogę ocenić na 60%, natomiast w sprawach opiekuńczych ok. 15 % [kobieta, 51 lat, kurator zawodowy z 23-letnim stażem pracy].

Frekwencja szkolna, zobowiązania do określonego właściwego zachowania, zobowiązania do przestrzegania porządku prawnego, zachowania poprawnych relacji rodzinnych i rówieśniczych, itp. Skuteczność kontraktu obiektywnie można określić na ok. 60% [mężczyzna, 40 lat, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Jeżeli zawieram kontrakty z podopiecznymi, to najczęściej dotyczą one zmiany postawy, zwłaszcza u nieletnich, w kierunku realizacji obowiązku szkolnego, przestrzegania porządku prawnego, a ze strony rodziców najczęściej dotyczą one zaprzestania spożywania alkoholu, poprawy warunków bytowych rodziny, niestety najczęściej zawierane kontrakty nie przynosiły pozytywnych efektów [kobieta, 45 lat, kurator zawodowy z 10-letnim stażem pracy].

Zamiast kontraktów kurator stosuje wezwania na rozmowy wychowawcze do kuratora lub na posiedzenie wykonawcze do Sędziego. Wówczas są nakładane zobowiązania i uświadamiane konsekwencje określonych zachowań [kobieta, 36 lat, kurator zawodowy z 10-letnim stażem pracy].

Zaprezentowane wypowiedzi kuratorów potwierdzają zasygnalizowaną wcześniej ambiwalencję w ocenie efektywności kontraktów. Wiąże się ona zapewne ze zróżnicowanymi w badanej grupie indywidualnymi doświadczeniami w stosowaniu tej metody. Osoby, które mają za sobą więcej sukcesów niż porażek w zakresie wykorzystywania tego sposobu pracy, z pewnością bardziej optymistycznie wypowiadają się na temat jego wartości. Ostatnia z cytowanych relacji badanych świadczyć może z kolei o zupełnym braku wiary autorki wypowiedzi w sens obopólnych umów wychowawczych. Zapewne bardziej skutecznym – jej zdaniem – działaniem jest stosowanie tradycyjnego wezwania i „pogrożenia palcem” przez kuratora i/lub sędziego. Biorąc pod uwagę znikomy procent badanych, którzy wykorzystują na co dzień kontrakty, można przypuszczać, że ten ostatni sposób pracy, ugruntowany w kontrolnym modelu sprawowania nadzorów, jest bardziej powszechny.

Obok pytań ankietowych adresowanych do badanej grupy kuratorów rodzinnych, w których mieli oni okazję do wyrażenia opinii na temat kontraktów, zwrócono się również do kuratorów okręgowych z prośbą o dostarczenie informacji dotyczących umów wychowawczych. Chodziło o dane statystyczne na temat wykorzystywania tej metody i o próbę oceny jej skuteczności. Uzyskane dane zostały zobrazowane w tabelach 55 i 56.

Na podstawie informacji zobrazowanych w tabelach 55 i 56 można stwierdzić, że spośród 27 kuratorów okręgowych, którzy zdecydowali się wziąć udział w badaniach, tylko 14 osób dysponowało danymi dotyczącymi szacunkowego procentu kuratorów rodzinnych wykorzystujących kontrakty wychowawcze w ramach wykonywanych nadzorów. Pozostałe osoby pominęły to pytanie lub deklarowały wprost, że nie prowadzą statystyk na ten temat. Dwie osoby przyznały, że umowy z podopiecznymi w ogóle nie są zawierane. Rozkład pozostałych wyników świadczy raczej o małej popularności takiego sposobu postępowania z nadzorowanymi. Jedynie w dwóch okręgach od 40 do 70% zatrudnionych kuratorów – zdaniem ich przełożonych – posługuje się kontraktem w pracy.

Tabela 55. Szacunkowy procent wykorzystywania kontraktu z osobami nadzorowanymi. Zestawienie zbiorcze – szczegółowe (średnia M: 12,3)

Szacunkowy procent wykorzystywania kontraktu z osobami nadzorowanymi	n	%
0%	2	7,4
0,1%	1	3,7
3%	1	3,7
5%	1	3,7
10%	2	7,4
od 15 do 20%	1	3,7
25%	1	3,7
od 25 do 40%	1	3,7
40%	2	7,4
70%	2	7,4
Brak danych	13	48,1
Ogółem	27	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 56. Szacunkowy procent wykorzystywania kontraktu z osobami nadzorowanymi. Zestawienie zbiorcze – skumulowane (średnia M: 12,3)

Szacunkowy procent wykorzystywania kontraktu z osobami nadzorowanymi	n	%
0%	2	7,4
do 10%	5	18,5
11– 25%	2	7,4
26–40%	3	11,1
41–70%	2	7,4
Brak danych	13	48,1
Ogółem	27	100

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę uzyskane w tym obszarze rezultaty, można przyjąć, że istnieje pewna dowolność w poszczególnych okręgach sądowych w zakresie monitorowania stosowanych przez kuratorów metod pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej, w tym – wykorzystywania kontraktów. Nie jest to wniosek napawający optymizmem, zwłaszcza w obliczu artykułowanej od wielu lat potrzeby dookreślenia kryteriów i wskaźników ewaluacji, niezbędnych w rzetelnej ocenie skuteczności pracy kuratorów. Nie ulega wątpliwości, że gromadzenie informacji o sprawności metodycznej kadry kuratorskiej istot-

nie ułatwiłoby przełożonym dokonywanie sprawiedliwych ocen działalności podwładnych.

6.3.1. Posługiwanie się kontraktem a poziom wiedzy na temat rozwiązań prewencyjnych i ocena swojej pozycji w systemie profilaktyki

Kolejne kroki analizy zmierzały w kierunku poszukiwania zależności pomiędzy posługiwaniem się przez badanych kuratorów kontraktem a określaniem poziomu swojej wiedzy na temat współczesnych tendencji w profilaktyce i oceną własnej roli w lokalnym systemie prewencji. Spodziewano się zależności wprost proporcjonalnej, oznaczającej, że im wyższy jest poziom wiedzy i istotniejsza wydaje się kuratorom ich pozycja w systemie, tym częściej powinni oni wykorzystywać nowe sposoby pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej, ze szczególnym uwzględnieniem umów wychowawczych z osobami nadzorowanymi. Ponadto, zawierane kontrakty powinny odznaczać się większą skutecznością. Wspomniane zależności zobrazowano w kolejnych zestawieniach.

Tabela 57. Kontrakty zakończone sukcesem a ocena swojej pozycji w systemie profilaktyki

Ocena własnej pozycji	Kurator zawodowy			Kurator społeczny		
	M	SD	Test istotności	M	SD	Test istotności
Pozycja istotna	60,7	24,1	p<0,05	49,6	16,4	p=0,849
Pozycja przeciętna	49,1	19,1		50,7	16,8	
Pozycja nieistotna	44,0	16,9		51,7	19,7	
Ogółem	50,6	20,2		50,7	17,1	

Źródło: opracowanie własne.

Analizując wyniki umieszczone w tabeli 57 można jednoznacznie stwierdzić, że kuratorzy zawodowi różnią się między sobą w obszarze lokowania własnej pozycji w systemie profilaktyki w zestawieniu z oceną skuteczności zawieranych kontraktów wychowawczych z podopiecznymi. Otóż, im bardziej znacząca jest w ocenie kuratora jego pozycja, tym wyżej ocenia on skuteczność zawartego kontraktu z wychowankiem (M=61, SD=21). I odwrotnie – jeśli własna pozycja w systemie profilaktyki jest określana jako nieistotna, niższa jest też ocena skuteczności zawartych umów (M=44, SD=17). Co ciekawe, zależności tej nie obserwuje się w grupie kuratorów społecznych. Wolontariusze

bez względu na to, jak oceniają swoją rolę w systemie, podobnie wypowiadają się na temat skuteczności zawieranych kontraktów.

Kolejny wariant analizy dotyczył próby uchwycenia związku między następującymi zmiennymi: częstotliwość posługiwania się kontraktem w pracy z podopiecznymi, poziom własnej wiedzy na temat rozwiązań w profilaktyce i ocena swojej pozycji w systemie opieki i profilaktyki.

Analiza korelacji r_s wykazała, że im wyżej oceniany jest przez badanych kuratorów poziom własnej wiedzy na temat rozwiązań w profilaktyce, tym bardziej istotna jest też w ich percepcji własna pozycja w systemie opieki i profilaktyki. Związek ten jest na poziomie średnim. Przy czym większy zarysowuje się w grupie kuratorów zawodowych. Dodatni znak zależności wskazuje nam, że wzrostowi jednej wartości towarzyszy wzrost drugiej (wartości) zmiennej (patrz: tabela 58).

Tabela 58. Zależności pomiędzy poziomem wiedzy na temat rozwiązań w profilaktyce a oceną własnej pozycji w systemie i częstotliwością posługiwania się kontraktem w pracy

Analizowane zmienne		Poziom wiedzy na temat rozwiązań w profilaktyce		Ocena własnej pozycji w systemie opieki i profilaktyki	
		Kurator zawodowy	Kurator społeczny	Kurator zawodowy	Kurator społeczny
Ocena własnej roli w systemie opieki i profilaktyki	r_s	,323**	,284**	1	1
	p	0	0	0	0
	N	401	533	425	571
Częstotliwość posługiwania się kontraktem we własnej pracy	r_s	,110*	,112*	,133**	0,006
	p	0,029	0,01	0,007	0,879
	N	395	523	419	556

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie danych zawartych w tabeli można stwierdzić, iż zachodzi związek pomiędzy częstotliwością posługiwania się kontraktem a poziomem wiedzy na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce. Należy jednak podkreślić, że zależność ta jest słaba. Oznacza to, że kuratorzy lepiej orientujący się we współczesnych tendencjach w profilaktyce nieznacznie częściej wykorzystują w codziennej praktyce umowy wychowawcze. Podobną sytuację można zaobserwować w przypadku trzeciej zmiennej. Próbując odnaleźć zależność pomiędzy częstotliwością posługiwania się kontraktem w pracy a oceną wła-

snej pozycji w systemie opieki i profilaktyki, można przyjąć, że taka zależność istnieje w grupie kuratorów zawodowych, aczkolwiek jest ona niewielka. Tak więc poczucie indywidualnego sprawstwa badanych kuratorów (świadomość istotnej pozycji w systemie profilaktyki) jedynie w nieznacznym stopniu przekłada się na wykorzystywane metody pracy wychowawczej z powierzonymi przez sąd podopiecznymi.

Próba dokonania rekapitulacji wyników dotyczących wykorzystywania przez badanych kontraktów wychowawczych nasuwa zasadnicze pytanie: dlaczego taka wartościowa metoda (będąca dowodem respektowania zasady podmiotowości wychowanka) stosowana jest tak rzadko? Oprócz przyczyn związanych z nadmiernym obciążeniem codziennymi obowiązkami i pewnymi obwarowaniami biurokratycznymi, wydaje się, że może być to podyktowane przywiązaniem wielu kuratorów do kontrolnego modelu wykonywania nadzorów, co zostało potwierdzone w innym miejscu niniejszej analizy. Wspomniany model jest z definicji asymetryczny, stawia podopiecznych w pozycji podporządkowanej względem kuratora i w swej istocie wyklucza wzajemność, czyli nie uwzględnia zasady współuczestnictwa.

Innym powodem może być niedostrzeganie przez kuratorów ewidentnych walorów kontraktu, co może się wiązać z pewnymi niedostatkami wiedzy w omawianym obszarze (zwłaszcza w grupie kuratorów społecznych). Skoro istnieje zależność pomiędzy subiektywną oceną własnej wiedzy a wykorzystywaniem umów wychowawczych, to można przypuszczać, że osoby nieuwzględniające tego sposobu pracy w repertuarze stosowanych środków po prostu nie wiedzą, że zwykle bardziej mobilizuje on podopiecznych do działania i ukierunkowuje na cel, ogranicza ich zależność, uczy odpowiedzialności, daje poczucie bezpieczeństwa, pozwala na odzyskanie wiary we własne siły i ułatwia całościową ocenę rezultatu nadzoru¹¹.

Kolejną przyczyną małej popularności umów wychowawczych może leżeć po stronie osób nadzorowanych. Kontrakt wymaga bowiem od nich umiejętności dokonania analizy swojej sytuacji, przeniesienia się w przyszłość, precyzyjnego sformułowania swoich myśli, skonstruowania planu działania, cierpliwości w jego realizacji, a nie wszyscy podopieczni są w stanie sprostać tym wyzwaniom.

¹¹ A. Paszkiewicz, *Podmiotowe...*, s. 186-187.

6.4. Działalność profilaktyczna kuratorów w ośrodkach kuratorskich

Jak wiadomo, ośrodki kuratorskie to instytucje o charakterze profilaktycznym, opiekuńczo-wychowawczym i resocjalizacyjno-terapeutycznym przeznaczone dla nieletnich, wobec których sąd rodzinny orzekł nadzór kuratora (jako środek samoistny bądź w okresie warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym lub warunkowego zwolnienia z zakładu), znajdujących się w bardzo trudnych warunkach bytowych i wychowawczych. Zasadniczym celem ich działalności jest zmiana postaw uczestników w kierunku społecznie pożądanym, zapewniającym prawidłowy rozwój ich osobowości. Podstawową rolę wychowawczą w procesie resocjalizacji i terapii nieletnich odgrywają rodzinni kuratorzy zawodowi i społeczni. Korzystając ze wsparcia wolontariuszy, instruktorów-wychowawców i terapeutów różnych specjalności, organizują na terenie ośrodków (a często i poza nimi) zajęcia o charakterze kompensacyjnym, reedukacyjnym i socjoterapeutycznym.

W świetle obecnych regulacji prawnych ośrodki kuratorskie są powoływane przez prezesów sądów okręgowych na wniosek prezesów sądów rejonowych. Funkcjonują w ciągu całego roku kalendarzowego, przynajmniej 20 godzin zegarowych tygodniowo (cztery–pięć godzin dziennie), zwykle w porach popołudniowych. Ich działalność finansowana jest z budżetów sądów rejonowych. Wśród szczegółowych zadań ośrodków, uwzględnionych w dokumentach statutowych znajdują się następujące obszary działań¹²:

- zaspokajanie potrzeb osobowościowych wychowanków;
- rozwiązywanie problemów psychicznych nieletnich;
- uczenie podopiecznych samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, czyli podnoszenie poziomu kompetencji społecznych,
- eliminowanie zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych (zwłaszcza w obliczu ogromnych opóźnień szkolnych) oraz kompensowanie deficytów środowiskowych;
- wdrażanie do przestrzegania norm społecznych;
- rozwijanie zainteresowań, zamiłowań i pasji, czyli kreowanie nowych parametrów tożsamości, zgodnie z ideą twórczej resocjalizacji¹³;
- wyrabianie właściwych nawyków spędzania czasu wolnego;

¹² Ł. Kwadrans, *Ośrodek kuratorski – alternatywa dla izolacji w resocjalizacji nieletnich*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej...*, s. 371-379.

¹³ M. Konopczyński, *Twórcza...*; tenże, *Metody twórczej...*

- konstruktywne rozładowywanie napięć emocjonalnych;
- kształtowanie poczucia odpowiedzialności i opiekuńczości.

Skuteczne realizowanie tych odpowiedzialnych zadań wymaga współpracy wielu osób i instytucji partnerskich, funkcjonujących w środowisku lokalnym (szkół, centrów kultury, klubów sportowych, świetlic środowiskowych, placówek terapii uzależnień itp.). Przy merytorycznym, materialnym i organizacyjnym wsparciu – zarówno ze strony podmiotów państwowych, jak i organizacji pozarządowych – możliwa jest realizacja wielu interesujących i pożytecznych inicjatyw (również o charakterze profilaktycznym), np. wspólnych imprez sportowych, wyjazdów terapeutyczno-resocjalizacyjnych, turniejów pomiędzy ośrodkami itp. Jednym z najważniejszych partnerów kadry ośrodka w realizacji wspólnych celów są rodzice/opiekunowie uczestników. Organizuje się dla nich spotkania zmierzające zarówno do wspólnej analizy przebiegu postępowania terapeutyczno-resocjalizacyjnego z nieletnim, jak i zajęcia pedagogizujące, dostarczające informacji na temat pożądaných postaw rodzicielskich i optymalnych kanałów komunikacji, mające w rezultacie uczynić relacje rodzic–dziecko bardziej efektywnymi wychowawczo.

Mając na uwadze fakt, że ośrodki kuratorskie stwarzają dogodną przestrzeń, szczególnie sprzyjającą inicjowaniu działalności prewencyjnej, w podjętych badaniach sformułowano następujące pytania: Jakie formy przybiera działalność profilaktyczna kuratorów rodzinnych w ramach ośrodków kuratorskich? Inaczej ujmując: Jak badani określają swoją rolę i jaka jest ich aktywność w zakresie wykorzystywania na terenie ośrodków zajęć o charakterze prewencyjnym? W jakim zakresie podejmowanie działalności profilaktycznej w ośrodkach jest zróżnicowane ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy badanych? Za źródła informacji we wspomnianym obszarze posłużyły opinie kuratorów zawodowych i społecznych uzyskane na podstawie ankiety i dane z wywiadów przeprowadzonych z kuratorami okręgowymi¹⁴. W pierwszej kolejności zostaną omówione pytania ankietowe. W tabeli 59 umieszczono dane odnoszące się do deklaracji badanych na temat pracy w ośrodkach.

¹⁴ Według danych dostarczonych przez kuratorów okręgowych, na podlegającym im terenie 27 okręgów sądowych funkcjonuje 75 ośrodków kuratorskich, do których uczęszcza 1229 nieletnich. Najwięcej ośrodków działa na terenie lubelskiego, świdnickiego, gliwickiego, zamojskiego i poznańskiego okręgu sądowego.

Tabela 59. Praca w ośrodku kuratorskim.

Test: $\chi^2=80,91$, $df=2$, $p<0,000$, $V_c=0,28$

Praca w ośrodku kuratorskim	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Tak	58	13,7	34	6,1	92	9,4
Nie	158	37,4	367	66,2	525	53,8
Na moim terenie nie funkcjonują ośrodki kuratorskie.	206	48,8	153	27,6	359	36,8
Ogółem	422	100	554	100	976	100

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie informacji zawartych w tabeli 59 można stwierdzić, że zaledwie 13,7% badanych kuratorów zawodowych i 6,1% wolontariuszy pracuje w ośrodkach kuratorskich. Blisko połowa badanych pracowników etatowych funkcjonuje w terenie, na którym nie działają takie placówki. Wartość statystyki $\chi^2=80,91$; $df(2)$; $p<0,000$ potwierdza istotną statystycznie zależność między testowanymi zmiennymi. Przy czym stwierdzona tu współzależność, choć widoczna, daje się określić jako słaba, $V_c=0,28$. Dwukrotnie więcej kuratorów zawodowych w porównaniu do społecznych pracuje w ośrodkach kuratorskich i jednocześnie dwa razy więcej kuratorów społecznych nie pracuje w tych instytucjach. W tabeli 60 zestawiono dane dotyczące określenia pełnionej funkcji i najważniejszych obszarów działań w ośrodku kuratorskim.

Tabela 60. Funkcja i najważniejszy obszar działań w ośrodku kuratorskim

Uzasadnienie odpowiedzi	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Funkcja kierownicza (lub inna wyraźnie określona); profilaktyka uzależnień, socjoterapia i inne obszary działań	23	46,0	7	25,0	30	38,5
Profilaktyka uzależnień, socjoterapia itp.	22	44,0	13	46,4	35	44,9
Brak ośrodków i inne odpowiedzi	5	10,0	8	28,6	13	16,7
Ogółem	50	100,0	28	100,0	78	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Kuratorzy, którzy deklarowali pracę w ośrodku kuratorskim, w zdecydowanej większości pełnią funkcje kierownicze (kuratorzy zawodowi), koordynują

lub organizują nieletnim zajęcia o charakterze socjoterapeutycznym i zapobiegającym uzależnieniom od substancji psychoaktywnych. Poniżej zostaną przytoczone wybrane wypowiedzi respondentów, opisujące najważniejsze obszary ich działalności.

Jako kierownik zarządzam pracą w ośrodku. Organizuję spotkania z osobami zajmującymi się w wąskim lub szerszym zakresie profilaktyką (dzielnicy, przedstawiciel Stowarzyszenia Pomocy Rodzinie, pracownik socjalny, pielęgniarka, terapeuta ds. uzależnień itp.) [kobieta, 56 lat, kurator zawodowy z 22-letnim stażem pracy].

Tak, pracuję w ośrodku kuratorskim. Jestem wychowawcą. Działania profilaktyczne podejmowane w OK: pomoc w organizowaniu nauki (mamy wolontariuszy, którzy pomagają odrabiać nieletnim lekcje oraz nadrabiać zaległości szkolne, kontrolujemy frekwencję szkolną, zachęcamy do udziału w projektach), organizujemy czas wolny (gry stolikowe, zajęcia sportowe <basen, sala gimnastyczna, siłownia>, wycieczki, udział w turniejach sportowych), rozmowy indywidualne tematyczne (w zależności od potrzeb), zajęcia grupowe profilaktyczne, udział w kampanii profilaktycznej (autorska edycja wakacyjna, cykl zajęć profilaktycznych dla uczestników ośrodka, współpraca z rodzicami i z Miejską Komisją Rozwiązywania Problemów Alkoholowych) [kobieta, 33 lata, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Działania profilaktyczne oparte są przede wszystkim o model profilaktyki kreatywnej, odbywają się m.in. w formie warsztatów psychoedukacyjnych prowadzonych przez psychologa i socjoterapeutę przy współudziale innych pracowników ośrodka. Głównym celem jest dostarczenie młodzieży wiedzy na temat szkodliwości i niebezpieczeństw związanych z używaniem i nadużywaniem środków psychoaktywnych oraz mechanizmów prowadzących do uzależnienia, sposobów i metod leczenia, kształtowanie konstruktywnych postaw i prospołecznych zachowań oraz atrakcyjnych dla dzieci i młodzieży form spędzania wolnego czasu jako alternatywy dla wielu patologii, szczególnie picia alkoholu, zażywania narkotyków i stosowania przemocy, promowanie zdrowego stylu życia. Ponadto organizowane są zajęcia z zakresu TZA oraz zajęcia z arteterapii oraz sportterapii. [...] Skuteczność oddziaływań profilaktycznych zauważalna jest głównie w pracy z nieletnimi w ośrodku kuratorskim, gdyż działania te prowadzone są często i systematycznie. W ramach pracy ośrodka prowadzone są różne programy profilaktyczne. Dokonywana jest ewaluacja wyników na podstawie prowadzonej obserwacji i ankiet. Dokonuje się oceny, czy w wyniku realizacji danego programu uzyskano oczekiwane zmiany w postawach uczestników [kobieta, 56 lat, kurator zawodowy z 18-letnim stażem pracy].

Zarówno relacje respondentów bezpośrednio zaangażowanych w pracę w ośrodkach, jak i wypowiedzi kuratorów okręgowych wyraźnie pokazują, że na terenie ośrodków kuratorskich podejmowane są różnorodne oddziaływania, obejmujące wszystkie poziomy profilaktyki. Najwięcej organizowanych zajęć można sklasyfikować jako działania typowe dla profilaktyki uniwersalnej, wykorzystującej strategię informacyjno-edukacyjną i programy kompetencji

społecznej, mające na celu „psychologiczne uodpornianie”. Można wymienić następujące obszary zagadnień podejmowanych na zajęciach:

- stres – czym jest i jak sobie z nim radzić?;
- równość i tolerancja;
- savoir-vivre;
- komunikacja interpersonalna (np. uczenie właściwych sposobów wyrażania emocji i uczuć, szczególnie złości i gniewu, oraz radzenia sobie z negatywnymi emocjami, trening empatii, prośba o pomoc, asertywność, reagowanie na kontrowersyjne zachowanie innych, rozwiązywanie konfliktów, budowanie i wzmacnianie poczucia własnej wartości, kształtowanie samooceny i samoświadomości itp.).
- propagowanie zdrowego trybu życia;
- uświadamianie negatywnych aspektów zjawiska subkultur młodzieżowych i sekt destrukcyjnych.

Do tego samego poziomu profilaktyki można zaliczyć przedsięwzięcia nawiązujące do strategii działań alternatywnych, która akcentuje konieczność propagowania wszystkich tych rodzajów aktywności jednostki, które dają jej zadowolenie i sprzyjają rozwojowi psychospołecznemu, będąc jednocześnie alternatywą wobec dewiacji. Są wśród nich m.in.:

- muzyka jako „lek na całe zło”, np. nauka gry na gitarze;
- zajęcia plastyczne wykorzystujące różne dziedziny sztuki i rozmaite formy;
- kuglarstwo jako sposób na spędzanie wolnego czasu;
- warsztaty fotograficzne;
- podstawy treningu siłowego;
- turnieje sportowe (w różnych dyscyplinach);
- uprawianie turystyki i rekreacji (wycieczki, rajdy, spacerowanie po najbliższej okolicy);
- zajęcia teatralne (uwzględniające w niektórych ośrodkach cykliczne przygotowywanie i wystawianie spektakli).

We wszystkich badanych ośrodkach prowadzone są zajęcia z szeroko rozumianej profilaktyki uzależnień, adresowane zarówno do nieletnich znajdujących się w grupie ryzyka, tych eksperymentujących ze środkami psychoaktywnymi, jak i osób uzależnionych, będących pod nadzorem kuratora po odbytej terapii w specjalistycznych placówkach. Wykorzystuje się w nich różne strategie i programy profilaktyczne, zawierające – w zależności od bieżących potrzeb – elementy informowania, afektywnej edukacji, wczesnej interwencji

i redukcji szkód. Wśród najczęściej wymienianych przedsięwzięć z tej dziedziny znalazły się m.in.:

- zapobieganie uzależnieniom od nikotyny, alkoholu, narkotyków, leków, sterydów, inhalantów i dopalaczy;
- przeciwdziałanie uzależnieniu od Internetu i komputera oraz zjawiskom cyberprzemocy;
- zapobieganie HIV/AIDS.

Ośrodki dysponują w tym zakresie ogólnopolskimi programami profilaktycznymi (np. „NOE”, „Dziękuję, nie”, „Zanim spróbujesz”, „TUKAN”, „Drugi elementarz, czyli program siedmiu kroków”), ale wdrażają też projekty autorskie o zasięgu lokalnym, np. „Marihuana? – Decyzja należy do ciebie”, „Wybieram zdrowie – narkotyki, alkohol mi nie w głowie” i inne.

Ważnym obszarem problemów poruszanych podczas zajęć w badanych ośrodkach jest agresja i przemoc – zjawiska powszechnie spotykane w przestrzeni społecznej, zwłaszcza w środowiskach objętych nadzorem sądowym. Podopieczni kuratorów są zarówno świadkami, ofiarami, jak i bardzo często sprawcami zachowań agresywnych i działań nacechowanych przemocą. Dlatego dużo miejsca w pracy z młodzieżą poświęca się z jednej strony nauce sposobów odpowiedniego reagowania i przeciwstawiania się agresji, a z drugiej – treningom jej zastępowania i kierowania na właściwe tory. Z relacji kuratorów wynika, że w omawianej dziedzinie – podobnie jak w przypadku uzależnień – również wykorzystuje się sprawdzone, uniwersalne programy profilaktyczne (np. „Saper – jak rozminować agresję”) i lokalne rozwiązania autorskie.

Z wypowiedzi kuratorów można ponadto wywnioskować, że ośrodki kuratorskie stanowią istotny element lokalnych systemów profilaktyki i wychowania, ponieważ w działalność omawianych instytucji angażowane są inne podmioty i wiele przedsięwzięć organizuje się dzięki partnerskiej kooperacji. Jako przykłady takich działań można wymienić:

- pogadanki z funkcjonariuszem straży granicznej, ratownikiem medycznym, instruktorem baloniarstwa (na terenie białostockiego okręgu sądowego);
- spotkania z psychologiem i terapeutą uzależnień (na terenie okręgu kaliskiego i lubelskiego);
- coroczne turnieje tenisa stołowego organizowane wspólnie z funkcjonariuszami policji (na terenie piotrkowskiego okręgu sądowego);
- uczestnictwo ośrodków kuratorskich w projekcie „Szansa” (w latach 2010–2011), współfinansowanym z Europejskiego Funduszu Społecznego, doty-

czącym aktywizacji społeczno-zawodowej młodzieży zagrożonej wykluczeniem. Programem objęto 52 nieletnich z trzech ośrodków (na terenie łódzkiego okręgu sądowego);

- współpraca ze szkołą w zakresie: motywowania do systematycznej nauki poprzez pomoc w odrabianiu prac domowych, nadrabiania zaniechań dydaktycznych i redukcji deficytów rozwojowych (dysleksji, dysgrafii, dysortografii), kontroli frekwencji na zajęciach szkolnych (na terenie płockiego okręgu sądowego);
- coroczne Wakacyjne Tygodnie Profilaktyki organizowane w formie festynów (na terenie świdnickiego okręgu sądowego).

Zdecydowana większość badanych kuratorów zwracała uwagę na ogromną rolę współpracy wychowawców ośrodków z rodzicami uczestników. Najczęściej przybiera ona formę pedagogizacji, uwzględniającej przede wszystkim następujące obszary problemów:

- zapobieganie zachowaniom ryzykownym dzieci i młodzieży, np. nauka rozpoznawania, czy dziecko sięga po narkotyki;
- poradnictwo i wsparcie w zakresie rozwiązywania trudności wychowawczych i problemów życiowych (np. zajęcia korekcyjne dla rodziców mające na celu wykształcenie umiejętności planowania procesu wychowawczego i bieżących spraw rodzinnych, ujęte w formie autorskiego programu „Szkoła dla rodziców” Bożeny Szluchy i Zdzisławy Kortas z opolskiego okręgu sądowego).

Niezależnie od sygnalizowanego przez kuratorów okręgowych wyraźnego niedostatku w zakresie cyklicznych szkoleń poruszających zagadnienia współczesnej profilaktyki, osoby pracujące w ośrodkach kuratorskich podejmują bardzo wiele działań prewencyjnych. Wszyscy badani kuratorzy (również ci, na których terenie nie działają ośrodki) dostrzegają ogromną potrzebę propagowania wszelkich inicjatyw profilaktycznych i są głęboko przekonani o sensie i skuteczności wspomnianych działań w pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie. Świadczy o tym m.in. wypowiedź jednego z badanych:

Ośrodki realizują programy profilaktyczne mające zapobiegać nałogom (palenie tytoniu, używanie alkoholu i środków psychoaktywnych), zachowaniom agresywnym (trening zastępowania agresji) i zachowaniom ryzykownym w okresie większej swobody i mniejszego nadzoru osób dorosłych (zawsze przed wakacjami). Sam ośrodek jest alternatywnym sposobem spędzania czasu, a przez to profilaktyką dla niekontrolowanego i niezorganizowanego skupiania się w grupy nieformalne. W minioną sobotę w ramach takich działań odbył się w SR w [...] turniej

halowej piłki nożnej i tenisa stołowego. Było chyba ze 40 chłopaków i 3 dziewczyny. Rozegrano 6 meczów była tylko 1 żółta kartka (zagraniem ręką poza polem karnym!). Nie było bójek, wyzwisk, przekleństw – sędzia był zaskoczony. [okręg sądowy z północnej Polski].

Ta i podobne relacje kuratorów stanowią przekonujący przykład doceniania wartości działań profilaktycznych ośrodków, wskazując równocześnie na konieczność wspierania (nie tylko merytorycznego, organizacyjnego, finansowego, ale też mentalnego) podobnych inicjatyw przez różne osoby i instytucje stanowiące lokalny system opieki, wychowania i profilaktyki¹⁵. Inwestowanie w działalność prewencyjną jest bowiem nie tylko bardziej humanitarne – w stosunku do polityki karnej i resocjalizacyjnej nastawionej na izolację – ale też ekonomicznie bardziej opłacalne, ponieważ generuje zdecydowanie mniejsze nakłady finansowe, nie licząc już trudnych do oszacowania kosztów społecznych.

6.5. Wnioski

1. Biorąc pod uwagę rezultaty eksploracji, koncentrujące się na czynnym udziale kuratorów rodzinnych w lokalnych przedsięwzięciach profilaktycznych, można wyprowadzić następujące wnioski:

- W ostatniej dekadzie ponad połowa badanych rodzinnych kuratorów zawodowych była czynnie zaangażowana w realizację programów profilaktycznych w swoim środowisku lokalnym. W tej grupie znajdowały się zarówno osoby, które były pomysłodawcami, inicjatorami, koordynatorami i organizatorami działań, jak i – wspólnie z innymi podmiotami – wykonawcami. Najczęściej uczestnictwo badanych w lokalnych inicjatywach prewencyjnych było powiązane z funkcjonowaniem międzyresortowych zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych.

¹⁵ Przekonujących dowodów świadczących o niezwykle pozytywnej roli ośrodków kuratorskich w lokalnych systemach profilaktyki i resocjalizacji nieletnich dostarczają m.in. Z. Bartkiewicz i A. Wojnarska, stwierdzając zaistnienie wyraźnych, korzystnych zmian w zakresie poziomu umiejętności społecznych podopiecznych tych instytucji (Z. Bartkiewicz, A. Wojnarska, *Poprawa funkcjonowania społecznego nieletnich resocjalizowanych w ośrodkach kuratorskich*, [w:] *Efektywność resocjalizacji nieletnich w warunkach wolnościowych*, red. Z. Bartkiewicz, A. Wojnarska, A. Węgliński, Lublin 2013 s.33-64.. Również D. Zabrocki – występując z perspektywy praktyka – z entuzjazmem i ogromną wiarą w sens wspierania podobnych instytucji wypowiada się na temat doświadczeń ośrodka kuratorskiego w Miastku (D. Zabrocki, *Geneza i funkcjonowanie ośrodka kuratorskiego w Miastku*, [w:] *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja...*, s. 183-192).

- Kuratorzy społeczni statystycznie rzadziej od pracowników etatowych zaangażowali się w lokalne inicjatywy prewencyjne. Pozostałe zmienne nie okazały się czynnikami różnicującymi obraz wyników w omawianym obszarze badań.
- Obecnie zaangażowanie kuratorów (zarówno zawodowych, jak i społecznych) w realizację programów profilaktycznych zdecydowanie zmalało (o ok. 10 punktów procentowych w każdej z grup) w stosunku do lat ubiegłych.
- Wśród projektów najczęściej realizowanych przy współudziale kuratorów rodzinnych znajdowały się przede wszystkim programy zapobiegające uzależnieniom oraz problemom związanym z agresją i przemocą. Mniej popularne natomiast były wszelkie przedsięwzięcia promujące szeroko rozumiane zdrowie i wzmacniające kompetencje społeczne, czyli działania koncentrujące się na czynnikach chroniących, typowe dla profilaktyki uniwersalnej.

2. Na podstawie analizy uzyskanych rezultatów empirycznych odnoszących się do podejmowania przez badanych kuratorów konkretnych działań o charakterze profilaktycznym w wyodrębnionych pięciu komplementarnych obszarach („zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca” i „rozwój osobowości”) można wyprowadzić następujące wnioski:

- Najbardziej docenianą przez respondentów dziedziną działań prewencyjnych, które badani podejmują w codziennym sprawowaniu nadzorów, są relacje w rodzinie. Działaniem, które najczęściej wykorzystują kuratorzy w tym zakresie, jest szeroko rozumiana pedagogizacja rodziców, podporządkowana strategii informacyjnej (np. dostarczanie wiedzy na temat trudności okresu dorastania, typowych problemów wychowawczych, popełnianych błędów itp.).
- Na drugim miejscu w rankingu popularności poszczególnych rodzajów praktyki profilaktycznej kuratorów ułożyły się zabiegi związane z edukacją podopiecznych. W tym obszarze najczęściej wykorzystywanym przez badanych działaniem jest – oparte na kontroli i współpracy z pedagogami – motywowanie do nauki i systematyczne monitorowanie sytuacji szkolnej osób nadzorowanych. Dziedziną dość zaniedbaną natomiast jest udział kuratorów w szkolnych programach profilaktycznych oraz w komisjach wychowawczych.
- Obszar działań związanych ze zdrowiem znalazł się na trzeciej pozycji w hierarchii ważności. Wśród najczęściej wymienianych przez responden-

tów zabiegów prewencyjnych było kierowanie podopiecznych do ośrodków terapii uzależnień oraz promowanie zdrowego stylu życia. Najmniej popularnym działaniem z tego obszaru był systematyczny kontakt badanych z lekarzem rodzinnym i placówkami ochrony zdrowia.

- W zakresie rozwoju osobowości nadzorowanych kuratorzy skupiają się przede wszystkim na dostarczaniu podopiecznym informacji na temat lokalnej sieci wsparcia społecznego. Niewiele czasu poświęcają natomiast działaniom pobudzającym do aktywnego uczestnictwa w kulturze oraz zabiegom wspierającym rozwój duchowy wychowanków.
- Wśród działań profilaktycznych najmniej docenianych przez kuratorów był obszar związany z pracą. Badani tylko okazjonalnie pomagają podopiecznym w aktywnym poszukiwaniu zatrudnienia, sporadycznie kontaktują się z biurami pośrednictwa pracy, nie mobilizują na co dzień nadzorowanych do niezależności finansowej, rzadko posługują się metodami wykraczającymi poza przekaz werbalny.
- Obraz podejmowanych działań prewencyjnych okazał się zróżnicowany ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna) i płeć badanych. We wszystkich wyodrębnionych obszarach działań kuratorzy zawodowi uzyskali wyższe wyniki od grupy kuratorów społecznych, co oznacza, że pracownicy etatowi w większym zakresie wykorzystują zabiegi profilaktyczne w swojej codziennej pracy z nadzorowanymi. Zmienną różnicującą rezultaty badawcze w omawianej dziedzinie okazała się również płeć. Działalność kobiet jest – w świetle wyników badań – w większym stopniu „nasycona” profilaktyką w porównaniu z codziennym wykonywaniem nadzorów przez ankietowanych mężczyzn.
- Badania potwierdziły dodatkowo zależność pomiędzy podejmowaniem konkretnych działań prewencyjnych przez kuratorów zawodowych i społecznych a oceną własnej pozycji w lokalnym systemie profilaktyki. Jest to zależność wprost proporcjonalna, oznaczająca, że im wyżej badani kuratorzy oceniają swoją pozycję w systemie (im większe jest ich indywidualne poczucie sprawstwa), tym częściej włączają do repertuaru swoich działań zabiegi profilaktyczne. Istotnie statystycznie wyniki odnotowano we wszystkich wyodrębnionych dziedzinach działań prewencyjnych, przy czym w obszarze „rozwój osobowości” odnosiły się one jedynie do grupy kuratorów społecznych.

3. Na podstawie zgromadzonych rezultatów badawczych odnoszących się do stosowania przez badanych kuratorów metody kontraktu, można wyprowadzić następujące wnioski:

Umowy wychowawcze z nadzorowanymi nie są powszechnie wykorzystywane przez rodzinnych kuratorów sądowych. Z opinii respondentów wynika, że regularnie metodę tę stosuje zaledwie co dziesiąty kurator zawodowy i co dwudziesty kurator społeczny. Nie wszyscy kuratorzy okręgowi orientują się w zakresie stosowania kontraktów przez podlegających im pracowników etatowych i wolontariuszy. Połowa badanych okręgów sądowych nie dysponuje szacunkowymi danymi statystycznymi na ten temat.

Przedmiotem zawieranych kontraktów są najczęściej problemy wychowanków związane z ich sytuacją szkolną (niepowodzenia szkolne, wagary, niewłaściwe zachowanie), konflikty z rodziną lub rówieśnikami, zachowania agresywne i używanie przez podopiecznych substancji psychoaktywnych.

Oceny efektywności stosowanych kontraktów były w badanej grupie dość zróżnicowane (średnia ocena to ok. 50%). Wielu badanych kuratorów miało trudności w ocenie skuteczności tego sposobu pracy, co może oznaczać, że w zawieranych umowach brakuje czytelnych wskaźników ewaluacji.

Kontrakty są zdecydowanie częściej zawierane przez kuratorów zawodowych niż społecznych. Płeć i staż pracy natomiast nie są czynnikami różnicującymi obraz wyników badań w tym zakresie, co oznacza, że zarówno kobiety, jak i mężczyźni, osoby z krótszym i z dłuższym stażem pracy w podobnym zakresie posługują się kontraktem w codziennym wykonywaniu nadzorów.

Na podstawie analizy statystycznej ustalono niewielką zależność pomiędzy określaniem przez badanych kuratorów poziomu swojej wiedzy na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce i oceną indywidualnego poczucia sprawstwa a wykorzystywaniem kontraktów wychowawczych. Kuratorzy zawodowi lepiej orientujący się w aktualnych tendencjach w profilaktyce i oceniający swoją pozycję w lokalnym systemie jako istotną (mający większe poczucie sprawstwa) nieznacznie częściej wykorzystują w codziennej praktyce umowy wychowawcze z podopiecznymi i równocześnie bardziej pozytywnie wypowiadają się na temat ich skuteczności.

4. Podsumowując uzyskane rezultaty empiryczne odnoszące się do działalności profilaktycznej kuratorów rodzinnych na terenie ośrodków kuratorskich, można wysnuć następujące wnioski:

- Ośrodki kuratorskie są bardzo ważnym elementem lokalnych systemów profilaktyki i wychowania. Ze względu na dużą różnorodność, użyteczność i atrakcyjność organizowanych na ich terenie zajęć stanowią istotny środek wzmacniający nadzór kuratora, a tym samym dający większą szansę powodzenia procesu resocjalizacji nadzorowanych nieletnich, prowadząc do wyeliminowania bądź znaczącego ograniczenia ich niepożądanych zachowań i postaw.
- Niestety znikomy odsetek badanych kuratorów (blisko 14% zawodowych i 6% społecznych) prowadzi obecnie działalność profilaktyczno-wychowawczą na terenie ośrodków kuratorskich. Każda z bezpośrednio zaangażowanych w taką formę aktywności osób podejmuje szereg działań o charakterze prewencyjnym (wykorzystując różne poziomy, strategie, modele i programy profilaktyczne) i zdecydowanie pozytywnie wyraża się na temat potrzeby inwestowania w takie placówki. Podobną opinię artykułują kuratorzy okręgowi. W tym kontekście nie napawa optymizmem fakt, że istniejąca sieć ośrodków jest bardzo ograniczona, nie wszystkie okręgi sądowe (sądy rejonowe) znajdują środki finansowe na uruchamianie i/lub utrzymywanie wspomnianych instytucji i nie każdy kurator ma możliwość zaoferowania nadzorowanym dodatkowych zajęć socjoterapeutycznych i kulturotechnicznych, istotnie wspomagających jego oddziaływanie oparte na psychotechnice.
- Kuratorzy zawodowi bardziej od kuratorów społecznych angażują się w działalność ośrodków kuratorskich. Płeć i staż pracy nie stanowią natomiast czynników różnicujących w całościowym obrazie działań podejmowanych przez badaną grupę na terenie tych instytucji.

Rozdział 7.

Efektywność pracy profilaktycznej rodzinnych kuratorów sądowych i jej wybrane uwarunkowania

7.1. Problemy społeczne oraz subiektywne i obiektywne trudności w sprawowaniu nadzorów w percepcji kuratorów

Nie ulega wątpliwości fakt, iż rodziinni kuratorzy sądowi – w porównaniu do innych grup profesjonalnych – pracują na co dzień w wyjątkowo skomplikowanej rzeczywistości społeczno-wychowawczej. Nagromadzenie dysfunkcji i problemów w nadzorowanych środowiskach jest czasami tak ogromne, że wszelkie zabiegi profilaktyczno-resocjalizacyjne okazują się bezowocne. Zarówno teoretycy, jak i praktycy zgodnie podkreślają, że czynniki środowiskowe znajdują się w grupie najistotniejszych uwarunkowań skuteczności pracy kuratora sądowego. Wśród innych zmiennych określających efektywność działań kuratorów, powszechnie uznawanych za istotne utrudnienia w pracy, wymieniane są również czynniki związane z samym funkcjonowaniem służby kuratorskiej w strukturach sądownictwa. Najczęściej wiążą się one z wyraźną asymetrią w relacjach sędziowie–kuratorzy, nie do końca czytelnie określonymi standardami obciążenia obowiązkami (zwłaszcza w stosunku do uprawnień), wymaganiami biurokratycznymi czy niedostatkami w zakresie finansowania niektórych działań (np. szkoleń, ośrodków kuratorskich). Należy podkreślić, że zarówno te przywołane, jak i pominięte w tym miejscu czynniki, będące często istotnymi przeszkodami w realizacji codziennych zadań, nie są przez wszystkich jednakowo dotkliwie odczuwane, ponieważ nawarstwienie obiektywnych problemów w połączeniu z indywidualnymi doświadczeniami osób funkcjonujących w różnych okręgach sądowych może z pewnością tworzyć dość zróżnicowany obraz.

Ponieważ trudno byłoby analizować profilaktyczny wymiar sprawowanych przez badanych kuratorów nadzorów sądowych w oderwaniu od realiów dnia codziennego, w podjętej eksploracji sformułowano następujące pytanie ba-

dawcze: Jakie problemy społeczne dominują w poszczególnych okręgach sądowych i jakie przeszkody (trudności natury subiektywnej i obiektywnej) w codziennym sprawowaniu nadzorów napotyka najczęściej kuratorzy? Stawiając sobie za cel poznanie najważniejszych obszarów problemów, które niewątpliwie przekładają się na efektywność pracy profilaktycznej, postanowiono skonfrontować dwie perspektywy w spojrzeniu na to zagadnienie i uwzględnić relacje zarówno ankietowanych kuratorów zawodowych i społecznych, jak i opinie kuratorów okręgowych. W tabeli 61 zobrazowano informacje na temat problemów w sprawowanych nadzorach, które ankietowani umieszczali w specjalnej rubryce na dodatkowe komentarze i uwagi¹.

Tabela 61. Komentarze dotyczące problemów w sprawowanych nadzorach

Komentarze i uwagi	Kurator			
	Zawodowy		Społeczny	
	n	%*	n	%*
Dotyczące zbyt dużego obciążenia pracą	20	39,2	2	5,4
Dotyczące skomplikowanej sytuacji podopiecznych	5	9,8	5	13,5
Postulaty dotyczące wsparcia pracy kuratora, potrzeby współpracy i szkoleń	13	25,5	13	35,1
Inne, np. brak środków finansowych	20	39,2	19	51,4

*Procentowanie oparte na obserwacjach

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z danych umieszczonych w tabeli 61, niewielu badanych kuratorów umieściło dodatkowe komentarze odnoszące się do pominiętej w ankiecie problematyki (58 osób w grupie kuratorów zawodowych i 39 osób wśród wolontariuszy). Kuratorzy zawodowi najczęściej skarżyli się na zbyt duże obciążenie codziennymi obowiązkami i ograniczenia finansowe, związane na przykład z funkcjonowaniem ośrodków kuratorskich lub środkami przeznaczonymi na szkolenia kadry. W grupie wolontariuszy najdotkliwiej odczuwane są problemy związane z finansowaniem ich działań. Zarówno wśród pracowników etatowych, jak i kuratorów społecznych pojawiły się wypowiedzi doty-

¹ W kwestionariuszu nie było pytania, które wprost odnosiłoby się do odczuwanych przez kuratorów przeszkód i problemów w codziennym sprawowaniu nadzorów. Dlatego informacje na ten temat zostały zebrane na podstawie wypowiedzi umieszczonych w rubryce dodatkowej. Bezpośrednio z pytaniami dotyczącym tej kwestii zwrócono się natomiast do grupy kuratorów okręgowych.

czące potrzeby szkoleń, dodatkowego wsparcia ze strony innych podmiotów i bardziej efektywnej, systemowej współpracy. Na ostatnim miejscu w rankingu wyszczególnionych przeszkód w pracy znalazły się problemy wynikające ze skomplikowanej sytuacji podopiecznych, uwarunkowanej różnorodnymi jednostkowymi dysfunkcjami i patologiami całych nadzorowanych środowisk.

W celu pełniejszego zilustrowania opisywanych trudności w codziennym wykonywaniu nadzorów, poniżej zostaną przytoczone wybrane wypowiedzi respondentów.

Napotykanie opór ze strony podopiecznych, sugerowane możliwości rozwiązania problemów nie napotykają aprobaty, współpraca z instytucjami niekiedy traktowana jako ingerencja w ich działanie [kobieta, 39 lat, kurator społeczny z 8-letnim stażem pracy].

„Syzyfowa praca” przy braku instytucji wspierających typu świetlice środowiskowe, socjoterapeutyczne, ośrodki kuratorskie, terapeutów i psychologów pracujących z trudną młodzieżą w poszczególnych gminach [kobieta, 44 lata, kurator zawodowy z 17-letnim stażem pracy].

Czynnikiem niezbędnym do podjęcia jakichkolwiek działań jest wola osoby, której problem dotyczy. Kurator proponuje, wymaga i kontroluje, jednak decyzje należą do osób nadzorowanych. Podopieczni często znajdują się w trudnych, złożonych sytuacjach życiowych, borykają się z różnymi problemami (np. współzależnością, brakiem świadomości problemu). Kuratorzy w moim okręgu posiadają bardzo wysokie obciążenie pracą, nie są w stanie realizować zadań profilaktycznych w taki sposób, jakby chcieli [kobieta, 29 lat, kurator zawodowy z 4-letnim stażem pracy].

Do referatu kuratora sądowego trafiają sprawy bardzo trudne lub trudne. W przypadku spraw bardzo trudnych mamy do czynienia praktycznie z całkowitym rozkładem rodziny, która nigdy wcześniej nie korzystała z pomocy innych instytucji. Rola kuratora wówczas polega głównie na zdiagnozowaniu sytuacji i uruchomieniu szerokiego wachlarza pomocy instytucjonalnej. Następnie kurator koordynuje i kontroluje przebieg działań profilaktycznych. Bywa, że podjęte metody działań resocjalizacyjnych nie przynoszą oczekiwanego efektu lub są one dostrzegalne, ale w minimalnym stopniu [kobieta, 48 lat, kurator zawodowy z 25-letnim stażem pracy].

Dla większości podopiecznych nadzór kuratora jest trudny do zaakceptowania, narzucony przez sąd. Aby praca (także w obszarze profilaktyki) była skuteczna, kurator musi zdobyć zaufanie podopiecznych, nawiązać z nimi prawidłową komunikację. Wydaje się, iż bardziej skuteczne powinny być działania profilaktyczne podejmowane przez inne instytucje, zanim sprawa trafi do sądu [kobieta, 53 lata, kurator zawodowy z 30-letnim stażem pracy].

Idea piękna, ale nijak się to ma do rzeczywistości. Nadmiar obowiązków, zbyt duża ilość spraw, praca w odległym i nazbyt obszernym terenie, ograniczenia terminowości i brak odpowiednich narzędzi do wykonywania pracy – brak samochodu

służbowego, telefonu komórkowego, powodują, że brakuje czasu na tworzenie inicjatyw profilaktycznych. W pracy bazuję na tym, co jest dostępne. Jest za mało instytucji świadczących rzetelną i fachową pomoc podopiecznym, co daje wrażenie, że kurator jest sam z problemem. Jest to moja subiektywna ocena, ale mam nadzieję, że wielu kuratorów podzieli moje stanowisko. Przepływ informacji o tworzących się inicjatywach profilaktycznych jest ciągle na bardzo niskim poziomie, zwłaszcza w środowiskach małomiasteczkowych i obszarach wiejskich [kobieta, 43 lata, kurator zawodowy z 13-letnim stażem pracy].

Institucje, z którymi współpracują kuratorzy, powinny być zobligowane do ściślejszej współpracy w sytuacjach kiedy klient tych instytucji objęty jest nadzorem kuratorskim, często to kurator musi szukać współpracy i kontaktu z tymi instytucjami, a nie na odwrót. Ogólny brak środków finansowych, rzeczowych do realizacji pomysłów profilaktycznych, resocjalizacyjnych, walki z ubóstwem, patologią itp. [mężczyzna, 37 lat, kurator społeczny z 15-letnim stażem pracy].

Oddziaływania profilaktyczne wobec nadzorowanych mają szczególne znaczenie w pracy kuratora, ale nie zawsze kurator ma możliwość ich wdrażania, np. problem pobudzania i rozwijania zainteresowań nieletnich często napotyka na trudności obiektywne (znaczne ubożenie rodzin, często funkcjonujących na pograniczu biedy mimo uzyskiwanej pomocy z MOPS), brak bezpłatnych zajęć pozalekcyjnych w szkołach (nie we wszystkich szkołach funkcjonują nawet zajęcia sportowe – SKS), a propozycje miejskiego Domu Kultury są ubogie. Duże bezrobocie w mieście i brak zakładów utrudnia pozyskiwanie sponsorów do nowych pomysłów i inicjatyw [kobieta, 51 lat, kurator zawodowy z 23-letnim stażem pracy].

Uważam, że kwestia braku skutecznych działań i idących za tym efektów w służbie kuratorskiej wynika głównie ze źle działającego, ogólnie pojętego systemu, który skutecznie nie działa, np. w umieszczaniu nieletnich w ośrodkach, gdzie oczekują na miejsce ponad rok. Nadto profilaktyka wychowawcza winna być skierowana głównie do rodziców, ponieważ osobowość dziecka kształtuje się w pierwszych trzech latach jego życia. Więc, to co zostanie mu przekazane, z tym będziemy mieli w kolejnych latach problem [mężczyzna, 38 lat, kurator społeczny z 2-letnim stażem pracy].

Uważam, iż dobrym rozwiązaniem dla kuratorów społecznych byłaby możliwość uczestniczenia w grupie wsparcia. 1x na kwartał dobrowolne spotkanie kuratorów w celu wymiany zdań i opinii [kobieta, 32 lata, kurator społeczny z 2-letnim stażem pracy].

Zaprezentowane wypowiedzi mogą wywołać pewną refleksję. Niezależnie od powszechnego narzekania kuratorów na ponadstandardowe obciążenie pracą, ograniczenia finansowe, brak podstawowych narzędzi w codziennym działaniu (służbowy samochód, telefon itp.), niedostatki w zakresie współpracy z innymi podmiotami (np. słaby przepływ informacji), zbyt skomplikowaną sytuację nadzorowanych (np. ubóstwo, niechęć do zmiany), pojawia się też niepokojący brak wiary w sens codziennego wysiłku. Narracja zacytowanych relacji respondentów jest zdecydowanie pesymistyczna, ponieważ wyraźnie

można w niej dostrzec podawanie w wątpliwość kwestii zaufania we wzajemnych stosunkach na linii kuratorzy–osoby nadzorowane. Można więc w tym kontekście zadać pytanie, co wobec tego jest fundamentem w budowaniu relacji z podopiecznymi, jeśli jest ona pozbawiona tej kluczowej dla zawodowych „pomagaczy” kategorii aksjologicznej? Zdaniem niektórych wypowiadających się osób to inne podmioty powinny uruchamiać działania profilaktyczne, bo dla kuratorów jest na takie zabiegi raczej „za późno”. Jeśli w taki (nieco stygmatyzujący) sposób kuratorzy rodzinni postrzegają osoby nadzorowane, to z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że – w ich percepcji – wychowankowie instytucji izolacyjnych znajdują się na pozycji zdecydowanie przegranej, a przecież do tej grupy odbiorców również adresuje się ofertę różnorodnych zajęć o charakterze prewencyjnym. Być może ten brak wiary kuratorów we własne siły sprawcze w zakresie zapobiegania rozprzestrzenianiu się negatywnych zjawisk w nadzorowanych środowiskach jest jednym z symptomów wypalenia zawodowego, problemu charakterystycznego dla grupy zawodów pomocowych. Stąd zapewne propozycja jednej z ankietowanych osób dotycząca potrzeby organizowania dla kuratorów grup wsparcia. Jeśli dodać do tego dotychczasowe rozważania, oparte na uzyskanych rezultatach empirycznych, można stwierdzić, że ten ostatni postulat powinien być przez służby sądowe poważnie rozważony.

Po przeanalizowaniu wypowiedzi ankietowanych kuratorów zawodowych i społecznych, uzyskany obraz wyników – wzbogacony o relacje kuratorów okręgowych – wydaje się znacznie rozszerzać perspektywę w spojrzeniu na doświadczane przez badanych codzienne trudności, wynikające bardzo często z występujących w nadzorowanych środowiskach problemów społecznych. Pozostałe przeszkody stanowią wypadkową niedoskonałości obecnego systemu pomocy, profilaktyki i resocjalizacji (nie wyłączając służby sądowej) i działania innych czynników o charakterze zarówno obiektywnym, jak i subiektywnym, które ze zróżnicowaną siłą i natężeniem mogą ograniczać swobodę kuratorów w codziennym wykonywaniu obowiązków.

W jednym z pytań wywiadu kuratorzy okręgowi zostali poproszeni o wskazanie najbardziej charakterystycznych i dotkliwie odczuwalnych przez podlegających im kuratorów rodzinnych problemów społecznych. Znalazły się wśród nich następujące:

- alkoholizm i inne uzależnienia – w 25 okręgach sądowych;
- bezrobocie – 21 wskazań;

- ubóstwo (pauperyzacja społeczeństwa) – 12 wskazań;
- niekompletność rodzin (w tym rodziny z problemem eurosieroctwa) – osiem wskazań;
- przemoc w rodzinie – pięć wskazań;
- niepełnosprawność intelektualna, choroby somatyczne i psychiczne w rodzinach – pięć wskazań.

Wśród innych wymienianych często problemów (nie zawsze spełniających kryteria związane z naukowym określeniem problemu społecznego) znalazł się niski poziom kompetencji wychowawczych rodziców (związany często z brakiem wykształcenia), agresja w stosunku do kuratora w nadzorowanych środowiskach, przestępczość (w tym zajmowanie się nielegalnym handlem), brak ofert pracy i mieszkań socjalnych dla podopiecznych, niedostatki w zakresie współpracy z różnymi instytucjami, rozwiązłość seksualna kobiet i wyuczona bezradność osób nadzorowanych.

Kolejne pytanie adresowane do kuratorów okręgowych wiązało się z obiektywnymi i subiektywnymi trudnościami w codziennym sprawowaniu nadzorów, artykułowanymi zarówno przez podlegających im pracowników etatowych, jak i wolontariuszy funkcjonujących w pionie rodzinnym. Według relacji osób, które zdecydowały się wziąć udział w badaniach, do najczęściej doświadczanych przez kuratorów przeszkód w codziennej pracy należą:

- agresja osób nadzorowanych i/lub zwierząt domowych oraz związana z nią ciągła obawa o własne bezpieczeństwo (problem odnotowany w dziesięciu okręgach sądowych)²;
- nadmierne obciążenie obowiązkami służbowymi, w tym jednorazowymi wywiadami środowiskowymi oraz czynnościami administracyjno-biurowymi, przy braku wsparcia ze strony sekretariatów (w dziewięciu okręgach)³;
- trudności we współpracy z nadzorowanymi wynikające z unikania przez nich lub utrudniania kontaktu (siedem wskazań)⁴;

² Z danych statystycznych dotyczących zagrożenia bezpieczeństwa pracy wynika, że w 2011 roku doszło do 274 przypadków czynnej napaści na kuratora (zarówno zawodowego, jak i społecznego) w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych. W tym samym roku odnotowano również 163 przypadki agresji ze strony zwierząt domowych (*Kuratorska Służba Sądowa...*). Rozdział III.

³ W 2011 roku kuratorzy zawodowi wykonali łącznie 345 174 wywiadów środowiskowych, co przeciętnie daje 165 wywiadów na jeden etat (tamże). Rozdział VI.

⁴ W 2011 roku odnotowano 2447 przypadków odmowy wpuszczenia do mieszkania kuratora przybyłego w celu przeprowadzenia wywiadu środowiskowego lub wykonania innych czynności służbowych (tamże). Rozdział III.

- rozległość terenu działania poszczególnych kuratorów i związane z nią trudności z dotarciem do podopiecznych (problem dostrzegany w sześciu okręgach);
- niewystarczająca liczba instytucji terapii uzależnień, programów terapeutycznych lub miejsc w placówkach resocjalizacyjnych dla nieletnich (w pięciu okręgach sądowych);
- niezadawalająca współpraca z lokalnymi instytucjami, np. PCPR, policją, szkołami gimnazjalnymi (w czterech okręgach);
- brak wystarczających środków finansowych, np. na ryczałty dla kuratorów społecznych lub na specjalistyczne szkolenia (w czterech okręgach).

Wśród innych często wymienianych trudności znalazły się m.in.: nadmierne oczekiwania podopiecznych (w tym postawy roszczeniowe i nieuzasadnione skargi na kuratora), wypalenie zawodowe ambitnych, ale za mało doświadczonych kuratorów, zaburzenia psychiczne nadzorowanych utrudniające nawiązanie kontaktu i choroby zakaźne w rodzinach podopiecznych (oraz związane z tym obawy kuratorów o własne zdrowie), brak ofert pracy dla podopiecznych. Niektórzy kuratorzy okręgowi zwracali również uwagę na problem niechęci sąsiadów lub przedstawicieli innych instytucji do udzielania informacji na temat osób nadzorowanych oraz brak podstawowych narzędzi pracy kuratora, takich jak samochód służbowy, telefon komórkowy, alkomat czy narkotest. Jedna z osób wymieniła też jako istotne utrudnienie w pracy – brak rozwiązań organizacyjnych dotyczących instytucji pogotowia rodzinnego dla dzieci odbieranych przez kuratorów. Ważnym problemem odnotowanym w jednym z okręgów okazało się również dość częste rezygnowanie z pracy kuratorów społecznych, których decyzje w tym zakresie podyktowane są niskimi ryczałtami przy prowadzeniu skomplikowanych (czasochłonnych i kosztochłonnych) spraw.

7.2. Ocena skuteczności oddziaływań profilaktycznych kuratorów

Biorąc pod uwagę przesłanki teoretyczne zaprezentowane w pierwszej części niniejszego opracowania, zagadnienie pomiaru efektywności pracy kuratora sądowego jest niezmiernie skomplikowane, ponieważ nie wypracowano jak dotąd operacyjnej definicji skuteczności działalności resocjalizacyjnej, zarówno w odniesieniu do postępowania izolacyjnego, jak i wolnościowego. Jednak niezależnie od wielu wątpliwości i kontrowersji wokół samego pojęcia, każda

osoba czynnie zaangażowana w działalność profilaktyczno-resocjalizacyjną niejednokrotnie zastanawia się nad sukcesami i porażkami w zakresie podejmowanych wobec podopiecznych czynności i bardziej lub mniej skrupulatnie próbuje określić czynniki warunkujące skuteczne działanie, dokonując tym samym samooceny. W warunkach kurateli sądowej ocena ta jest bardziej złożona niż w oddziaływaniu izolacyjnym, ponieważ bardzo wielu czynników stanowiących uwarunkowania efektywności prowadzonych nadzorów nie można poddawać stałemu monitoringowi i zawsze pozostaje uzasadniona niepewność, czy zdiagnozowane zmiany w funkcjonowaniu podopiecznych (zarówno te korzystne, jak i niepożądane) są wynikiem działalności opiekuna, czy też stanowią wypadkową oddziaływania innych bodźców, niezależnych od tych przewidzianych i kontrolowanych. W związku z tym bardzo trudna jest również obiektywna i rzetelna ocena pracy kuratora dokonywana cyklicznie przez przełożonych. Nie istnieją bowiem jednoznaczne i uwzględniane w jednakowym stopniu przez wszystkich zainteresowanych kryteria i wskaźniki ewaluacji, chociaż potrzeba ich opracowania jest dostrzegana w służbie sądowej (inspirowanej przez środowiska naukowe) już od wielu lat.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, w podjętych badaniach uwzględniono również problematykę efektywności pracy kuratora, formułując następujące pytania: Jak kuratorzy oceniają skuteczność pracy profilaktycznej swojego środowiska zawodowego i na tym tle – własnej działalności? (wysoka; przeciętna; niska). W jakim zakresie ocena efektywności pracy jest zróżnicowana ze względu na rodzaj kurateli (zawodowa/społeczna), płeć i staż pracy? Chodziło z jednej strony o poznanie subiektywnej opinii kuratorów na temat skuteczności działania innych, a z drugiej – o dokonanie samooceny w tym zakresie. Dodatkowo starano się dowiedzieć, jaka istnieje zależność pomiędzy deklarowaną skutecznością własnej pracy a podejmowaniem konkretnych działań prewencyjnych w pięciu komplementarnych obszarach, związanych ze zdrowiem, relacjami w rodzinie, edukacją, pracą i rozwojem osobowości podopiecznych.

W przygotowanym kwestionariuszu sformułowano dwa pytania odnoszące się do omawianego zagadnienia. Jedno dotyczyło oceny skuteczności pracy środowiska kuratorów, a drugie – własnej działalności profilaktycznej⁵.

⁵ Bardzo trudno jest oddzielić czynności typowo profilaktyczne od innych w postępowaniu kuratora – badani sygnalizowali to w ankiecie i często oceniali skuteczność całokształtu działań wobec nadzorowanych osób.

W przypadku dokonywanej samooceny (w trzystopniowej skali: wysoka; przeciętna; niska), kuratorzy byli poproszeni o wpisanie kryteriów i wskaźników ewaluacji. Informacje na temat skuteczności pracy służb kuratorskich zostały zobrazowane w tabeli 62.

Tabela 62. Ocena skuteczności oddziaływań profilaktycznych kuratorów

Poziom oceny	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Bardzo wysoki	10	2,4	56	10,3	66	6,9
Wysoki	182	44,1	283	52,1	465	48,6
Przeciętny	217	52,5	199	36,6	416	43,5
Niski	4	1,0	3	0,6	7	0,7
Bardzo niski	0	0,0	2	0,4	2	0,2
Ogółem	413	100,0	543	100,0	956	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę dane zawarte w tabeli 62, można stwierdzić, że w grupie kuratorów zawodowych ocena skuteczności pracy oscylowała wokół wartości przeciętnych, z wyraźną tendencją do uzyskiwania wyników wysokich. Ponad połowa badanych pracowników etatowych uważa, że działalność służb kuratorskich odznacza się przeciętną efektywnością, ale równocześnie aż 44,1% sądzi, że osiąga ona wysoki poziom skuteczności. Wśród wolontariuszy natomiast oceny są jeszcze bardziej optymistyczne. Co drugi badany kurator społeczny jest przekonany, że kuratorzy rodzinni odznaczają się wysokim poziomem skuteczności działań. Zaledwie po kilku respondentów z każdej z grup odpowiedziało, że skuteczność oddziaływań profilaktycznych kuratorów sądowych jest niewielka.

Uzyskany obraz rezultatów w tym obszarze wydaje się dość zaskakujący, zwłaszcza w kontekście wskazywanych przez badanych w innych miejscach niniejszej analizy licznych trudności, przeszkód i problemów w codziennym wykonywaniu powierzonych nadzorów. Ta niespójność przekazu może wynikać – z sygnalizowanego już wcześniej – mechanizmu obrony własnego środowiska zawodowego przed bardziej lub mniej uzasadnioną krytyką. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku określania poziomu wiedzy na temat aktualnych tendencji w profilaktyce (nie wypadało przyznawać się do niewy-

starczających kompetencji), również ocena skuteczności działań innych kuratorów wydaje się dokonywana trochę na wyrost. Jest ona bowiem zasadniczo sprzeczna z powszechnym odczuciem dotyczącym dysfunkcyjności (a nawet kryzysu) współczesnej kurateli rodzinnej. W tabeli 63 zobrazowano wyniki dotyczące subiektywnej oceny skuteczności własnej pracy profilaktycznej.

Tabela 63. Skuteczność własnej pracy profilaktycznej.

Test: $\chi^2=0,72$, $df=2$, n.i.

Ocena własnej skuteczności	Kurator				Ogółem	
	Zawodowy		Społeczny			
	n	%	n	%	N	%
Wysoka	108	26,5	145	26,1	253	26,2
Przeciętna	296	72,5	402	72,3	698	72,4
Niska	4	1,0	9	1,6	13	1,3
Ogółem	408	100,0	556	100,0	964	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie zestawienia ujmującego ocenę efektywności własnej pracy profilaktycznej kuratorów można stwierdzić, że otrzymany obraz w obu badanych grupach jest dość jednolity. Generalnie kuratorzy w 72% oceniali skuteczność swoich działań jako przeciętną, a tylko w 26% – jako wysoką. Takie rezultaty świadczą o tym, że respondenci w bardziej umiarkowany sposób odnoszą się do rezultatów własnej pracy, w porównaniu do oceny całego środowiska zawodowego. Wartość statystyki $\chi^2=0,72$; $df(2)$ nie potwierdziła istotnej statystycznie zależności pomiędzy rodzajem kurateli a oceną skuteczności własnej pracy.

Uzyskane w omawianym obszarze wyniki nie odbiegają od rezultatów innych podobnych badań. Przykładowo, z przeprowadzonego w ostatnim dziesięcioleciu przez zespół A. Węglińskiego sondażu diagnostycznego na terenie Sądu Rejonowego w Lublinie i Białej Podlaskiej wynika, że 69% kuratorów rodzinnych uznało swoje dotychczasowe osiągnięcia w nadzorach własnych za umiarkowanie efektywne⁶. Z kolei ogólnopolskie badania R. Oporo dowiodły, że respondenci funkcjonujący w rodzinnym pionie kurateli w połowie prowadzonych nadzorów uzyskują na co dzień pozytywne rezultaty swojej pracy⁷. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przywołanym przypadku badani nie-

⁶ A. Węgliński, *Skuteczność i jakość...*, s. 94-104.

⁷ R. Opora, *Rola sędziów...*, s. 170

zwykle rzadko oceniali skuteczność swojej pracy jako niską. Kuratorzy są na ogół przekonani o tym, że ich działalność jest niezwykle ważna i pożyteczna, a poczucie swoistej misji społecznej – wbrew doświadczanym na co dzień trudnościom – pozwala im dostrzegać głęboki sens pełnionej służby.

Analiza rezultatów niniejszych badań upoważnia do sformułowania pewnego uogólnienia, odnoszącego się do zakorzenionego w świadomości przedstawicieli tej grupy zawodowej przekonania na temat misyjności podjętej profesji. Świadczą o tym refleksje badanych, przywołane tym razem w kontekście próby dokonania samooceny efektywności swoich działań w obrębie wykonywanych nadzorów. Ocena skuteczności pracy wymagała bowiem uzasadnienia. Kuratorzy zostali poproszeni o wpisanie kryteriów i wskaźników ewaluacji. Poniżej zostaną zaprezentowane wypowiedzi respondentów oceniających efektywność swoich zabiegów profilaktyczno-wychowawczych. W pierwszej kolejności przytoczono uzasadnienia ocen wysokich.

Wysoka. Świadczy o tym ogólnie pozytywny wizerunek kuratora sądowego jako organu wykonawczego sądu, który ma bezpośredni kontakt z podsądnymi w ich środowiskach. Często to właśnie do kuratora sądowego, jako osoby i instytucji godnej zaufania, zwracają się osoby z poszczególnych ulic, wiosek w celu zgłoszenia jakiejś sprawy do rozwiązania, udzielenia pomocy jakiejś osobie, rodzinie. Wysoki poziom działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych odnosi się także do tego, że bardzo rzadko rodziny, w których został zrealizowany plan działań w nadzorze, ponownie trafiają do sądu [mężczyzna, 30 lat, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Wysoka. Kuratorzy z ogromnym zaangażowaniem, często przedkładając własne potrzeby oraz potrzeby własnych rodzin niosą pomoc podopiecznym, jak również środowiskom zagrożonym demoralizacją, odebraniem małoletnich dzieci czy uzależnionym od alkoholu. O skuteczności działań profilaktycznych podejmowanych przez kuratorów może świadczyć np. fakt, iż niewielki odsetek nieletnich objętych nadzorem kuratora ma zmieniony środek wychowawczy na umieszczenie w ośrodku wychowawczym. Jako kryterium oceny skuteczności pracy profilaktycznej wskazałabym ilość składanych wniosków oraz wpływ spraw wykonawczych. Oceniam, iż na terenie, na którym prowadzę działalność profilaktyczną, przy współpracy służb i instytucji lokalnych, mniej jest spraw kończących się postępowaniem sądowym. [...] Współpraca z instytucjami i służbami lokalnymi, szybkie przekazywanie informacji, jak również sprawne i wielotorowe działanie przynosi efekty pracy kuratorskiej służby sądowej. Stale podnoszone kwalifikacje przez kuratorów zawodowych, którzy swoją wiedzę dzielą się z kuratorami społecznymi, skutkuje wysokim poziomem pracy w środowiskach, z którymi pracuje kurator [kobieta, 32 lata, kurator zawodowy z 3-letnim stażem pracy].

Wysoka skuteczność – ocena współpracy z rodziną objętą nadzorem, oceny słowne kuratora zawodowego, wysokość ryczału uzależniona od nakładu pracy i skuteczności, wysokie kwalifikacje i doświadczenie zawodowe [kobieta, 45 lat, kurator społeczny z 11-letnim stażem pracy].

Moja skuteczność jest wysoka z uwagi na osobiste zaangażowanie w codzienne życie podopiecznych, także w soboty, niedziele czy święta. Poprzez konkretną pomoc, np. zawiezenie samochodem do lekarza lub pomoc w przeprowadzce, załatwienie pracy, terminu wizyty u lekarza, odzieży, żywności, zażegnywanie konfliktów poprzez mediacje z członkami rodziny itp. [...]. Gdy mogę ofiarować podopiecznym pomoc w takiej formie, mam na nich większy wpływ, niż wynikający tylko z posługiwania się metodą werbalną [kobieta, 56 lat, kurator zawodowy z 22-letnim stażem pracy].

Wysoka. Wynika to z faktu, że bardzo mały odsetek nadzorów nad nieletnimi kończy się zmianą środka wychowawczego i skierowaniem osoby nieletniej do stosownego ośrodka szkolno- wychowawczego. Poza tym większości podopiecznych udaje się skończyć szkołę – czy to gimnazjum, czy ZSZ [mężczyzna, 35 lat, kurator zawodowy z 4-letnim stażem pracy].

Wysoka skuteczność – niska powrotność spraw nadzorowanych podopiecznych w sprawach o leczenie odwykowe alkoholowe i w sprawach opiekuńczych. W większości niewchodzenie w konflikt z prawem nieletnich będących pod nadzorem kuratora. Sporadyczne umieszczanie małoletnich w palcówkach lub w rodzinach zastępczych [kobieta, 42 lata, kurator zawodowy z 4-letnim stażem pracy].

Skuteczność wysoka. W przypadku leczenia odwykowych w większości przypadków zahamowana zostaje przemoc domowa, a jeśli nie, to sprawcy zawsze ponoszą konsekwencje prawne. W przypadku rodzin niewydolnych wychowawczo tylko sporadycznie dochodzi do drastycznych działań sądu związanych z odebraniem dzieci rodzinom poddanych nadzorowi kuratora. W przypadku nieletnich tylko około 10–15% popełnia kolejne czyny karalne lub trafia pod dozór do kuratorów dla dorosłych [mężczyzna, kurator zawodowy z 18-letnim stażem pracy, brak informacji o wieku].

Wysoka skuteczność – uzasadnienie jest jedno, tzn. np. nieletni objęci nadzorem w blisko 90% nie popełniają kolejnych czynów karalnych i nie pogłębiają swojej demoralizacji. Pozostałe ok. 10% przypadków kończy się wnioskami o zmianę środka wychowawczego z nadzoru kuratora na izolacyjny. Podobnie wygląda sytuacja w sprawach opiekuńczych [mężczyzna, 40 lat, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Wysoka skuteczność – nadzorowani podejmują działania w zakresie profilaktyki uzależnień, rzadko popełniają kolejne czyny karalne, kurator rzadko występuje z wnioskami o zmianę środka wychowawczego na surowszy bądź umieszczenie w środowisku zastępczym [kobieta, 48 lat, kurator zawodowy z 16-letnim stażem pracy].

Kuratorzy wysoko oceniający skuteczność swojej pracy profilaktycznej podawali najczęściej następujące argumenty, stanowiące dla nich indywidualne mierniki efektywności:

- brak recydywy i zmiany środków na ostrzejsze wobec osób nadzorowanych oraz ograniczenie ogólnej liczby spraw wpływających do sądu z tere- nu działania kuratora;

- obserwowane korzystne zmiany w nadzorowanych środowiskach rodzinnych;
- pozytywny wizerunek kuratora (jako osoby godnej zaufania) w środowisku lokalnym;
- ponadstandardowe osobiste zaangażowanie w codzienne życie podopiecznych (również w weekendy i święta), załatwienie konkretnych spraw, udane mediacje;
- dobra współpraca z lokalnymi instytucjami;
- wysokie kompetencje, stale podnoszone kwalifikacje, dzielenie się wiedzą z kuratorami społecznymi, oceny przełożonych i wysokość ryczałtów (w przypadku wolontariuszy).

W dalszej kolejności zostaną przytoczone wypowiedzi kuratorów uzasadniających przeciętną ocenę skuteczności własnych działań profilaktycznych.

Swoją skuteczność w zakresie pracy profilaktycznej oceniam jako przeciętną, ponieważ podejmowane przeze mnie działania ukierunkowane na poprawę funkcjonowania rodzin nie przynoszą oczekiwanych rezultatów. Osoby nadzorowane mimo stałego nadzoru w większości nie wykazują chęci do zmiany i poprawy swojej sytuacji życiowej. Problemy w większości nadzorowanych rodzin są przekazywane i utrwalane z pokolenia na pokolenie („dziedziczenie stylu życia poprzednich pokoleń”), zatem wszelkie działania profilaktyczne nie skutkują bądź mają krótkotrwały efekt [kobieta, 36 lat, kurator społeczny z 4-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Skuteczność działań profilaktycznych w dużej mierze zależy od osób, do których jest kierowana, zmiany postaw, przekonań wymagają czasu i są trudne do zmierzenia. Zmiany mentalne są trudne, pojawia się złożoność problemów, ograniczone możliwości czasowe, opór ze strony podopiecznych [kobieta, 32 lata, kurator społeczny z 5-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Spowodowana między innymi brakiem poradni specjalistycznych, w tym w zakresie terapii rodzinnej, terapii uzależnień od narkotyków, głównie ponadnormatywnym obciążeniem obowiązkami [kobieta, 51 lat, kurator zawodowy z 29-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Pomimo podejmowanych w szerokim zakresie działań profilaktycznych w stosunku do osób objętych nadzorem trudno jest zmienić ich niechęć do prewencji, często wynikającą z niskiej świadomości, braku wykształcenia, stereotypów środowiskowych oraz dysfunkcyjnych środowisk społeczno-wychowawczych [kobieta, 43 lata, kurator społeczny z 7-letnim stażem pracy].

Skuteczność przeciętna: brak chęci niektórych kuratorów do doksztalcania się (brak funduszy na szkolenia), brak narzędzi do egzekwowania ustaleń, oporność podopiecznych na dokonanie zmian w swoim życiu (przyzwyczajenia, zwyczaje wyniesione ze środowiska pierwotnego), słaba chęć sędziów do podejmowania współpracy z kuratorami w celu usprawnienia (ujednoczenia?) działań również nie sprzyja skuteczności oddziaływań profilaktycznych kuratorów, brak wspólnie sko-

ordynowanych działań instytucji współpracujących z rodzinami, duża ilość biurokracji ogranicza możliwość działania „w terenie” i pracy profilaktycznej prowadzonej strictly z podopiecznymi. Duży wpływ na skuteczność oddziaływań profilaktycznych ma indywidualne podejście kuratora do podopiecznego (sposób prowadzenia rozmowy, posiadana wiedza w danym obszarze tematycznym, zaangażowanie [kobieta, 33 lata, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy]).

Przeciętna. Brak ośrodków kuratorskich, świetlic oraz obciążenie pracą wpływają na to, że trudno jest uzyskać wysoką skuteczność pracy [kobieta, 46 lat, kurator zawodowy z 20-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Kurator oddziałuje na podopiecznego, ale na efekty ma wpływ nie tylko praca kuratora, ale również motywacja nadzorowanego, wpływ środowiska rodzinnego i rówieśniczego. Dorośli oczekują zmian i poprawy funkcjonowania swoich dzieci bez własnej aktywności we własne zmiany, nie rozumiejąc często znaczenia autorytetu rodzica. Małoletni i nieletni mają nadal kontakt z negatywnym wzorcem dorosłego, który modeluje ich zachowania. Praca kuratora jest w tym względzie wielopłaszczyznowa, długoterminowa i potrzeba ogromnej pracy, a efekty bywają często bardzo małe. Moje zaangażowanie jest bardzo duże, ale nie zawsze idzie to w parze z zaangażowaniem podopiecznych. Pokoleniowo cechuje ich bierność, niska motywacja do własnych inicjatyw, lęk przed zmianami. Nigdy jednak nie należy rezygnować i należy wzmacniać każdą próbę podjęcia działań przez podopiecznych w tym względzie [kobieta, 54 lata, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Trudno jest mówić o dobrych czy bardzo dobrych wynikach w pracy kuratora, a tym bardziej samodzielnie oceniać własne dokonania. Działalność profilaktyczna nie jest czymś oderwanym od codziennej pracy. Stanowi jeden z elementów stałej działalności. Możliwości wpływania na konkretne środowisko lub osobę zależą od bardzo wielu czynników. Nie zawsze udaje się nawiązać pozytywną współpracę z nieletnim czy nadzorowanym rodzicem. Często jest to „uderzanie głową w mur” [kobieta, 36 lat, kurator zawodowy z 8-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Większość osób nadzorowanych nie popełnia kolejnych przestępstw czy wykroczeń, niekiedy zmienia swoje zachowanie i stosunek do życia, staje się odpowiedzialna, podejmuje kroki w celu realizacji pozytywnych zamierzeń itp. [mężczyzna, 43 lata, kurator zawodowy z 15-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Nadmiar obowiązków związanych z ilością prowadzonych nadzorów często wręcz wyklucza możliwość prowadzenia jakichkolwiek działań profilaktycznych [kobieta, 48 lat, kurator zawodowy z 18-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Uwarunkowania rodzinne, genetyczne, środowiskowe, zła sytuacja materialna rodziny, wpływ grupy koleżeńskiej decydują w większym stopniu o postawie podopiecznego aniżeli wpływ i metody kuratora [kobieta, 36 lat, kurator zawodowy z 10-letnim stażem pracy].

Przeciętna. Ocena skuteczności pracy profilaktycznej jest trudna, gdyż tak naprawdę brak pewności, który czynnik decyduje o motywacji rodziny do pozytywnych zmian i w konsekwencji umorzenia postępowania sądowego. Poza tym nie mam

wglądu w dalsze losy tych rodzin [kobieta, 43 lata, kurator społeczny z 15-letnim stażem pracy].

Przebiegająca. Należy nadmienić, że duży wpływ na skuteczność pracy profilaktycznej ma ilość prowadzonych nadzorów. Nadmierne obciążenie nadzorami sprawia (a tak jest w chwili obecnej), że prowadzone czynności rozkładają się w zbyt długim okresie czasu, co nie sprzyja skuteczności. Praca z jedną rodziną wymaga ogromnego nakładu pracy i czasu [kobieta, 48 lat, kurator zawodowy z 25-letnim stażem pracy].

Skuteczność przebiegająca – uważam, że podejmuję więcej czynności mających na celu profilaktykę, ale ich skuteczność jest stosunkowo niewielka ze względu na biedę mojego terenu, małą ilość osób zatrudnionych, brak dostępu do poradni (odwykowej, uzależnień, psych.-pedagogicznej), duże odległości, a tym samym brak środków na bilety, brak grup pomocowych. Przy obecnym obciążeniu (wywiadami) podstawowe czynności – w tym tak cenna profilaktyka – schodzą na plan dalszy. Zajmujemy się czynnościami na potrzeby sądu i sędziów, a nie nadzorami. Przekłada się to automatycznie na naszą nieskuteczność [kobieta, 32 lata, kurator zawodowy z 7-letnim stażem pracy].

Przebiegająca – skuteczność swojej pracy na tym poziomie oceniam w związku z tym, że niewielki odsetek przypadków u nieletnich, u których orzeczono środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora za nierealizację obowiązku szkolnego, poprawia swoją postawę w tym zakresie; większy odsetek poprawy obserwuję u rodziców małoletnich, którzy w trakcie trwania nadzoru weryfikują swoją postawę [kobieta, 45 lat, kurator zawodowy z 10-letnim stażem pracy].

Analizując wypowiedzi kuratorów oceniających skuteczność własnej pracy profilaktycznej jako przebiegającą, można wyodrębnić następujące uwarunkowania:

- dziedziczony społecznie opór, brak chęci do zmiany i poprawy swojej sytuacji życiowej przez nadzorowanych w połączeniu z głębokimi dysfunkcjami środowisk rodzinnych;
- niska świadomość społeczna podopiecznych, wynikająca z braku wykształcenia, stereotypów środowiskowych;
- brak na terenie działania specjalistycznych placówek wspomagających pracę kuratora, np. ośrodków terapii rodziny, ośrodków kuratorskich, świetlic środowiskowych, ośrodków terapii uzależnień, lub brak skoordynowanych działań instytucji działających w przestrzeni lokalnej;
- ograniczenia czasu, zbyt duże obciążenie pracą, biurokracja, brak funduszy na szkolenia, niedostatki w zakresie współpracy z sędziami;
- brak monitorowania losów podopiecznych, wobec których nadzór został uchylony.

Jak wynika z relacji badanych, wszystkie wymienione obszary stanowiące uwarunkowania skuteczności pracy kuratora skoncentrowane są wokół czyn-

ników pozapodmiotowych. W podobnym tonie wypowiadały się również osoby określające skuteczność swojej pracy profilaktycznej jako niską. Oto przykładowe cytaty:

Niska skuteczność – przyzwyczajenia nadzorowanych do dotychczasowego stylu życia i brak chęci do zmiany, wygodnictwo, roszczeniowość, wyuczona bezradność [kobieta, 37 lat, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Niska skuteczność – bezrobocie, bieda, niska motywacja do nauki, alkoholizm, bezradność, niezaradność życiowa i nieudolność wychowawcza [kobieta, 32 lata, kurator zawodowy z 5-letnim stażem pracy].

Zaprezentowane wypowiedzi charakteryzują nadzorowane środowiska przede wszystkim przez pryzmat problemów społecznych, które – w opiniach cytowanych kobiet – generują trudne do wyeliminowania postawy osób objętych postępowaniem, związane z wyuczoną bezradnością, roszczeniowością, nieudolnością wychowawczą. Dlatego jakiegokolwiek działania prewencyjne podejmowane w takich środowiskach napotykały na szczególny opór i nie przynosiły oczekiwanych pozytywnych rezultatów.

Jak nietrudno zauważyć, podawane argumenty kuratorów (stanowiące indywidualne mierniki efektywności ich pracy) pokrywają się z wymienianymi wcześniej doświadczanymi trudnościami w codziennym sprawowaniu nadzorów.

7.2.1. Kryteria i wskaźniki ewaluacji w ocenie kuratorów okręgowych

Mając na celu poznanie opinii kuratorów okręgowych na temat dokonywanej na bieżąco oceny efektywności pracy podlegających im kuratorów rodzinnych, zwrócono się do nich z prośbą o określenie kryteriów i wskaźników ewaluacji.

Biorąc pod uwagę wypowiedzi ogółu osób badanych (27 kuratorów okręgowych), można stwierdzić, że ocena pracy podlegających im kuratorów zawodowych dokonywana jest podczas wizytacji lustrujących i okresowych kontroli. Podstawą każdej oceny jest dokumentacja zawarta w teczkach kuratorskich. Analizując podane informacje na temat kryteriów i wskaźników ewaluacji, można zauważyć, że kuratorzy okręgowi sami wypracowują na potrzeby własnego terenu działania standardy oceny skuteczności pracy swoich podwładnych, ponieważ nie istnieją jednolite dla wszystkich okręgów dyrektywy w tym zakresie. Dwie z osób, które zdecydowały się wziąć udział w badaniach, w ogóle nie odniosły się do omawianej kwestii. Pięciu kuratorów jednoznacznie stwierdziło, że nie istnieją żadne kryteria i wskaźniki efektyw-

ności pracy kuratora. W wypowiedziach pozostałych osób, które wzięły udział w wywiadzie i próbowały sprecyzować mierniki skuteczności działań kuratorów, dominowały następujące czynniki (wymienione według liczby wskazań w poszczególnych okręgach):

- liczba i rodzaj złożonych wniosków w sprawach podopiecznych, w tym – o zmianę lub uchylenie orzeczenia o nadzorze (w siedmiu okręgach sądowych);
- brak powrotności nieletnich do zachowań sprzecznych z prawem (siedem wskazań);
- jakość (trafność) stawianych diagnoz przez kuratora (w pięciu okręgach);
- realizacja obowiązku szkolnego przez nadzorowanych lub poprawa ich wyników w nauce (pięć wskazań);
- przestrzeganie terminów i systematyczność w pracy kuratora, w tym – czytelne i rzetelne dokumentowanie przebiegu nadzoru (w pięciu okręgach);
- trwała stabilizacja sytuacji życiowej podopiecznych (cztery wskazania);
- pozytywna zmiana postaw nadzorowanych, związana z wyraźną redukcją ich zachowań patologicznych, czyli właściwe pełnienie przez nich ról społecznych, np. podjęcie pracy, terapii itp. (w czterech okręgach);
- zastosowane metody działania, a w szczególności – jakość planów pracy i konsekwencja w ich realizacji (cztery wskazania);
- zasadność podejmowanych czynności i ich zgodność z obowiązującymi przepisami (w trzech okręgach);
- częstotliwość kontaktów z podopiecznymi (trzy wskazania).

Wśród pojedynczych wypowiedzi kuratorów pojawiły się jeszcze takie kryteria jak umiejętność współpracy oraz pozyskiwania przez kuratora partnerów do wspólnego rozwiązywania problemów z nadzorowanymi, poziom zaangażowania osobistego i aktywności zawodowej oraz związany z tym stopień dyspozycyjności w ramach posiadanych uprawnień, umiejętność oceny różnych sygnałów ze środowiska i adekwatne reakcje (czynności) w sytuacjach wymagających pilnej interwencji.

Na podstawie uszeregowanych według częstotliwości czynników branych pod uwagę w ocenie pracy kuratorów rodzinnych można wnioskować, że w poszczególnych okręgach sądowych panuje względna dowolność w wyborze kryteriów ewaluacji, zarówno w sensie ilościowym, jak i jakościowym. Nie wszystkie wymienione zmienne wydają się jasne i z pewnością nie są jednako definiowane przez osoby oceniające. Z pedagogicznego punktu widze-

nia może niepokoić fakt, że aspekt ilościowy (np. liczba składanych wniosków) dominuje nad jakościowym, koncentrującym się na wykorzystywaniu konkretnych metod pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej z indywidualnym przypadkiem⁸. Patrząc na omawiane kwestie z perspektywy aksjologicznej, zastanawiać może również sytuacja, w której poza kilkoma pojedynczymi wypowiedziami sugerującymi uwzględnianie pewnych cech osobowości, z ogólnej narracji można wyczytać, że zmienne podmiotowe wydają się nie odgrywać znaczącej roli w ocenie działań opierających się przecież na relacji *face to face*, w której tak ważna jest wiarygodność, budowana na fundamencie walorów osobowych i kompetencji moralnych kuratora (uczciwości, odpowiedzialności, szacunku dla drugiego człowieka itp.). Można w tym kontekście zadać pytanie, w jaki sposób odbywa się weryfikacja zapisanych w ustawie o kuratorach sądowych cech, mieszczących się w niejasnym i trudnym do precyzyjnego określenia pojęciu „nieskazitelny charakter”? Czy ma ona znaczenie jedynie na poziomie rekrutacji i zakłada się, że osoby przyjęte do służby już zawsze będą uwzględniały w swoim postępowaniu zapisy Kodeksu Etyki Zawodowej Kuratora? Nie kwestionując oczywiście walorów moralnych i szlachetnych intencji przedstawicieli kuratorskiej służby sądowej, należy jednocześnie pamiętać, że praca w permanentnym stresie może owocować głębokimi zmianami osobowości i w związku z tym – obok innych predyspozycji do wykonywania zawodu – również kondycja psychiczna kuratorów powinna być na bieżąco monitorowana, a w razie stwierdzenia nieprawidłowości funkcjonowania jednostki w tym zakresie, powinno być jej zapewnione kompleksowe wsparcie terapeutyczne.

7.2.2. Ocena skuteczności pracy a podejmowanie konkretnych działań profilaktycznych

Kolejnym krokiem analizy była próba oceny przez kuratorów skuteczności własnej pracy profilaktycznej w ramach wykonywanych nadzorów w zestawieniu z konkretnymi działaniami podejmowanymi w komplementarnych obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”.

⁸ J. Utrat-Milecki, pisząc na temat etosu zawodowego kuratora sądowego, nawiązuje do zjawiska korporacyjnego rytualizmu, które może prowadzić do rozwoju cynizmu pewnych grup profesjonalnych, w tym również kuratorów, zmuszonych do skoncentrowania się na czynnościach formalnych i biurokratycznych, tzn. na wypełnianiu druków, „odhaczaniu” spotkań, pisaniu wniosków w sposób „bezpieczny” dla siebie (*Ethos...*, s. 151-169). W tym kontekście A. Węgliński zwraca uwagę na sprawdzanie przez wymiar sprawiedliwości kuratorów rodzinnych do roli „techników od kontroli nieletnich” (*Skuteczność i jakość...*).

Tabela 64. Ocena skuteczności własnej pracy a podejmowane działania profilaktyczne w obszarze „zdrowie”. Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05

Obszar „zdrowie”				
Ocena skuteczności własnej pracy profilaktycznej	Kurator zawodowy	Test istotności	Kurator społeczny	Test istotności
	Ranga*		Ranga	
Niska	212,88	p=0,789	272,64	p<0,05
Przeciętna	202,05		266,36	
Wysoka	210,90		310,52	

* Rangę przedstawiono dla zobrazowania poszczególnych ocen. Jest ona przedstawiona jedynie dla celów poglądowych. Z oceny różnic wykluczono kategorię „ocena niska” ze względu na bardzo małą liczebność próby (n=4 kuratorzy zawodowi, n=9 kuratorzy społeczni). Test istotności przeprowadzono dla dwóch prób niezależnych, dla kategorii ocena przeciętna i wysoka. Uwaga ta odnosi się do wszystkich analiz z obszarów: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości” a ocena skuteczności.

Źródło: opracowanie własne.

Kuratorzy społeczni, którzy wysoko oceniają skuteczność własnej pracy profilaktycznej w ramach sprawowanych nadzorów, różnią się w stosunku do osób, które tę skuteczność oceniają jako przeciętną, w zestawieniu z oceną podejmowanych działań w obszarze zdrowia. Generalnie, jeśli kurator wysoko ocenia skuteczność swojej pracy, częściej podejmuje też działania w obszarze zdrowia. Istotność ta jest na poziomie p<0,05. Przeprowadzona analiza nie wykazała różnic w omawianym obszarze wśród kuratorów zawodowych.

Tabela 65. Ocena skuteczności własnej pracy a podejmowane działania profilaktyczne w obszarze „relacje w rodzinie”. Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,05 dla kuratorów zawodowych i 0,05 dla kuratorów społecznych

Obszar „relacje w rodzinie”				
Ocena skuteczności własnej pracy profilaktycznej	Kurator zawodowy	Test istotności	Kurator społeczny	Test istotności
	Ranga		Ranga	
Niska	149,88	p<0,05	155,39	p<0,01
Przeciętna	196,83		264,23	
Wysoka	227,54		323,69	

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie informacji zawartych w tabeli 65 można przyjąć, że zarówno kuratorzy zawodowi, jak i kuratorzy społeczni wysoko oceniający skuteczność własnej pracy profilaktycznej w ramach sprawowanych nadzorów różnią się w stosunku do osób, które tę skuteczność oceniają jako przeciętną czy jako niską, w zestawieniu z podejmowaniem działań w obszarze „relacje w rodzinie”. Zaobserwowana prawidłowość jest następująca: jeśli kurator wysoko ocenia skuteczność swojej pracy, częściej podejmuje działania w obszarze relacji rodzinnych. W obu przypadkach wynik ten jest istotny statystycznie.

Tabela 66. Ocena skuteczności własnej pracy a podejmowane działania profilaktyczne w obszarze „edukacja”. Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,01

Obszar „edukacja”				
Ocena skuteczności własnej pracy profilaktycznej	Kurator zawodowy	Test istotności	Kurator społeczny	Test istotności
	Ranga		Ranga	
Niska	169,88	p<0,01	118,28	p<0,01
Przeciętna	188,67		264,88	
Wysoka	246,19		320,20	

Źródło: opracowanie własne.

Dane zobrazowane w tabeli 66 pokazują, że zarówno kuratorzy zawodowi, jak i kuratorzy społeczni wysoko oceniający skuteczność własnej pracy profilaktycznej w ramach sprawowanych nadzorów różnią się w stosunku do osób, które tę skuteczność oceniają jako przeciętną czy jako niską w zestawieniu z podejmowaniem działań w obszarze „edukacja”. Przeprowadzona analiza dowiodła, że jeśli kurator wysoko ocenia skuteczność swojej pracy, częściej podejmuje też działania w obszarze „edukacja”. W obu przypadkach wynik ten jest istotny statystycznie na poziomie p<0,01.

Biorąc pod uwagę zobrazowane w tabeli 67 rezultaty, można stwierdzić, że zarówno kuratorzy zawodowi, jak i wolontariusze wysoko oceniający skuteczność swojej pracy profilaktycznej w ramach wykonywanych nadzorów różnią się w stosunku do osób, które tę skuteczność oceniają jako przeciętną czy jako niską, w zestawieniu z podejmowaniem działań w obszarze „praca”. Generalnie, jeśli kurator wysoko ocenia skuteczność swojej pracy profilaktycznej w obrębie wykonywanych nadzorów, częściej podejmuje działania w obszarze „praca”. W obu badanych grupach przypadków wynik ten jest istotny statystycznie.

Tabela 67. Ocena skuteczności własnej pracy a podejmowane działania profilaktyczne w obszarze „praca”. Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,01

Obszar „praca”				
Ocena skuteczności własnej pracy profilaktycznej	Kurator zawodowy	Test istotności	Kurator społeczny	Test istotności
	Ranga		Ranga	
Niska	138,50	p<0,01	222,33	p<0,01
Przeciętna	193,82		263,32	
Wysoka	236,21		308,43	

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 68. Ocena skuteczności własnej pracy a podejmowane działania profilaktyczne w obszarze „rozwój osobowości”. Różnica średnich jest istotna na poziomie 0,01

Obszar „rozwój osobowości”				
Ocena skuteczności własnej pracy profilaktycznej	Kurator zawodowy	Test istotności	Kurator społeczny	Test istotności
	Ranga		Ranga	
Niska	191,75	p<0,01	210,34	p<0,01
Przeciętna	219,15		262,27	
Wysoka	237,79		319,64	

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie danych umieszczonych w tabeli 68 można stwierdzić, że kuratorzy zawodowi i społeczni wysoko oceniający skuteczność swojej pracy profilaktycznej różnią się w stosunku do pozostałych kuratorów, którzy ową skuteczność oceniają jako przeciętną czy jako niską, w zestawieniu z oceną podejmowanych działań w obszarze „rozwój osobowości”. Przeprowadzona analiza pokazała, że jeśli kurator wysoko ocenia skuteczność swojej pracy, częściej podejmuje działania w obszarze „rozwój osobowości”. W obu przypadkach wynik ten jest istotny statystycznie na poziomie $p<0,01$.

Obraz uzyskanych w tym obszarze rezultatów stanowi przekonujące potwierdzenie istnienia związku pomiędzy stosowaniem urozmaiconego repertuaru metod i form pracy profilaktyczno-wychowawczej a efektywnością działań. Mimo że stwierdzone w badaniach zależności wydają się oczywiste, nie każdy kurator na co dzień o tym pamięta. Pozostałe kontrolowane zmienne – płeć i staż pracy – nie okazały się czynnikami różnicującymi obraz uzyskanych wyników w analizowanym aspekcie badań.

7.3. Wnioski

1. Na podstawie uzyskanych rezultatów badawczych, odnoszących się do problemów społecznych oraz doświadczanych przez kuratorów rodzinnych trudności w codziennym sprawowaniu nadzorów, można wysnuć następujące wnioski:

- Do najczęściej występujących problemów społecznych dostrzeganych przez kuratorów okręgowych na terenie ich jurysdykcji należą: uzależnienia (przede wszystkim alkoholizm), bezrobocie, ubóstwo, niekompletność rodzin (również w wyniku emigracji zarobkowej), przemoc, niepełnosprawność intelektualna, somatyczna lub psychiczna osób nadzorowanych. W wielu przypadkach problemy te są ze sobą sprzężone, a ich pochodną są niewłaściwe zachowania i postawy osób podsądnych, związane m.in. z agresją w stosunku do kuratora, utrudnianiem kontaktu, niskim poziomem kompetencji rodzicielskich, wyuczoną bezradnością, postawami roszczeniowymi itp.
- Wśród utrudnień w codziennej pracy kuratorów rodzinnych, które są doświadczane niezależnie od obecności wymienionych problemów, można wymienić przede wszystkim nieprawidłowości w sprawnym funkcjonowaniu kuratorskiej służby sądowej, a w szczególności nadmierne obciążenie badanych obowiązkami służbowymi (np. jednorazowymi wywiadami środowiskowymi, czasochłonnymi czynnościami administracyjno-biurowymi) przy rozległym terenie działania i wyraźnym niedostatku w zakresie wyposażenia ich w niezbędne narzędzia pracy (np. służbowe samochody, telefony, alkomaty, narkotesty) oraz środki finansowe na pokrycie dodatkowych kosztów.
- Istotną przeszkodą w realizacji statutowych zadań kuratora sądowego jest wciąż niedoskonały system pomocy, profilaktyki i resocjalizacji w warunkach polskich. Pochodną i równocześnie przyczyną tego stanu rzeczy jest niewystarczająca sieć instytucji (zwłaszcza w zakresie terapii różnorodnych zaburzeń i dysfunkcji somatycznych oraz psychicznych), brak adekwatnej do potrzeb oferty programów terapeutycznych (np. adresowanych do osób uzależnionych), brak określonych, czytelnych standardów dotyczących międzyresortowej współpracy poszczególnych podmiotów w przestrzeni lokalnej.
- Zarysowane powyżej problemy przekładają się na codzienne zaangażowanie w pracę rodzinnych kuratorów sądowych, ponieważ świadomość lic-

nych utrudnień i doświadczanie ciągłych porażek w zmaganiu się z sytuacjami przerastającymi możliwości udzielenia realnej pomocy nadzorowanym destabilizują ich emocjonalnie, powodując bardzo często odczuwaną przez nich bezsilność, zniechęcenie oraz permanentne stany frustracyjne, skutkujące ogólnym spadkiem motywacji do działania, a u niektórych mniej odpornych osób – wypaleniem zawodowym.

2. Biorąc pod uwagę wyniki dotyczące efektywności pracy profilaktycznej kuratorów rodzinnych otrzymane w podjętych badaniach, można sformułować następujące spostrzeżenia:

- Rezultaty odnoszące się do oceny przez kuratorów efektywności działań własnego środowiska zawodowego są dość optymistyczne. Ponad połowa badanych kuratorów zawodowych uważa, że działalność prewencyjna kuratorskiej służby sądowej odznacza się przeciętną skutecznością i równocześnie aż 44% osób z tej grupy sądzi, że efektywność pracy kuratorów rodzinnych w Polsce osiąga poziom wysoki. Z jeszcze większą wiarą w skuteczność pracy prewencyjnej kuratorów wypowiadają się wolontariusze, ponieważ co drugi badany ocenia wspomnianą efektywność codziennych działań jako wysoką.
- W porównaniu do oceny całego środowiska zawodowego, zdecydowanie więcej respondentów (ok. 72% w każdej z grup – kuratorów zawodowych i społecznych) bardziej umiarkowanie odnosi się do rezultatów własnej pracy, twierdząc, że skuteczność ich działań prewencyjnych jest przeciętna.
- Wśród indywidualnych kryteriów efektywności pracy wymienianych przez badanych znalazły się przede wszystkim takie czynniki jak: brak recydywy, obserwowane korzystne zmiany w nadzorowanych osobach i środowiskach, pozytywne relacje z podopiecznymi, owocna współpraca z lokalnymi instytucjami na rzecz jednostek objętych postępowaniem itp. Jednakże bardzo wielu ankietowanych w ogóle nie wymieniło kryteriów i wskaźników ewaluacji swoich działań, co może świadczyć o pewnych trudnościach tych osób w zakresie identyfikowania mierników rezultatów swojej pracy i w związku z tym – o tendencjach do bardziej intuicyjnej samooceny.
- Z perspektywy kuratorów okręgowych kwestia mierników skuteczności pracy kuratora również stanowi pewien problem, ponieważ wielu z nich twierdzi, że obiektywnie nie istnieją żadne kryteria i wskaźniki ewaluacji. W związku z tym w poszczególnych okręgach sądowych wypracowywane są własne standardy oceny pracy kuratorów, uwzględniające przede

wszystkim aspekty ilościowe, np. liczbę złożonych wniosków o zmianę lub uchylene orzeczenia o nadzorze, brak recydywy, systematyczność w pracy kuratora (w tym – czytelne i rzetelne dokumentowanie przebiegu nadzoru), częstotliwość kontaktów z podopiecznymi itp. W niektórych okręgach brane są pod uwagę m.in. następujące czynniki: trwała stabilizacja sytuacji życiowej podopiecznych, pozytywna zmiana postaw nadzorowanych i wyraźna redukcja ich zachowań patologicznych, zastosowane metody działania oraz zasadność podejmowanych przez kuratora czynności w poszczególnych sprawach. Wymienione zmienne są nieostre w zakresie sposobu ich definiowania przez osoby oceniające, a aspekt ilościowy (np. liczba wniosków, odbytych wizyt itp.) wyraźnie dominuje nad jakościowym, związanym z zastosowaniem konkretnych metod pracy z indywidualnym przypadkiem.

- Do istotnych uwarunkowań skuteczności pracy kuratora, znacząco utrudniających uzyskiwanie lepszych rezultatów codziennych działań, badani zaliczyli przede wszystkim następujące czynniki: głębokie dysfunkcje osób i całych środowisk objętych postępowaniem oraz wynikający z nich opór i brak chęci do zmiany na lepsze swojej sytuacji życiowej, niedostatki w zakresie lokalnego systemu opieki, profilaktyki i wychowania oraz brak skoordynowanych działań systemowych, nadmierne obciążenie pracą, biurokracja, brak środków finansowych na prowadzenie nieskrępowanej działalności w terenie.
- Badania wykazały, że istnieje statystyczna zależność pomiędzy przekonaniem o wysokiej skuteczności swojej pracy a podejmowaniem przez kuratorów konkretnych działań prewencyjnych w komplementarnych obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca” i „rozwoj osobowości”. Jest to zależność wprost proporcjonalna, oznaczająca, że kuratorzy wysoko oceniający efektywność własnej pracy zdecydowanie częściej wykorzystują w repertuarze swoich działań zabiegi profilaktyczne.
- Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w zakresie oceny efektywności pracy profilaktycznej kuratora ze względu na płeć i staż pracy. Dotyczy to zarówno oceny całego środowiska zawodowego, jak i własnej działalności badanych kuratorów rodzinnych.

Podsumowanie – refleksje końcowe i postulaty

Przeprowadzone badania miały na celu próbę diagnozy takich czynności podejmowanych przez kuratorów rodzinnych wobec osób nadzorowanych, które wykraczają poza tradycyjnie rozumianą kontrolę i mają znaczenie prewencyjne. Zamierzeniem autorki była chęć przekonania się, jakie przeobrażenia w obliczu kurateli sądowej nastąpiły ponad dekadę od wejścia w życie ustawy o kuratorach sądowych, pod której wpływem coraz wyraźniej artykułowana jest (zarówno w środowiskach naukowych, jak i wśród praktyków) konieczność zmiany akcentów w funkcjonowaniu tej instytucji – z kontroli na wychowanie i profilaktykę, zgodnie z filozoficznymi założeniami case-worku.

Terenem podjętej eksploracji był obszar całej Polski. Grupę badawczą stanowili rodzinni kuratorzy zawodowi i społeczni oraz kuratorzy okręgowi zatrudnieni w 33 okręgach sądowych, które zgodziły się wziąć udział w sondażu diagnostycznym. Łącznie próba badawcza liczyła 1055 osób, w tym 430 kuratorów zawodowych, 598 kuratorów społecznych i 27 kuratorów okręgowych. Zdecydowana większość badanych (blisko 80%) to kobiety. Wśród kuratorów zawodowych największą grupę stanowiły osoby o średniej wieku ok. 40 lat, z kilkunastoletnim stażem pracy, wykonujące przeciętnie 25 nadzorów własnych. Natomiast statystyczny kurator społeczny to osoba 43-letnia, pracująca w rodzinnym pionie kurateli od siedmiu lat, nadzorująca średnio osiem przypadków (nieletnich lub rodzin). Większość kuratorów zawodowych legitymowała się wykształceniem wyższym magisterskim, o kierunku zgodnym z art. 5 ustawy o kuratorach sądowych. Znaczący odsetek badanych z tej grupy ukończył również studia podyplomowe. Poziom i profil wykształcenia wolontariuszy niewiele różnił się od przygotowania zawodowego pracowników etatowych. Ponadto, około połowa badanych (zarówno w grupie kuratorów zawodowych, jak i społecznych) zadeklarowała posiadanie dodatkowych kwalifikacji i umiejętności, które przydają się w wykonywaniu codziennej pracy z osobami nadzorowanymi. Uzyskane w tym obszarze wyniki świadczą o bardzo dobrym przygotowaniu merytoryczno-metodycznym respondentów.

Badani kuratorzy są świadomi atrybutów charakteryzujących ich jako zespół profesjonalny, wyposażony w odpowiednie kompetencje do wykony-

wania służby. Z wielu wypowiedzi ankietowanych wynika, że codzienne sprawowanie obowiązków traktują jako swego rodzaju misję społeczną, mocno identyfikując się z wartościami humanistycznymi, akcentującymi szeroko rozumiane dobro osób nadzorowanych, zasady egalitaryzmu i sprawiedliwości społecznej. Z ogólnego przekazu, który daje się wyczytać w zaprezentowanej narracji, wynika, że badane środowisko jest dość skonsolidowane, głęboko przekonane o swoich atutach i – w autopercepcji – w pewnym sensie niezastąpione w systemie instytucji profilaktyczno-resocjalizacyjnych o charakterze otwartym. Zaobserwowana sytuacja jest niewątpliwą zasługą wprowadzonych zmian legislacyjnych, które pozytywnie wpłynęły na kształtowanie się i ewolucję samoświadomości etosu kuratorskiej służby sądowej.

Biorąc pod uwagę rezultaty badawcze odnoszące się do sposobu definiowania działalności profilaktycznej w obrębie wykonywanych nadzorów, można wnioskować, iż – niezależnie od lansowanych przez opiniotwórcze środowiska postulatów dotyczących potrzeby skłaniania się ku bardziej liberalnym, opiekuńczo-terapeutycznym sposobom sprawowania pieczy kuratorskiej – badani identyfikują się jednak najczęściej z ujęciem nawiązującym do kontrolnego modelu nadzoru. Czynności podejmowane przez nich w codziennej pracy wiążą się wprawdzie z pewnymi elementami działalności opiekuńczej, ale są to zabiegi charakterystyczne dla profilaktyki trzecio- i drugorzędowej, polegającej na interwencji po wystąpieniu dysfunkcji, czyli *post factum*. Jednakże bez względu na fakt, że większość osób i środowisk objętych opieką kuratorską nosi znamiona patologii i rozpoznana sytuacja najczęściej potwierdza obecność nieodwracalnych zmian, nie dotyczy to ogółu spraw oraz nie wyklucza podejmowania przez kuratorów czynności uprzedzających, koncentrujących się na identyfikowaniu i wzmacnianiu czynników chroniących, czyli elementów pozytywnych, potencjałów, „mocnych stron”, możliwych do zdiagnozowania zarówno w odniesieniu do jednostki, jak i jej otoczenia. Część kuratorów biorących udział w badaniach doskonale to rozumie. Świadczą o tym wypowiedzi niektórych z nich, w których opisują swoje doświadczenia dalece wykraczające poza tradycyjnie rozumianą kontrolę. Obraz uzyskanych w tym obszarze wyników pokazuje ponadto jedną istotną tendencję: bardziej przywiązani do kontrolnego modelu nadzoru są kuratorzy doświadczeni, legitymujący się dłuższym stażem pracy.

W nawiązaniu do wspomnianego wcześniej przygotowania merytorycznego i metodycznego wynikającego z ukończonych specjalistycznych studiów,

szkoleń i kursów, badani deklarują, że są dobrze zorientowani we współczesnych rozwiązaniach w profilaktyce. Otrzymane wyniki oscylowały wokół wartości przeciętnych z wyraźną tendencją do uzyskiwania ocen wysokich. Podobnie jak w przypadku definiowania działalności profilaktycznej, również w tym obszarze staż pracy okazał się zmienną różnicującą obraz uzyskanych danych. Otóż kuratorzy legitymujący się dłuższym stażem pracy wyżej oceniają poziom wiedzy na temat profilaktyki i odnosi się to zarówno do przekonania dotyczącego swojego środowiska zawodowego, jak i samooceny w tym zakresie. Niestety, wiedza kuratorów nie jest na bieżąco aktualizowana poprzez wewnętrzny system branżowych szkoleń, który jedynie w minimalnym stopniu uwzględnia zagadnienia współczesnych rozwiązań w profilaktyce. Wyraźne niedostatki w tym zakresie były sygnalizowane w wypowiedziach badanych, którzy narzekali na brak systematycznej edukacji dotyczącej możliwości wykorzystywania w praktyce kuratorskiej zabiegów prewencyjnych.

Dość wysoko oceniany poziom wiedzy na temat współczesnej profilaktyki nie do końca przekłada się na indywidualne poczucie sprawstwa badanych kuratorów w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnych. Większość respondentów postrzega swoją pozycję jako przeciętną, czyli porównywalną z innymi podmiotami działającymi na tym samym terenie. Jednakże równocześnie ogół reprezentantów środowiska kuratorów dostrzega konieczność współpracy (jak również potrzebę usprawniania kooperacji) z różnorodnymi instytucjami zlokalizowanymi w przestrzeni funkcjonowania osób nadzorowanych. Wśród najczęściej wymienianych partnerów współpracy znalazły się szkoły, ośrodki pomocy społecznej i policja. Natomiast podmiotami wyraźnie niedocenianymi przez kuratorów w omawianym kontekście są lokalne ośrodki kultury, kluby sportowe i placówki rehabilitacyjne dla osób niepełnosprawnych. Badania dowiodły również, że nie zawsze częstotliwość współpracy idzie w parze z oceną jej jakości, co oznacza, że kuratorzy nie do końca są usatysfakcjonowani z efektów międzyresortowej kooperacji. Z wypowiedzi respondentów wynika, że przedstawiciele innych instytucji są nieufni we wzajemnych kontaktach, utrudniają swobodny przepływ informacji, nie zapraszają do wspólnych przedsięwzięć i bardziej są skoncentrowani na realizacji swoich statutowych zadań niż na dzieleniu się doświadczeniami. Najwięcej zastrzeżeń mieli kuratorzy do przebiegu współpracy ze szkołami i ośrodkami pomocy społecznej. Przykładowo, wiele szkół realizuje na swoim terenie programy profilaktyczne w zupełnym oderwaniu od innych instytucji

i osób, które mogłyby i powinny być włączane w podejmowane działania jako niezależni doradcy i zewnętrzni eksperci.

Oprócz wynikającego z przepisów obowiązku utrzymywania stałego kontaktu z państwowymi instytucjami szeroko rozumianej opieki, wychowania i profilaktyki, kuratorzy podejmują współpracę również z pozarządowymi podmiotami działającymi na rzecz osób nadzorowanych. W tym obszarze działań zdecydowanie bardziej aktywni są kuratorzy zawodowi.

Grupa pracowników etatowych pionu rodzinnego jest ponadto znacznie bardziej zaangażowana (w porównaniu z wolontariuszami) w prace międzyresortowych zespołów interdyscyplinarnych, które zostały powołane przede wszystkim w celu eliminowania zjawiska przemocy w rodzinie. Przy okazji kuratorzy często inicjują w monitorowanych środowiskach działania zmierzające do ograniczenia rozprzestrzeniania się innych niepokojących zjawisk, które są powiązane z problemem przemocy, przede wszystkim uzależnień. Niestety, działalność zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych nie stała się jak dotąd przedmiotem dokładnych analiz przeprowadzanych przez służbę sądową. Ponieważ kuratorzy nie są organizatorami, a tylko uczestnikami posiedzeń zespołów, nie rejestruje się ani przebiegu poszczególnych spotkań, ani zaangażowania i wkładu pracy kuratorów, a tym bardziej – nie monitoruje się rezultatów podjętych przez nich czynności. Ponadto z wypowiedzi badanych można wnioskować, że funkcjonujące na terenie Polski zespoły interdyscyplinarne mają prawie wyłącznie charakter formalny, wynikający ściśle z obecnie obowiązujących przepisów prawnych odnoszących się do zjawiska przemocy w rodzinie. Niezmiernie rzadko jak dotąd są organizowane cykliczne spotkania przedstawicieli różnych środowisk związanych z opieką i wychowaniem, które miałyby charakter mniej sformalizowany (co oczywiście nie wyklucza działania w zgodzie z literą prawa), a bardziej oparty się na idei dialogu obywatelskiego (podyktowany potrzebą budowania wspólnego dobra) i koncentrowałyby się na diagnozowaniu oraz rozwiązywaniu innych problemów społeczności lokalnych.

Niezależnie od tego, że idea wspólnotowego działania nie ma w Polsce długiej tradycji i nie zakorzeniła się jeszcze wystarczająco głęboko w świadomości pracowników służb społecznych, ponad połowa badanych kuratorów sądowych deklaruje czynny udział w przedsięwzięciach profilaktycznych realizowanych w ostatniej dekadzie na ich terenie. Co więcej, wielu respondentów (głównie kuratorów zawodowych) było pomysłodawcami, inicjato-

rami i koordynatorami działań podejmowanych w ich społecznościach lokalnych. Wymieniane przykładowe projekty miały na celu przede wszystkim zapobieganie uzależnieniom oraz problemom związanym z agresją i przemocą. Mniejszą popularnością cieszyły się natomiast przedsięwzięcia charakterystyczne dla profilaktyki uniwersalnej, związane z promocją zdrowia i wzmacnianiem kompetencji społecznych. Niestety, zaangażowanie kuratorów w lokalne inicjatywy profilaktyczne zdecydowanie zmalało w stosunku do lat ubiegłych. Biorąc pod uwagę dane statystyczne dotyczące wzrastającego w niektórych okręgach z roku na rok obciążenia kuratorów codziennymi obowiązkami (zwłaszcza jednorazowymi wywiadami środowiskowymi) można przypuszczać, że zaistniała sytuacja jest przede wszystkim spowodowana nadmiarem pracy, uniemożliwiającym angażowanie się badanych w działania ponadstandardowe.

Uzyskane w podjętej eksploracji rezultaty wyraźnie pokazują, że dominującą dziedziną działań prewencyjnych, które kuratorzy podejmują w codziennej pracy, jest obszar koncentrujący się na relacjach w rodzinach nadzorowanych. Dużo uwagi badani poświęcają szeroko rozumianej pedagogizacji rodziców, opierającej się na strategii informacyjnej. Dostarczają podopiecznym wiedzy na temat problemów wychowawczych, wynikających często z kryzysów okresu dorastania, doradzają im w zakresie stosowanych metod i uczą unikania typowych błędów w postępowaniu rodzicielskim.

Przedmiotem szczególnej troski kuratorów rodzinnych jest również edukacja osób objętych nadzorami, ale w swoich działaniach koncentrują się przede wszystkim na kontroli sytuacji szkolnej podopiecznych, we współpracy z rodzicami, nauczycielami i pedagogami szkolnymi. Bardzo rzadko natomiast biorą udział w szkolnych programach profilaktycznych, komisjach wychowawczych oraz w przedsięwzięciach nastawionych na kompensowanie braków edukacyjnych.

Zdrowie jednostek objętych opieką kuratora również znajduje się w sferze zainteresowań badanych, ale działania prewencyjne charakterystyczne dla tego obszaru związane są najczęściej ze strategią interwencyjną oraz redukcją szkód i polegają na kierowaniu podopiecznych do ośrodków terapii uzależnień. Znaczący odsetek kuratorów wymieniał też promowanie zdrowego stylu życia, co stanowi obiecujący rezultat w kontekście postulowanych sposobów wykonywania nadzorów. Jednak poza jednostronnym przekazem werbalnym, kuratorzy nie wykorzystują raczej działań polegających na systematycznej

wymianie informacji z przedstawicielami ochrony zdrowia, na przykład w zakresie badań profilaktycznych podopiecznych czy obowiązkowych szczepień ochronnych.

Do obszarów dość zaniedbanych, ponieważ niewystarczająco docenianych w codziennej praktyce kuratorów rodzinnych należą działania związane z rozwojem osobowości podopiecznych oraz z ich pracą zawodową. Badani stanowią wprawdzie istotne źródło wiedzy na temat lokalnej sieci wsparcia społecznego, ale poza wykorzystywaniem elementów strategii informacyjnej nie podejmują innych, bardziej aktywnych zabiegów, na przykład mobilizujących nadzorowanych do pożytecznego spędzania czasu wolnego. Kuratorzy nie inicjują również działań polegających na identyfikowaniu i wzmacnianiu zasobów indywidualnych i środowiskowych, zwłaszcza w zakresie planowania kariery zawodowej kuratelnych, co w konsekwencji mogłoby sprzyjać uzyskaniu przez nich w przyszłości stabilności ekonomicznej, a tym samym zapobiegłoby procesom wykluczenia społecznego.

Obraz podejmowanych w poszczególnych obszarach działań prewencyjnych okazał się różnicowany ze względu na płeć i rodzaj kurateli. Stwierdzono również wprost proporcjonalną zależność pomiędzy indywidualnym poczuciem sprawstwa badanych a włączaniem zabiegów profilaktycznych do repertuaru stosowanych przez nich metod: to kuratorzy zawodowi-kobiety, oceniające swoją rolę w systemie profilaktyki jako istotną, najczęściej wykorzystują w swojej pracy działania prewencyjne.

Wyniki badań odnoszące się do stosowania przez kuratorów w codziennej praktyce kontraktów wychowawczych nie napawają optymizmem. Jedynie co dziesiąty kurator zawodowy i co dwudziesty kurator społeczny posługuje się tą metodą w pracy z podopiecznymi. Wykorzystywanie umów wychowawczych nie jest popularnym sposobem pracy badanych m.in. dlatego, że (pominając dodatkowe starania w zakresie sporządzania kontraktu, przestrzegania jego warunków i dokładnego egzekwowania wykonywania zobowiązań przez podopiecznych) ich przełożeni nie przywiązują dużej wagi do monitorowania efektów takich umów i nie zawsze uwzględniają je jako dodatkowe kryterium przy całościowej ocenie skuteczności pracy kuratorów.

Na podstawie uzyskanych rezultatów empirycznych można stwierdzić, że najbardziej dogodną przestrzeń, szczególnie sprzyjającą inicjowaniu działalności profilaktycznej stwarzają ośrodki kuratorskie. Organizowane na ich terenie zajęcia charakteryzują się dużą różnorodnością, pożytecznością i atrakcyj-

nością, stanowiąc istotny środek, dający o wiele większą szansę powodzenia procesu resocjalizacji nieletnich niż sam nadzór kuratora. Z wypowiedzi badanych wynika, że ramowe plany pracy ośrodków uwzględniają szereg działań obejmujących różne poziomy, strategie, modele i programy prewencyjne, koncentrujące się nie tylko na zapobieganiu uzależnieniom i zachowaniom agresywnym, ale również na kształtowaniu i wzmacnianiu szeroko rozumianych umiejętności społecznych, co stanowi kluczowy element współczesnej profilaktyki uniwersalnej. Jednak liczba funkcjonujących na terenie Polski ośrodków jest zdecydowanie za mała i tylko znikomy odsetek kuratorów może zaferować nadzorowanym dodatkowe zajęcia socjoterapeutyczne i kulturotechniczne.

Odnosząc się do wyników badań dotyczących skuteczności pracy kuratorów rodzinnych (i jej uwarunkowań) należy podkreślić, iż służba sądowa funkcjonuje w niezwykle skomplikowanej rzeczywistości społeczno-wychowawczej, naznaczonej takimi zjawiskami jak uzależnienia (głównie alkoholizm), przemoc w rodzinie, różne rodzaje zaburzeń oraz niepełnosprawności podopiecznych, bezrobocie i powiązana z nim pauperyzacja wielu środowisk objętych nadzorami. Nagromadzenie i często występujące sprzężenie wielu problemów w jednej wspólnocie rodzinnej implikuje szereg niepożądanych zachowań i postaw osób nadzorowanych. Z jednej strony jawna agresja, nieuzasadnione pretensje i postawy roszczeniowe, a z drugiej – permanentne unikanie lub utrudnianie kontaktu, zupełna bezradność życiowa i nieudolność wychowawcza – to stałe elementy codziennych zmagani kuratorów rodzinnych. Dlatego grupa czynników środowiskowych wydaje się mieć kluczowe znaczenie wśród istotnych uwarunkowań efektywności podejmowanych działań.

Dodatkową przeszkodą stojącą na drodze do sukcesów w pracy kuratora jest niedoskonały lokalny system instytucjonalnego wsparcia podopiecznych służby sądowej, uwikłanych w różnorodne dysfunkcje i patologie. Respondenci podkreślali, że wciąż brakuje specjalistycznych placówek dysponujących ofertą programów terapeutycznych, nie istnieją klarowne standardy dotyczące międzyresortowej współpracy, a liczne bariery mentalne przedstawiciele różnych służb blokują sprawne rozwiązywanie ważnych bieżących problemów.

Zasygnalizowane problemy nie wyczerpują – niestety – dość długiej listy innych czynników utrudniających kuratorom codzienną pracę i istotnie osłabiających jej rezultaty. Wśród nich – w świetle uzyskanych wyników sondażu – można wymienić szereg nieprawidłowości w funkcjonowaniu samej służby

kuratorskiej w strukturze sądownictwa. Najdotkliwiej odczuwane jest przez badanych wzrastające obciążenie obowiązkami służbowymi (zwłaszcza jednorazowymi wywiadami środowiskowymi) przy równoczesnym braku sprecyzowanych procedur postępowania i istotnym ograniczeniu swobodnego dostępu do niezbędnych narzędzi pracy.

Biorąc pod uwagę odtworzony przez badanych kuratorów obraz rzeczywistości w codziennym wykonywaniu nadzorów, trudno oczekiwać od służby sądowej stuprocentowej aktywności (w tym – angażowania się w działania ponadprogramowe) i entuzjazmu w pracy. Wielu respondentów nie kryło w swoich wypowiedziach uczucia rozgoryczenia, zniechęcenia, wielu też przyznawało się do doświadczania ciągłych stanów frustracyjnych i ogólnego spadku motywacji do działania, co stanowi niepokojące symptomy wypalenia zawodowego. Część z nich – w obliczu odczuwanej bezradności – zgłaszała zapotrzebowanie na specjalistyczne szkolenia, superwizję i spotkania w grupach wsparcia.

Wśród osób opisujących w różnych fragmentach ankiety własne doświadczenia z pracy można było dostrzec dwie dominujące postawy badanych kuratorów, wpisujące się w sygnalizowane wcześniej teoretyczne modele wyjaśniania trudności w wykonywaniu służby¹. Jedna z postaw wiąże się z usprawiedliwianiem ewentualnych niepowodzeń działaniami innych (zarówno podopiecznych, jak i lokalnych instytucji), w połączeniu z przekonaniem, że „i tak nie mam na nic wpływu”, czyli z pułapką napastnika i z pułapką ofiary. Dodatkowo, przeświadczenie o własnej bezradności wzmacniane jest przez obserwowaną w przestrzeni lokalnej ogólną niemoc innych środowisk zorientowanych na rozwiązywanie problemów społecznych, rozpraszając również poczucie odpowiedzialności za losy nadzorowanych (pułapka zewnętrznego obserwatora). Druga, przeciwstawna postawa nawiązuje natomiast do pułapki wybawcy, ponieważ wielu kuratorów wykonuje na co dzień niemal heroiczną pracę, często niepotrzebnie wyręczając swoich podopiecznych w pokonywaniu różnych życiowych przeszkód, a równocześnie wzmacniając i utrwalając w nich postawy roszczeniowe.

W zestawieniu z dotychczasowymi rezultatami badań, wyniki odnoszące się do próby oceny skuteczności pracy kuratorów są dość zaskakujące, głównie z uwagi na wyraźny optymizm badanych w ogólnym spojrzeniu na analizowane zagadnienie. Otóż ponad połowa pracowników etatowych określiła poziom efektywności pracy swojego środowiska zawodowego jako przeciętny, 44% –

¹ K. Mudyń, *O mniej lub bardziej destruktywnych...*, s. 15-34.

jako wysoki, a tylko nieliczne osoby stwierdziły, że kuratela jest nieskuteczna. Stanowisko wolontariuszy w omawianej kwestii było jeszcze bardziej optymistyczne, ponieważ połowa badanych oceniła skuteczność działań kuratorów jako wysoką. Samoocena w tym zakresie była bardziej umiarkowana. Zarówno w jednej, jak i w drugiej grupie badanych uplasowała się na poziomie przeciętnym. Bardzo wielu ankietowanych nie określiło jednak żadnych kryteriów i wskaźników ewaluacji swoich działań, co wskazuje raczej na ogólną tendencję do intuicyjnej oceny rezultatów codziennej pracy. Jednak osoby, które wysoko oceniają skuteczność swojej pracy, zdecydowanie częściej wykorzystują też w repertuarze stosowanych metod oddziaływania prewencyjne.

Badania dowiodły ponadto, że nie tylko kuratorzy bezpośrednio zaangażowani w wykonywanie nadzorów, ale również ich przełożeni mają problem z obiektywną i rzetelną oceną dokonań podwładnych. W poszczególnych okręgach sądowych panuje względna dowolność w zakresie obowiązujących standardów ewaluacji. W ocenie skuteczności pracy kuratorów dominuje aspekt ilościowy nad jakościowym, co oznacza, że istotniejsze są liczby (np. składanych wniosków, odbytych wizyt itp.) niż wykorzystywane metody pracy (np. wspomniane wcześniej kontrakty) i ich oddziaływanie na nadzorowanych. Ponadto, inne czynniki brane pod uwagę w ewaluacji (np. trwała stabilizacja sytuacji życiowej podopiecznych) są niedookreślone i mogą stwarzać dylematy interpretacyjne, zarówno po stronie osób oceniających, jak i ocenianych.

Uwzględniając zarówno przesłanki teoretyczne, jak i wyniki podjętych badań, można przyjąć, że aktualny sposób funkcjonowania kurateli rodzinnej jest ugruntowany wieloletnią tradycją, związaną ze specyficznym usytuowaniem instytucji kuratora w strukturach sądownictwa. Wiąże się on z rytualnym wykonywaniem poleceń sędziów, którzy – niestety – wydają się bardziej zainteresowani przekazywanymi informacjami na temat nadzorowanych (istotnie ułatwiającymi im podejmowanie jakichkolwiek decyzji) niż sprawnością metodyczną kuratorów, dzięki której sprawy podopiecznych mogą przybierać pozytywny obrót i być zwieńczone szczęśliwym finałem. Inaczej ujmując, kuratorzy rodzinni nie są na bieżąco wystarczająco motywowani do doskonalenia swojego warsztatu pracy, ponieważ wprost się tego od nich nie oczekuje, kładąc nacisk na inne elementy prowadzenia nadzoru i umniejszając tym samym profilaktyczno-wychowawcze walory analizowanej instytucji.

Przyglądając się uzyskanym результатам badawczym oraz wczytując się w treści umieszczanych w różnych częściach ankiety wypowiedzi responden-

tów, można ponadto odnieść wrażenie, że relacje wielu kuratorów rodzinnych z nadzorowanymi są dość powierzchowne, pozbawione wzajemnej otwartości, szczerości i zaufania. Dlatego nienaturalne (bo być może zbyt intymne) wydają się niektórym badanym rozmowy na temat rozwoju duchowego podopiecznych, wartości istotnych dla nich w życiu i motywów podejmowanych decyzji. Skoro kontakty wielu kuratorów z nadzorowanymi są nasycone wzajemną nieufnością, z pewnością trudniej jest tym osobom „uprawiać” na co dzień profilaktykę kreatywną. Wymaga to bowiem wyjątkowej wrażliwości społecznej, umiejętności wzniesienia się ponad bariery wzajemnych uprzedzeń, elastyczności w podejściu do każdego indywidualnego przypadku, zdolności dostrzegania pozytywnych aspektów rzeczywistości, a nade wszystko – holistycznego spojrzenia na osoby nadzorowane i traktowanie ich podmiotowo, jako równorzędnych partnerów relacji. Gdyby każdy przedstawiciel służby sądowej odświeżał sobie na co dzień te aksjologiczne zalecenia, z pewnością wpłynęłoby to w przyszłości na istotne ocieplenie wzajemnych kontaktów, poprawę wizerunku kuratora w percepcji nadzorowanych, a wtedy wszelkie zabiegi profilaktyczno-wychowawcze trafiałyby na bardziej podatny grunt.

Próbując odnieść się całościowo do uzyskanych rezultatów empirycznych, trudno nie zauważyć, że kuratorzy zawodowi uzyskali w porównaniu z wolontariuszami zdecydowanie korzystniejsze wyniki w poszczególnych analizowanych obszarach, zwłaszcza w zakresie podejmowania aktywności prewencyjnej. Fakt ten stanowi przekonujący dowód słuszności zaproponowanej trzy dekady temu reformy zmierzającej stopniowo do coraz większej profesjonalizacji służby, a w konsekwencji – do całkowitego uzawodowienia tej instytucji.

Spoglądając na otrzymany w wyniku podjętej eksploracji obraz kurateli rodzinnej z perspektywy koncepcji *resilience*, można pokusić się o następującą refleksję. Instytucja rodzinnego kuratora sądowego wydaje się szczególnie predysponowana do odegrania istotnej roli w procesie eliminowania i ograniczania czynników ryzyka oraz identyfikowania i wzmacniania czynników chroniących w przestrzeni funkcjonowania osób objętych postępowaniem sądowym. Przemawia za tym wiele argumentów, z których najważniejszymi wydają się z jednej strony specyfika pracy w terenie, w bezpośredniej bliskości osób i środowisk zagrożonych, a z drugiej – profesjonalizm w zakresie merytorycznego i metodycznego przygotowania do diagnozowania problemów społeczności lokalnych oraz opracowywania skutecznych sposobów ich rozwiązywania w porozumieniu z innymi podmiotami opieki, wychowania i pro-

filaktyki. Jednak stwierdzony w badaniach obecny kształt kurateli, borykającej się z wieloma problemami natury legislacyjnej i organizacyjnej, w połączeniu z brakiem ogólnego, spójnego, funkcjonalnego systemu, zarówno wsparcia rodziny, jak i profilaktyki oraz resocjalizacji w środowisku otwartym, powoduje, że ogromny potencjał tkwiący w przedstawicielach służby sądowej jest niewykorzystany we właściwy, pożądany sposób. Mimo że w świadomości wielu humanistycznie zorientowanych kuratorów zauważalne są już pozytywne przeobrażenia w podejściu do sprawowania nadzorów i swoim postępowaniem na co dzień udowadniają oni dokonanie się ogromnej mentalnej zmiany akcentów – z kontroli w kierunku wychowania, profilaktyki i terapii – to jednak ciągle napotykają oni na pewien opór ze strony skostniałego i niechętnego reformom wymiaru sprawiedliwości oraz na brak zrozumienia wśród przedstawicieli innych instytucji, niezbędnych w realizowaniu wspólnych prospołecznych celów. W rezultacie – zamiast koncentrować się przede wszystkim na poszukiwaniu i pielęgnowaniu pozytywnych (indywidualnych i środowiskowych) zasobów, doprowadzając do przekształcania rzeczywistości społecznej w pożądanym kierunku, wykonują szereg czynności interwencyjno-kontrolnych, „konserwujących” tylko zastaną sytuację nadzorowanych, ponieważ ze sporządzanych w dokumentach diagnoz są na bieżąco rozliczani, a na działania ponadstandardowe albo nie ma już czasu, albo nie zostają one zauważane i odpowiednio doceniane.

Próbując dokonać rekapitulacji uzyskanych rezultatów i odnosząc je do szerszego kontekstu, obejmującego zarówno dostępne analizy teoretyczne, jak i obserwacje praktyki, można zadać szereg pytań. Dokąd zmierza współczesna kuratela rodzinna? Dlaczego wykonywane na co dzień przez ogromną rzeszę kuratorów czynności mają charakter głównie paraadministracyjny? Czy stanowią jedynie wymuszoną przez niedoskonały system konieczność, czy są również „wygodniejsze” dla kuratorów? Czy powierzchowna i często pozorna realizacja nałożonych ustawowo funkcji profilaktycznych, wychowawczych i resocjalizacyjnych kurateli satysfakcjonuje osoby i środowiska bezpośrednio związane z wymiarem sprawiedliwości? Dlaczego kuratorzy często wydają się zbyt podporządkowani sędziom, bezrefleksyjnie wykonując ich polecenia, które nie zawsze są racjonalnie uzasadnione? Co stanowi źródło ewidentnego kompleksu środowiska kuratorów rodzinnych w stosunku do grupy ich zawodowych partnerów – sędziów (i generalnie – „nie-prawników” wobec prawników)? Dlaczego Samorząd Kuratorów i Krajowa Rada Kuratorów wydają się

zajmować stanowisko zbyt zdystansowane do zaistniałej sytuacji i ich dotychczasowe działania nie wpłynęły znacząco na poprawę kondycji tej instytucji?

Takie i podobne pytania mogą stać się przyczynkiem do dyskusji nad współczesnym obliczem kurateli rodzinnej. Być może warto po raz kolejny zastanowić się nad zasadnością usytuowania tej instytucji w strukturach sądownictwa w takim jak obecnie kształcie. Biorąc pod uwagę zarówno doświadczenia innych państw, jak i obecną słabą kondycję kurateli rodzinnej, wydaje się, że uzyskanie pewnej autonomii mogłoby przyczynić się do poprawy jej funkcjonowania.

Reasumując, instytucja rodzinnego kuratora sądowego w dalszym ciągu wymaga reformowania. Mimo że niektóre postulaty dotyczące usprawniania jej funkcjonowania nie wydają się odkrywczymi, ponieważ pokrywają się z rekomendacjami innych, dotychczasowych badaczy tego zagadnienia, warto raz jeszcze zaakcentować konieczne kierunki zmian:

- Utrzymanie tendencji zmierzającej do pełnej profesjonalizacji kuratorskiej służby sądowej, wiążącej się z przekształceniem modelu kurateli społeczno-zawodowej w kuratelę zawodowo-społeczną, czyli ze stworzeniem nowych etatów dla kuratorów zawodowych, a stopniowym „wygaszaniem” funkcjonowania kuratorów społecznych, ewentualnie ograniczeniem pracy wolontariuszy do niezbędnego minimum.
- Poprawa ogólnych warunków pracy kuratorów rodzinnych, zarówno w wymiarze merytorycznym, jak i organizacyjnym, w tym: uregulowanie (w kierunku urealnienia, czyli obniżenia) standardów dotyczących obciążeń kuratorów zawodowych (zwłaszcza w zakresie przeprowadzania jednorazowych wywiadów środowiskowych i innych obowiązkowych czynności), doprecyzowanie zadań odnoszących się do wykonywania nadzorów opiekuńczych, opracowanie jednolitych dla całej służby sądowej funkcjonującej w pionie rodzinnym, czytelnych standardów ewaluacji², określających kryteria i wskaźniki oceny skuteczności pracy kuratorów (z wyraźną preferencją aspektów jakościowych nad ilościowymi), zapewnienie lub usprawnienie obsługi biurowej, nieskrępowany dostęp do niezbędnych narzędzi pracy, uzupełnienie cyklu branżowych szkoleń o tematykę związaną ze

² Warto w tym kontekście poważnie rozważyć realne możliwości zaadaptowania na polski grunt zagranicznych propozycji dotyczących instrumentarium do badania efektywności działań kuratorów, rekomendowanych przez R. Oporę i M. Sztukę, opisywanych w warstwie teoretycznej niniejszego opracowania (R. Opora, *Rola sędziów...*; s. 95–109; M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność...*, s. 232–251).

współczesnymi rozwiązaniami w profilaktyce, zapewnienie pomocy terapeutycznej w obliczu sygnalizowanych objawów wypalenia zawodowego (zarówno w koleżeńskich grupach wsparcia, jak i na zewnątrz – w instytucjach świadczących pomoc psychologiczną), stworzenie możliwości wprowadzenia superwizji.

- Dążenie do bardziej wyraźnej zmiany akcentów w sprawowanych nadzorach – z kontroli na wychowanie i profilaktykę. Przede wszystkim chodzi o doskonalenie warsztatu metodycznego kuratorów w kierunku szerszego wykorzystywania w codziennej praktyce rozwiązań o charakterze prewencyjnym, np. stosowania kontraktów wychowawczych, zarówno z nieletnimi będącymi pod nadzorem kuratora po dokonaniu czynów karalnych, jak i z rodzinami pozostającymi pod opieką kuratora w związku z niewłaściwym wykonywaniem władzy rodzicielskiej nad małoletnimi. Umowy wychowawcze powinny być rejestrowane, a ich efektywność monitorowana przez przełożonych kuratorów i w większym niż dotychczas zakresie brana pod uwagę przy całościowej ocenie skuteczności pracy podwładnych. W tym kontekście – jakość prowadzenia nadzorów, określana przez różnorodność i trafność wykorzystanych metod pracy, powinna być elementem istotniejszym od liczby odbytych wizyt u podopiecznych, spotkań z nimi czy też złożonych wniosków w ich sprawach. Ponadto, innowacyjne sposoby pracy kuratora z indywidualnym przypadkiem (w tym – wykorzystujące pozytywne zasoby, „mocne strony” podopiecznych, np. ich pozytywne zainteresowania, zdolności i pasje) powinny być przedmiotem szczególnej uwagi i stosownej gratyfikacji ze strony osób nadzorujących rzetelne sprawowanie służby.
- Usprawnienie współpracy kuratorów rodzinnych z innymi podmiotami – osobami i instytucjami (zarówno państwowymi, jak i pozarządowymi) – w ramach wspólnych, międzyresortowych celów i zadań, zmierzających do trafnego diagnozowania i skutecznego rozwiązywania problemów społeczności lokalnych. Poprawy wymaga zwłaszcza – zainicjowana w ostatnich latach – kooperacja w ramach posiedzeń zespołów interdyscyplinarnych, skoncentrowanych wokół problemów związanych z eliminowaniem przemocy w rodzinie. Działania powinny być bardziej skoordynowane, systematyczne, a osoby skupione na zadaniach w ramach grup roboczych powinny dążyć do jeszcze swobodniejszego przepływu niezbędnych informacji i pozbycia się bariery nieufności we wzajemnych relacjach.

W związku z tym, że kuratorzy stanowią istotne ogniwo w łańcuchu działań podejmowanych wobec osób nadzorowanych w wyniku wspólnych ustaleń, angażują swój czas i energię, wykazując się przy okazji inicjatywą dotyczącą potrzeby rozwiązywania innych problemów współwystępujących z przemocą (głównie uzależnień), ich wysiłek powinien być w większym niż dotychczas stopniu dostrzeżony i doceniony przez zwierzchników. Tak więc udział i zaangażowanie kuratorów oraz efekty posiedzeń zespołów powinny być przedmiotem większego zainteresowania służb sądowych w kontekście całościowej oceny ich aktywności zawodowej.

- Zainicjowanie dodatkowej (bardziej systematycznej i niezależnej od posiedzeń zespołów interdyscyplinarnych skupiających się na zagadnieniu przemocy) kooperacji kuratorów rodzinnych z przedstawicielami szkół, lokalnych ośrodków kultury i innych podmiotów zajmujących się szeroko rozumianą opieką, wychowaniem i profilaktyką odnoszącą się do dzieci i młodzieży. Terenem cyklicznych spotkań (organizowanych na przykład raz na kwartał) mogłaby być szkoła, a ich celem byłoby bieżące diagnozowanie dostrzeganych w przestrzeni lokalnej problemów (związanych z agresją rówieśniczą, uzależnieniami, procesami marginalizacji i wykluczania społecznego niektórych osób i grup itp.), opracowywanie projektów prewencyjnych i wspólne wprowadzanie ich w życie³. Niczym

³ W opracowywaniu programów i interwencji profilaktycznych można zarekomendować 10 zasad wypunktowanych przez S. Luthar i D. Cicchetti (cyt. za: A. Borucka, *Koncepcja...*, s. 22–23):

1. Solidne podstawy teoretyczne, które umożliwiają rozpoznanie wzajemnych i specyficznych interakcji między jednostką a różnymi aspektami jej społecznego otoczenia.
2. Uwzględnianie wiedzy teoretycznej i wyników badań dotyczących procesów *resilience* odnoszących się specyficznie do rodzaju i stopnia ryzyka, na którego ekspozycję narażone są osoby mające być objęte programem/interwencją.
3. Celem planowanego programu/interwencji ma być nie tylko zmniejszenie negatywnych konsekwencji działania określonych czynników ryzyka (ich eliminacja) czy zmniejszenie stopnia nieprzystosowania jednostek objętych tymi działaniami, ale wzmacnianie ich pozytywnej adaptacji i rozwój psychospołecznych kompetencji.
4. Program/interwencja musi być ukierunkowany nie tylko na redukcję negatywnych wpływów (czynniki podatności), ale także na gromadzenie specyficznych zasobów potrzebnych do życia w określonej społeczności.
5. Program/interwencja musi wpływać na znaczące procesy podatności i chroniące oraz uwzględniać różne źródła wpływu, takie jak: rodzina, lokalna społeczność i cechy indywidualne.
6. Program/interwencja musi uwzględniać wiedzę dotyczącą procesów, prawidłowości i umiejętności (np. poznawczych, językowych) charakterystycznych dla danej fazy rozwoju jednostek, które będą objęte tymi działaniami.
7. Cele ogólne programu/interwencji oraz działania powinny uwzględniać określony kontekst społeczny jego odbiorców.

nieskrępowana, oparta na dialogu i zaufaniu wzajemna komunikacja, polegająca na swobodnym przepływie informacji oraz bieżącym dzieleniu się doświadczeniami i zadaniami, powinna przerodzić się w nawyk, podyktowany wspólną troską o dobrą kondycję osób (zwłaszcza przedstawicieli młodego pokolenia) funkcjonujących w środowisku lokalnym. Inicjatywa kuratorów w tym zakresie może stanowić istotny wkład w budowanie kapitału społecznego. Połączenie wielu punktów widzenia na rozpoznawane potrzeby mikro- i mezostruktur społecznych ze zróżnicowanymi możliwościami w zakresie oferty wsparcia osób i środowisk wymagających fachowej interwencji – wszystko to powinno przynieść pozytywne rezultaty, nie tylko doraźne, ale też długofalowe.

- Rozbudowa sieci ośrodków kuratorskich jako niezwykle pożytecznych (i istotnie wzmacniających środek w postaci nadzoru kuratora nad nieletnimi) instytucji profilaktyczno-resocjalizacyjnych. Infrastruktura obecnie funkcjonujących ośrodków powinna być systematycznie poprawiana, a dodatkowo powinny być tworzone nowe placówki, szczególnie w jurysdykcji tych sądów rejonowych, w których z jednej strony w ogóle nie ma takich instytucji (lub jest ich za mało), a z drugiej – odnotowuje się najwięcej orzeczeń nadzoru kuratora nad nieletnimi, co jest związane z ponadstandardową aktywnością przestępczą młodzieży. Inwestowanie w ośrodki kuratorskie, związane zarówno z odpowiednim zapleczem materialnym, jak i profesjonalną kadrą oraz ofertą zajęć, powinno stać się sprawą priorytetową w szacowaniu ogólnych nakładów finansowych przeznaczanych w resorcie sprawiedliwości na profilaktykę i resocjalizację w środowisku otwartym.
- Ogólna poprawa zaufania (dotycząca zarówno potrzeby budowania, jak i odbudowywania) w relacjach kuratorów rodzinnych ze środowiskiem bezpośrednio związanym z wymiarem sprawiedliwości (szczególnie z sędziami), z przedstawicielami innych instytucji funkcjonujących w przestrzeni lokalnej, a przede wszystkim z osobami nadzorowanymi. Po pierwsze, sędziowie powinni bardziej niż dotychczas doceniać wysoki poziom kompetencji merytoryczno-metodycznych oraz moralnych kuratorów i pozbyć

-
8. Program/interwencja powinien mieć za cel „wychowanie” osób, które będą go kontynuować.
 9. W celu sprawdzenia efektów programu/interwencji należy wyniki uzyskane od grupy uczestników porównać z wynikami odpowiednio dobranej grupy osób, która nie została objęta tego typu działaniami (grupa porównawcza).
 10. Program/interwencja należy starannie udokumentować i przeprowadzić jego ewaluację.

się pewnej nieufności w ocenie podejmowanych przez nich działań wobec podopiecznych. Po drugie, podmioty współpracujące na co dzień z kuratorami powinny okazywać więcej zaufania w codziennych kontaktach, a swoje działania opierać na głębszym przekonaniu o celowości wspólnych przedsięwzięć i prawdziwej wierze w profesjonalizm kuratorów, którzy kierują się przecież dobrem nadzorowanych. I po trzecie (wydaje się, że najważniejsze), kuratorzy powinni nieustannie pracować nad swoim wizerunkiem w percepcji osób objętych postępowaniem sądowym, ponieważ tylko osoby wiarygodne, obdarzające zaufaniem i godne zaufania mogą stawać się dla podopiecznych obiektami odniesienia, co implikuje bardziej skuteczne osiąganie wspólnych celów. Wymaga to podejścia holistycznego, uwzględniającego wielowymiarowość funkcjonowania każdego człowieka, i – wynikającego z takiego spojrzenia na nadzorowanych – większego pochylenia się nad ich różnorodnymi potrzebami (zdrowotnymi, emocjonalnymi, edukacyjnymi, duchowymi).

Autorka zdaje sobie sprawę z tego, że analizowane zagadnienie jest niezwykle skomplikowane, a podjęte badania oczywiście nie wyczerpują złożoności problemów związanych z funkcjonowaniem kurateli rodzinnej i zawierają pewne pominięcia i uproszczenia. Jednak niezależnie od tego, autorka wyraża nadzieję, że zaprezentowane opracowanie może stanowić istotne źródło informacji dla osób zainteresowanych podjętą problematyką, a w szczególności może stać się pewną inspiracją dla praktyków w zakresie szerszego wykonywania działań prewencyjnych w codziennym wykonywaniu nadzorów.

Bibliografia

- Amborska-Głowacka D. (2004), *Motywacja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Bałandynowicz A. (1996), *Probacja. Wychowanie do wolności*, Wydawnictwo „Primum”, Warszawa.
- Bałandynowicz A. (2007), *Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej*, [w:] red. B. Urban B., J.M. Stanik, *Resocjalizacja*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bałandynowicz A. (2009), *Rozwój konceptualizacji środków probacyjnych i kształtowanie się metod resocjalizacyjnych*, [w:] *Terapia w resocjalizacji*, cz. 1: *Ujęcie teoretyczne*, red. A. Rejzner, P. Szczepaniak, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Bałandynowicz A. (2011), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa.
- Bartkowicz Z., Wojnarska A. (2013), *Poprawa funkcjonowania społecznego nieletnich resocjalizowanych w ośrodkach kuratorskich*, [w:] *Efektywność resocjalizacji nieletnich w warunkach wolnościowych*, red. Z. Bartkowicz, A. Wojnarska, A. Węgliński, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Bauman Z. (2004), *Życie na przemiał*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Beck U. (2002), *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bedyńska S., Książek M. (2012), *Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa.
- Berendt J., Sendor M. (2013), *Dogadać się z dzieckiem. Coaching. Empatia. Rodzicielstwo*. Wydawnictwo „CoJaNaTo”, Warszawa.
- Bertalanffy L. (1984), *Ogólna teoria systemów*, tłum. E. Woydyłło-Woźniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bielecka E. (2005), *Wspólnota rodziny, szkoły, społeczności lokalnej*, [w:] *Edukacyjna wspólnota na rzecz społeczeństwa dla wszystkich*, red. A. Sajdak, Wydawnictwo UJ Kraków.
- Bielecka E. (2010), *Zespół interdyscyplinarny – od idei do praktyki. Propozycje rozwiązań ustawowych*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków.
- Bielecka E. (2012), *Streetworker a kurator sądowy – szkic porównawczy*, [w:] *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*, red. J. Kwaśniewski, Warszawa (Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 19).

- Borecka-Biernat D. (2013), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania*, Wydawnictwo „Difin”, Warszawa.
- Borkowska M., Kusztal J. (2011), *Zespoły interdyscyplinarne w pracy z dziećmi zagrożonymi wykluczeniem społecznym*, [w:] *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, red. K. Biel, J. Kusztal, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Borucka A. (2011), *Koncepcja resilience. Podstawowe założenia i nurty badań*, [w:] *Resilience. Teoria, badania, praktyka*, red. W. Junik, Wydawnictwo Edukacyjne „PARPAMEDIA”, Warszawa.
- Brzeziński J. (2005), *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Brzeziński J., Stachowski R. (1984), *Zastosowanie analizy wariancji w eksperymentalnych badaniach psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Buber M. (1993), *Problem człowieka*, tłum. J. Doktor, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cichoń W. (1996), *Wartości, człowiek, wychowanie*. Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Cypryańska M., Bedyńska S. (2013), *Testy t-Studenta i ich nieparametryczne odpowiedniki*, [w:] *Statystyczny drogowskaz. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, red. M. Cypryańska, S. Bedyńska, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa.
- Dawidowska I. (2012), *Współpraca kuratora rodzinnego z innymi instytucjami*, [w:] *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*, red. J. Kwaśniewski, Warszawa (Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 19).
- Deptuła M. (2013), *Odrzucenie rówieśnicze. Profilaktyka i terapia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, red. K. Biel, J. Kusztal, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011.
- Egan G. (2002), *Kompetentne pomaganie*, tłum. J. Gilewicz, E. Lipska, Wydawnictwo „Zysk i S-ka”, Poznań.
- Ferguson, G.A., Takane Y. (2004), *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, tłum. M. Zagrodzki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Folta M. (2003), *Negocjowanie i mediacja w życiu*. Wydawnictwo „Folta”, Wrocław.
- Francuz P., Mackiewicz R. (2005), *Liczy nie wiedzą, skąd pochodzą. Przewodnik po metodologii i statystyce. Nie tylko dla psychologów.*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Garstka T., Grondas M., Kielczewska A.K, Węgrzynowska J. (2012), *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, Wydawnictwo „RA-ABE”, Warszawa.
- Gaś Z.B. (1993), *Profilaktyka uzależnień*, WSiP, Warszawa.
- Gaś Z.B. (1995), *Pomoc psychologiczna młodzieży*, WSiP, Warszawa.
- Gaś Z.B. (1997), *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Zapobieganie uzależnieniom uczniów*, red. B. Kamińska-Buśko, Wydawnictwo Centrum Metodycznego Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa.

- Geldard K., Geldard D. (2009), *Budowanie relacji w pracy z dziećmi, młodzieżą i rodzinami*, tłum. K. Mazurek, Wydawnictwo Edukacyjne „PARPAMEDIA”, Warszawa.
- Giddens A. (2002), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gogacz K. (2010), *Obraz społecznych kuratorów sądowych dla dorosłych w percepcji dozorowanych*, [w:] *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*, red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński, A. Lewicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Goldstein A.P., Glick B., Gibbs J.C. (2004), *ART. Program zastępowania agresji*, tłum. E. Bartz, Wydawnictwo Instytut „Amity”, Warszawa.
- Górnjak J., Wachnicki J. (2010), *Pierwsze kroki w statystycznej analizie danych*, SPSS Polska, Kraków.
- Griese H.M. (1996), *Socjologiczne teorie młodzieży*, tłum. J. Dąbrowski, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków.
- Gromek K. (2002), *Kuratorzy sądowi. Komentarz do ustawy z 27 lipca 2001 r.*, Wydawnictwo „Lexis Nexis”, Warszawa.
- Gromek K. (2003), *Regulacje prawne dotyczące ośrodków kuratorskich (zwanymi wcześniej kuratorskimi ośrodkami pracy z młodzieżą)*, [w:] *Wychowanie, profilaktyka, resocjalizacja*, red. J. Sowa, E. Piotrowski, J. Rejman, cz. 2, Wydawnictwo WSP, Rzeszów.
- Gurba E. (2013), *Nieporozumienia z dorastającymi dziećmi w rodzinie. Uwarunkowania i wspomaganie*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Guziuk-Tkacz M. (2011), *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Guziuk-Tkacz M., Siegień-Matyjewicz A.J. (2012), *Leksykon terminów metodologicznych. Nauki pedagogiczne i pokrewne*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Hall C.S., Lindzey G. (2002), *Teorie osobowości*, tłum. J. Kowalczewska, J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Heine M. (1982), *Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Heine M., Będowska-Heine V. (2010), *Kompetencje do pracy w zawodzie kuratora sądowego i ich nabywanie w procesie kształcenia akademickiego*, [w:] *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*, red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński, A. Lewicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Herzberg M. (2012), *Pomaganie dzieciom nielubianym przez rówieśników z powodu zachowań antyspołecznych*, Wydawnictwo Edukacyjne „PARPAMEDIA”, Warszawa.
- Hillenbrand C. (2007), *Pedagogika zaburzeń zachowania*, tłum. E. Cieślík, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.
- Jadach K. (2011), *Praca kuratora sądowego w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Jakubowska H. (2002), *Promocja zdrowia i profilaktyka uzależnień*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa-Łódź.

- Jankowski B., Jaroszewska M., Kiełczewska A.K., Żmijńska H. (2012), *Sposoby na trudne zachowania uczniów. Utrzymanie dyscypliny w klasie, kultura osobista uczniów, zawieranie kontraktów szkolnych*, Wydawnictwo „RAABE”, Warszawa.
- Jarosz E., Wysocka E. (2006), *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Jedynak T. (2010), *Aktualny stan kurateli rodzinnej w Polsce. O potrzebie unormowania zadań kuratorów rodzinnych*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków.
- Jedynak T., Stasiak K. (2008), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Wydawnictwo „Lexis Nexis”, Warszawa.
- Kalinowski M. (1997), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, [w:] *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. F. Kozaczuk, B. Urban, Wydawnictwo WSP, Rzeszów.
- Kawula S. (2002), *Pomocniczość i wsparcie. Kategorie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo „Kastylija”, Olsztyn.
- Kendall P.C. (2012), *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji. Techniki terapeutyczne dla profesjonalistów i rodziców*, tłum. J. Kowalczevska, Wydawnictwo GWP, Sopot.
- King B., Minium E. (2009), *Statystyka dla psychologów i pedagogów*, tłum. M. Zakrzewska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Konopczyński M. (1996), *Twórcza resocjalizacja*, Wydawnictwo MEN „Editions Spotkania”, Warszawa.
- Konopczyński M. (2006), *Metody twórczej resocjalizacji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Korpanty A. (2004), *Rola i skuteczność kurateli dla nieletnich*, „Opieka, Wychowanie, Terapia”, nr 3–4.
- Kuratorska Służba Sądowa w Polsce wg stanu na dzień 31.12.2011 r.*, opracowanie Komisji ds. Monitorowania Warunków Pracy, Płac i Obciążeń Obowiązkami Kuratorów Krajowej Rady Kuratorów Sądowych, Warszawa 2012.
- Kusztal J. (2008), *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i w Niemczech*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Kwaśniewski J. (1979), *Profilaktyka społeczna: związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, [w:] *Zachowania dewiacyjne i kierunki oddziaływania*, red. M. Ziemska, Warszawa (Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 3).
- Larson J., Lochman J.E. (2012), *Pomoc dzieciom w radzeniu sobie z gniewem. Podejście kognitywno-behawioralne*, Wydawnictwo „Fraszka Edukacyjna”, Warszawa.
- Lewicka-Zelent A. (2013), *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Maxwell R. (2002), *Dzieci, alkohol, narkotyki*, tłum. J. Węgrodzka, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.

- McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter A.M., McWhirter E.H. (2008), *Zagrożona młodzież*, Wydawnictwo Edukacyjne „PARPAMEDIA”, Warszawa.
- Męczkowska A. (2003), *Kompetencja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Michniewicz I., Michniewicz R. (2010), *Małe projekty społeczne. Praktyczny poradnik*, Wydawnictwo „Dangraf”, Kalisz.
- Mudyń S. (2004), *O mniej lub bardziej destruktywnych sposobach rozumienia osobistej wolności i odpowiedzialności*, [w:] *Przemoc i marginalizacja. Patologie społecznego dyskursu*, red. P. Piotrowski, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Namysłowska I. (1997), *Terapia rodzin*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Niektóre obszary pracy opiekuńczo-wychowawczej i edukacyjnej szkoły oraz środowiska lokalnego*, red. T. Wilk, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków. 2007
- Obuchowski K. (1993), *Człowiek intencjonalny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Olweus D. (1996), *Agresja w szkole. Wyniki badań oraz program skutecznej interwencji*, [w:] *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, red. A. Frączek, I. Pufal-Struzik, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce.
- Opora R. (2006), *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Opora R. (2010), *Zmiany w zakresie niedostosowania społecznego po upływie roku od orzeczenia nadzoru kuratora sądowego wobec nieletniego*, [w:] *Przekraczanie kręgu zagubionego człowieczeństwa na resocjalizacyjnej niwie*, red. S. Przybyliński, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków.
- Ostrihanska Z., Greczuszkina A. (1999), *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*, Wydawnictwo „Norbertinum”, Lublin.
- Ostrowska K. (2008), *Psychologia resocjalizacyjna*, Wydawnictwo „Fraszka Edukacyjna”, Warszawa.
- Palka S. (2006), *Metodologia, badania, praktyka pedagogiczna*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.
- Paszkiwicz A. (2006), *Podmiotowe traktowanie wychowanka w pracy rodzinnego kuratora sądowego*, Wydawnictwo „Norbertinum”, Lublin.
- Pedagogika resocjalizacyjna wobec współczesnych zagrożeń*, red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński, Wydawnictwo UMCS, Lublin, 2012.
- Petrie P. (2011), *Komunikacja w pracy z dziećmi i młodzieżą. Wprowadzenie do pedagogiki społecznej*, tłum. J. Gilewicz, Wydawnictwo „Zys i S-ka”, Poznań.
- Pilch T., Bauman T. (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Piszczek M. (2001), *Równe szanse. Zajęcia terapeutyczno-edukacyjne dla dzieci w wieku 9–11 lat z rodzin dysfunkcyjnych*, Wydawnictwo „Seventh Sea”, Warszawa.
- Pospizyl K. (1998), *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*, red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński, A. Lewicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.

- Praszquier R. (1992), *Zmieniać nie zmieniając. Ekologia problemów rodzinnych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Programy profilaktyczno-edukacyjne: „Tolerancja”, „Alkohol”, „Narkotyki”, „Nikotyna”, „Hazard”, „Agresja – Przemoc – Asertywność”, „Wychowanie seksualne” (2012, 2013), Wydawnictwo „Lissner Studio”, Warszawa.
- Przekraczanie kręgu zagubionego człowieczeństwa na resocjalizacyjnej niwie*, red. S. Przybyliński, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2010.
- Pytka L. (2000), *Pedagogika resocjalizacyjna*, Wydawnictwo WSPS, Warszawa.
- Radziejewicz-Winnicki A. (2008), *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Resilience. Teoria, badania, praktyka*, red. W. Junik, Wydawnictwo Edukacyjne „PARPAMEDIA”, Warszawa.
- Ribner N.G. (2005), *Terapia nastolatków*, tłum. O. Waśkiewicz, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.
- Różnowska A. (2004), *Terapia twórczością jako profilaktyka stresu*, [w:] *Diagnostyka pedagogiczna i profilaktyka w szkole i środowisku lokalnym*, red. M. Deptuła, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Rycielski P., Brzezicka A. (2013), *Wnioskowanie statystyczne na danych jakościowych. Testy wykorzystujące rozkład chi-kwadrat*, [w:] *Statystyczny drogowskaz. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, red. M. Cypryańska, S. Bedyńska, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa.
- Sawicka K. (1996), *Model kurateli sądowej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Profesora Stanisława Batawii”, nr 5.
- Sawicka K. (1999), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej*, [w:] *Socjoterapia*, red. K. Sawicka, Wydawnictwo Centrum Metodycznego Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa.
- Siudem A. (2010), *Rola i kompetencje kuratorów zawodowych w mediacjach rodzinnych*, [w:] *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*, red. Z. Bartkiewicz, A. Węgliński, A. Lewicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Skuteczne interwencje w pracy z młodymi ludźmi z grup ryzyka*, red. K. Geldard, tłum. K. Mazurek, Wydawnictwo Edukacyjne „PARPAMEDIA”, Warszawa.
- Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, red. B. Jankowiak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013.
- Stańdo-Kawecka B. (2007), *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*. Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa.
- Stasiak K. (2010), *Ewolucja systemu kurateli sądowej w Polsce w latach 1919–2009 – kamienie milowe*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynek, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków.
- Sutton C. (2004), *Psychologia dla pracowników socjalnych*, tłum. E. Józefowicz, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.

- Sztuka M. (2001), *Programy wczesnej interwencji wśród strategii ograniczania zachowań przestępczych*, [w:] *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*, red. B. Urban, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Sztuka M. (2013), *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Szymańska J., Zamecka J. (2002), *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, [w:] *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, red. G. Świątkiewicz, Wydawnictwo Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa.
- Terapia w resocjalizacji*, cz. 1: *Ujęcie teoretyczne*, cz. 2: *Ujęcie praktyczne*, red. A. Rejzner, P. Szczepaniak, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2009.
- Tischner J. (1983), *W kręgu filozofii pracy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Turner N., MacDonald J., Ballon B., Dubois Ch. (2012), *Wybory młodych. Program zapobiegania uzależnieniu od hazardu*, tłum. K. Mazurek, Wydawnictwo Edukacyjne „PARPA-MEDIA”, Warszawa.
- Urban B. (2000), *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Urban B. (2005), *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Urban B. (2012), *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Utrat-Milecki J. (2010), *Ethos zawodowego kuratora sądowego*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków.
- Verfürth M. (2001), *Prowadzenie grup dziecięcych i młodzieżowych*, tłum. M. Jałowicz, Wydawnictwo „Jedność”, Kielce.
- Villa F. (1997), *Polityka społeczna, demokracja i praca socjalna*, tłum. K. Juszkiwicz-Mydlarz, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Vopel K.W. (1999), *Zabawy interakcyjne*, cz. 1–6. Wydawnictwo „Jedność”, Kielce.
- Walendzik-Ostrowska A., Dec J. (2012), *Pozytywne życie. O profilaktyce HIV/AIDS dla edukatorów*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków.
- Węgliński A. (2009), *Skuteczność i jakość oddziaływań wychowawczych w warunkach nadzorów kuratorskich*, [w:] *Sukcesy i porażki poprawiania niepoprawnych*, red. I. Pospiszyl, Wydawnictwo Wszechnicy Świętokrzyskiej, Kielce.
- Węgliński A. (2010), *Wizerunek pedagogiczny sądowych kuratorów rodzinnych* [w:] Bartkowicz Z., Węgliński A., Lewicka A. (red.) (2010), *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*, red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński, A. Lewicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Węgliński A. (2012), *Styl oddziaływań wychowawczych kuratorów sądowych w ocenie osób dozorowanych*, [w:] *Pedagogika resocjalizacyjna wobec współczesnych zagrożeń*, red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

- Węgliński A. (2012), *Styl oddziaływań wychowawczych społecznych kuratorów sądowych w pracy z dozorowanymi z problemem alkoholowym*, [w:] *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, red. B. Urban, M. Konopczyński, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Węgliński A. (2013), *Pedagogiczne uwarunkowania resocjalizacji nieletnich w ośrodkach kuratorskich*, [w:] *Efektywność resocjalizacji nieletnich w warunkach wolnościowych*, red. Z. Bartkowicz, A. Wojnarska, A. Węgliński, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Wilmes D.J. (2002), *Nie!!! Alkoholowi i narkotykom*, tłum. L. Okupniak, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.
- Winiarski M. (2003), *Edukacja środowiskowa*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Witerska K. (2011), *Drama. Techniki, strategie, scenariusze*, Wydawnictwo „Difin”, Warszawa.
- Wojciechowski F. (2012), *Przestrzeń bezpieczna środowiska lokalnego w strategii działań prewencyjnych. Próba refleksji pedagogicznej*, [w:] *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, red. B. Urban, M. Konopczyński, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Wojcieszek K.A. (2011), *Krótką interwencja profilaktyczna w grupie – konstruktywne wykorzystanie dysonansu poznawczego w profilaktyce dla grupy podwyższonego ryzyka na przykładzie programu „Korekta”, „Resocjalizacja Polska” 2011, nr 2.*
- Wołk Z. (2006), *Poradnictwo zawodowe w edukacji młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Woynarowska B. (2005), *Profilaktyka*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 4, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Wybrane obszary dysfunkcyjności rodziny*, red. M. Dudek, Wydawnictwo M. Dudek, Krasnystaw 2010.
- Wycisk J., Ziółkowska B. (2010), *Młodzież przeciwko sobie. Zaburzenia odżywiania i samouszkodzenia – jak pomóc nastolatkom w szkole*, Wydawnictwo „Difin”, Warszawa.
- Wysocka E. (2008), *Diagnoza w resocjalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wysocka E. (2012), *Dylematy uczestnictwa społecznego młodego pokolenia – analiza teoretyczna i empiryczne egzemplifikacje*, [w:] *Dzieci i młodzież w niegościnnym świecie. Zagrożenia rozwojowe i społeczne*, red. E. Wysocka, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Wysocka E. (2012), *Koncepcja resilience jako podstawa teoretyczna identyfikacji zaburzeń w przystosowaniu i działań profilaktycznych*, [w:] *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, red. B. Urban, M. Konopczyński, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Zabrocki D. (2012), *Geneza i funkcjonowanie ośrodka kuratorskiego w Miastku*, [w:] *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*, red. J. Kwaśniewski, Warszawa (Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 19).
- Zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży w kontekście trudnych sytuacji szkolnych i pozaszkolnych*, red. D. Borecka-Biernat, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2011.
- Zajączkowski Z. (2003), *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

- Zinkiewicz B. (2005), *Rola kuratora sądowego w systemie wsparcia rodziny i dziecka w kryzysie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 8, s. 17–23.
- Zinkiewicz B. (2006), *Kurator sądowy jako kompetentny pomagający – zarys metodyki pracy w środowisku otwartym*, [w:] *Współczesna kuratela sądowa*, red. B. Zinkiewicz, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice.
- Zinkiewicz B. (2006), *Teoretyczne wyznaczniki funkcjonowania kuratora sądowego*, [w:] *Współczesna kuratela sądowa. Wybrane zagadnienia*, red. B. Zinkiewicz, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice.
- Zinkiewicz B. (2012), *Oddziaływania profilaktyczne norweskich służb ochrony dziecka jako źródło inspiracji dla polskiej rodzinnej kurateli sądowej*, [w:] *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, red. B. Urban, M. Konopczyński, Wydawnictwo UJ, Kraków.

Aneks 1

Kwestionariusz ankiety dla rodzinnych kuratorów sądowych

(opracowanie: B. Zinkiewicz)

Szanowni Państwo,

jestem adiunktem na Wydziale Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. A. Frycza Modrzewskiego. W ramach statutowej działalności uczelni prowadzę badania naukowe pod tytułem „Profilaktyczny wymiar działalności rodzinnych kuratorów sądowych” (symbol zadania: WNH/DS/5/2012). W związku z tym bardzo proszę o udział w badaniach i wypełnienie kwestionariusza ankiety na temat działalności profilaktycznej podejmowanej przez Państwa w ramach sprawowanych nadzorów. Badania mają zasięg ogólnopolski, są anonimowe i dobrowolne. Zachęcam do udzielania szczerych i wyczerpujących odpowiedzi, ponieważ to od Państwa opinii będzie zależała jakość i wiarygodność uzyskanych wyników, a tym samym – praktyczna użyteczność wprowadzonych wniosków.

Bardzo proszę o podkreślanie wybieranych odpowiedzi, o wpisywanie dodatkowych komentarzy/uzasadnień w ramkach, a w pyt. 9 i 11 – o zaznaczanie krzyżykiem.

Dziękuję za poświęcony czas.

1. Zgodnie z art. 1. Ustawy o kuratorach sądowych, „Kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizującym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym [...]”. W związku z takim ujęciem, jak Pan/Pani rozumie działalność profilaktyczną w odniesieniu do własnej pracy w obrębie wykonywanych nadzorów? (można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)
 - A. Działania profilaktyczne są wkomponowane w całość pracy kuratora. To przede wszystkim sprawowanie kontroli, która ma na celu zapobieganie pogłębianiu się dysfunkcji osób/rodzin nimi objętych, a w konsekwencji – zapewnienie im uniknięcia ostrzejszych sankcji (np. izolacyjnych środków w stosunku do nieletnich czy umieszczenia małoletnich w instytucjach opieki zastępczej).
 - B. Profilaktyka w pracy kuratora polega na systematycznym eliminowaniu czynników ryzyka diagnozowanych na bieżąco w przestrzeni społecznej osób nad-

zorowanych, w kooperacji z różnymi instytucjami tworzącymi lokalny system opieki, profilaktyki i resocjalizacji.

- C. Działalność profilaktyczną kuratora utożsamiam z szeroko rozumianym promowaniem zdrowia w środowiskach osób nadzorowanych, identyfikowaniem i wzmacnianiem czynników chroniących (zasobów, potencjałów, „mocnych stron”), czynnym udziałem w lokalnych przedsięwzięciach profilaktycznych.

Proszę wpisać:

- D. Inne rozumienie (jakie?)

2. Jak Pan/Pani ocenia poziom wiedzy kuratorów na temat współczesnych rozwiązań w profilaktyce (strategii i projektów profilaktycznych realizowanych w społecznościach lokalnych Pana/Pani okręgu sądowego/sądu rejonowego)?

- A. Wysoki (kuratorzy bardzo dobrze orientują się w przedsięwzięciach realizowanych w mojej społeczności lokalnej).
B. Przeciętny (niektórzy kuratorzy i tylko od czasu do czasu dowiadują się o ciekawych inicjatywach w zakresie profilaktyki).
C. Niski (kuratorzy bardzo słabo lub w ogóle nie orientują się w zakresie programów profilaktycznych realizowanych na moim terenie).

3. Jak na tym tle ocenia Pan/Pani swój poziom wiedzy we wspomnianym zakresie?

- A. Wysoki

Proszę uzasadnić, tzn. wymienić kilka znanych Panu/Pani przedsięwzięć profilaktycznych:

- B. Przeciętny

Proszę uzasadnić ocenę:

- C. Niski

Proszę uzasadnić, z czego on wynika:

4. Jak określiliby/-łaby Pan/Pani swoją rolę w systemie opieki i profilaktyki, zwłaszcza w zakresie rozwiązywania problemów społeczności lokalnej (poczucie sprawstwa)?
- A. Istotna (mam znaczący wpływ na inicjowanie rozwiązań i podejmowanie decyzji w zakresie profilaktyki).
 - B. Przeciętna (moja rola jest równorzędna z innymi podmiotami tworzącymi system).
 - C. Nieistotna (inne osoby/instytucje tworzą projekty i podejmują decyzje w tym zakresie).
5. Czy jest Pan/Pani osobiście zaangażowany/a w prace zespołów interdyscyplinarnych, których celem jest rozwiązywanie problemów społeczności lokalnej?
- A. Tak, często uczestniczę w cyklicznych spotkaniach takich zespołów.
 - B. Zdarza się, że uczestniczę, ale sporadycznie, nieregularnie.
 - C. Nie, nie jestem zaangażowany/-a w tego typu działalność.
 - D. Na moim terenie nie funkcjonują takie zespoły.
6. Czy pracuje Pan/Pani w ośrodku kuratorskim? (Według obowiązujących przepisów prawnych, ośrodki kuratorskie stwarzają dogodną przestrzeń, szczególnie sprzyjającą inicjowaniu działalności profilaktycznej).
- A. Tak
- Proszę określić krótko swoją rolę i opisać najważniejsze obszary działalności ośrodka, ze szczególnym uwzględnieniem zajęć profilaktycznych:*
- B. Nie
 - C. Na moim terenie nie funkcjonują ośrodki kuratorskie.
7. Czy w ostatnich 10 latach uczestniczył/-a Pan/Pani w konkretnych projektach profilaktycznych, realizowanych przez którykolwiek z podmiotów tworzących lokalny system opieki i profilaktyki?
- A. Tak
- Proszę określić swoją rolę, podać nazwy i krótko opisać te przedsięwzięcia:*
- B. Nie

8. Czy aktualnie uczestniczy Pan/Pani w przedsięwzięciach profilaktycznych?

A. Tak

Proszę określić swoją rolę, podać nazwy i krótko opisać te przedsięwzięcia:

B. Nie

9. Z jakimi instytucjami współpracuje Pan/Pani w ramach sprawowanych nadzorów?

Proszę określić i zaznaczyć krzyżykiem częstotliwość oraz jakość tej współpracy według następującej skali:

Częstotliwość:

2 – często współpracuję

1 – czasami

0 – nie współpracuję

Jakość współpracy:

2 – dobra

1 – przeciętna

0 – słaba

Instytucje	Częstotliwość			Jakość		
	2	1	0	2	1	0
A. Policja						
B. Szkoła/-y (pedagodzy szkolni)						
C. MOPS/GOPS/ PCPR						
D. Świetlice środowiskowe (socjoterapeutyczne)						
E. Domy dziecka (lub inne instytucje opieki zastępczej)						
F. Ośrodki zdrowia (lub szpitale)						
G. Ośrodki rehabilitacji dla osób niepełnosprawnych						
H. Ośrodki terapii uzależnień						
I. Urzędy miasta/gminy						
J. Biura pośrednictwa pracy						
K. Lokalne ośrodki kultury						
L. Kluby sportowe						

10. Czy nawiązuje Pan/Pani współpracę z innymi podmiotami (np. stowarzyszenia, fundacje, ośrodki kościelne itp.)?

A. Tak

Proszę je wymienić:

B. Nie

11. Jakie konkretne działania podejmuje Pan/Pani w stosunku do osób nadzorowanych w następujących, szeroko rozumianych, komplementarnych obszarach: „zdrowie”, „relacje w rodzinie”, „edukacja”, „praca”, „rozwój osobowości”? Proszę określić i zaznaczyć krzyżykiem ich częstotliwość według następującej skali:

3 – bardzo często podejmuję

2 – często

1 – czasami

0 – nigdy nie podejmuję

Lp.	Działania	3	2	1	0
1.	Promowanie zdrowego stylu życia (np. rozmowy lub dostarczanie lektury na temat codziennej diety, aktywnego wypoczynku, uprawiania sportu, rekreacji, szkodliwości stosowania używek itp.).				
2.	Mobilizowanie do wykonywania badań profilaktycznych (np. dostarczanie fachowych broszur zachęcających kobiety do regularnego badania piersi itp.).				
3.	Przypominanie o obowiązkowych szczepieniach ochronnych dzieci i kontrola systematyczności ich przeprowadzania.				
4.	Kontakt z lekarzem rodzinnym, szpitalem, PFRON, itp.				
5.	Kierowanie do ośrodków terapii uzależnień (od alkoholu, innych środków psychoaktywnych, hazardu, Internetu itp.).				
6.	Rozmowy na temat przemian i zagrożeń funkcjonowania współczesnej rodziny, układu pełnionych ról, podziału obowiązków i stereotypów w tym zakresie.				
7.	Dostarczanie informacji (np. fachowych pism, broszur) na temat typowych kryzysów, konfliktów, zachowań związanych z przemocą oraz możliwości ich rozwiązywania i zapobiegania im w przyszłości.				
8.	Kierowanie do ośrodków terapii rodzin, poradni psychologicznych, ośrodków interwencji kryzysowej, schronisk dla ofiar przemocy itp.				
9.	Pedagogizacja rodziców (rozmowy na temat problemów wychowawczych, trudności okresu dorastania, stosowanych metod, popełnianych błędów, trening efektywnego rodzicielstwa itp.).				
10.	Mediacje w rodzinie (w rozumieniu potocznym, a nie prawnym, w przypadku konfliktów wewnątrzrodzinnych osób nadzorowanych).				
11.	Monitorowanie sytuacji szkolnej osób nadzorowanych poprzez systematyczny kontakt z rodzicami, wychowawcą, pedagogiem szkolnym.				
12.	Rozmowy motywujące nadzorowanych do nauki i systematycznego uczęszczania do szkoły.				

13.	Kompensowanie braków edukacyjnych we współpracy z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi i innymi podmiotami wspierającymi (np. organizowanie pomocy koleżeńskiej starszych uczniów/wolontariuszy).				
14.	Udział w szkolnych komisjach wychowawczych.				
15.	Udział w szkolnych programach profilaktycznych (np. przeciwdziałających agresji, uzależnieniom, procesom stygmatyzacji i wykluczenia uczniów itp.).				
16.	Pomoc nadzorowanym w aktywnym poszukiwaniu pracy (np. nauka formułowania CV, przygotowanie do rozmowy kwalifikacyjnej itp.).				
17.	Współpraca z biurami pośrednictwa pracy (monitorowanie ofert pracy, mobilizowanie nadzorowanych do uczestnictwa w kursach kwalifikujących do wykonywania zawodów popularnych na rynku pracy itp.).				
18.	Pomoc rodzinie w racjonalnym gospodarowaniu pieniędzmi (trening ekonomiczny, racjonowanie wydatków).				
19.	Mobilizowanie rodziny do niezależności finansowej (identyfikowanie realnych możliwości wykonywania doraźnych prac przynoszących jakikolwiek dochód, np. drobne usługi, chałupnictwo itp.).				
20.	Wspieranie rodzin niekompletnych wskutek emigracji zarobkowej, z problemem tzw. eurosieroctwa (np. we współpracy z ośrodkami pomocy społecznej i innymi podmiotami).				
21.	Zachęcanie do rozwoju zainteresowań i dostarczanie pomysłów na pożyteczne spędzanie czasu wolnego (np. ukazywanie korzyści płynących z działań prospołecznych, wolontariatu itp.).				
22.	Pobudzanie nadzorowanych do uczestnictwa w kulturze (promowanie teatru, galerii sztuk plastycznych, imprez muzycznych, czytelnictwa itp.).				
23.	Rozmowy na temat rozwoju duchowego (np. stosunku do wiary i religii, wyznawanego systemu wartości, motywów podejmowanych decyzji i życiowych wyborów itp.).				
24.	Rozmowy na temat współczesnych zagrożeń dla zdrowego rozwoju osobowości, wynikających z przemian cywilizacyjnych i procesów globalizacji (np. zanik więzi społecznych, izolacja w cyberprzestrzeni itp.).				
25.	Dostarczanie informacji na temat istniejącej lokalnej sieci wsparcia społecznego (tzn. osób i instytucji zajmujących się szeroko rozumianą pomocą jednostkom w obliczu ich różnorodnych problemów i życiowych kryzysów).				

12. Czy podejmuje Pan/Pani inne działania o charakterze profilaktycznym we wspomnianych komplementarnych obszarach?

A. Tak

Proszę je wymienić:

B. Nie

13. Czy posługuje się Pan/Pani kontraktem w swojej pracy? (Zawieranie umów wychowawczych z osobami nadzorowanymi jest jednym ze sposobów wykorzystywania rozwiązań prewencyjnych w pracy kuratora).

A. Tak, bardzo często wykorzystuję ten sposób postępowania.

B. Czasami, w niektórych przypadkach wykorzystuję.

C. Nie, w ogóle nie wykorzystuję tej metody. (Proszę przejść do pytania 15).

14. Jakie problemy są najczęściej przedmiotem zawieranych przez Pana/Panią kontraktów i jaki procent dotychczasowych umów zakończył się powodzeniem?

Proszę opisać:

15. Jak Pan/Pani ocenia skuteczność oddziaływań profilaktycznych kuratorów Pana/Pani okręgu sądowego/sądu rejonowego?

A. Bardzo wysoka

B. Wysoka

C. Przeciętna

D. Niska

E. Bardzo niska

16. Jak na tym tle ocenia Pan/Pani skuteczność własnej pracy profilaktycznej w ramach wykonywanych nadzorów?

A. Wysoka

Proszę krótko uzasadnić ocenę, podając kryteria i wskaźniki ewaluacji:

B. Przeciętna

Proszę uzasadnić:

C. Niska

Proszę uzasadnić, z czego ona wynika:

17. Jeśli chciałby/-aby Pan/Pani dodać do zagadnień uwzględnionych w kwestionariuszu coś od siebie, uzupełnić czy skomentować niektóre kwestie, proszę uczynić to w poniższej ramce:

Metryczka (proszę uzupełnić lub podkreślić właściwą opcję):

Okręg sądowy:	Pracuję jako: Kurator zawodowy Kurator społeczny
Płeć: Kobieta Mężczyzna	Wiek:
Poziom wykształcenia: Średnie Wyższe licencjackie Wyższe magisterskie Wyższe + podyplomowe Inne (jakie?):	Kierunek ukończonych studiów:
Staż pracy kuratora:	Dodatkowe kwalifikacje (ukończone kursy, studia podyplomowe) i umiejętności przydatne w pracy kuratora:
Liczba prowadzonych aktualnie nadzorów osobistych:	Ogólna liczba spraw w wykonaniu (dotyczy kuratorów zawodowych):

Proszę upewnić się, czy odpowiedział/-a Pan/Pani na wszystkie pytania kwestionariusza.

Serdecznie dziękuję za poświęcony czas i zaangażowanie w wypełnienie ankiety!

Aneks 2 Wywiad z kuratorem okręgowym

(opracowanie: B. Zinkiewicz)

Szanowni Państwo,

jestem adiunktem na Wydziale Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. A. Frycza Modrzewskiego. W ramach statutowej działalności uczelni prowadzę badania naukowe pod tytułem: „Profilaktyczny wymiar działalności rodzinnych kuratorów sądowych” (symbol zadania: WNH/DS/5/2012). W związku z tym bardzo proszę o udział w badaniach i udzielenie odpowiedzi na pytania, które będą stanowiły uzupełnienie treści kwestionariusza skierowanego do kuratorów. Mają one na celu poznanie specyfiki poszczególnych okręgów sądowych. Badania mają zasięg ogólnopolski. Zachęcam do udzielania szczerych i wyczerpujących odpowiedzi, ponieważ to od Państwa opinii będzie zależała jakość i wiarygodność uzyskanych wyników, a tym samym – praktyczna użyteczność wyprowadzonych wniosków.

Dziękuję za poświęcony czas.

Okręg sądowy:

1. Jaka jest ogólna liczba rodzinnych kuratorów zawodowych zatrudnionych w podlegającym Panu/Pani okręgu sądowym i ile przeciętnie aktualnie przypada na każdego z nich spraw, w tym nadzorów osobistych?

.....
.....

2. Ile rodzinnych kuratorów społecznych czynnie funkcjonuje w podlegającym Panu/Pani okręgu sądowym? Jakie jest ich średnie obciążenie nadzorami?

.....
.....

3. Ile ośrodków kuratorskich jest zarejestrowanych w podlegającym Panu/Pani okręgu sądowym i jaka jest ogólna liczba funkcjonujących w nich nieletnich?

.....
.....

4. Jakie działania o charakterze profilaktycznym podejmowane są w ośrodkach kuratorskich?

.....
.....

5. Jaki procent zatrudnionych w Pana/Pani okręgu sądowym kuratorów wykorzystuje kontrakty z osobami nadzorowanymi?

.....
.....

6. Czy na terenie Pana/Pani okręgu sądowego funkcjonują międzyresortowe zespoły interdyscyplinarne, powoływane w celu diagnozowania i rozwiązywania problemów społeczności lokalnej, a w szczególności – opracowujące i realizujące projekty profilaktyczne? Jeśli tak, to jakie konkretnie działania podejmują i ilu kuratorów (zawodowych i społecznych) aktywnie uczestniczy w pracach tych zespołów? Jaką pełnią w nich funkcję? Czy są inicjatorami niektórych działań? Jak Pan/Pani ocenia efektywność wspomnianej działalności?

.....
.....

7. W jakim zakresie w programach cyklicznych szkoleń dla kuratorów (zawodowych i społecznych) uwzględniana jest problematyka współczesnych rozwiązań w profilaktyce (poziomy, strategie, modele, projekty profilaktyczne)?

.....
.....

8. Które z problemów społecznych są najbardziej charakterystyczne i dotkliwie odczuwalne w podlegającym Panu/Pani okręgu sądowym?

.....
.....

9. Na jakie przeszkody (trudności natury obiektywnej i subiektywnej) w codziennym sprawowaniu nadzorów napotykają najczęściej podlegający Panu/Pani kuratorzy?

.....
.....

10. W jaki sposób dokonywana jest ewaluacja działań kuratorów? Proszę podać kryteria i wskaźniki oceny efektywności ich pracy.

.....
.....

11. Jeśli jest jakiś wątek związany z pracą kuratora, który chciałby/-aby Pan/Pani poruszyć, ponieważ stanowiłby on Pana/Pani zdaniem istotne uzupełnienie analizowanej problematyki, bardzo proszę o dodatkowy komentarz.

.....
.....

Bardzo dziękuję za poświęcony czas i zaangażowanie w udzielanie odpowiedzi!

Streszczenie

Opracowanie obejmuje dwie komplementarne warstwy: teoretyczną i empiryczną. W pierwszej zaprezentowano główne zagadnienia związane z funkcjonowaniem rodzinnych kuratorów sądowych w Polsce w świetle obecnych przepisów prawnych oraz współczesnych tendencji w profilaktyce. Najwięcej miejsca poświęcono charakterystyce zasad i metod pracy kuratorów. Warstwa empiryczna natomiast zawiera przesłanki metodologiczne oraz prezentację i ilościowo-jakościową analizę wyników badań własnych autorki, przeprowadzonych w 33 okręgach sądowych w Polsce, w grupie ponad 1000 kuratorów rodzinnych. Głównym zamierzeniem autorki było sprawdzenie, jakie przeobrażenia w obliczu kurateli sądowej nastąpiły od chwili wejścia w życie ustawy o kuratorach sądowych, pod której wpływem coraz wyraźniej artykułowana jest konieczność zmiany akcentów w funkcjonowaniu tej instytucji: z kontroli na wychowanie i profilaktykę, zgodnie z filozoficznymi założeniami case-worku. Podejmując badania, autorka odwołała się do popularnej na gruncie profilaktyki koncepcji *resilience*.

W podjętej eksploracji zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem ankiety, wywiadu i analizy dokumentów. Główny problem badawczy sprowadzał się do dwóch komplementarnych pytań: Jakie oddziaływania profilaktyczne (poza czynnościami kontrolno-interwencyjnymi) podejmują kuratorzy w pracy z osobami nadzorowanymi? Jakie są uwarunkowania działalności profilaktycznej kuratora? Przedmiotem badań były opinie kuratorów sądowych (zawodowych, społecznych i okręgowych) koncentrujące się na następujących obszarach: miejsce kurateli w lokalnym systemie opieki, wychowania i profilaktyki; czynne zaangażowanie kuratorów rodzinnych w lokalne inicjatywy profilaktyczne oraz wykorzystywanie w sprawowaniu nadzorów czynności o charakterze prewencyjnym; efektywność podejmowanej działalności profilaktycznej i jej uwarunkowania. Wyniki eksploracji zostały poddane analizie ilościowej i jakościowej. W celu stwierdzenia istotnych zależności między zmiennymi, posłużono się kilkoma testami statystycznymi.

Uzyskane rezultaty empiryczne dały podstawę do sformułowania wielu wniosków oraz postulatów dotyczących usprawnienia praktyki kuratorskiej. Stwierdzono m.in., iż badani są bardzo dobrze przygotowani pod względem merytoryczno-metodycznym i mają świadomość atrybutów profesjonalnego i kompetentnego zespołu. Charakteryzują się tradycyjnym przywiązaniem do kontrolnego modelu sprawo-

wania nadzorów, niezależnie od deklarowanej dobrej orientacji we współczesnych rozwiązaniach w profilaktyce i wyrażanej potrzeby wykorzystywania w codziennej praktyce metod opiekuńczych i prewencyjno-wychowawczych. Mają świadomość konieczności współpracy (i jej usprawniania) z różnymi instytucjami z otoczenia osób nadzorowanych (np. w ramach zespołów interdyscyplinarnych), niezależnie od braku monitorowania jakości i efektywności międzyresortowej kooperacji. Z deklaracji badanych wynika, że ponad połowa z nich brała czynny udział w przedsięwzięciach profilaktycznych realizowanych w ostatniej dekadzie w społecznościach lokalnych (czasami jako pomysłodawcy, inicjatorzy i koordynatorzy). Dominującą dziedziną ich działań prewencyjnych są relacje w rodzinach nadzorowanych. W zakresie aktywności związanej z edukacją badani kontrolują sytuację szkolną podopiecznych, ale rzadko biorą udział w szkolnych programach profilaktycznych. Natomiast do obszarów wyraźnie zaniedbanych należą działania związane z rozwojem osobowości podopiecznych oraz z ich pracą zawodową. Wykorzystywanie kontraktów wychowawczych również nie jest popularnym sposobem pracy kuratorów. Badania dowiodły, że najbardziej dogodną przestrzeń, szczególnie sprzyjającą inicjowaniu działalności profilaktycznej stwarzają ośrodki kuratorskie, których zajęcia charakteryzują się dużą różnorodnością, pożytecznością i atrakcyjnością. Natomiast wśród różnych uwarunkowań efektywności sprawowanych nadzorów kuratorzy najdotkliwiej odczuwają wzrastające obciążenie obowiązkami służbowymi (np. wywiadami środowiskowymi) przy równoczesnym braku sprecyzowanych procedur postępowania i ograniczeniu swobodnego dostępu do narzędzi pracy. Dlatego pewnym zaskoczeniem jest ich dość optymistyczna ocena skuteczności pracy przy równocześnie stwierdzonym braku wyraźnych standardów ewaluacji i dominacji aspektu ilościowego nad jakościowym w ogólnej ocenie ich działań.

W związku z tym, że kuratorzy zawodowi uzyskali w porównaniu z wolontariuszami zdecydowanie korzystniejsze wyniki w zakresie podejmowanej aktywności prewencyjnej, szczególnie istotny staje się postulat dotyczący utrzymania tendencji zmierzającej do pełnej profesjonalizacji kurateli. Niezbędna jest poprawa ogólnych warunków pracy kuratorów rodzinnych, zarówno w wymiarze merytorycznym, jak i organizacyjnym. Konieczne jest ciągłe dążenie do bardziej wyraźnej zmiany akcentów w sprawowanych nadzorach: z kontroli na wychowanie i profilaktykę. Współpraca kuratorów z innymi podmiotami opieki, wychowania i profilaktyki powinna być usprawniona, a sieć istniejących ośrodków kuratorskich – wzmocniona i doinwestowana. Wśród proponowanych zmian kształtu kurateli nie może zabraknąć postulatu poprawy zaufania w relacjach kuratorów rodzinnych ze środowiskiem wymiaru sprawiedliwości, z przedstawicielami innych instytucji lokalnych, a szczególnie z osobami nadzorowanymi.

Beata Zinkiewicz, PhD.

Preventive dimension of family probation officers' activities

Summary

This study consists of two complementary layers – theoretical and empirical. The first one outlines the main problems related to how family probation officers in Poland operate in light of present legal provisions and current trends in prevention. The largest portion of text has been devoted to characterizing the rules and methods of probation officers' work. On the other hand, the empirical part is comprised of methodological presumptions, together with the presentation and quantitative-qualitative analysis of the author's own research conducted in 33 judicial districts in Poland among 1000 family curators. The author's main goal was to find out what sort of transformations had probation office undergone after the family probation officers' act had come into force. The act clearly highlights the necessity for a change of emphasis in the functioning of this institution – from control to education and prevention, in line with the philosophical principles of casework. In undertaking the research, the author appealed to the concept of resilience, which is popular within the field of prevention.

In the undertaken exploration a diagnostic survey method with the use of questionnaires, interviews and document analysis was applied. The main research problem came down to two complementary questions: which preventive measures (apart from monitoring and interventionary steps) are taken by curators in their work with the supervised? What are the determinants of probation officers' preventive activity. The subject of the research were probation officers' (vocational, social and regional) opinions focusing on the following areas: the place of custody within the local system of care, education and prevention; custodians' active involvement in the local preventive initiatives and the use of preventive activities in supervision; the efficiency of preventive measures and their determinants. The results of this exploration were subjected to qualitative and quantitative analysis. In order to establish significant relationships between variables several statistical tests were used.

The empirical results gave grounds to the formulation of numerous conclusions and demands concerning the improvement of probation officers' praxis. The subjects

were found to have been very well prepared in terms of merits and methodology, as well as conscious of the attributes of a professional and competent team. They are characterized by a traditional allegiance to a control model of supervision, regardless of having declared good knowledge of contemporary solutions in prevention and an explicit need for the use of care, prevention and education in daily practice. They are aware of the necessity to cooperate (and to streamline the cooperation) with various institutions present within the environment of the supervised (eg. as part of interdisciplinary teams), regardless of the lack of quality and efficiency control of interdepartmental cooperation. Over a half of the respondents declared to have been taking active part in preventive projects carried out in the last decade within local communities (as originators, initiators or coordinators). The dominant sphere of their preventive measures are relations within families of the supervised. In terms of activities related to education, the subjects of research control their wards' school situation, but rarely participate in school prevention schemes. In contrast, activities connected with the ward's personality development and their professional career are clearly being neglected. Neither is the use of educational contracts a popular method in the subjects' work. The research has shown that the attendance centres constitute the most suitable areas as they are conducive to initiating preventive actions and their activities are characterized by great diversity, usefulness and attractiveness. Among the various determinants of the effectiveness of supervision, the increasing burden of official duties (eg. community interviews) in the absence of clearly defined procedures and limited access to working tools is considered the most painful by probation officers. Hence, their relatively optimistic assessment of the effectiveness of their work comes as a surprise given the ascertained lack of clear standards of appraisal and the dominance of the quantitative over the qualitative aspect in the overall evaluation of their work.

Since professional probation officers reached much better results in terms of undertaken preventive activities than volunteers did, the demand to maintain the trend towards full professionalization of guardianship becomes particularly significant. It is vital to improve the overall working conditions of custodians, both in terms of merits and organization. It is necessary to continuously strive for a more distinctive change of emphasis in supervision - from control to education and prevention. Probation officers' cooperation with other institutions of care, education and prevention should be streamlined and the network of existing probation centres strengthened and invested in. What should also be listed among the important areas of suggested changes to the current shape of probation is the demand for the development of confidence in the relationship between custodians and the judicial system, other local institutions' representatives and most of all, the supervised.